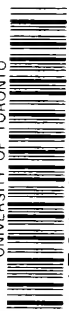

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01454894 5

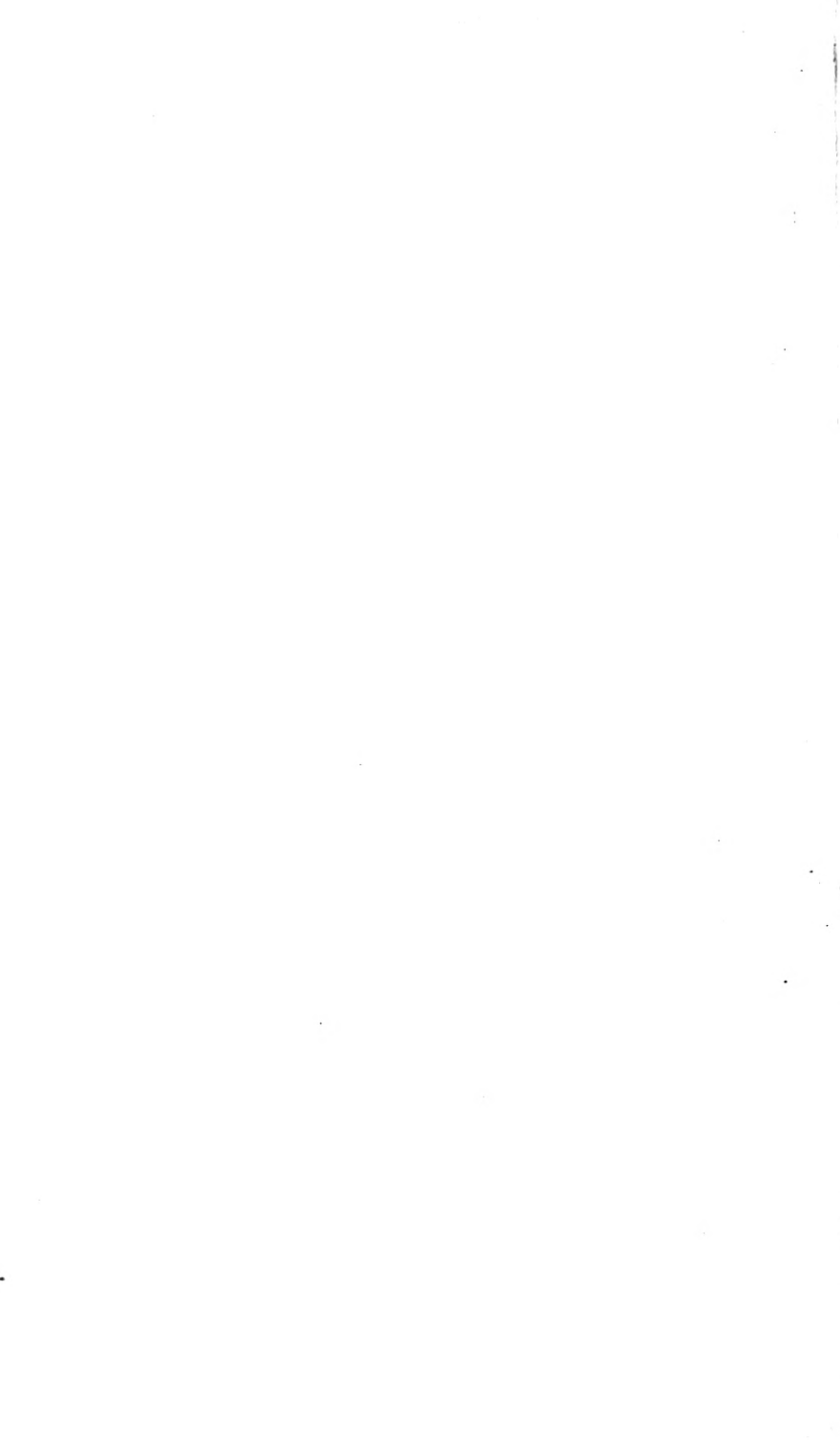
Trinity University Library

Presented by

Messrs Joseph Baer & Co
through the Committee formed in
The Old Country

to aid in replacing the loss caused by
The disastrous Fire of February the 24th 1891

Iteration 100000

Q
A753d0
A R N O B I I A F R I

DISPUTATIONUM

ADVERSUS GENTES

LIBRI VII.

R E C O G N O V I T

NOTIS PRIORUM INTERPRETUM SELECTIS ALIORUMQUE
ET SUIS ILLUSTRAVIT

IO. CONRADUS ORELLIUS

PASTOR AD ALDEM SPIRITUS SANCTI ET CANONICUS COLLEGII
CAROLINI TURICENSIS.

P A R S I.

LIPSIÆ, 1816.

SUMTIBUS FRID. CHRIST. GUIL. VOGELII.

14336

31/7/91

BT
1116
AS
1816
para. 1

P R A E F A T I O.

Operis Arnobiani, cujus novam hanc, benevole lector, editionem tibi offero, hocce elogium legitur in editione illius hactenus plenissima, Lugduno-Batava: *Reconditae hoc sapientiae promptuarium, quo fatua gentilium religio exploditur, vera confirmatur, omni laude majus est. Quis enim, eloquentiae nervos, rationum pondera, exquisitas sententias cum pervolvit, non abripitur in amorem et desiderium tanti auctoris? Ubique triumphat florentissima ejus dictio, atque ipsi adeo gentiles suo jugulantur gladio. Calamus ille simul omnes tacentes gentilium Deos perfodit, confecit. Ipsi Dii, si tales Dii essent, erubescerent, ubi audirent hic sua*

crimina, atque insulas de se confictas fabulas. Libro quidem secundo auctor noster Gnosticorum sequitur opinionem de immortalitate animarum, et aliis in locis de veritate Christiana nonnihil recedit. Sed hoc condonandum ei, qui ex Ethnicismi tenebris recens ad veritatem Christianam pervenerat. Idem huic auctori evenit, quod iis solet, qui e carcere tenebricoso in lucem perducti visum adhuc dubium habent. In ceteris subtilis, disertus, ingenio et facundia pollens, Ethnicismi debellator fortissimus.

Quam laudem si nimiam fortassis egressamque veritatis limites atque ab editore auctoris sui amore velut insaniente profectam putaveris, ipse quaeso ἔρχου καὶ βλέπε: perlege totum opus doctissimum aequae ac eloquentissimum; et admiraberis Varronem istum Ecclesiae Latinae, quo verissimo nomine Arnobius ornatur a viris eruditis, vel lege tantum partes ejus lucidiores, v. c. quae Libro I. de Jesu Christo, ejus ingenio, moribus, operibusque miraculosis differit, et intelliges inter antiquos neminem prorsus, inter recentiores paucissimos veriora et meliora de divino Sotere locutos, adeo ut non veteris Ecclesiae scriptorem inter veritatem superstitionemque nutantem adhuc et vacillantem, sed ex hodiernis Theologis sapientissimum aliquem le-

gisse tibi videare. Vel perlustra quae Libro II. de humani animi imbecillitate, vel quae Libro III. de Martis ac Veneris, h. e. bellorum ac voluptatis, malis effatur eloquentissime, vel quae in eodem et sequentibus libris in irrisionem Deorum Dearumque gentilium Luciani ingenio digna profert, vel quae de inani templorum aut idolorum magnificentia deque sacrificiorum apparatu vanitatis pleno differit egregie: et fateberis, etiam ingenii et eloquentiae, unum fortassis Origenem in libris suis contra Celsum si exceperis, nullum fere scriptorem Ecclesiasticum ipsi palmam praeripere, discipulumque illius Lactantium, Patrum, ut appellant, Ciceronem, quantum praeceptorem suum antecellat latini sermonis puri tersique elegantia, tantum ab eodem superari ingenio, eruditione veraque, nec aliunde ascita, sed ex ipso pectore fluente facundia. Et, quae non minima ejus laus est, sapiens est scriptor et sobrius: nullae hic subtiles argutiae, nulli otiosi ingenii lusus, nulla luxuriantis imaginationis somnia, nullae metaphorae et allegoriae insulfae et e longinquo petitae, in quibus mirifice sibi placent alii Ecclesiae Patres vel celebratissimi, ut Tertullianus, Hieronymus, Ambrosius, et in Exegeticis Origenes, neque purum ab illis immunemque plane se servavit ipse aureo ore fluens divinus Joannes. Quod

autem in secundo libro quaedam habet veritati contraria, eque Gnosticorum, cui addictus erat, doctrina petita, v. c. de animalibus brutis aliunde quam a summo rerum opifice originem trahentibus, deque ipsa hominis anima ob imbecillitatem suam pravitatemque a Deo optimo maximo non creata, sed sanctificata tantum et immortalitatis dono ornata, id, spero, facile condonabis homini ex Ethnicismi tenebris recens ad Christianam lucem emerſo, memor quippe, in doctrina de optimo mundo plerosque vel maximi nominis philosophos ante Leibnizium caecutiisse.

Hujus itaque praestantissimi scriptoris ante hos octo annos (quo tempore primum ad illum legendum accesseram) incredibilem quendam amorem cum concepissem, subiit cogitatio in illo vires meas qualescunque tentare novamque ejus editionem parare, quae cum eorum quae priores interpretes in emendando illo explicandoque praestitissent delectum, tum eorum quae isti intacta reliquissent illustrationem continens viam ad intelligendum scriptorem difficilem sane et reconditae eruditionis expeditiorem redderet sacrarum aequae ac humanarum literarum cultoribus, praesertim cum, una excepta Oberthuriana (quae tamen destituta est omnibus inter-

pretationis subsidiis in hoc scriptore vel maxime necessariis), ceteras ejus editiones plerasque raras admodum et magno pretio constantes cognovifsem: neque etiam (ut dicam quod res habet) ulla earum justis legentium desideriiis satisfacere mihi visa est; alias enim (ut Lugduno-Batavam) commentariorum multa quidem bene docteque explicantium, at non pauciora, quae vel maxime indigere viderentur illustratione, intacta prorsus relinquentium, alia contra leviuscula et vel tironibus nota, vel adeo ἀπροσδιόριστα et ad alia potius omnia quam ad Arnobium pertinentia attingentium mole nimia; alias, ut Priorianam, eorundem defectu laborantes inveni: neque, unum Heraldum si excipias, omnium qui in emendando illo explicandoque operam posuerunt, ullus omnino omni ex parte defunctus videtur officio interpretis: Gelenius enim, qui post editionem principem Romanam foedissimis erroribus commaculatam primus textum Arnobii recensuit, nimia abusus ingenii fiducia auctorem suum plerisque in locis corrupit potius quam emendavit, et Arnobium nobis dedit sui dissimillimum. Plura praestitit Theodorus Canterus, vir exacti judicii et diligentiae accuratae, qui loca haud pauca cum acute correxit, tum docte illustravit, sed longe plura eaque difficillima praeteriit: optandumque fuisset, ut pro-

missis suis de altera locupletiore editione Arnobii adornanda stetit vir doctissimus: Fulvius etiam Ursinus nonnulla emendavit egregie. Meursius in Critico suo proprio Marte et juvenili audacia emendavit Arnobium et, ut ipse fatetur, haud raro extra propósitos excurrit limites: attamen locis aliquot medelam attulit verissima quae lectiones nonnullas neglectas a primo editore, Fausto Sabaeo, e Codice Manuscripto revocavit et, quod praecipuum ejus meritum est, antiquiorem latinitatem, quam, ut Apulejus aliique scriptores Afri, etiam affectavit Arnobius, e Plauto, Lucretio, aliis docte illustravit. Godescalcus Stewechius haud pauca quidem habet docta bonaque, at vero archaismo ultra modum velificatur nimioque antiquorum more loquendi pruritu abreptus, quoties vocem aliquam vel locutionem priscam et obsoletam inque Latinae linguae infantia ortam in Fragmentis Ennianis aut Pacuvianis vel in Inscriptionibus vel Glossariis antiquis reperisse sibi videbatur, illam, velit nolit, intrudere conatur Arnobio suo. Elmenhorstius quanquam in animadversionibus suis brevitati se studuisse fateatur, constat tamen, in commentariis illius multa inveniri supervacanea prorsus atque inutilia, quibus saepe res clarissimae atque notissimae absque ulla necessitate exponuntur confirmanturque, plura etiam extra

oleam et auctoris propositum. Maxime autem vir iste sibi placuisse videtur in explicandis rebus obscurois atque turpibus, quibus, si quae ejus generis Arnobius tangit, v. c. in Libro II. Cap. XLII. super verbis *ad oris stuprum paratae*, plures saepe paginas complet. Omnium autem interpretum Arnobii facile princeps verusque illius sospitator dicendus est Desiderius Heraldus, qui vir doctissimus multa acute correxit, plura docte explicuit, difficillimorumque locorum plerorumque verum sensum primus aperuit. Nec etiam contemnendus est Nicolaus le Nourry, vir eruditionis eximiae et antiquitatum peritissimus, qui plurima ad res mythologicas et antiquarias spectantia doctissime exposuit, locisque haud paucis, quae priores interpretes intacta reliquerant, primus lucem attulit. Maximopere autem dolendum est, Salmastii commentarium, quo vir eruditionis immensae Arnobium illustrare voluerat, vix inchoatum, nedum absolutum fuisse, nihilque nobis a tanto viro in hunc scriptorem superesse, nisi emendationes quasdam quantivis pretii, quas Thyfius recepit in editionem suam plenissimam Lugduni Batavorum anno 1651 excusam.

Horum itaque interpretum e commentariis omnia quae bonae frugis ad Arnobium ipsis in-

esse viderentur, sedulo excerpti. Ac primo quidem consilium erat annotationes Heraldii, ut quae doctissimae essent et multa aliorum scriptorum loca egregie cum emendarent, tum illustrarent, omnes integras dare. At mutavi consilium veritus, ne hac ratione libri moles ac pretium nimis auferetur, praesertim cum intellexissem, omnia fere aut pleraque, quae in illius animadversionibus alios scriptores, Lucianum maxime, Artemidorum et T. Livium attingunt, ab istorum auctorum editoribus, Reitzio, Drakenborchio, Reissio, jam fuisse in usum adhibita; quamobrem illas partim integras dedi, partim in brevius contraxi, alias licet paucas plane omisi, ubi alii interpretes meliora dedissent. At vero his omnibus, quae ex prioribus Arnobii interpretibus delibare licuerat, vix dimidia pars laboris absoluta erat: etenim restabant plurima vel emendanda vel illustranda, quae illi altissimo praetermiserunt silentio. Aliunde itaque lux quaerenda Arnobio. Legendi et alii permulti, qui obiter et alia agentes illi lucem aliquam attulerunt. Excutiendi Salmasiana eruditionis thesauri in Solinum, Tertullianum de pallio et Scriptores Historiae Augustae, ubi plures in Arnobio nodi solvuntur egregie; perlustrandae editiones veterum scriptorum Heinssiana, Burmanniana, Gronoviana, Davisiana,

Oudendorpianae, aliique libri philologici, v. c. Epistolarum Collectio Burmanniana, Justi Lipsii Opera, Barthii et Heinſii Adverſaria, Gronovii Observationes in ſcriptores cum ſacros tum profanos etc. etc. in quibus haud pauca eaque minime contemnenda in Arnobium. Verum et ſic ſupererant loca permulta vel obſcura vel ulcerofa, quibus proprio Marte vel lux affundenda vel medela adhibenda. Excurrendum in omnem fere qua patet eruditionis campum, artesque et diſciplinae multifariae, quas attingit in opere ſuo doctiſſimus ſcriptor, Philoſophia cum antiqua omnium fere ſcholarum ſectarumque, tum Gnoſtica primorum Chriſtianorum, Matheſis, Arithmetica, Aſtronomia, Hiſtoria porro, Geographia, Mythologia, Archaeologia, Jurisprudentia, Medicina, Phyſica, Hiſtoria Naturalis, Res Ruſtica et Herbaria, ars theatralis, immo nonnunquam ipſa ars culinaria, omnes erant in auxilium vocandae; percurrendi auctores latinitatis tum priſcae illius et obſoletae, quorum, ut et Apulejus, imitator eſt Arnobius, tum recentioris et eccleſiaſticae, cujus ſubinde vitia traxit; ut brevi dicam, ſexcenti omnis generis libri evolvendi, donec prodiret editio, quam aliquo ſaltem modo probatum iri a viris doctis ſperare poſſem.

Tandem poſt integrum biennium, aeſtate ſcil,

anni 1808, absolutum opus, haud paucis lucubratum noctibus, statim cum adversis tempestatum procellis conflictari coepit et per septem amplius annos infesto adeo sidere usum est. Apographum enim per omnes fere Germaniae provincias iter faciens portumque sibi quaerens librariam aliquam, in qua typis expressum exiret in lucem, iterum iterumque in littus quasi rejectum, infecta re, ad patrios editoris sui lares rediit. Nam turbae bellicae per tot annos in Germania grassantes infestaque rei librariae tempora impediabant, quo minus redemptorem inveniret, qui ejus imprimendi curam susciperet. Quid quod et opinio falsissima omnino haud parum nocuisse videtur Arnobio meo, esse scilicet hunc scriptorem minime auctoribus classicis, sed potius Patribus Ecclesiasticis accensendum, cumque istorum studium jam pridem deferbuerit in Germania, paucissimos ideo inventurum lectores. Quae temporis mora, quantumvis taediosa editori visa fuerit, haud parum tamen ipsi Arnobio fuit proficua, quippe quae, quoties ad me rediret Apographum, plus sexies mihi occasionem dederat auctorem meum retractandi, plurima vel conjectata male vel praeter rem adnotata emendandi, multisque, quae interim nancisci licuit, interpretationis subsidiis illum augendi, inprimis Nourrii annotationibus doctissi-

mis, cujus Apparatum cum in omnibus fere Helvetiae Bibliothecis frustra quaesivissem, tandem commodatum accepi benevolentia duumvirorum humanissimorum, Januarii Frey, Abbatis Coenobii Rhenovens^{is} in pago Turicensi, Viri summe Venerandi, et Blasii Hautingeri, ejusdem Coenobii Bibliothecarii plurimum reverendi. Tandem cum jam omnem spem Arnobium meum typis expressum videndi prorsus abjecissem, fructuque, quem ipse ex ejus pertractatione perceperam, eximio, scientiaque mea qualicunque antiquarum literarum per eum haud parum adaucta atque laborum praestantissimo scriptori tributorum recordatione dulcissima me consolari coepissem, ecce benevolentia G. H. Schaeferi, Viri Clarissimi, cujus humanitatis et amicitiae verissimae in me manifestata documenta sentire possum, verbis exprimere dignisque laudibus praedicare non possum, inventus est, qui ejus imprimendi curam susciperet, Fred. Christ. Guil. Vogelius, vir honestissimus pluribusque auctoribus classicis in sua libraria cum accuratissime editis tum nitide impressis de humanioribus literis optime meritus.

Jam quid in hac editione praestitum sit, paucis accipe. Textum dedi maxime editionis Oberthurianae (cujus etiam capitum distinctionem secutus sum), pluribus tamen in locis ex Salmatii

potissimum in editione Lugduno-Batava exhibitis aliorumque virorum doctorum correctionibus, ubi res flagitare videretur, emendatiorem. Annotationum, ut dixi, delectum tantum exhibere volui lectorum sumptibus consulens, non autem integrum apparatus Arnobianum (qualem a doctissimo viro Guil. Te Water, Professore Ultrajectino, aliquando exspectari post absolutam demum editionem meam ab amico quodam comperi), quo editio haec duobus voluminibus satis spissis constans ad numerum sex septemve ejusdem magnitudinis voluminum facile excrevisset. Praemissi cum Notitiam literariam Arnobii plenissimam e Schoenemanni Bibliotheca Patrum Latinorum, tum conspectum operis singulorumque Capitum argumentum ex Gallandi Collectione Patrum Ecclesiasticorum Venetiis 1765 seq. excusa. Indices tandem adjeci tres plenissimos auctorum ab Arnobio citatorum, rerum ac verborum, vel potius Indices editioni Lugduno-Batavae adjectos pluribus vocabulis auxi. Gratissimum porro auctarium huic editioni accedit annotationibus in primum Arnobii librum doctis et acutis, quas benevolentissime mecum communicavit civis meus, Jacobus Ochsenus, Professor Catechetices et Historiae Sacrae in Gymnasio Turicensi, vir doctissimus et accurata latinae linguae cognitione cum paucis com-

parandus, jamque de Nicolao meo Damasceno optime meritis. Cui et alteri civi amicissimo, Leonhardo Kellero, Professore Matheſeos in Schola Artium Turicensi, qui Goettingae verſatus Heraldii Observationes in Salmaſii Jus Atticum et Romanum curas ejus ſecundas in Arnobium continentes, Behotii Apophoreta aliosque libros rariores et in alma patria non inveniendos in uſum meum benevolentiffime excerptit, hac occasione gratiffimi animi ſenſa teſtificari liceat.

At nolo te longiore praefamine morari, benevole lector. Igitur quae bona fortassis et ad rem pertinentia in nova hac editione Arnobii inveniſeris, haec quaeso boni conſulas: in quibus autem erratum fuerit, quae ne permulta ſint, maximopere vereor, his, ſpero, ignoſcas, memor quippe, quam facile ſit labi in ſcriptoribus multo facilioribus, nedum in tali, qui e difficillimis ſit et plurimis in locis a librariis peſſime habitus, cujusque in toto terrarum orbe, quod ſciam, unus exſtet Codex Manuſcriptus Bibliothecae Regiae Pariſienſis, ex quo omnes omnium editiones fluxerunt. Viros doctos inprimis, qui in Ephemeredibus literariis Arnobio meo cenſendo operam daturi ſunt, rogatos velim, ut aequum juſtumque de illo judicium ferant, utque, quod maximopere optaverim, ſententiam ſuam de duobus locis difficillimis, de quorum vera lectione

et interpretatione etiamnum dubius haereo, Lib. III. Cap. XI. *Hos Consentes et Complices Etrusci ajunt et nominant, quod una oriantur et occidunt una, sex mares et totidem foeminas nominibus ignotis et miserationis parcissimae*, et Lib. VI. Cap. XXIII. *et obserata pandentes remedorum obscuritate Canacheni*, candide aperiant. Quibus si novum hoc laboris mei in hoc literarum genere specimen non displicuerit, aliquando, si Deus Optimus Maximus vitam viresque concesserit, reliquos etiam Christianae fidei defensores Latinos, Minucium Felicem, Julium Firmicum, Cyprianum, Tertulliani Apologeticum et adversus Nationes Libros II, fortassis etiam Graecorum praecipuos, Clementem Alexandrinum, Justinum Martyrem, Tatianum, Athenagoram, Hermiam, eadem cura recensitos et illustratos luci daturus sum.

Scripsi mense Novembri MDCCCXV. Turici Helvetiorum.

NOTITIA LITERARIA

DE

ARNOBIO AFRO

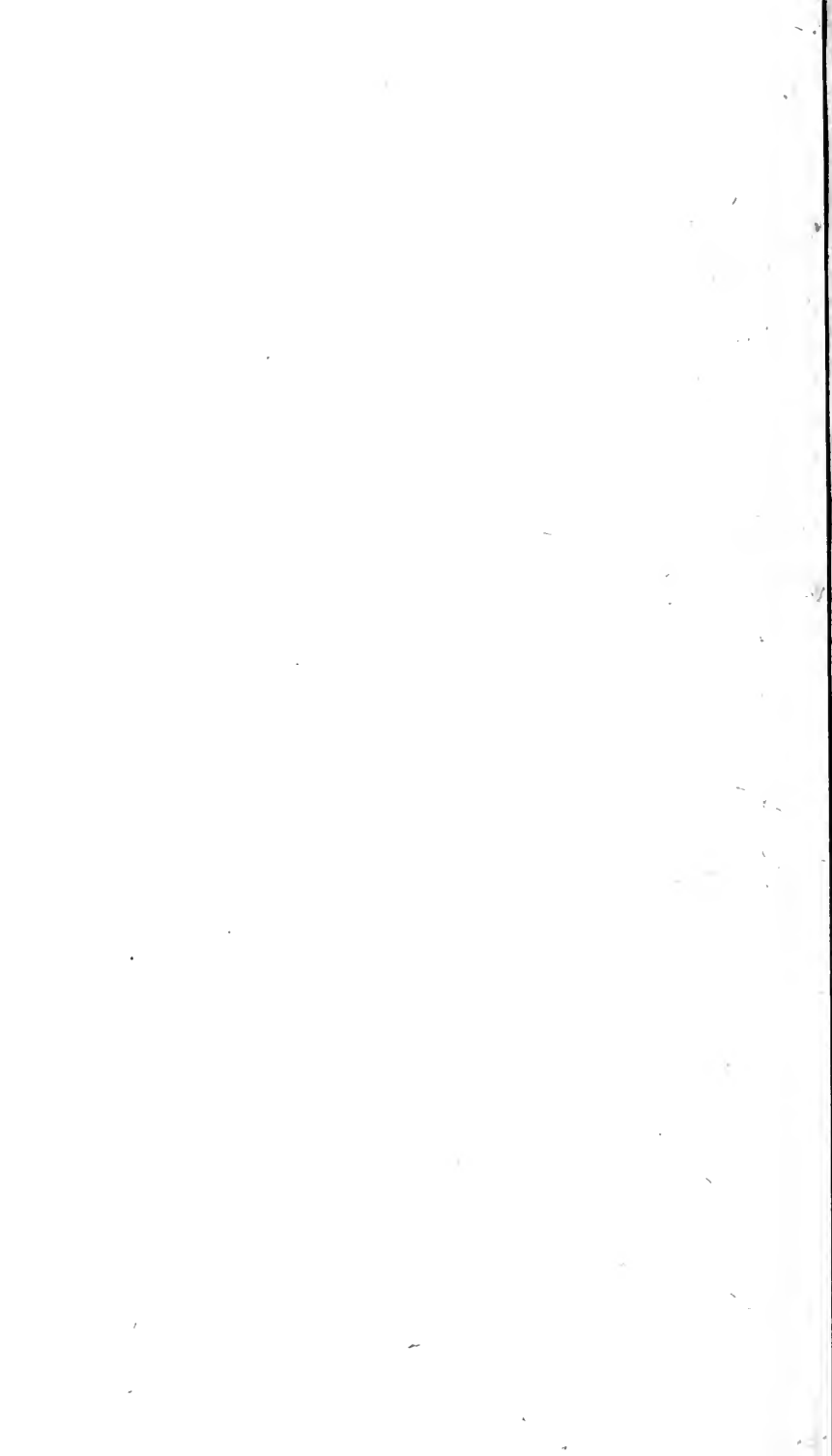
E

CAR. TR AUG. GOTTL. SCHOENEMANNI

BIBLIOTHECA

HISTORICO-LITERARIA PATRUM LATINORUM CAP. IV.

TOM. I. p. 147-176.

ARNOBIUS AFR.

§. 1. *Vita.*

De hoc quaecunque explorata memoria ad nos delata sunt, paucis admodum constant. Afrum fuisse et sub Diocletiano rhetoricam Siccae Africae urbe olim florentissima docuisse, Hieronymus prodit¹⁾. At vero apud eundem Hieronymum in Chronico ad a. XX. imperii Constantini haec leguntur: „Arnobius rhetor clarus in Africa habetur. Qui cum in civitate Siccae ad declamandum juvenes erudiret et adhuc ethnicus ad credulitatem fomivis compelleretur, neque ab Episcopo obtineret fidem, quam semper oppugnaverat, elucubrav it adversus pristinam religionem luculentissimos libros, et tandem velut quibusdam obsidibus pietatis, foedus impetravit.“ Hic multa simul animum subeunt, quae, ne temere posteriori narrationi assentiaris, prohibeant. Ac primum quidem, ubi huic fidem adhibueris, cogitur, Arnobii opus ab eo scriptum esse, antequam baptismo tinctus esset, immo antequam inter Catechumenos esset receptus; id quod cum operis universi rationi parum consentaneum videtur, tum per singula loca stare nequit. Ut enim ab illo exordiar, primo intuitu unicuiquam sese offert, non desultorium opus esse, sed non vulgari cura ac industria elaboratum, nec ad quod urgente aliqua necessitate compellebatur, sed

1) De Vir. Illust. c. 79.

quod sponte et pro lubitu aggredereetur, ut objectionibus et calumniis, quae falso in Christianos spargerentur, pro viribus occurreret. Deinde ubique simpliciter se Christianorum gregi accenset et eorum, quae secreta agebantur, cognitionem vix ab aliquo tantum non in intimam familiaritatem admissio, nedum ab homine nondum catechumeno expectare possis. Restat alterum, quod, si post vigesimum demum Constantini imperii annum ad librum illum exarandum compulsus fuerit, necesse sit, pacatis jam atque florentibus Christianis rebus eum scripsisse. Sed huic totius operis tenor atque tot malorum, quibus Christiani premerentur, et ipsorum adeo persecutorum memoria obstat. Quae cum ita sint, vide, num Larduerum sequi malis, qui, quantae quantae est diligentiae, tamen non dubitat, spurium et ab aliena manu inculcatum alterum illum Hieronymi locum pronunciare. Attamen ne sic quidem accurate satis, quo tempore Siccae docuerit, quando ad fidem conversus fuerit et libros illos composuerit, intelligitur, nec leve est hac de re inter doctos dissidium. Sed sequamur tamen, qualemcunque speciem habeant, hujus rei indagandae vestigia. Primum iterum Hieronymus ostendit, Lactantium Arnobii discipulum appellans, quo effici putant, non ante annum 502. s. 505. esse factum; quoniam Diocletianus, qui illum ex Africa Nicomediam evocaret, vix eo tempore, quo saeva ejus in Christianos exarserat persecutio, evocaturus fuisset. Sed enim hic duo simul quasi explorata statuuntur, de quibus ante dispiciendum erit, scilicet num Lactantius jam, antequam Nicomediam accederet, Christianus fuerit, et, si fuit, num palam? Fortius alterum argumentum pro librorum aetate duci videtur ex ipsius Arnobii verbis, quibus annos, ex quo Christiana religio esse coeperit, et ab V. C. elapsos notavit. Quae si invicem componantur, ipse a. 297. s. 298. efficitur. Hanc ergo rationem olim Pagijs amplexus erat. Sed quoniam animadvertere sibi visus esset quaedam Diocletiani persecutionem, quae a. 502.

demum coepit, respicientia; in commentum admodum ingeniosum incidit, quasi Arnobius calculum annorum ab V. C. non ad Varronianam aeram subduxerit, sed aliam, quae tredecim annis post exordium Urbis poneret, secutus sit, unde hi ejus libri a. 510. tribuendi essent. Sed prudenter Lardnerus monuit, nihil vetare, quo minus paulo laxiorem computationem, rotundum quem dicunt pro exactiori numerum, nempe 1050. pro 1056. f. 57. Arnobio placuisse statuamus. Nisi forte haec omnia aliud argumentum plane evertat, quod ex Lactantii, dum Apologitas recitat, de Arnobio silentio petas. Qui cum Institutiones suas non ante a. 1721. certe 1719. edidisse vulgo credatur, magistri sui et sine dubio cari opus, si modo jam tum extaret, non poterat non commemorare? Enimvero et huic occurritur, si, quod probabile est, majorem Institutionum partem diu ante quam ea forma, ut jam habentur, publicaret, adeoque sub Diocletiani persecutione fortasse scripserit. Quo tempore omnino fieri poterat, ut de iis, quae in Africa Arnobius moliretur, ipsi in Nicomedia nihil innotesceret. Quibus ita compositis, Lardnerus in eam concessit sententiam, ut Rhetoricam eum circa a. 290. f. ante etiam, apologeticum vero scripserit ferius, fortasse circa annum 506. censeat.

§. 2. *Scripta.*

Adversus Gentes f. ut in Codice Regio est, *Nationes libri septem*, quibus olim tanquam octavus perperam Minucii Felicis Octavius adhaesit, quique multis in fine mutili esse visi sunt.

§. 3. *Editiones.*

Quanquam multo ferius quam pleraque Patrum Latinorum scripta Arnobius ac cultu quidem admodum foedo lucem adspexerit, seu quod Codex ille, unde Faustus Sabaeus, opem ferentibus Hieronymo Ferrario et Francisco Priscianensi, primum a. 1512. f. 43. verius produxit,

ita omnino corruptus esset, ut illi affirmare non erubuerint, tot mendis illum scatuiffe, quot literae inessent, seu quod non satis exercitati illi in legendis vetustis characteribus essent, ut Gelenius non injuria conquestus videri debet; nequaquam tamen defuere praeclara ac solertia ingenia, imprimis adulto jam critices studio, quae ad eum emaculandum et perpoliendum sese darent. Ac Gelenius non tam emaculavit textum Romanae principis vitiosum, quam monstravit, quam multa emaculanda essent, nec tamen eam gratiam apud doctos iniit, quam acumine suo haud dubie meritus erat, nisi nimia in convertendo textu licentia moderationis leges transgressus esset. Atque recte ille sane animadverterat, innumeros a primis editoribus in legendo codice errores commissos esse, scite quoque in codice ipso peccata cum in singulis vocibus tum in locis amplioribus aliena pagina inculcatis detexit. Neque vero contemnenda erant, quae penes ipsum erant remedia, usus codicum legendorum et quae simul cum eo succreverat divinandi, ubi veritas latere videretur, facilitas, quae junctim diuturna in officina Frobeniana exercitatione ad artis quasi quandam formam composita in eo esse debebant. Quae si non primo statim impetu textui ipsi admovisset, sed aliis proposuisset adjudicanda; nae ingentibus laudibus merita sua vidisset mactata, quibus jamjam nimium frequentis audaciae ejus objurgatione detractum est. Illud pro certo affirmare possum, Fulvium Ursinum, cui prae reliquis invidiosum Gelenii nomen fuit ²⁾, non modo, qua

- 2) Gelenii verba de romana editione principe infra exhibentur. Nihil in iis immoderate vel petulanter dictum. Qui ergo Ursinus sales et convicia in Romanos jacta et, ut ad plures invidia pertineret, non a Gelenio, sed universim a Germanis (nam Germani, inquit, interim Arnobium suum ediderunt) jacta comminisci poterat? Profecto hoc hominum genere nihil in rerum natura perverius, nihil magis noxiumungi potest, quos, ubi semel invidiae virus in praecordiis contractum gerunt, gravissima quaeque in alios ef-

ratione ille peccaverit, non indicasse, sed multa etiam et quae forte non omnia probares ab illo invecta absque nominis ejus, pro more suo, praefatione recepisse. Majori jure Meursium in illo accuratorem veteris Latii linguae scientiam, quae in Arnobio ingens subsidium praebet, desiderare memini. Gelenio successit Theodorus Canterus, magni nominis inter criticos vir et magnae pariter modestiae, qui et liberiores Gelenii impetus repressit, et suas ipsius lectiones rationibus justis communivit, imprimis Clementem Alexandrinum tempestive Arnobio illustrando advocavit. Interea novus cultus in Italia nostro paratur, a Sighicello primum, cujus opera morte intercepta est, et a Petro Chiacono, Hispano, cujus, cum ipse quoque interim diem obiisset, lucubrationes ad Fulvium Ursinum, ut absolutam fere, sed nondum perpolitam, libri emendationem perficeret, pervenerunt. Sed quid ille egerit, accipe. - Nequaquam textum, veluti a Chiacono constitutus esset, vel ex viri illius judicio constituendus, i. e. vel novam ejus recensionem vel textum Romanae principis cum emendationibus ejus margini adscriptis repraesentavit, sed ipse denuo, multorum, ut jactat, doctorum virorum in Italia in auctorem nostrum sparsim editis emendationibus collectis, Arnobium recensere aggressus, ita quidem, ut in textum, quae sibi verissima viderentur, adde, quod tacet, sed asterisco notavit interdum, ex Gelenianis etiam, reciperet, reliqua eaque sine dubio potiora, et quorum plurimam partem a Chiacono profectam esse auguramur, in margine nullius prorsus auctoris nomine addito allineret. Qua tam putida ratione quamvis ille immortaliter de Arnobio meritis sibi visus sit (et potuisset sane pro ingenio et doctrina, quae in eo erant non tenuia, bene mereri, si plus diligentiae ipse impendisset), vix amplius quidquam effectum esse credimus, quam ut futurae editio-

fundere non pudet, dum ad levissimam reprehensionis auram rabiem in visceribus suis concipiunt.

ni copiosa farrago pararetur. Ab hoc vero tempore simul plurimi Viri Docti in Germania, Belgio et Gallia Arnobii studio impensus incubuerunt; quorum laborum fructus tamen non omnes aetas vidit. Euanuit egregia spes de Theodori Canteri amplioribus commentariis; intercepta est editio Francisci Pithoei, Petri illius fratris; interierunt, quae Iosephus Scaliger et P. Scriverius in Arnobium commentati erant³⁾. Contra vero intra breve tempus, nimirum in ipso saeculi XVI. decursu a. 1598. Jo. Meurfii, admodum tunc juvenis, Criticus Arnobianus, proximis dehinc saec. XVII. annis Elmenhorstii editio cum nimis ubere commentario et Stewechii Electa cum ipsa Arnobii recensione in lucem, contentione quasi quadam ingeniorum, exclusa sunt. Quae singula ut multarum rerum copia e remota lectione instructa sunt, ita nec ad Arnobium ornandum inopes. Imprimis Stewechii Electa multa egregia suppeditarunt. Tandem Desiderius Heraldus, J. C. aetatis suae celeberrimus, de cujus exquisita doctrina et ingenio critico non est, quod quemquam moneamus, cum hocce Patrum Latinorum studium prae reliquis in deliciis haberet, anno hujus saeculi Vto Arnobium cum principis Romanae lectionibus et Canteri crisi tum suo ingenio nixus, quod diu expectaretur, in Arnobio praestitisse visus est. In quo si nihil facile desideres, optes certe, ut viro huic acutissimo placuisset, conjecturis seu emendationibus potius, quas Romana altera ad marginem frequentes exhibet, aliquantulum studii tribuisset. Id quod multis annis post, fortasse non sine obtrectionis studio,

3) De Scriverii opera haec praedicat Dan. Heinsius praefat. ad Notas in Clement. Alex. P. Scriverio a. 1616. dicatas: „Mihî satis est, si tua causa haec potissimum scripssisse me scias, quem jam annos plurimos in maximo et eruditissimo scriptore Arnobio versari, omnes fere sciunt et cogitatione tacita illud *ὑπερήμερον* flagitant. Videbis ergo, si quid tibi usui futurum sit in istis. Nam Arnobium, ut nosti, quaeritus est, formavit Clemens.“

Salmasius ille laudis Heraldinae detractor feliciter egit et debitum Chiaconii ingenio, ut verisimillimum est, honorem vindicando, ipse laudem Arnobiani Vindicis recensione a. 1651. juris publici facta meruit. — Ac hactenus quidem Arnobius profecit. Nam quae deinceps factae sunt editiones, Lugduno-Batavae textum secutae sunt, Oberthurius autem, dum, relicta novissima, aliam ad priores editiones recensionem componeret, neque consilio, quod in edendis PP. Lat. scriptis sequitur, neque studiis, quae cum ingenti plausu excolit, ad beneficium huic, quod sufficit, praestandum postulabatur. At multa saepe viro- rum doctorum circa Arnobium studia intra conatus subsisterunt, quibus primo loco accenferi debet commentarius, quem magna mole animo conceptum gerebat et pae- ne parturiens obiit idem ille Salmasius; in quo tamen ne magnam nimis jacturam fecisse nobis videamur, specimen illud vetat, quod Jo. Alb. Fabricius a. 1718. evulgavit⁴⁾. Pariter Jo. If. Pontanus notas in Arnobium perfererat et Boxhornio, ut Salmasio exhiberet, transmiserat⁵⁾, quae lucem nunquam aspexerunt. Neque melius proce- serunt Geissii Viri Docti Francofurtensis⁶⁾ et Wakeri⁷⁾ conamina, et Jos. Waffius spem, quam Jo. Alb. Fabri-

4) Disquisitio de nominibus antiquorum Romanorum, quam commentario praemissurum fuisse notavit Sarravius Epp. p. 42. et Fabricius ex Bibl. Gudiana nactus ad Tomi II. Operum S. Hippolyti Hamb. f. subjecit.

5) Ipse de his Boxhornius in Ep. ad Pontanum Lugd. Bat. 28. Octob. 1653. scripta p. 37. ed. Lips. 1679. „Arnobius (Salmasii) jam ipse typis descriptus est. Notae Salmasii tantum restant, et animadversiones, quas morbo praepeditus afficere non potest. Quamprimum convalescere percepero, adibo, . . . et tuas in Arnobium animadversiones, quae haud dubie placebunt, exhibebo.“

6) Memoires de Trevoux, a. 1722. Novembre p. 2023.

7) Mem. de Trevoux, a. 1724. p. 945.

cius⁸⁾ de eo exēitaverat, fefellit⁹⁾. Denique et illa vana fuit promiffio. quam non fine aliqua animorum fufpenfione A. 1728. fecit Magnus Crufius, Slefuiticus (poftea professor Gottingenfis, poftremo Superintendens Gen. Haaburgicus)¹⁰⁾. Textum daturus erat ex Cod. Bibl. Reg. Parif., quem ipfe, dum apud legatum regis Daniae in aula Parifina facris adminiftrandis praeeffet, diligentiffime excufferat, et duabus Rom. editionibus emendatiffimum. Deinde addere conftituerat notas nondum editas Virorum plurimorum illuftrium, Claudii de Mefines, Ant. Carpentarii, Jo. Pafferatii, Petri Junii, Guyeti, Dalechampii, Puteani, Huetii, Buchneri etc.; praemiffurus erat Systema Arnobianum; item Differtationes Arnobianas Nic. le Nourry Bened. et Jo. Casp. Loefcheri libellum de P. P. Africanorum meritis fingularibus, cum fuis Notis. Neque omiffurus erat quae jam dudum prodierant annotationes. Noviffime (a. 1755.) amplexus erat hoc confilium edendi Arnobium Samuel Lutherus Geret apud Vitembergenfes tunc temporis degens. Vide ejus com-

8) Fabric. Bibl. M. et I. L. T. I. ed. Manfi p. 138.

9) Idem confilium Arnobii edendi habuiffe videtur Ernftius quidam, cujus notas ad Arnobia adverfus gentes et ad B. Hippolyti libellos excufas Hafniae 1726. 8. tanquam librum rariffimum memorat Harlefius in Notitia brev. Litt. Rom. pag. 555. [O.]

10) In Differtatione Epiftolica de Scriptis quibusdam integris Fragmentisque hactenus ineditis, quae in itinere Gallico, Anglico atque Germanico reperire contigit, et nunc in lucem publicam edenda parat, virosque eruditos infimul ad conferendas symbolas humaniffime invitavit. Conf. Acta Eruditor. A. 1729. p. 60. et Nov. della Rep. delle Lettere A. 1731. p. 408. Eadem occasione ufus, fi quis prae manibus haberet P. Scriverii Anticriticum Arnobianum adverfus Meurfium, nec non Jo. H. Pontani animadverfiones in Arnobium, atque hujus auctoris Editiones manu Salmafii et Francii notatas, obnixè rogabat, ut ea de re Gleditschium Typographum Lipf. commonefacere vellet.

mentationem de Vita Aldi Manutii, Vitemb. h. a. edit. in 4.

Fuerunt etiam Viri Docti, qui inter alias exercitationes ad Arnobium quasi fortuito delati annotationum symbolas praebent: in quorum numero est ipse Des. Heraldus, qui secundas quasi curas Arnobio suo impendit in animadversionibus in Salmasti jus Atticum lib. VII. cap. 24. Paris. fol. 1650. p. 600 sq. quae eo majoris aestimandae sunt, quo minus ille, quod ibidem pollicetur, ad novam et integram earum recognitionem morte praepeditus accedere potuit. Atque hae nondum sunt in usum vocatae. Similem operam Arnobio navavit Adrianus Behotius in Apophoretis, Lutetiae 1602. 8. imprimis a libri III, cap. III. p. 155 fqq. Novissime denique Henricus Canegieterus in Epistola critica ad Jo. Dan, van Hoven varia Arnobii loca tentavit, inserta ejusdem van Hoven Otis litterariis ad Isalam Campis, 1761. 4. a p. 70-76. Paucae sunt emendationes, quas nimium extulit, qui nuperrime excussit, Cl. Oberthür. Post tot tantaque a Viris Doctis in Arnobium cumulata ornamenta, multa tamen etiamnum praestanda superesse, quisque, qui ad eum legendum se contulerit, intelliget. Atque hoc non magis in singulis vocibus et locis persanandis, in quibus magnum adhuc mendarum vim Arnobium obsidere Graevius ¹¹⁾ questus est, sed expectamus imprimis V. D. qui post Nurrrium denuo et animo huc intentissimo de totius operis descriptione et partibus, item anne loca trajecta et male posita superfint, disquirat, id quod vel peculiari scriptione commodius fieri possit. Atque huic viro, si modo talem expectare licebit, addita esto conjectura manu Franco-galli cujusdam anonymi Heraldianae editionis exemplo, quod Bibliotheca Regia Acad. Gottingensis servat, adscripta, qua „finem Libri VII., qui multis deesse visus est,

11) Epist. ad Nic. Heinf. Tom. IV. Sylloges Burmann, pag. 331.

non esse, sed tantum male trajectum¹²⁾ contenditur et locus fati amplius a verbis: „Age nunc summam — usque ad: alimenta sunt ignium et parentalibus conjunctissima mortuorum“¹²⁾ ad calcem revocatur, in quo Arnobius desisse putandus sit.

Sed jam de singulis editionibus videamus.

SAEC. XVI.

1543.

Romae, apud Franc. Priscianen. Florentinum. f. Arnobii Disputationum adversus gentes libri octo. Nunc primum in lucem editi. — In fine: Romae in aedibus Francisci Priscianensis M. D. XLII,

Princeps haec Arnobii editio debetur Fausto Sabaeo Brixiano, Bibl. Vaticanae tunc temporis custodi, homini erudito et insigni imprimis versificatori, qui Francisco I. Gallorum Regi eam inscripsit epistola data Romae e Bibl. Palatina calend. Septembris M. D. XLIII. Ex hac nonnulla delibare in lectorum commodum juvat. Intelleximus enim, a multis quidem de hac editione verba esse facta, ipsam autem paucissimis tantum visam, quod variis passim erroribus ansam dedit. Praecipuum, quod cuiquam animadversione dignum videri possit, profecto hoc est, quod jure belli suum esse Arnobium dicit, quem scilicet e media barbarie non sine dispendio et discrimine eripuerit. Quae si attentius aliquando perpendas et ea simul memoria reputes, quae de vita rebusque nostri tradita legimus, id innuere velle videtur, se Arnobii aliquem eumque unicum, ut postea apparuit, Codicem in terris remotis, forte in Germanicis vel Belgicis oris deprehendisse ac in Vaticanam Bibl. intulisse. Nam quod primam hujus conjecturae partem attinet, saepius in versiculis suis popu-

12) Edit. Herald. 1605. p. 302-304. Lugd. Bat. 1652. p. 240-242. ed. Oberthür. a p. 35. ad finem 37. a p. 253-255.

los truces et feros, mediamque barbariem crepat, unde fummo cum discrimine et labore et suis adeo sumtibus codices antiquos protulerit, quorum exquirendorum causa a Leone Papa et ejus deinceps successoribus missus effret. Eundem autem in Vaticanam ab eo fuisse repositum, tum officii, quod ipsi incumbemat, rationes suadent, tum vero expressis Fulvii Ursini, ipsius quoque Arnobii editoris, verbis, cpistola ante Romanam alteram ad Gregorium XIII. dedicatione inspersis, confirmatur, quibus Arnobium primum e Vaticana Bibl. in lucem prodiisse testatur. Jam fuit aliquando Ludovici Carrionis haec opinio¹³⁾, omnium deinceps doctorum hominum assensu comprobata, Codicem Arnobii, qui in Bibl. Regia Parisiensi extat, eum ipsum esse, ex quo Sabaens eum luci daret, quod, quae fit in Romana prima librorum illorum publicatione paginarum aliquot in alienum locum transpositio, eandem hoc in libro esse constet. Unde suspicatur, codicem hunc una cum textu typis per Priscianensem exscripto Francisco oblatum fuisse. Quodsi recte ille conjecisse putandus est, ut probabile fit quoque hoc, quod alterius Romanae curator Fulv. Ursinus codicis, quo uteretur, mentionem nullam facit; jussu Pontificis Pauli III. hoc factum esse oportet. Certe Codex Regius ex omni inde tempore pro unico habitus, et tanquam tutissima critices Arnobianae regula, dignus judicatus est, qui iterum atque iterum a Viris Doctis excuteretur. Sed ad Sabaenum redeamus. Is igitur ita epistolam nuncupatoriam exorditur: „Jam dudum bonarum artium studiosi, qui me non vulgari amore sequuntur, quotidianis expostulationibus et pene convitiis infestant, quod, quum studio litterarum et credulitati nostrae divinae suffragari possem et deberem, in dies moras moris connecterem. In causa erat, quod Arno-

13) In emendatt. libro I. cap. IX. fol. 18. ed. Paris. 1583. 4.

Quae in Scaligeranis (ed. à Cologne 1695. 8. p. 33.) super hoc Arnobii codice leguntur, ea optimus auctor nec curiose satis commentatus esse, nec, qui describeret, recte legisse videtur.

„bium pristinae religionis — everforem supprimerem et
 „mibi vindicarem. Contra ego inferebam. ipsum variis et
 „multiplicibus mendis atque erroribus refertissimum, et
 „multum mutatum ab illo, qui fuerat quondam, ora docto-
 „rum hominum subterfugere et rubore suffundi. Tum illi
 „— omnem operam et studium in unum convenientes ad-
 „hibuere, ut — integer et absterfus — in publicam prod-
 „iret: et quia ejus curatio in longum protrahebatur (dif-
 „ficile enim erat multos diversis negociis praecipeditos ad
 „horam praescriptam invenire et convenire), Hieronymus
 „Ferrarius et Franciscus Priscianensis, viri doctissimi, et
 „ingenii et judicii perspicacissimi, emendandi et impri-
 „mendi Arnobium provinciam susceperunt; et ita feliciter
 „sunt assecuti, ut illum a variis et enormibus vitiis atque
 „erroribus vindicarint: tum elegantibus et pulcherrimis
 „typis impressum in stadium produxerint, me vero a ca-
 „lumniis et molestiis absolverint.“ Haec ille. Ex quibus
 facile unusquisque componere potest, quae diversa et sibi
 repugnantia passim a diversis scripta de hac editione inve-
 nient, quibusque refellendis operam navare nec vacat nec
 libet. Hoc addamus, editionem hanc typorum et char-
 tae elegantia esse splendidissimam. Unde omnino mira-
 mur eum purpurato Brixiae literatae auctore¹⁴⁾, homi-
 nem, cui nil frequentius in ore, quam *languo* et *esur-
 rio*¹⁵⁾, sumtus ad amplam eam nitidamque editionem sup-
 peditare potuisse. Hoc enim diserte affirmatur in privile-
 gio a Paulo III. ipsi concessio et aliquot a limine paginis
 impresso, in quo typosetae errore accidit, ut anni nota
 falso MDLXII. loco XLII. (Pontificatus Pauli anno octa-
 vo) exscriberetur. Hujus editionis exemplaria tria, unum
 cum emendationibus et variis lectionibus manu Jac. Dale-
 champii exaratis, alterum cum notis et emendationibus a
 Nic. Rigaltio exscriptis, tertium cum glossario Francisci

14) T. II. p. 192.

15) Vide quotquot ille ex epigrammatibus protulit exempla.

Pithoei et indice rerum et verborum, nec non restitutionibus et conjecturis marginalibus Jo. Passeratii MSS. extant in Biblioth. Regia Parisiensi. vid. Cat. T. I. p. 567.

1546.

Basileae, apud Frobenium. 8. Arnobii Disp. adversus Gentes libri VIII. nunc demum sic accurati, ut ab eruditissimis sine ulla offensione et cum majore lectionis operae pretio cognosci possint. Accessit index eorum, quae notata digna sunt. Sigismundus Gelenius in epistola nuncupatoria ad Gilbertum Cognatum canonicum Nazoretensem, postquam comparationem inter Lactantium et Arnobium instituerat: „Sed hanc censuram, pergit, criticis relinquimus, nobis nihil sumpsimus nisi castigationis laborem. nam Romani ut candoris in communicando, in transcribendo fidei laudem promerentur: ita negari non potest, nullum eos adhibuisse in legendis praevis characteribus exercitatum: quo saepissime factum est, ut non tam sinceram lectionem, quam ejus vestigia prodiderint, per quae vix pedetentim ad veritatem evadere potuimus. Fateberis nos non vana jactare, si in uno quovis termino periculum facere libuerit; nostra haec aeditio planior sit an illa altera. Est enim ingens discrimen et quantum non facile credas, nisi illa per gustata.“ — Praeter indicem in titulo laudatum accessit etiam indiculus auctorum ab Arnobio laudatorum.

1560.

Basileae, apud Hieron. Froben. 8. D. Arnobii Africi commentarii in omnes psalmos, ex emendatione Desiderii Erasmi, accedunt ejusdem Arnobii libri VIII. disputationum adversus gentes, ex recensione Sigismundi Gelenii. Cat. de la Bibl. Roy. T. I. p. 567.

1580.

Parisis, apud Mich. Julianum. f. Arnobii — libri octo a Sigismundo Gelenio primum, dein a R. Laurentio

castigatiores emissi. cum Tertulliano R. Laur. de la Barre. Praecipua hujus editionis dos sunt argumenta unicuique libro praefixa, marginalia deinde, et index rerum memorabilium. Qua ratione textum reformaverit, cum ipse plane fileat, nisi sedulo comparaveris cum Geleniana, vix dicas. Scholia autem textui subjecta non magni sunt pretii.

1582.

Antverpiae, ex officina Christ. Plantini. Arnobii D. adversus gentem libri septem, recogniti et aucti. Ex bibliotheca Theodori Canteri Ultrajectini, cujus etiam Notae adjectae sunt. —

Quum aequae ac Gelenius codicibus MSS. destitutus, solo ingenio nitendum sibi intelligeret Canterus, partim fide Romani codicis (editionis primae), quem ad instar MS. sibi fuisse et praeclara veteris scripturae vestigia continuisse contendit, partim etiam Clementis Alexandrini, a quo multa nostrum ad verba desumpsisse ostenditur, auxilio fultus, quicquid praestitum est, hac editione effecit. „Nullas autem, inquit, conjecturas, quamvis veras et certas, textui inferuimus, sed quicquid a nobis mutatum et additum fuit, auctoritate et fide Romani Codicis factum est. Verum ubi melius, quod substitueremus, non habebamus, secuti sumus lectionem Gelenii (qui nimium quantum sibi in hoc auctore emendando indulfit homo alioquin doctissimus et de re literaria optime meritus), quamvis interdum falsam et a veri vestigiis procul remotam. Et quam plurimis in locis (quod praefiscine dixerim), subdola illius et adulterina lectione rejecta, veram ac genuinam scripturam reposuimus.“ Utinam vero eventum habuisset, quod de futuro suo in hunc auctorem studio pollicitus erat¹⁶⁾, se amplissimum in Arnobium commentarium

16) In praefatione ad lectorem ante notas et iterum in notis ad lib. sextum. Quanta vero hujus illa etiam aetate inter

adornaturum. Nemini profecto Salmasiani desiderium fuisset excitatum. Nam quas in praesenti addidit notas, eae non nisi emendationum rationem reddunt aut Clementis Alexandrini locis comparandis inferviunt. Haud raro autem ad Jos. Scaligeri, Turnebi, Lipsii et Mureti conjecturas Canterus provocat. Inscrispsit ille Arnobium Valenti Guellio Pimpontio, in Curia Parisiensi Senatori, epistola data Ultrajecti Idib. Novemb. 1581. Postremo nec praetereundum erit, quod in Capita seu Sectiones certas textum editor partitus sit, a quo praeclaro sane instituto nescio, qui factum sit, ut infecuti editores rursus defecerint.

1585.

Romae, ex typographia Dominici Bafae. 4. Arnobii Disputationum adversus Gentes libri septem. M. Minucii Felicis Octavius. Romana editio posterior et emendatio.

Difficile est, de Ursini opera verba facere et verbis ipsius non uti. Itaque nimii videri malumus, quam chartae parsimonia committere, ut scitu dignum aliquid omitatur. Accipe ergo: „Quadragesimus agitur annus, inquit, ex quo pius hic scriptor e bibliotheca S. P. Vaticana in lucem primum prodiit non eo quo diu latuerat situ, et squalore deformis, sed ab innumeris paene fordibus, quibus squalabat, doctorum virorum industria perpurgatus. Qui cum ingenio et eruditione, quantum illis temporibus potuerunt, infinitas prope maculas ex eo scriptore sustulissent¹⁷⁾, totum plane corpus suo nitore restituere nequi-

doctos expectatio fuerit, vel Meursii verba declarent, qui Criticum Arnobianum lectoribus tradens, hui! inquires forte, inquit, ante Canterum? ante, et quidem eo lubente, immo vero jubente: ne in messum me ejus falcem injectum ivisse maligne dicites.

- 17) Nempe ex fide Sabaei haec scribit: Codicem ipsum nequam inspexit. Taedet tam inepti moris rhetorici, quem omnes hujus aevi auctores Itali affectant.

verunt. Itaque Romae edito jam libro, et in manus hominum pervulgato, aggressi sunt, non Itali tantum, qui tunc permulti et judicii et ingenii acumine florebant; sed Transalpini etiam homines Arnobium adhibita diligentiore cura perpolire. Atque ex Italis quidem, ut reliquis nominandis superfedeamus, unus maxime, idemque post vulgatum exemplar primus, Joannes Baptista Sighicellus Bononiensis, qui postea episcopus Faventinus a Pio IV. P. M. factus est, multa sane, quae non vulgarem eruditionem, nec mediocre ingenium desiderabant, in hoc scriptore correxit, restituit, ac prope desperata sanavit. Sed dum Cimae Smyrnæ imitatus, nunquam, ut ajunt, manum de tabula, nihilque minus quam de pervulgandis emendationibus cogitaret, summum interim Germani ediderunt Arnobium. In quo si pro omnibus suis in Romanos salibus et conviciis, eadem ipsi fide in transcribendo exemplari, eademque in emendando religione, qua Romani usi sunt, versati essent, majorem sine dubio gratiam a studiosis omnibus iniissent. Nunc autem, dum quodlibet, quod ipsi corruptum opinantur, pro libitu suo et arbitrio addendo, tollendo, mutando, ut aliquem sensum eliciant, corrigere sibi fas esse putant, tam multa in Arnobio immutarunt, ut infinitis locis ne vestigium quidem antiquae lectionis sit relictum. — Hoc incommodum Petrus Chiaconus, Hispanus, homo magni ingenii doctrinaeque judicio excultae, cum animadvertisset in Arnobio, coepissetque auctore summo viro Antonio Carafa Cardinale, facrorum veterum scriptorum omni ratione perpoliendorum percupido, accuratius undique A. exemplaria conferre eaque docte pariter et ingeniose corrigere, institutum opus eo deduxerat, ut multis et quidem praeclaris correctionibus industria sua illustratum brevi editurus fuisset Arnobium. Sed absoluta fere jam, nondum autem perpolita libri emendatione, importuna morte ereptus, eidem, a quo totus pendebat, clarissimo viro, correctiones hujusmodi, si ei videretur, publicandas testamento reliquit.“⁹

Hic itaque perpoliendi atque pervulgandi provinciam Urfino credidit, qui eorum, quos modo ex eo nominavimus, aliorumque doctorum hominum emendationibus, quae in Arnobium variis locis dispersae circumferebantur, in unum collectis, diligenterque examinatis, eas tantum ex his in textum recepisse se affirmat, quae et multorum iudicio probatae et sine ulla controversia verae visae essent. Quae autem non ita certae videbantur, ut tuto admitti possent, eas suis distinctas numeris, in oris paginarum notandas curavit, notis simul, si quae erant ad conjecturas confirmandas adscriptae, additis. His omnibus de suo etiam nonnulla, obiter inter legendum animadversa, adjecit. Denique ex Ursino discimus, eodem paene tempore, quo in Germania octavus Arnobii liber suo auctori restitutus erat, eandem fraudem sensitum Sirlatum Cardin.; ejusque adeo persuasione factum est, ut primum in Italia hac editione Minucii Octavius ederetur.

1586.

Antverpiae. [ex off. Christ. Plant.?] 8. Arnobii — libri septem cum Godescalci Stewechii Electis. — Hanc primam Stewechii editionem ipse non vidi, neque memoratam in Catalogo aliquo inveni, sed sponfore Fabricio¹⁸⁾ cito, cui praefationes Stewechii, editioni a. 1604. insertae, quodammodo fidem facere videntur. Nam duplex ibi comparet epistola nuncupatoria, et ad lectorem admonitio. Ac illis quidem, quae Electis praemissae sunt, annus subscriptus est 1586.; epistola autem dedicatoria, textui praefixa, data est 1587., praefatio ad lectorem anni nota caret, sed dicit ibi, „parum absuisse, quin Electa ex ingenio suo tantummodo nata, juvando Arnobio, ante biennium seorsum publicasset, verum Franciscum Modium disuasisse, ejusque adeo opera effectum esse, ut textum quo-

18) In Delectu argg. et Syllabo SS. pro veritate Rel. Christ. p. 226. hinc vero Lipenius Bibl. Theol. I. 754. et M. Bibl. Eccles. Colon. p. 623. laudant.

que corrigere et restituere sibi licuerit.“ Quae quorsum referenda sint, non satis capio. Contra plerique, quibus de editionibus Arnobii sermo fuit, inter quos diligentissimus Nurrus¹⁹⁾, de ea prorsus silent, et repugnare videtur, quae editioni Antverpiensi a. 1604. praefixa est approbatio, qua non demum typis tradi, sed jam demum mandari Arnobius dicitur²⁰⁾. Quocirca quamquam definire nihil jam ausim, fateor tamen, me in eam sententiam magis proclivem, ut ante annum 1604. Stewechii Arnobium non impressum esse dicam. Cui etiam Auberti Miraei auctoritas accedit, qui pro explorato scribit²¹⁾, Arnobii libros VII. cum notis Theodori Canteri Plantinum et cum notis Godesc. Stewechii Trognaesium 1604. Antwerpiae excudisse.

1597.

Genevae editionem Heraldii laudat Magna Bibl. Ecclesiastica Colonienfis, sed fidem haud praestare ausim.

1598.

Lugd. Bat. ex off. Jo. Balduini. Jo. Meursii Criticus

19) Appar. ad Bibl. PP. l. infra l.

20) Quo magis viros doctos excitem, ut de prima, quae dicitur Stewechii, curiosius dispiciant, addita hic esto: Haec Arnobii restitutio, auctore Godesc. Stewechio, multum utilitatis studioso lectori adferre potest. Dignam igitur, quae typis mandetur, judico. Antverpiae 24. Januarii, 1604. EGBERTVS SPITHOLDVS Canonicus et Plebanus Antverpiensis.

21) In notis ad Hieronymum de Eccles. SS. ed. Fabric. a. 1718. p. 165. nec aliter eodem loco ipse Fabricius. Similiter Francisc. Sweertius in Athenis Belgicis (Antwerp. 1628. f. p. 294.), ubi dum scripta Stewechii recenset, simpliciter posuit: Electa in Arnobium, typis Trognaesii. Adde quod Casp. Scioppius in Arte critica, ubi Stewechii scripta laudat, Arnobium et Electa in eum prorsus ignoret. Ex quibus omnibus non sine aliqua fiducia dixerim, praefationes illas annis 1586. et 1587. insignitas Fabricio fraudem fecisse.

Arnobianus tributus in libros septem. item Hypocriticus Minutianus et Excerpta MS. Regii Parisiensis. In quis Arnobius adversus Gentes et Minucius Ioc. amplius locis, alii Scriptores varie castigantur.

Quamquam negari sine invidia nequit, praeclarum ingenii acumen, et quod ex omnimoda doctrinae copia effloruit et quasi redundavit, hoc schediasmate Meursium ostendisse, ad Arnobium tamen et Minucium non magis illud quam ad omnem antiquitatem et scriptores valde multos pertinere recte censetur. Quotiescunque enim illos attigit, mirifice callidum detegendis et persanandis vulneribus se praebuit, multa acute vidit, ad quae superiores editores omnino caecutiebant, multa menda levissima medela sustulit; sed multo largius haec quibuscunque aliis scriptoribus quam Arnobio et Minucio ab eo sunt praestita. Ac initio, inquit, nihil annotare erat decretum foli Auctoris valetudini curandae intento, non potui tamen mihi temperare, quin aliquoties, loci potissimum alterius emendandi occasione invitatus, excurrerem; in quibus omnibus ut nihil alieni sibi vendicaret nec aliorum emendationibus adducendis vel erratis resellendis tempus tereret, sed sua simpliciter proponeret, caute ac graviter studuit. Porro, quicquid in Arnobio praestitit, id omne ab ingenio neque a libris veteribus profectum esse vel non affirmanti puto tribuisses, sed miraberis fortasse, tam raram in iis regionibus fuisse editionem primam, ut se optare Meursius dicat, ut plures Canterus Romani codicis variantes repraesentasset, quod plura investigandi occasionem praebiturum fuisset. Quod superest, acceperunt operi huic appendicis loco excerpta exemplaris Regii MS. ex libro Josephi Scaligeri, quem olim Lutetiae cum Regio exemplari MS. contulerat. Singulis iudicium suum, subiinde etiam animadversiones prolixiores apposuit. Universe vidi, inquit, hac collatione plura loca utiliter augeri, meas conjecturas aliquot probari, non paucas item novas inveniendi ansam dari: quamvis revera saepenumero

pro thesauro, quem speraram, carbones offenderim, et inerum sterquilinum: e quo tamen, nisi me egregium iudicium fallit, aliquas, ut ita dicam, gemmulas elicui. Cacterum haec excerpta inscripta sunt Petro Scriverio amico, ut ipse declarat, dilectissimo, de cujus Anticritico quae Hadrianus Bailletus²²⁾ memoriae prodidit, fabulis accensere nemo dubitet,

SAEC. XVII,

1605.

Hanoviae. 8. Arnobius — cum notis Geverhardi Elmenhorstii ad illustrem virum, Josephum Scaligerum, eruditorum suae aetatis facile principem.

Ita Fabricius (in Delectu p. 226.) et ex eo M. Bibl. Eccles. proferunt primam Elmenhorstii. Nurrius eam manibus versavit,

— — —
Parisi. 3. Arnobius — cum observationibus Des. Heraldi. Citat Fabricius l. l. an recte, dubito.

1604.

Antverpiae, apud Joach. Trognaesium. 8. Arnobius — cum Godefraldi Stewechii Electis. Confer quae supra ad a. 1586. dicta sunt. Iteratam Stewechius operam Arnobio suo impendit. Electis primum conscribendis, in quo negotio solo ingenio se confisum esse fatetur; deinde cum codicis MS. variantes lectiones a Francisco Modio ipsi essent suppeditatae, quibus denuo laborem jam absolutum aggressus, non solum Electa meliora fecit, sed ipsum quoque Arnobii textum infinitis locis se interpolasse, correxisse, et saepenumero lacunis magni momenti suppletis, auxisse affirmat. De codice hoc sententiam nostram suo loco proferemus. Quod Electa attinet, (nam de his audiamus oportet, antequam de ipsa textus recensioe di-

22) De antiscrptoribus T. II. p. 299.

cendi locus erit,) ideo hoc nomine appellare visum esse, inquit, quod e plurimis, quae depravata, quae obscura hic reperiret, elegerit sibi ex ingenio et membrancis codicibus vel emendanda vel illustranda; id quod plerumque et tantum non ubique ex antiqui Romanorum sermonis usu ac proprietate, nec non ritibus apud priscos solemnibus haud sinistre profecto ipsi cessit. Ac quemadmodum plurimum in Varrone ad Arnobium illustrandum est praefidii, ita haec Stewechii Electa egregium, meo iudicio, Varroni atque omni sermonis prisci doctrinae adiumentum afferunt. Quam in rem non parum etiam syllabus contentorum praemissus conducit. Sed neque ex his, neque ex ipsa, quam manibus teneo, editione fatis mihi liquere fateor, quo pacto textum ad suas aliorumve conjecturas refigerit. Is certe, quem ed. Trognaesiana (1604.) sistit, ab Urfiniano haud magnopere differt; eo saepius autem Stewechii lectiones in margine laudat, ita nonnunquam, ut nescias, an diversa aliqua a Stewechii recensione per hos typographos data sit. Quod si praecipitantius paulo a nobis divinatam fuerit vereque editio Antwerpiana a. 1604. ad ipsius Stewechii descriptionem expressa sit; laudabis fortasse hominis verecundiam, qui margines libri emendationibus et conjecturis implere maluerit, quam vel certissimam in feriem recipere. Num vero is ipsum textum interpolavisse, correxisse et integriorem dedisse dici possit, videant alii. Quamquam enim in eadem, unde praecedentia adduximus, praefatione de sua in textu adornando opera prae se ferat, se summo candore, suis ubique locis, atque adeo ipsi quoque margini nomina eorum adseripuisse, qui ante ipsum manus auxiliatrices Arnobio porrexissent, idemque se facturum fuisse in iis, quae Urfiniana profert, nisi hic omnia, sua, aliena miscuisset; hac tamen circa lectionis varietatem sedulitate non ipsius textus sospitator sibi videri poterat.

1605.

Parisiis, apud Marcum Orry via Jacobaea ad insignē Leonis salientis. 8. — Arnobii — libri septem. M. Minucii Felicis Octavius. Editio nova, ad editionem Romanam expressa, quibusdam tamen in locis e MS. Reg. aucta et emendata. DESIDERII HERALDI ad Arnobii libros VII. animadversiones et castigationes.

Romanam intellige novissimam, quae, quanto plures veteres lectiones restituit, tanto praestantior ipsi visa est ac saepius laudata. Quo factum est, ut nonnullis etiam in locis, ubi illa Gelenium secuta esset, eam desereret et vel Canteri sententiam amplecteretur vel de suo quaedam inferret. De singulis in animadversionibus, sed paucissimis verbis, iudicium tulit, reliquae vel sensu declarando vel rebus omnigenis illustrandis serviunt. In quibus ut varia sunt ex omni antiquitatis doctrina deprompta, nequaquam vero quod deceret, quodve alienum esset, vel tritum, oblitus est. Egregio quoque instituto factum est, ut textus Arnobii scorsim cum indice rerum peculiari, deinde animadversiones Heraldii et ipsae cum indicibus et auctorum, qui varie illustrantur vel emendantur, et rerum exhiberentur. Denique notari meretur et hoc, quod animi causa opera haec instituta sit et intra duorum mensum spatium ad finem perducta; item quod Epistola dedicatoria, quae omnino praefationis locum sustinet, data sit Lutetiae Paris. kal. Mart. cρoρev. ut adeo vix probabile videatur, apte hunc annum Heraldii operam esse evulgatam.

1610.

Hamburgi. f. Arnobii — l. VII. Gebhart. Elmenhorstius collatis diversis codicibus recensuit et Observationibus (sic) illustravit. —

Elmenhorstius Lectori: „Ut instituti nostri ratio tibi constare possit, scito me in hac nova Arnobii editione recensenda praecipue usum codice vetusto Francisci Sabaei Brixiani Romae a. 1542. impresso. Ubi is corruptus aut mendosus, ad excerpta MSS. et doctorum Virorum emen-

dationes confugi, optimasque ex illis desumpsi, et textui Arnobiano, quanquam raro, inferui; ratione nempe ipsa jubente. Adjeci quoque variarum lectionum Collectanea, in quibus eos, quorum emendationes probo et sequor, nomino. In observationibus meis id potissimum egi, ut sensum auctoris, quem edendum suscepi, ediffererem, breviterque et aperte, ubi is obscurus, dilucidarem. Certe eruditissimum scriptorem innumeris foedissimorum mendorum naevis liberavi, et infinitis ejus locis male affectis fallubriter, ut confido, medicinam adhibui. Nec tamen dissimulo, plurima etiam nunc residere falsa et corrupta, quae nullo modo intelligi, aut absque ope melioris codicis sanari queant. Ea ego de industria intacta praeterii et felicioribus ingenii corrigenda reliqui. Rel. Nosti jam Codices, quorum speciosa ostentatione titulus superbit. Si de Elmenhorstio interrogas, si non ingenium, certe maturitas et studium illi desuit. Textus ad verbum paene ad Romanam alteram descriptus est. Hinc etiam conjecturas et emendationes, quas sine auctorum nominibus in margine posuerat Ursinus, omnes Fulvii nomine laudatas desumpsit, et intermixtis aliis ad calcem observationum subjecit, suo judicio raro interposito. Neque vero animadversiones ita comparatae sunt, ut viris doctis, quales ejus aetas ferebat, admodum placere possent. Nam praeter loca cumulate ex omnibus veterum scriptis ad verba vel res singulas congesta frustra aliquid expectes. Caeterum satis apte haec editio exscripta est typis nitidis ac luculentis, et quamquam capitum descriptio desit, numerus tamen lineis denis uniuscunquae paginae in margine interiori commode adscriptus est. Indices etiam accesserunt textui tres, auctorum, rerum ac verborum et locutionum, animadversionibus item duo, auctorum (quorum loca adducta sunt) et rerum vocumque. Hujus editionis exemplari, quod Bibl. Regio-Acad. servat, ab Heumanno, quem possessorem olim habuit, notulae quaedam, item emendationes appictae sunt.

Tolosae. 1612. 3. Julii Caesaris Bulengeri Juliodunensis Eclogarum ad Arnobium liber primus. — Ineptum opus.

1654.

Duaci. 3. Stewechii Electa cum Paratitlis seu Summariis Leandri de S. Martino.

1651.

Lugduni-Batavorum, ex officina Jo. Maire. 4. Arnobii — libri VII. Cum recensione Viri Celeberrimi et integris omnium commentariis. Editio novissima atque omnium accuratissima. „Quod ad hanc Arnobii nostri editionem, quam accuratissimam hic exhibemus, attinet, typographus inquit, exemplar ante aliquot annos nacti fuimus manu viri celeberrimi emendatum, cujus eruditio et fama in his artibus, quae ab humanitate nomen habent, veluti Principatum tenet. Curam postmodum itidem Viro erudito commisimus, ut quicquid ad gloriam hujus editionis colligi posset, in medium produceret. Itaque omnes et quidem integros commentatores, nulla parte truncata, in unum corpus redeimus, ut editionis ratio ex iis peti possit — ita ut nihil ei desit, quod vel votis exoptari possit.“ — Recensionis hujus auctorem fuisse putant Salmasium, cujus etiam commentarius morte interceptus sit. Ac quantum quidem comparando didicimus, nam mutationum judicium prorsus nullum apparet, credo, ne decor typographicus interciperetur, hoc viro certe non indigna est. Igitur a superioribus toto coelo quidem differt, plurimas tamen ex iis lectionibus suscepit, quas Urfinus ad marginem suae editionis proposuisse indicavimus, adeoque fortasse Chiaconii ingenio praecipue Salmasius litavit. De reliquis hujus editionis dotibus non est, quod pluribus lectores doceamus. Invenias Canteri, Stewechii, Elmenhorstii et Heraldii commentaria ad verbum descripta. Commodis Doctorum hoc saltem consulere potuissent, si indicem universalem subjecissent. Quod reliquum est, procurasse hanc editionem ex parte (nempe ut singulorum aui-

inadversiones rite describerentur) dictus est Antonius Thyfius, I. C. cujus etiam in Arnobium epigramma pagina post dedicationem proxima ostendit. Typothetarum erroribus iisque admodum foelis hanc editionem nitidissimam fecere, Nurrius imprimis conquestus est.

1666.

Parisiis, apud Joann. Dupuis. f. cum Cypriani operibus ex editione Rigaltii per Priorium. Ex Ephemeridibus Parisiensibus hujus anni²³⁾ intelleximus, variorum notis excerptis, Priorii more instructos esse, quotquot praeter Cyprianum Rigaltianum hic auctores evulgati sunt. Textus ex Lugduno-Batava una cum omnibus, auctis itidem, vitis est repetitus.

1677.

Lugduni, apud Anissonios. f. in Bibl. PP. T. III. a p. 450-514. Recusa Priorii. Notae maximam partem Elmenhorstii sunt, raro Heraldi, Stewechii etc. quibus suas Priorius intersperfit.

SAEC. XVIII.

1715.

Parisiis, apud Jo. Bapt. Delespine. f. in Nicolai le Nourry Adparata ad Bibl. Max. PP. — Lugduni editam T. II. p. 257-570. Dissertatio in Arnobium, in qua post analyses singulorum librorum, de auctore, operis aetate, consilio, argumento et tractatione, stylo, eruditione et reliquis dotibus, de opere distribuendo, librorum integritate, ac textus corruptione — de erroribus quibusdam Arnobii, de variis horum librorum Codd. MSS. editionibus et in eos notis et observationibus, fuse pro more suo, sed praecclare differit, a pag. 257-296. denique a p. 296-570. novas in Arnobium observationes profert, in quibus vel argumenta singula, quibus ille cum in asserenda veritate, tum refutandis adversariorum erroribus utitur, examinantur, vel potiora antiquitatis monumenta illustrantur.

23) Journal des Sçavaus, Febrier, p. 41. „le tout avec des remarques de differens Autheurs.“

1768.

Venetis, ex typogr. Jo. Bapt. Albritii. f. in Gallandi *Bibl. Vet. PP. etc.* T. IV. a p. 155-224. Siftitur textus editionis Lugduno-Batavae emaculatus et adhibitis iis, quae Nurrius attulerat, perpolitus. Simul constitutum erat, notas addere selectiores, quaeque imprimis ad emendandum textum spectarent, sed hic industriam acque ac iudicium desideramus. Cui bono, quaeso, Priorii notae, quas omnibus paginis inculcatas videbis? Singularis autem, qua praecedentes editiones Arnobii haec antecellit, eaque nescio an summa virtus est textus, quem praeter Canterum ad unam omnes continua serie exhibebant, in capita descriptio, quorum analysi in calce subjecta compendium quasi totius scriptoris praebet,

1785.

Wirceburgi, in off. libr. Staheliana. 8. Arnobii *Afri adversus gentes libri VII.* et *Julii Firmici Materni V. C. de errore prof. Rel. etc.*

Iidem sub titulo:

Opera SS. Patrum Latinorum Volumen V.

Qualis hic Arnobius sit. ipsius editoris Cl. Oberthürri verbis accipe: „Textum habes Canteri, sed ad editionem Leidensem anni MDCLI. ita quidem correctum et emendatum, ut veterem lectionem a Gelenio et Cantero temere olim expunctam postliminio a me restitutam videas, iis saltem locis, ubi meo partim sensu, partim Stewechii ac Heraldii iudicio id sine scrupulo facere me posse, immo debere certus eram: monui tamen in subjecto ipsi textui variarum lectionum indice, ubi id fecerim, quaeque sunt expunctae vel correctae a me sententiae, ut sic adhuc liberum relinquerem Lectori, velitne meo stare, vel alio suo in eligenda lectione iudicio.“

Versiones Arnobii nusquam me commemoratas invenire memini praeter Belgicam interprete Joachimo Oud-

aen Harling. 1677. 8. apud Fabricium Bibl. Lat. lib. IV. c. 3. p. 291. ed. Venet.

Codex tantummodo unicus haecenus repertus est, ex quo primum fluxit, et iterum iterumque Arnobius emendatus est, qui jam in Bibliotheca Regia Parisiensi extat. Optandum vero effet, ut Doctus aliquis, cui aditus ad Cod. hunc Regium patet, eum accurate describeret, quo saeculo scriptus esse videatur, rationibus iustis probaret, imprimis vero num foedis adeo characteribus aut scripturae compendiis exaratus sit, ut toties a viris insigniter eruditis, quos suo loco nominamus, nec unquam sine nova variarum Lectionum messi exerceri potuerit. Nam licet Gelenii iudicium de editoribus primae Romanae nequaquam contemnamus, nec hi tamen fucum nobis facere voluisse putandi sunt; immo verum sit, quod univrsim de hoc libro MS. testati sunt: „Scatebat A. antea tot mendis, quot literae infunt. Innumera sustulimus, quaedam de industria praeterimus, quae vel nullo modo intelligerentur vel omnino desiderarentur: arrogantis enim ingenii effet, ea restituere velle, quae omnino ignores.“

De Flacii Illyrici, postea Petraei Codice, quem in Stewechii usum Franciscus Modius contulit, nescio utrum scriptum alicubi legerim, au ipse primus animadverterim, eum nihil aliud quam apographum Regii fuisse. Certe plane jam persuasum illud habeo, postquam curiosus Cod. hujus lectiones, quas diserte in margine ed. suae Stewechius exhibuit, cum excerptis a Scaligero Cod. Parisini lectionibus ad calcem Meursii Critici Arnobiani contulimus; quo miram quandam inter utrumque convenientiamprehendimus; quamquam non eadem prorsus, sed pro diverso arbitrio diversa loca Modium et Meursium, et illum quidem multo parcius elegisse et excerptisse simul apparuit.

INDEX CAPITUM

LIBRORUM VII.

ARNOBII AFRICI

DISPUTATIONUM ADVERSUS GENTES.

L I B E R I.

- P**rofitetur Arnobius a se susceptum opus, ut saepius inculcatam calumniam propulsaret, qua ethnici propter abdicatum a Christianis falsorum numinum cultum eos publicarum omnium calamitatum auctores esse falso ac temere accusabant. *Cap. I et II.* Manifestum itaque facit a Christianae religionis exordio nihil in rerum natura, nihil in privatis publicisque hominum negotiis aut mutatum aut relaxatum et dissolutum. *Cap. II et III.* Ethnicos refutat objicientes, impietate Christianorum Deos offensos mundum pestilentia aliisque calamitatibus obruere: ex ipsis enim gentilium historiis compertum est, homines ante auditam unquam Christianorum nomen aut iisdem aut etiam gravioribus cladibus fuisse vexatos. *Cap. III. IV.* Demonstrat quoque tam certum esse crudelia bella ab Atlanticis, Assyriis, Bactrianis, Persis, Graecis, Trojanis et Romanis, a Nino, Zoroastre, Xerxe, Alexandro Magno aliisque olim gesta fuisse, quam constare, illa post Christi ortum imminuta fuisse. *Cap. V. VI.* Inquiri, cur tot tantisque malis ex ethnicorum sententia mundus prematur. Docet vel haec ad causas naturales referenda esse;

vel mala videri hominibus, omnia commoditate sua merentibus, quae certe toti naturae et mundo utilia sunt. Cap. VII-XII.

Quam praepostere autem Ethnici mala omnia in Christianos trecentis circiter abhinc annis exortos refundenda esse clamarent, variis rationibus scito coarguit. Cap. XIII-XVI.

Absurdum vero dictu esse demonstrat, iram cadere in Deos immortales, nullamque simul aequitatem iisdem inesse, si ob illatas sibi a Christianis injurias, earum poenas tam ab ipsis quam ab infantibus, ut aiebant, ethnicis ullo absque discrimine repetierint. Concluditque, has ridiculas criminationes sola haruspicum, ariolorum et vatum avaritia esse confictas. Cap. XVII-XXIV.

Respondet ethnicis objicientibus, deos ideo in homines saevire, quia Christiani novum cultum in terrarum orbem invexerant. Hinc edocet, in quo potissimum totius Christianae religionis summa consistat. Cap. XXV-XXVII.

Exinde arguit, meliorem esse Christianorum causam, quam eorum, qui falsa numina reverentur. Patrem enim illum adorant, a quo ipsimet gentilium dii, si qui sunt, accipere debuerant quidquid numinis et majestatis habere creduntur. Cap. XXVIII.

Illum autem verum Deum rerum omnium esse opificem ex effectibus probat Arnobius: Apolline, Mercurio aliisque omnibus fictitiis numinibus antiquiorem, infinitum, ingenitum, immortalem, aeternum. Cap. XXIX-XXXI.

Cuilibet a natura insitum esse adserit, ut hunc agnoscat regem summum et omnium moderatorem: quin et animalia et saxa ipsa, si forte loquerentur, id aperte palamque clamarent. Frustra igitur ethnici Jovem summum Deum praedicant, quem scilicet solito hominum more natum noverunt, quum tamen summus Deus ingenitus sit atque aeternus. Cap. XXXI fin. - XXXV.

Occurrit ethnicis Christianos insimulantibus, non quod Deum omnipotentem venerentur, sed quia hominem natum et infami crucis supplicio interentum Deum esse contendant. Cap. XXXVI, XXXVII.

Si vero, inquit Arnobius, fas fuit ethnicis, quosdam in Deorum numerum referre propter collata sibi, ut putabant, beneficia: quanto magis Christus honore divino ab hominibus habendus est, qui illis multa majora et infinita abundantissime contulit? Cap. XXXVIII. XXXIX.

At ille, inquebant ethnici, crucis patibulo affixus interiit. Quid inde? Non enim mors Christi, sicut nec Pythagorae nec Socratis, ejus doctrinae egregiisque factis ullum adtulit detrimentum. Quid vero, quod nulla mortis infantia innocens homo, quemadmodum Aquilius, Trebonius et Regulus, inuri unquam potest? Quid insuper irrisione magis dignum hac argumentatione gentiliū, qui Liberum a Titaniis disceptum, Aesculapium fulmine percussum, Herculem vivum combustum aliosque morte violenta sublato superstitioso cultu honorabant? Cap. XL. XLI.

Christus perro a summo Rege ad nos missus innumeris, quae patrauit, miraculis tam certo quam evidenter verus esse Deus comprobatur. Christi miracula summatim exposita, ex quibus divinitas ejus adstruitur. Cap. XLII - XLVII.

Neque his opponi poterant curatae ab ethnicorum diis infirmae nonnullorum hominum valetudines. Nam, hoc interim gratis dato, certum est, a nullo unquam gentiliū Deo, sicuti a Christo, aegris hominibus sola adhibita manu aut voce redditam sanitatem. Cap. XLVIII.

Neque patitur auctor sibi objici, opem a Diis ferri non malis quidem, sed bonis piisque hominibus. Christus enim malis omnibus aequaliter ac bonis succurrit. Vera praeterea esse Christi miracula ostendit adhuc Arnobius ex illa prorsus mirabili potestate, quam dedit etiam infimae plebis hominibus, quaelibet solo ipsius nomine prodigia edendi. Cap. XLIX - LI.

Et sane quantae magnitudinis et potestatis sit ipse Christus, sublimis et ab intima radice Deus, tametsi hominibus olim incognitus, vel solis quae ipso moriente facta sunt miraculis evidentissime demonstratum est. Cap. LIII.

Christi miraculorum veritas comprobata primum ex testibus locupletissimis, Christi discipulis, qui certo capitis periculo ea publicarunt et posteris tradiderunt: deinde vero ex eo, quod Christiana religio iis stabilita et confirmata, brevissimo tempore in toto terrarum orbe suscepta est. Cap. LIV. LV.

Neque demum ea miracula a scriptoribus nostris aut scripta mendaciter aut nimium exaggerata probat Arnobius. Quin etiam tam vera sunt, quae nostris in Libris de Christo scripta fuere, quam falsa, quae gentiles de diis suis tradiderunt. Cap. LVI. LVII.

Retundit Arnobius ethnicos urgentes, hinc scripta sua esse antiquiora atque idcirco veriora, illinc vero nostra fuisse ab indoctis hominibus sermone rudi atque impolito exarata. Cap. LVIII. LIX.

Satisfacit auctor ethnicis, qui a Christianis postulabant, cur Christus, si Deus sit, humanam formam induit et more humano est interemtus. Cap. LX-LXII.

Respondet iisdem reponentibus, incredibile prorsus esse Christum Deum et hominem humana tantum natura visum ac patibulo adfixum vitam finisse: ostenditque, Christum ad sanandos erudiendosque homines, tanta lenitate, quanta libertate passum esse se ab impiis occidi. Cap. LXIII.

Quapropter Arnobius acriter arguit ethnicos, qui tametsi tyrannis divinos deferrent honores aliosque omni impietatis ac sceleris genere contaminatos summis extollerent laudibus statuisque donarent; solum nihilominus Christum, verum, maximum ac maxime salutarium nuntium, iniquissimo atque implacabili odio persequebantur. Cap. LXIV.

Quid enim iniquius, inquit, et crudelius, quam virtutum omnium Dominum mortisque extinctorem bello acerbissimo semper lacefere, qui permessa morte hominis, quem gestabat, certam de futura animarum nostrarum salute, si pie vixerimus, spem omnibus fecit? Cap. LXV.

LIBER II.

Ab Ethnicis inquit Arnobius, cur demum Christum, nullius in eos peccati reum, ita oderint, ut vel ejus nomine audito in

protinus excandescant: qui tamen, etiamsi cui credatur dignus non esset, eo saltem non adspersandus erat, quod cunctis viam ad coelum monstravit. Cap. I.

Occurrit auctor gentilibus respondentibus, summo illum odio se propterea prosequi, quia omnem Decorum cultum evertit. Cap. II. III.

Ostendit ethnicos prorsus immerito Christi dictis propterea non credere, quod ea, quae pollicetur, se umquam re ipsa daturum nos non convincit, siquidem plurima suppetunt eorum quae Christus promisit, haud omnino incerta rerum argumenta: quae quidem quum in promptu sint, de aliorum quoque ab eo promissorum eventu dubitandi nulla ratio est. Cap. IV. V.

Ethnicorum jactantiam retundit, quippe qui se solos sapientia et scientia ornatos gloriarentur; ceteros vero, qui per totum terrarum orbem Christo nomen dederunt, magno etiam ingenio praeditos, obtusos, hebetes ac fatuos existimarent. Cap. VI. VII.

Nulla igitur ratione aliis non doctiores ethnici Christianos divino magistro suo credentes vituperabant. Sine praevia namque fide nullum profecto negotium suscipitur. Ipsimet gentiles opinionibus credebant philosophorum, qui de primis tamen rerum principiis aliisque de rebus nihil certi exploratique proferunt ac semper inter se digladiantur. Cap. VIII. IX. X.

Inde colligit Arnobius, aequius esse credere Christo, qui tantis miraculis doctrinam suam stabilivit, quam philosophis quantumlibet ob morum integritatem atque sapientiam laudandis, qui nihil vel minimum quid his simile umquam potuerunt. Cap. XI.

Et certe si Christus humanis tantum argumentis usus fuisset, nemo ei fidem adhibuisset, quam tamen plerique dare coacti sunt ob edita ab ipso ejusque discipulis miracula; edita, inquam, ubique in Oriente et Occidente et potissimum Romae, ubi Simon magus a Petro ex sublimi aere in terram dejectus perhibetur. Cap. XII.

Quid plura? Non vexanda certe, sed ideo laudanda erat ab ethnicis Christianorum fides, quia illis communes erant cum philosophorum coryphaeis de Deo, de corporum resurrectione, de salute animarum, et futuris impiorum poenis sententiae, quam

vis ab his aliter atque a Christianis explicentur. Cap. XIII. XIV.

Hinc occasionem captat Arnobius edifferendi, cujus naturae sit anima nostra, quo ex fonte prodeat et cur variis affectibus et vitiis fiat obnoxia. Illos deinde refutat, qui nostram animam ejusdem cum Deo immortalitatis et naturae participem esse pronuntiabant. Cap. XIV. XV. XVI.

At divina est, inquiebant, anima hominis, qui ratione ceteris praestat animalibus. Optime quidem, reponit Arnobius, si homo hac sua ratione bene semper uteretur. Deinde nonnullis occurrens instantiis vulgi opinationes de animae humanae praesentia exponit ac diluit. Cap. XVII. XVIII.

Pergit porro demonstrare, humanas animas neque divinas esse neque omnium scientia eruditas in hunc mundum e coelo advolasse. atque inde ruit placitum illud quorundam philosophorum, quo ea quae discimus reminiscencias esse somniabant. Cap. XIX.

Et hanc quidem conjectationem falsam esse aliis adhuc rationum momentis evincit: imprimis vero proposita hypothesi pueri, in desertissima et inaccessa solitudine nati atque ibidem summo in silentio a muta nutrice educati. Cap. XX. XXI.

Hinc evidenter concludit, humanam animam in mundum non venisse omnium scientia instructam. Cap. XXII. XXIII.

Exinde Arnobius contrarium Platonis argumentum ex puero de numeris interrogato petitum luculenter diluit. Cap. XXIV. XXV.

Eorum objectionem dissolvit, qui dicunt animam, ubi corpori conjungitur, priorum oblivisci atque, ut ajunt, ex docta elementariam fieri. Cap. XXVI. XXVII.

Idem argumentum pertractat. Cap. XXVIII.

Ex disputatis colligit auctor hominem proletarium ac prorsus inopem ordini primo h. e. divino non adscribendum nec ei eandem atque Deo immortalitatem tribuendam. Cap. XXIX. XXX.

Eadem ratione impugnat Arnobius contrariam Epicuri opinionem, qui animam humanam mortalem esse garrielat. Deinde statuit auctor noster, animam mediae cujusdam mortalem inter et divinam naturam esse substantiae. Cap. XXX. XXXI.

Infantibus vero ethnicis, quo pacto immortalis fieri possit anima, si mediae illius qualitatis sit, facit satis Arnobius. Cap. XXXV-XXXVI.

Deinde animam nostram a postrema quadam potestate fuisse quidem creatam, sed neque divinae prolis neque summi Dei filiam esse demonstrat. Nec patitur auctor sibi objici, mundum sine homine esse imperfectum; adeoque Deum uniuscujusque animam ex se ipso genitam in humanum corpus misisse. Cap. XXXVI-XXXVIII.

Longa autem inductione conatur ostendere, hominem non ad perfectionem mundi, qui quidem sine illo esse poterat, sed ad privatam ipsiusmet hominis utilitatem esse creatum. Atque ex his concludit, divinam non esse animam, quae postmodum in corpus aliquod a Deo missa fuerit. Cap. XXXIX-XLIII.

At sua, inquiunt, voluntate, non Dei jussu venit in mundum. Cui quidem instantiae occurrit Arnobius. Cap. XLIV-XLVI.

Urgebant ethnici, unde igitur anima progenita sit aut prolata inquirentes. Quibus respondet Arnobius, illud primum nobis esse compertum, illam nec divinam nec Dei esse progeniem: nihil enim a Deo summo fieri umquam potuisse, nisi omnibus numeris absolutum. Deinde subdit, illud nos certo cognoscere, homines nihil esse aliud nisi animas corpori alligatas, quae omni vitiorum genere corrumpuntur. Cap. XLVII. XLVIII.

Sunt quidem nonnulli optimis moribus: at hi sane paucissimi sunt. Ecquinam vero perfecti sunt homines? Non igitur divina est anima humana. Cap. XLIX. L.

Neque vero est quod rideant ethnici, si negemus nobis esse compertum, quo modo illa sit creata. Si enim recte a Platone adfertum putant, illas non a Deo summo, sed a minoribus quibusdam potestatibus esse creatas: cur nobis non licebit ipsas esse mediae qualitatis longo certius asserere, quae tamen a Deo immortalitate donentur? Cap. LI-LIII.

Neque dixeris, nihil penitus sine Dei voluntate fieri, neque etiam curiosius inquiras, unde mala oriuntur et cur ea Deus permittat. Hoc unum pro certo habendum, nihil a vero Deo fieri malum,

vitiosum et noxium quodque omnibus non sit salutare atque amoris plenissimum. Cap. LIV. LV.

Nemini vero mira videri debet nostra de tot aliis rebus ignoratio. Quis enim nescit, tantas esse hominum de re qualibet contentiones, ut nihil a quoquam adferatur, quod ab alio statim destrui non possit? Cap. LVI. LVII.

Quamvis ergo ignorarent Christiani, a quo et unde creata sit anima humana: nihil inde adversus illos efficere poterant ethnici, quibus multo plura sunt incomperta. Cap. LVIII.

Recte itaque Christus, verus Deus, sub hominis forma locutus jubet nos, relictis omnibus quaestionibus, ad rerum universarum Dominum tota mente adtolli; qui tametsi comprehendi nequeat, nullus tamen nisi amens illum solum esse Deum ambigit. Ethnicos igitur, qui eum non agnoscunt, manent suavi post mortem cruciatus. Cap. LX-LXII.

Urgentibus ethnicis, quid ergo actum sit de eorum animabus, qui ante Christi adventum mortui sunt, et cur omnes animae non sint aequali munificentia donatae: respondet primum Arnobius, aequaliter in omnes divina beneficia fuisse diffusa; deinde, omnes Deum aequaliter vocare omnibusque ad se veniendi potestatem fecisse, sed nulli necessitatem adferre. Cap. LXIII. LXIV.

Docet, cur Deus non faciat, ut inviti homines ipsius credant promissis; deinde, quod soli Christiani salutem consequantur ope Christi atque auxilio, cui a Deo patre facultas ista concessa. Cap. LXV.

Transit ad veterem ethnicorum querimoniam, qua novellam esse Christianam religionem atque antiquos et patrios ritus in barbaros ac peregrinos non esse mutandos exposculabant. Cap. LXVI-LXVIII.

Tametsi Christiana religio recens esset instituta, nonne res omnes humanae, nonne in primis, vel ipsis fatentibus ethnicis, eorum Dii esse coeperunt? Cap. LXIX-LXX.

Si ergo ante quadringentos annos Christiana religio non erat, neque etiam ante duo annorum millia nullos Deos suos fuisse negare non poterant. At demum religionis auctoritas non est tempore aestimanda, sed numine. Cap. LXXI.

Objectionem illam deinceps infringit Arnobius, qua ethnici obtende-

bant, eorum religionem multo vetustiorẽ Christiana esse adeoque
 veriorẽ. Cap. LXXII-LXXIII.

Respondet postulantibus ipsis ethnicis, cur tam sero Christus a Deo
 missus fuerit. Cap. LXXIV. LXXV.

Satis iisdem facit inquireribus, cur Deus, cui Christiani serviebant,
 patiatur illos omni persecutionum ac poenarum genere vexari et
 opprimi. Cap. LXXVI-LXXVIII.

LIBER III.

Christiana religio ab eximiis viris jamdudum satis superque adserta;
 quae tamen nullo prorsus vindice indiget per se ipsam plane in-
 concussa. Cap. I.

Interceptam defensionem resumens Arnobius ethnicis respondet, cur
 Christiani Deos nec colerent nec adorarent. In Deo rerum om-
 nium creatore quidquid colendum et adorandum est, a Christianis
 coli et adorari. Si qui ergo Dii sint, ab illo originem suam du-
 cunt atque in eo coluntur. Cap. II. III.

At illos revera esse Deos probari numquam potuit ab ethnicis, qui-
 bus incompertum semper fuit, aut unde nomina sua acceperint,
 aut quanta sit eorum multitudo. Cap. IV-V.

Uterius progreditur auctor atque ex his, quae ethnici de Diis suis
 praedicabant, nullos esse apertissime demonstrat. Primo enim
 Deos maros et feminas venerabantur, at divinam naturam nullius
 sexus esse capacem comprobatur. Praeterea si Dii gentium ge-
 nerare ac generari possent, quum fingantur immortales, jam in-
 finitus esset eorum numerus. Cap. VI-IX.

Ad haec foedis cupiditatibus ac voluptatibus contaminarentur Dii.
 Non est ergo, cur ethnici aegre ferant, Deos ejusmodi generantes
 ac genitos reprobari a Christianis. Cap. X-XII.

Deinde persfringit gentiles Arnobius, quod persuasum habebant,
 quemadmodum Saducei, Deos corporea humanaque forma figu-
 rari atque componi. Cap. XII. XIII.

Hoc autem semel admissõ, Dii sibi invicem aut similes aut dissimiles
 dici deberent. Utrumque vero absõnum. Cap. XIV. XV.

Necque eos esse audiendos, qui Diis humanam formam accommodari honoris tantum causa respondebant, evincit Arnobius. Cap. XVI.

Nulla igitur Dei, tametsi audiat, videat, intelligat, species aut figura esse potest. Unum scimus, nihil corporei aut humanorum affectuum esse in Deo, cujus natura nullo potest explicari mortali sermone. Cap. XVII-XIX.

Irridet Arnobius ethnicos, quod Deos inducant humanis officiis, negotiis rebusque aliis sive bonis sive malis praesidentes. Cap. XX. XXI.

Suam sententiam confirmat auctor, horum officiorum, quibus Dii praesunt, enumeratione peracta. Cap. XXII-XXV.

Idem persequitur argumentum: concluditque placita ejusmodi neminem unquam persuasurum Christianis, quantumlibet impii et athei dicantur. Cap. XXVI-XXVIII.

Fictitios praeterea omnino esse gentilium Deos luculenter demonstrat Arnobius ex variis illorum opinionibus, quae de iisdem numinibus circumferuntur. et primum de Jano, Saturno, Jove et Juvene. Cap. XXIX. XXX.

Deinde de Minerva, Neptuno, Mercurio, Magna Matre, Libero atque Apolline. Ad haec de Diana, Cerere aliisque, nec non de Mundo, quem frustra nonnulli Deum aeternum esse putarunt. Ex qua quidem opinionum plane ridicularum varietate ceterorum Deorum falsitas evidentissime ostenditur. Cap. XXXI-XXXVI.

Idem non minus efficaciter conficit Arnobius ex eorundem ethnicorum absurdis diffidiis de origine et numero Deorum suorum, ubi primum de Musis. Cap. XXXVII.

De Novensilibus. Cap. XXXVIII. XXXIX.

De Penatibus. Cap. XL.

De Laribus. Cap. XLI. XLII.

Atque inter tantas diffensiones nulli homini ethnico discernere licuit, quis ex illis verus erat Deus, quis honorandus, invocandus et exorandus. Cap. XLIII. XLIV.

LIBER IV.

- Incoptam adversus gentiliū Deos disputationem persequitur Arnobius ostenditque, Pietatem, Concordiam, Salutem aliaque hujusmodi numina nec joco nec serio dici posse vim habere divinam et in censum Deorum referri; quum ea omnia in hominum actionibus atque affectibus posita consent. Cap. I. II.*
- Nec minus praepostere ab ethnicis propter nonnulla benefacta, uti somniaverant, plures Dii, quomodum Luperca, Praestana, Panda seu Pantica, Pellonia aliaque ignotorum numinum caeterae educebantur. Cap. III. IV.*
- Garriebant praeterea gentiles, quosdam esse deos sinistrarum regionum praefides, dexterarum inimicos. Cap. V.*
- Ab iisdem quoque gentilibus insulse omnino fingebantur quidam dii rebus quibusdam nec aliis praefecti: quorum nonnullos recenset Arnobius. Cap. VI-VII.*
- Alia item ejusmodi numina enumerare pergit ridetque, Cap. VIII-XI.*
- Neque est quod aliquis objiciat, illos ideo Deos esse, quod ab haereticis vocati continuo veniant certaue responsa reddant. Quam quidem objectionem refellit Arnobius. Cap. XI. fin. - XIII.*
- Sed instat auctor planumque facit, absurdissima ab ethnicis produci Deorum suorum monstra: tres videlicet Joves, quinque Solis, totidem Mercurios, Minervas et Dionysos etc, Cap. XIII. fin. - XV.*
- At hi omnes Dii ejusdem nominis esse non possunt, aut quis ex illis verus Deus sit penitus ignoratur, Atque id exemplo Minervae confirmat Arnobius. Cap. XV. fin, XVI. XVII.*
- Occurrit deinde urgentibus ethnicis, incompertum esse, an theologii alii re suis in libris cognita et explorata, vel falsa fictaque pro libidine de diis scripserint. Cap. XVIII-XIX, init,*
- Demoustrat, iis in libris nihil veri indicari posse, in quibus iidem dii summis contumeliis affecti ubique passim perhibentur, Cap. XIX. init. - XXII.*

Idem persecutus argumentum concludit, publicas humani generis calamitates ipsis ethnicis, haec numinum portenta impie colentibus, esse adscribendas; non autem Christianis, qui ea quo par est horrore detestantur. Cap. XXII-XXIV.

Alia probrosa Diis suis ab ethnicis tributa commemorat. Cap. XXIV. XXV.

Nec insanas Deorum libidines ac furentem petulantiam diffimulat. Cap. XXVI-XXVII. med.

Atqui haec omnia aut falsa sunt aut vera. Si primum, Dii tantas tamque impudentes calumnias vindicare debuere; si secundum, iidem Dii miseri, infames ac sceleratissimi homines fuisse vincuntur. Cap. XXVII. med. XXVIII.

Homines autem fuisse deos ejusmodi manifestissime comprobatur. Verum declarat Arnobius, se id, quod facile alias erat, demonstrandum non suscepisse, sed illud tantummodo, deos nimirum a nemine contumeliosius quam ab ethnicis vexari. Cap. XXIX-XXXI.

Neque ista esse poetarum commenta evidentiter demonstrat. Cap. XXXII-XXXIV. med.

Sed eo major erat ethnicorum iniquitas, quod summa legum severitate in famosi alicujus dicti, carminis et libelli auctores animadverterent; patientissime vero ferrent tanta deorum dedecora scribi et decantari. Cap. XXXIV. med. XXXV.

Neque satis haec culpa est: ea enim scribentes atque etiam histriones et mimos eadem in theatris repraesentantes laudibus ac praemiis augebant. Dii ergo, si ira, uti opinabantur ethnici, accendantur, non Christianis, sed ipsismet ethnicis omnium ante oculos dedecus illorum statuentibus irasci debebant. Si vero irae expertes sunt, Christianis frustra irati dicuntur. Cap. XXXV-XXXVII.

LIBER V.

Ad aliud contra gentilium Deos argumentum transit Arnobius, illudque petit ex historiis: quas quum ethnici usu quotidiano retinerent festisque celebrarent annuis, eas profecto verissimas esse arbitrabantur. Primita est Numae Pompilii, qui a Jove Elicio

- dolis et artibus decepto fulminis procuracionem impetrasse perhibetur. Cap. I. II.
- Ex omnibus autem hujus historiae circumstantiis manifestum facit auctor, nihil fingi posse a veritate et divinitate magis alienum. Cap. III. IV.
- Secunda Acedstis et Attidis historia est, quae turpissimis Jovis, Materis Deum, Nanae et Iae flagitiis, ignominiosa Attidis castratione illiusque et Iae morte, aliisque illi adjunctis famosissima fuisse comperitur. Cap. V - VII.
- Contra illam igitur Arnobius haud aliter ac contra alias arguntur. Urget ethnicos eorumque ridet insaniam. Cap. VIII - IX.
- Alia excutit in eadem historia ineptiarum plenissima. Cap. X. XI. Eam tamen ostendit ab ethnicis non posse falsitatis coargui; quae scilicet ab antiquissimis illorum scriptoribus tradita fuerit et ab ipsis ethnicis annuo Matris Deum festo celebrari consueverit. Cap. XII - XVII.
- Plures alias his similes Arnobius execranda earum foeditate deteritus se praetermittere declarat. Paucis tamen perstringit Faunam Fatuam sive Bonam Deam virgis caesam, turpem Servii ortum, ac nefanda quae in Omophagiis, Corybantibus, Bacchanalibus, Phrygiis sacris ac mysteriis fieri solebant. Cap. XVIII - XIX.
- Horum autem occasione Jovis incestus cum Cerere matre ac Proserpina filia ethnicis exprobrat. Cap. XX. XXI.
- Quibus expositis scite observat, tot tantaque Jovis narrari adulteria aliaque flagitia, ut non alia causa natus videatur, nisi ut in eum omnis infamiae colluvies derivaretur. Cap. XXII. XXIII.
- Tum deinde alia persequitur sacra, videlicet Thesmophoria, Eleusinia. Cap. XXIV - XXVII.
- Atque Alimentia; in quibus non minor quam in aliis lascivia ac petulantia. Cap. XXVIII. XXIX. med.
- His enarratis ab ethnicis postulat, utrum Christiani ad haec sacra agenda omni suppliciorum genere cogi debeant; simulque mirum

sibi videri profitetur, illum, qui hos esse Deos neget vel dubitet, atheum ac sacrilegum ab ipsis appellari. Denique concludit, hujusmodi Deos non Christianis eos respicientibus, sed ethnicis tanta illorum crimina praedicantibus insensos esse debuisse. Cap. XXIX-XXXI.

Gentilium responsionem exsufflat, qui omnes hasce historias allegorico tantum sensu intelligendas esse contendebant. Cap. XXXII. XXXIII.

Ejusmodi tergiversationis absurditatem vehementius urget. Cap. XXXIV-XXXVI.

Id adhuc plenius evincit, Summani et Proserpinae, nec non Jovis ac Cereris historiis excussis. Cap. XXXVII-XXXIX.

Factamen, si velis, in historiae cujuslibet descriptione aliud omnino, quam verba sonant, significari: non minus certe illud ad Deorum dedecus et contumeliam redundabit. Cap. XL-XLII.

Denique multa in Deorum historiis lectitari ostendit Arnobius, quae allegorico sensu explicari nequeant, ex quibus concludit, nefas prorsus esse Deos ab gentilibus, si eos revera existere persuasum habebant, turpissimis et divina majestate plane indignis vocari nominibus. Cap. XLIII-XLV.

LIBER VI.

In hoc et subsequenti libro aliam Arnobius gentilium diluit criminationem, qua Christianos maximae impietatis accusabant, quod nulla Deorum haberent templa aut simulacra nec ulla umquam iis sacrificia facerent. Cap. I. II.

A templis Deorum orditur ac profitetur, iis quidem Christianos curare, non in Deorum, si modo tales quidam existant, contemptum, sed quia ea despiciant, quum ipsis nulli usui esse possint, sitque Diis praeterea magis injuriosum temere adseverare, quemvis Deum templo concludi. Cap. III.

Reponentibus vero ethnicis, propterea Diis templa exstrui, ut cum eis quodammodo praesentibus colloquantur, respondet Arnobius, verum Deum tacitas etiam animi nostri cogitationes agnoscere,

- cuncta aequaliter audire, nullibi abesse; uno verbo, immensitate sua ubique esse praesentem. Cap. IV. V.*
- Accedit, pleraque Deorum templa nihil aliud esse nisi mortuorum sepulchra. Atque inde confuit Arnobius, Diis frustra et contra eorum decus templa esse constructa. Cap. VI. VII.*
- Colendi vero eorum simulacra non potior utique est ratio. Dii quippe si sunt in coelo, ad eos potius quam ad illorum simulacra fundendae sunt preces. Alia praeterea adversus Deorum simulacra congerit auctor. Cap. VIII-X.*
- Ab ethnicis jure merito derisi sunt prisca homines, qui pro Diis fluvium, acinacem, lapidem, informe lignum aut quid simile colebant. Verum illos ipsos non minus irridendos demonstrat Arnobius, qui de Diis confinxere non minus absurda. Cap. XI. XII.*
- Neque indigna tantum ethnici Diis suis ornamenta dederunt; sed quorundam etiam hominum et meretricum formam et lineamenta. Cap. XIII.*
- Quapropter ethnicos hortatur Arnobius, ut ad sanio rem mentem redeuntes tandem intelligant, simulacra, quae tanto honore adorabant, ossa esse, lapides, aes, argentum, aurum ac vilissimam saepius materiam. Cap. XIV. XV.*
- Huc accedit, quod si quis in Olympiaci Jovis aut alterius simulacri partes intimas introiret, quid praeter laminas vel ligni saxique partes plumbo suffuso aut catenis, uncis et ansulis compactas conspiciet? caput, ventrem simulacri aliasque partes intus vacuas atque inanes? quidquid vero exterius apparet, decolorari, corrumpere et coinquinari. Cap. XVI.*
- Variis argumentis ethnicorum opinionem infringit Arnobius, adstruentium, non simulacrorum materiam, sed Deos coli in simulacris degentes. Cap. XVII-XIX.*
- Instat, cur simulacra tueantur ac diligenter custodiant, ne qua injuria adsiciantur? Cap. XX. XXI.*
- Si dixeris, de his nihil Deos curare: at illi saltem debuerunt simulacra et fana, in quibus habitabant, a perditorum hominum pe-*

tulantia, ab incendio aliisque casibus intacta servare. Cap. XXII. XXIII.

Ultimum denique gentilium suffugium evertit Arnobius, haec omnia scilicet dictitantium aliquos haud latuisse, sed illo simulacrorum cultu imperitum vulgus in officio et religione retinendum existimasse. Cap. XXIV-XXVII.

LIBER VII.

Hoc in libro probat Arnobius sive auctoritate sive ratione, Diis nulla esse sacrificia facienda. Non enim his sacrificiis nutriuntur: quandoquidem, quidquid nutritur, mortale est. Cap. I-III.

Neque etiam voluptatis causa Diis hostiae caeduntur, mortalis quippe adhuc est, qui huiusmodi adfcitur delectatione. Cap. IV.

Vulgarem autem opinionem illam subruit Arnobius, quae sacrificiis Deorum iram placari statuebat. Nam irae motus Diis indignus in immortalem animum cadere nequit. Cap. V-VII.

Praeterea nemini probabitur, eos pecude aliqua mactata et oblata iram ponere aut injuriarum suarum oblivisci: aut his sacrificiis tamquam pacta mercede peccatorum in se commissorum veniam largiri. Cap. VIII. IX.

Neque est certe quod quis arguat, hostias Diis immolari, ut res tribuant prosperas et adversas removeant. Nam missa interim illa philosophorum opinione, fato omnia regi, certe, si penes Deos sit secunda et adversa tribuere hominibus, ingrato animo sinunt eos, qui victimis aras illorum onerant, ad extremas redigi angustias. Cap. X. XI.

Deinde vero dictu absurdum est, Deos sacrificiorum pretio beneficia sua vendere. Cap. XII.

Neque potiori ratione adferitur, sacrificia Diis honoris atque amplificandae illorum potentiae fieri. Cap. XIII. XIV.

Fatetur tamen Arnobius, honorem habendum vero Deo, qui, sicut ira non ardescit, ita nec collato gaudet honore nec negato indignatur, nec se fieri majorem alienis officiis existimat. Adde vero, nihil honoris Diis accedere ex mactatis animalibus, quorum fumo si-

mulacra ac sanguine et putore templa atque altaria co inquinantur. Cap. XV - XVI. init.

Quodsi hoc animalium errore Deos honorari contendus, cur eis non immolantur elephanti, cameli, leones aliaque animalia longe plurima. Neque dicas, iis tantum Deos honestari, quae ad ritum nobis benigne suppeditant: nam et cuminum, nasturtium, rapas et cetera, quae nostro sunt usui, iisdem Diis litari debent. Cap. XVI. XVII.

Urget insuper Arnobius, Deorum sicut unum genus ita unam esse debere sententiam: cur ego, inquit, uni una, altera alteri hostia immolatur? Cap. XVIII - XXI. init.

Neque respondere jurat, antiquitate ac longa consuetudine diversis Diis victimas diversas mactari. Non enim inquiritur, utrum homines, sed utrum Dii sanciverint, aliquam hostiam uni Deo magis quam alteri convenire. Cap. XXI - XXII.

Objicientibus ethnicis, Diis bonis, ut profint, et malis, ne noceant, sacrificandum, respondet Arnobius, Deos omnes natura sua bonos esse debere, adeoque, licet nullo honore ab hominibus adfiantur, illis tamen idcirco nocere nequibunt. praeterea, si vera sit haec ethnicorum opinio, ex ea sequitur, bonum Deum, si debita illi hostia non mactetur, malum fieri; contra vero Deum malum fieri bonum, sacrificio peracto. Cap. XXIII.

Ceterum quamvis fas fieri posset, ut tauri aliaque animalia Diis immolarentur, quid eis conducere valebant farciminum, pultium liborumque generu, quae in ethnicorum mysteriis adhibebantur? Cap. XXIV. XXV.

Turis quoque eorum aris adolendi non melior est ratio. Recens quippe est ritus ille ac temporibus ignotus antiquis. Quamobrem aut inutilis censeretur debet, aut peccavere prisca homines, quibus numquam usu venisse constat. Cap. XXVI. XXVII. init.

Quid vero quod ture dato Diis honoris aliquid tribui jactitatur? Nihil quippe tus est aliud nisi viscus ex quibusdam corticibus profluens. Cur ego ex aliis arboribus coalescens ipsis similiter non incenditur? An quia non ita suavis est odoris? Ergone Diis,

quemadmodum hominibus, alii odores grati sunt, insuaves alii atque injucundi? At, fatentibus philosophis, incorporei sunt Dii adeoque haud possunt ullo turis aut odore alio mulceri. Cap. XXVII-XXVIII.

Frustra etiam ac nulla pariter adducti ratione merum in sacris suis turis socium libabant. Diis enimvero nec siti sicut nec fame laborantibus inutilis plane vini usus. Illud autem fundi aut in Deorum honorem, aut ut propitii fierent, perperam quoque opinantur ethnici. Cap. XXIX. XXX.

Quid enim magis insulsum quam certis verbis vini aliquid libari, ne quodlibet aliud vinum fiat sacrum atque humanis usibus eripiantur? Cap. XXXI.

Nec minus ridiculum esse ostendit Arnobius Deos fertis, coronis, cymbalis, tympanis ac symphoniis oblectari. Ad haec dies eorum festos irridet ac ludos in ipsorum honorem institutos exagitat. Cap. XXXII.

Nihil etiam a recta ratione magis alienum esse convincit, quam existimare, turpibus, quae tum agebantur, comoediis ac tragoediis Deos delectari atque animos ponere. Cap. XXXIII.

Demonstrat vero, tot tantaque opinionum portenta inde orta esse, quia ethnici nesciebant, quae sit veri Dei natura, sibi quae falso persuadebant, Deos suos ejusdem secum esse substantiae. Cap. XXXIV.

Ad evertendum deinceps accedit ultimum illudque, ut putabatur, validius ethnicorum propugnaculum, quo ii ex variis prodigiorum, sicut agebant, historiis probare nitebantur, Deos peccatis hominum offensos ira exarsisse, sed eorum satisfactione postea placatos, et primum quidem ludorum Circensium restitutionem in Jovis honorem excutit; qua rite peracta laes cessasse ferebatur. Cap. XXXV-XXXVII. in it.

Transit deinde ad historiam Capitolii fulmine icti et simulacri Jovis de sede sua deturbati; quo demum ex haruspicum responsis altiore in loco ad orientem solem collocato tum patuisse res abditas existimabant. hisque relatis palam facit, nihil posse umquam ex-

cogitari, quod summa Deorum amplitudine atque etiam nominis sit magis indignum. Cap. XXXVII-XLI. init.

Deinceps ad examen revocat narrationem de Aesculapii simulacro in insulam Tiberinam translato: unde subito sedatam esse putabant diram luem, quae iniquis reipublicae temporibus grassabatur. Cap. XLI-XLV.

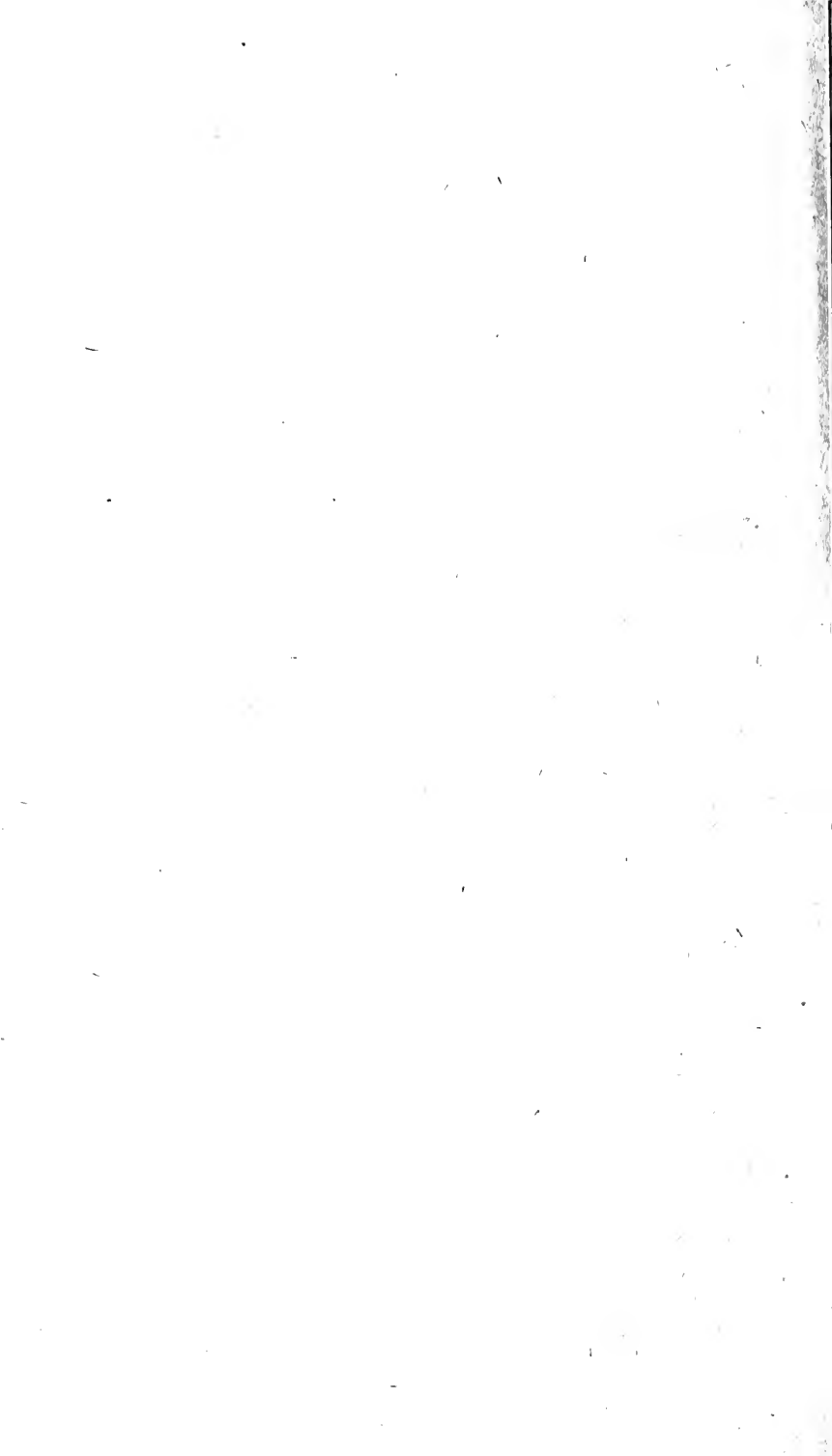
Sermonem insituit de simulacro Matris Deum ex Phrygio Pessinunte Roman advecto: quo tempore hostem ab Italia pulsum, decus urbis prislinum restitutum, fines imperii longe lateque propagatos aliaque in Romanam gentem collata beneficia dietitabant. Quibus in medium adductis demonstrat Arnobius, nihil esse aut fingi posse, quod veritati magis repugnet quodque fidem minus mereatur. Cap. XLVI-XLVIII.

Postremo secum comparat ac sibi invicem opponit ethnicorum Christianorumque opiniones, atque hinc concludit, Christianos pios esse, gentiles vero dementis impietatis, quam illis exprobrabant, reos esse revera ac conscios. Cap. XLIX-LI.

ARNOBII AFRI

DISPUTATIONUM ADVERSUS GENTES

LIBRI VII.

LIBER PRIMUS.

I. Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari, et velut quiddam promptum ex oraculo dicere: postquam esse in mundo Christiana gens coepit, terrarum orbem perisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum: ipsos etiam Coelites derelictis curis solennibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos: statui pro captu, ac mediocritate sermonis contraire invidiae, et calumniosas dissolvere criminationes, ne aut illi sibi videantur, popularia dum verba depromunt, magnum aliquid dicere, aut, si nos talibus continuerimus a litibus, obtinuisse se causam putent, victam sui vitio, non assertorum silentio destitutam. Neque enim negaverim validissimam esse accusationem istam, hostilibusque condignos odiis nos esse, si apud nos esse constiterit causas, per quas suis mundus aberravit ab legibus, exterminati sunt Dii longe, examina tanta moerorum mortalium importata sunt seculis.

II. Inspiciamus igitur opinionis istius mentem, et hoc quod dicitur, quale sit: summotisque omnibus contentionum studiis, quibus obscurari et contegi contemplatio rerum solet, an sit istud quod dicitur

verum, momentorum parium examinatione pendamus. Efficietur enim profecto rationum consequentium copulatu, ut non impii nos magis, sed illi ipsi reperiantur criminis istius rei, qui se numinum profitentur esse cultores, atque inveteratis religionibus deditos. Ac primum ab his illud familiari et placida oratione perquirimus: postquam esse nomen in terris Christianae religionis occoeperit, quidnam invisitatum, quid incognitum, quid contra leges principaliter institutas, aut sensit aut passa est rerum ipsa quae dicitur appellaturque natura? Nunquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensum est esse concretas? Nunquid machinae hujus, et molis, qua universi tegimur, et continemur inclusi, parte est in aliqua relaxata, aut dissoluta constructio? Nunquid vertigo haec mundi, prinigenii motus moderamen excedens, aut tardius repere, aut praecipiti coepit volubilitate raptari? Nunquid ab occiduis partibus attollere se astra, atque in ortus fieri signorum coepta est inclinatio? Nunquid ipse syderum sol princeps, cujus omnia luce vestiuntur, atque animantur calore, exarsit, intepuit, atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corrupit? Nunquid luna desivit redintegrare se ipsam, atque in veteres formas novellarum semper restitutione traducere? Nunquid frigora, nunquid calores, nunquid tepores medii inaequalium temporum confusionibus occiderunt? Nunquid longos habere dies bruma, revocare tardissimas luces nox coepit aestatis? Nunquid suas animas expiraverunt venti? emortuisque flaminibus neque coelum coactatur in nubila, nec madidata ex imbribus arva succedunt? Commendata semina tellus recusat accipere? aut frondescere arbores nolunt? sapor frugibus esculentis, et vitis liquoribus mutatus est? olearum ex bacculis cruor teter exprimitur, nec

lumi subministratur extincto? Animalia terris facta, atque in aquis degentia non suriunt, nec concipiunt? foetus non in uteris sumptos suis moribus, et sua lege custodiunt? Ipsi homines denique, quos per inhabitabiles oras terrae sparsit prima incipiensque navitas, non matrimonia copulant nuptiarum solennibus iustis? non dulcissimas procreant liberorum stirpes? non negocia publica, non privata, et familiares res agunt? non, ut cuique libitum est, per diversas artium, disciplinarumque rationes ingenia dirigunt, et studiosae referunt navitatis usuras? Non regnant? non imperant, quibus fors rerum attributa est talium? non auctiores quotidie dignitatibus, et potestatibus fiunt? iudiciorum disceptationibus praesunt? leges interpretantur, et jura? Nonne omnia cetera, quibus vita succingitur et continetur humana, suis omnes in gentibus patriorum celebrant institutionibus morum?

III. Cum igitur haec ita sint, neque ulla irruerit novitas, quae tenorem perpetuum rerum dissociata continuatione diduxerit: quid est istud, quod dicitur invectam esse labem terris, postquam religio Christiana intulit se mundo, et veritatis absconditae sacramenta patefecit? Sed pestilentias, inquit, et siccitates, bella, frugum inopiam, locustas, mures, et grandines, resque alias noxias, quibus negocia incurvantur humana, Dii nobis important injuriis vestris atque offensionibus exasperati. Si in rebus perspicuis, et nullam desiderantibus defensionem, non stoliditatis esset diutius immorari, ostenderem profecto replicatis prioribus seculis, mala ista, quae dicitis, non esse incognita, non repentina: nec postquam gens nostra felicitate donari hujus vocaminis meruit, irrupisse has labe, et infestari coepisse discriminum varietate mortalia. Si enim nos sumus in causa, et in nostri criminis meritum excogitatae sunt hae pestes,

unde novit antiquitas miseriarum haec nomina? unde bellis significatum dedit? pestilentiam, grandines, qua potuit notione signare? aut inter suas voces, quibus oratio explicabatur, assumere? Nam si novella sunt haec mala, et ab recentibus ducunt offensionibus causas, qui potuit fieri, ut eis rebus verba formaret, quas nec ipsa sciebat expertam se esse, neque ullis comperisset majorum in temporibus factitatas? Penuria, inquit, frugum, et angustiae frumentariae arctius nos habent. Antiqua enim et vetustissima saecula necessitatis istius aliquando fuerunt expertia? nonne ipsa nomina, quibus censentur haec mala, testificantur et clamant, nullum ab his unquam immunem abisse mortalium? Quod si ad credendum difficilis res esset, testimoniis agere possemus authorum, quantae, quoties, et quae gentes famem senserint horridam, et aggerata interierint vastitate. Casus frequentissimi grandinis accidunt, atque adierunt cuncta. In literis enim priscis comprehensum et compositum non videmus, etiam imbres saepe totas saepe comminuisse regiones? Difficiles pluviae fata faciunt emori, et sterilitatem indicunt terris. Immunis enim antiquitas malis ab his fuit? cum etiam flumina cognoverimus ingentia limis inaruisse siccatis. Pestilentiae contagia urunt genus humanum. Annalium scripta percurrite linguarum diversitatibus scripta, universas discetis gentes saepenumero desolatas, et viduas suis esse cultoribus. A locustis, a muribus, genus omne occiditur atque arroditur frugum. Historias ite per vestras, et ab istis pestibus instruemini, quoties prior aetas affecta sit, et paupertatis ad miseras venerit. Terrarum validissimis motibus tremefactae nutant usque ad periculum civitates. Quid, hiatibus maximis interceptas urbes cum gentibus superiora tempora non viderunt? aut ab huiusmodi casibus fortunas habuere securas?

IV. Quando est humanum genus aquarum diluviis interemptum? non ante nos? Quando mundus incensus in favillas et cineres dissolutus est? non ante nos? Quando urbes amplissimae marinis coopertae sunt fluctibus? non ante nos? Quando cum feris bella, et praelia cum leonibus gesta sunt? non ante nos? Quando perniciēs populis venenatis ab anguibus data est? non ante nos? Nam quod nobis objectare consuevistis bellorum frequentium causas, valtationes urbium, Germanorum et Scythicas irruptiones, cum pace hoc vestra et cum bona venia dixerim: quale sit istud quod dicitur, calumniarum libidine non videtis.

V. Ut ante millia annorum decem, ab insula quae perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato demonstrat, magna erumperet vis hominum, et innumeras funditus deleret atque extingueret nationes, nos fuimus causa? ut inter Assyrios et Bactrianos Nino quondam Zoroastreque ductoribus non tantum ferro dimicaretur et viribus, verum etiam Magicis et Chaldaeorum ex reconditis disciplinis, invidia nostra haec fuit? ut Helena Diis ducibus atque impulsoribus rapta, et suis esset dirum et venturis temporibus fatum, religionis nostrae attributum est crimini? ut ille immanis Xerxes mare terris immitteret, et gressibus maria transiret, nostri nominis effectum est causa? ut ex Macedoniae finibus unus exortus adolescens Orientis regna et populos captivitati et servitio subjugaret, nos fecimus, atque excitavimus causas? ut modo Romani, velut aliquod flumen torrens, cunctas submergerent atque obruerent nationes, nos videlicet numina praecipitavimus in furorem? Quod si hominum nullus est, qui, quae dudum gesta sunt, nostris audeat temporibus imputare, quemadmodum possimus miseriarum esse praesentium

causae, cum novi fiat nihil, sed sunt omnia vetera, et nullis antiquitatibus inaudita?

VI. Quanquam ista quae dicitis bella religionis nostrae ob invidiam commoveri, non sit difficile comprobare post auditum Christum in mundo non tantum non aucta, verum etiam majore de parte furiarum compressionibus imminuta. Nam cum hominum vis tanta magisteriis ejus acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, injuriam perpeti quam irrogare esse praestantius; suum potius fundere, quam alieno polluere manus et conscientiam cruore: habet a Christo beneficium jamdudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita est rabies, atque hostiles manus cohibere a sanguine cognati animantis occoept. Quod si omnes omnino, qui homines esse se non specie corporum, sed rationis intelligunt potestate, salutaribus ejus pacificisque decretis aurem vellent commodare paulisper, et non fastu et supercilio luminis, suis potius sensibus, quam illius commotionibus crederent: universus jamdudum orbis mitiora in opera conversis usibus ferri, tranquillitate in mollissima degeret, et in concordiam salutarem incorruptis foederum sanctionibus conveniret.

VII. Sed si per vos, inquiunt, nihil rebus incommodatur humanis, unde sunt haec mala, quibus urgetur et premitur jamdudum miseranda mortalitas? Sententiam me poscis huic necessariam nihil causae. Neque enim praesens atque in manibus posita disceptatio in id sumpta est a me, ut ostenderem, vel probarem, quibus unaquaeque res causis et rationibus fieret: sed ut maledicta criminis tanti procul esse ab nobis ostenderem. Quod si praesto, si facto et argumentis insignibus rei veritas explicatur, unde sint haec mala, vel ex quibus profluant fontibus principiisque, non curo.

VIII. Ac ne tamen omnino quid de rebus hujusmodi sentiam, nihil videar interrogatus expromere, possum dicere: Quid enim si prima materies, quae in rerum quatuor elementa digesta est, miseriarum omnium causas suis continet in rationibus involutas? Quid si syderum motus certis signis, partibus, temporibus, lineis pariunt haec mala, et subjectis afferunt variorum discriminum necessitates? Quid si statis temporibus rerum vicissitudines fiunt, atque ut in maritimis aestibus, modo secundae res affluunt, modo rursus refluent malis reciprocantibus prospera? Quid si materiae faex ista, quam sub nostris calcamus ingressibus, hanc habet sibi legem datam, ut expiret nocentissimos halitus, quibus corruptus aer iste, et corporibus labem ferat, et negotia infirmet humana? Quid si, quod proximum vero est, quicquid nobis videtur adversum, mundo ipsi non est malum: omniaque quae fiunt nostris commoditatibus statuentes, opinionibus improbis criminamur eventa naturae? Plato ille sublimis apex philosophorum et columen, saeva illa diluvia, et conflagrationes mundi, purgationem terrarum suis esse in commentariis prodidit: nec vir prudens extimuit humani generis subversionem, cladem, ruinas, interitus, funera, rerum innovationem vocare, et juventutem his quandam redintegratis viribus comparari.

IX. Non pluit, inquit, coelum, et frumentorum inopia nescio qua laboramus. Quid enim infervere elementa tuis necessitatibus postulas? atque, ut vivere mollius et delicatius tu possis, obsequia temporum tuis debent commoditatibus se dare? Quid enim si hoc pacto navigationis cupidissimus conqueratur ventos jamdiu non esse, et coeli conquevisse flaturas? Nunquid ideo dicendum est perniciosam esse tranquillitatem illam mundi, quia vectoribus

impediat vota? Quid si sole aliquis torrere se suctus, et acquirere corpori siccitatem, ratione consimili conqueratur frequentissimis nubilis jucunditatem serenitatis ablatam? Nunquid ideo dicenda sunt nubila inimica obductione pendere, quia libidini non permittitur ociosae rutilare se flammis, et causas potionibus praeparare? Eventa haec omnia, quae fiunt, et accidunt mole sub hac mundi, commodulis non nostris, sed ipsius pendenda sunt rationibus ordinibusque naturae.

X. Nec si aliquid accidit, quod nosmetipsos, aut res nostras parum laetis successibus fovit, continuo malum est et in exitiabilis rei opinione ponendum. Pluit mundus, aut non pluit, sibimet pluit, aut non pluit: et quod forsitan nescias, aut uliginem nimiam siccitatis ardore decoquit, aut longissimi temporis ariditatem pluviarum effusionibus temperat. Pestilentias, morbos, fames, atque alias suggerit malorum exitiabiles formas: unde tibi est scire, ne quod exuberat, sic tollat, ut per sua dispendia modum rebus luxuriantibus figat?

XI. Tu audeas dicere, hoc et illud est in mundo malum, cujus explicare, dissolvere, neque originem valeas, neque causam? et quia tuas impediat deliciarum, forsitan et libidinum, voluptates, perniciosum esse atque asperum dicas? Quid ergo, quia frigus membris tuis adversum est, et congelare sanguinis tui fervorem solet, iccirco in mundo hyems esse non debet? Et quia perferre flagrantissimos soles non potes, ex anno aestas tollenda est? atque aliis legibus alia rursus ordinanda natura? Veratrum venenum est hominibus, nunquid ob hanc causam non debuit nasci? Ovilibus insidiatur lupus, nunquid in culpa natura est, quod lanitiis extulit importunissimam beluam? Morsu animam serpens

tollit: maledicam scilicet primordiis rerum, quod tam saeva prodigia genituris spirantibus addiderunt.

XII. Superciliofa nimium res est, cum ipse sis non tuus, aliena etiam in possessione verferis, potentioribus dare conditionem: velle ut id fiat, quod cupias, non quod in rebus inveneris antiquis constitutionibus fixum. Quare habere si locum vestras vultis querimonias, homines, prius est ut doceatis, unde, vel qui sitis, vobisne sit genitus et fabricatus mundus, an in eum veneritis alienis ex regionibus inquilini. Quod cum dicere non sit vestrum, neque explicare possitis, cuius rei causa sub hac coeli convexione versemini, desistite arbitrari, pertinere ad vos quicquam: cum ea quae fiunt, non partiliter fiant, sed ad census summam redeant, referanturque totius.

XIII. Christianorum, inquiunt, causa mala omnia Dii ferunt, et interitus comparatur ab superioribus, frugibus. Rogo, cum haec dicitis, non calumniari vos improbe, in apertis conspicitis manifestisque mendaciis? Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo coepimus esse Christiani, et terrarum in orbe censeris: nunquid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuae sterilitates, pax nulla in terris, nulla protinus vilitas aut abundantia rerum fuit? Hoc enim primum efficiendum est, ei qui nos arguit, perpetuas et juges calamitates fuisse has, nunquam omnino respirasse mortalia, et sine ullis (ut dicitur) feriis, multiplicium formas sustinuisse discriminum.

XIV. Atqui non videmus mediis his annis, mediisque temporibus, ex victis hostibus innumerabiles esse victorias reportatas? prolatos imperii fines, et in potestatem redactas inauditi nominis nationes? saepenumero maximos annonae fuisse proventus, vilitates, atque abundantias rerum tantas, ut commer-

cia stuperent univcrsa pretiorum auctoritate profirata? Quemadmodum enim res agi, et usque ad hoc tempus genus qui durare mortalium, si non omnia, quae usus posceret, subministraret fertilitas rerum?

XV. Sed fuerunt aliquando nonnulla in necessitatibus tempora. Et relaxata sunt abundantiss. Bursus contra voluntatem quaedam bella administrata. Et victoriis postmodum successibusque correcta. Quid ergo dicemus? injuriarum nostrarum deos modo memores esse, modo esse rursus immemores? Si quo tempore fames est, irati esse dicuntur, sequitur ut abundantiae tempore irati et difficiles non sint: atque ita perducitur res eo, ut vicibus ludicris, et ponant, et repetant iras: et in integrum se semper offensionum recordatione restituant.

XVI. Quanquam istud quod dicitur, quale sit explicabili non potest comprehensione cognosci. Si Alamannos, Persas, Scythas iccirco voluerunt devinci, quod habitarent et degerent in eorum gentibus Christiani, quemadmodum Romanis tribuere victoriam, cum habitarent et degerent in eorum quoque gentibus Christiani? Si in Asia, Syria, iccirco mures, et locustas effervescere prodigialiter voluerunt, quod ratione consimili habitarent in eorum gentibus Christiani: in Hispania, Gallia, cur eodem tempore horum nihil natum est, cum innumeri viverent in his quoque provinciis Christiani? Si apud Getulos, Tinguitanos hujus rei causa siccitatem satis ariditatemque miserunt, eo anno cur messes amplissimas Mauris Nomadibusque tribuerunt, cum religio similis his quoque in regionibus verteretur? Si in civitate unaqualibet fame plurimos emori nostri nominis averfione fecerunt, cur ibidem annonaria

caritate non tantum corporis non nostri, verum etiam Christianos ditiores et locupletissimos reddiderunt? Aut igitur cuncti nihil laeti habere debuerunt, si malorum causa nos sumus: nationibus enim sumus in cunctis: aut cum mixta videatis cum incommodis laeta, definite nobis ascribere id quod offendit res vestras, cum nihil laetis officiamus et prosperis. Si enim ego ut male sit facio, cur ut bene sit, non obsto? Si, ut inopia magna sit, meum nomen in causa est: cur nihil impedio, ut sit feracitas maxima? Si, ut in bellis accipiatur vulnus, ego dicor afferre fortunam, cur duelles cum pereunt, laevum augurium non sum, nec adversus spes bonas mali ominis obscoenitate traducor?

XVII. Et tamen o magni cultores atque antistes numinum, cur ut irasci populis Christianis augustissimos illos asseveratis deos, ita non advertitis, non videtis, affectus quam turpes, quam indecoras numinibus attribuatis insanias? Quid est enim aliud irasci, quam insanire, quam furere, quam in ultionis libidinem ferri, et in alterius doloris cruces, efferati pectoris alienatione bacchari? Hoc ergo dii magni norunt, perpetiuntur, et sentiunt, quod ferae, quod beluae, quod mortiferae continent venenato in dente natrices. Quod levitatis in homine, quod terreno in animante culpabile est, praestans illa natura, et in perpetuae virtutis firmitate consistens, scire asseveratur a vobis. Et quid ergo sequitur necessario, nisi, ut ex eorum luminibus scintillae emicent, flammae aestuent, anhelum pectus spiritum jaciat ex ore, et ex verbis ardentibus labrorum siccitas inalbescat?

XVIII. Quod si verum est istud, et est exploratum, et cognitum, et fervere deos ira, et hujusmodi motus perturbatione jactari, immortales, et

perpetui non sunt: nec in divinitatis alicujus existimatione ponendi. Ubi enim est ullus, sicut sapientibus videtur, affectus, ibi esse necesse est passionem. Ubi passio sita est, perturbationem consentaneum est consequi. Ubi perturbatio est, ibi dolor et aegritudo est. Ubi dolor et aegritudo est, imminutioni et corruptioni jam locus est: quae duo si vexant, adest vicinus interitus, mors omnia finiens, et cunctis adimens sentientibus vitam.

XIX. Quid? quod isto modo non tantum illos leves et fervidos: verum, quod ab Diis convenit procul esse dimotum, et iniquos inducitis, et injustos, et aequitatis vel modicae nullam prorsus obtinere rationem. Quid est enim tam injustum quam in alios irasci, et alios laedere, de hominibus conqueri, et innoxia dilacerare frumenta? Christianum nomen odisse, et dispendiis omnibus suos labefactare cultores?

XX. An nunquid iccirco in vos etiam saeviunt, ut intestinis vulneribus concitati in ultionem confurgatis illorum? Ergo humana patrocina Dii quaerunt, et nisi vestra fuerint assertionem protecti, idonei non sunt ipsi, qui propulsare, defendere suas valeant contumelias. Quinimo si verum est ardere illos ira, permittite illis potestatem sui, defendant se ipsi: atque in ultionem majestatis offensae intestinas exerant, experianturque virtutes. Possunt nos, si voluerint, aestu, possunt nocentissimo frigore, possunt auris pestilibus, possunt morborum obscurissimis causis enecare, consumere, atque ab omni penitus coetu exterminare mortalium, aut si malum consilium est aggredi nos vi, emittant aliquod indignationis signum, per quod esse liquidum cunctis possit, invitissimis nos eis habitare sub coelo.

XXI. Vobis secundas tribuant valetudines: adversas nobis, ac pessimas. Opportunis imbribus ve-

stra irrigent rura: pluviarum quicumque sunt rores, nostris ab agellulis abigant. Lanitia curent vestra numerosis foetibus multiplicari, sterilitatem infauftam nostris pecuariis inferant. Ex olivis vestris atque vinetis plenam faciant autumnitatem fundi: at ex nostris exprimi unum prohibeant palmitis rorem. Ad extremum et ultimum, in vestro ore praecipiant suam fruges retinere naturam: at vero in nostro mel amarum fieri, olcarum fluenta rancescere, et sub ipsis potum labris in acoris perfidiam vinum repente mutari.

XXII. Quod cum minime fieri testificentur res ipsae, neque minus ad nos quicquam, neque ad vos plurimum redundare vitalibus ex beneficiis constet, libido quae tanta est inimicos atque hostes Deos esse contendere Christianis, quos in rebus tristissimis, atque laetis nihil abs te videas ratione in aliqua discrepare? Si verum vobis permittitis, ac sine ullis assentationibus dici: verba sunt haec, verba sunt, res immo per calumnias creditae, non cognitionis alicujus testimonio comprobatae.

XXIII. Ceterum Dii veri, et qui habere, qui ferre nominis hujus auctoritatem condigni sunt, neque irascuntur, neque indignantur, neque quod alteri noceat, infidiosis machinationibus construunt. Etenim revera est impium, et sacrilegia cuncta transcendens, sapientem illam credere beatissimamque naturam magnum aliquid putare, si se sibi aliquis adulatoria humilitate submittat: et si fuerit non factum, despectam se credere, et ab summi culminis decidisse fastigio. Puerile, pusillum est, et exile, vix et illis conveniens, quos jamdudum experientia doctorum daemonas appellat et heroas, non nosse coelestia, et in hac rerum materia crassiore conditionis suae exortes versari.

XXIV. Vestra sunt haec, vestra sunt irreligiose opinata, et irreligiosius credita. Quinimo, ut verius proloquar, haruspices has fabulas, conjectores, arioli, vates, et nunquam non vani concinnavere fanatici: qui, ne suae artes intereant, ac ne stipes exiguas consultoribus excutiant jam raris, si quando vos velle rem venire in invidiam compererunt, negliguntur Dii, clamitant, atque in templis jam raritas summa est: jacent antiquae derisui cerimoniae, et sacrorum quondam veterrimi ritus religionum novarum superstitionibus occiderunt: merito humanum genus tot miseriarum angustiis premitur, tot laborum excruciatum aerumnis. Et homines brutum genus, et quod situm sub lumine est, caecitate ingenua nequeentes videre, audent asseverare furiosi, quod vos credere non erubescitis fani.

XXV. Ac ne quis nos tamen dissidentia responsionis, tranquillitatis existimet Deos donare muneribus, innoxias assingere his mentes, atque ab omni perturbatione dimotas, concedamus, sicut libitum vobis est, intendere in nos iras, sanguinem illos sifire nostrum, et jamdudum nos cupere mortalium submovere de seculis. Sed si non est molestum, non grave, si communis officii res est; non ex gratia, sed ex vero disceptationis hujus disceptare momenta, audire a vobis exposcimus, quaenam sit haec ratio, quae causa, propter quam in nos tantum et Dii saeviant superi, et asperati homines inardescant. Religiones, inquit, impias, atque inauditos cultus terrarum in orbe tractatis. Quid o participes rationis audetis homines proloqui, quid effutire, quid promere temerariae vocis desperatione tentatis? Deum principem, rerum cunctarum quaecumque sunt dominum, summitatem omnium summorum obtinentem, adorare, obsequio venerabili invocare, in rebus fessis totis, ut ita dixerim, sensibus amplexari, amare,

susplicere, execrabilis religio est et infausta, impietatis et sacrilegii plena, caerimoniae antiquitus institutas novitatis suae superstitione contaminans?

XXVI. Hocine est quaeso audax illud facinus et immane, propter quod maximi coelites aculeos in nos intendunt irarum atque indignationum suarum? propter quod vos ipsi, cum libido incefferit saeva, exiitis nos bonis, exterminatis patriis sedibus, irrogatis supplicia capitalia, torquetis, dilaceratis, exurit, et ad extremum nos feris et belluarum laniatibus objectatis? Quisquis istud in nobis damnat, aut in aliqua ducit criminatione ponendum, is aut nomine appellandus est hominis, quamvis ille videatur sibi? aut Deus esse credendus est, quamvis ipse se esse mille profiteatur in vatibus? Trophonius nos impios Dodonaeus aut Juppiter nominat, et ipse dicitur Deus, atque in ordine computabitur numinum, qui aut summo servientibus regi crimen impietatis affingit, aut sibi torquetur majestatem ejus, cultumque praeponi? Delius Apollo, vel Clarius, Didymaeus, Philelius, Pythius, et is habendus divinus est, qui aut summum Imperatorem nescit, aut ignorat a nobis quotidianis ei precibus supplicari? Qui si pectorum secreta nesciret, nec quid in intimis sensibus contineamus, agnosceret: summum tamen invocare nos Deum, et ab eo quod postulamus orare, vel auribus potuit scire, vel ipsius vocis sono, qua utimur in precibus, noscitate.

XXVII. Nondum est locus, ut explicemus omnes istos, qui nos damnant, qui sint, vel unde sint: quantum possint, vel noverint: cur ad Christi paveant mentionem, discipulos cur ejus inimicos habeant et invisos: quod tamen humanum pollicentibus sensum una pariter definitione figamus: nihil sumus aliud Christiani, nisi magistro Christo summi regis ac principis veneratores: nihil, si consideres,

aliud invenies in ista religione versari. Haec totius summa est actionis: hic propositus terminus divinorum officiorum, hic finis. Huic omnès ex more prosternimur, hunc collatis precibus adoramus, ab hoc iusta, et honesta, et auditu ejus condigna deprecamur. Non quo ipse desideret supplices nos esse, aut amet substerni tot millium venerationem videre. Utilitas haec nostra est, et commodi nostri rationem spectans. Nam quia proni ad culpas, et ad libidinis varios appetitus vitio sumus infirmitatis ingenitae, patitur se semper nostris cogitationibus concipi: ut dum illum oramus, et mereri ejus contendimus munera, accipiamus innocentiae voluntatem, et ab omni nos labe delictorum omnium amputatione purgemus.

XXVIII. Quid dicitis o sacri, quid divini interpretes juris? Meliorisne sunt causae, qui Grundules adorant lares, Aios locutios, Limentinos, quam sumus nos omnes, qui Deum colimus rerum patrem, atque ab eo deprecamur rebus fessis languentibusque tutamina? Et illi cati, sapientes, prudentissimi vobis videntur, nec reprehensionis ullius, qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque genios, qui Paufos reverentur atque Bellonas. Nos hebetes, stolidi, fatui, obtusi pronunciamur et bruti: qui dedidimus nos Deo, cujus nutu et arbitrio omne quod est, constat, et in sententiae suae perpetuitate defixum est. Hancine sententiam promittis? hanc legem constituitis? hanc promulgatis, ut honoribus afficiatur amplissimis quisquis vestros adoraverit servulos? crucem mereatur extremam quisquis vobis ipsis dominis supplicarit? In civitatibus maximis, atque in potentioribus populis sacra publice fiunt scortis meritoriiis quondam, atque in vulgarem libidinem prostituta, nullus tumor indignationis in Diis est. Tempora felibus, scarabeis, et bucculis sublimibus sunt

elata fastigiis: silent irrisae numinum potestates, nec livore afficiuntur ullo, quod sibi comparatas animantium vilium conspiciunt sanctitates. Nobis solis sunt inimici, nobis asperrimi Dii hostes, quia patrem veneramur illorum, per quem, si sunt, esse et habere substantiam sui numinis majestatisque coeperunt: a quo ipsam deitatem, ut ita dicam, fortiti esse sentiunt, et in rerum numero recognoscunt; cujus voluntate et arbitrio, et interire, et solvi, nec solvi possunt, nec interire? Nam si omnes concedimus unum esse principem solum, quem nulla res alia vetustate temporis antecedit, post illum necesse est cuncta et nata esse et prodita, et in sui nominis profuisse naturam. Quod si fixum et ratum est, erit vobis consequens confiteri, et Deos esse nativos, et a principe rerum fonte ortus sui originem ducere. Qui si sunt nativi, et geniti, et interitionibus utique periculisque vicini. At enim esse creduntur immortales, perpetui, et nullius unquam participes finis. Ergo istud munus Dei patris et donum est, ut infinita meruerint iidem esse per saecula, cum sint labiles solubilesque natura.

XXIX. Atque utinam daretur in unius speciem concionis toto orbe contracto oratione hac uti, et humani in generis audientia collocari. Ergone impiae religionis sumus apud vos rei, et quod caput rerum et columen venerabilibus adimus obsequiis, ut convitio utamur vestro, infausti et athei nuncupamur? Et quis magis rectius horum feret invidiam nominum, quam qui alium prae hoc Deum, aut novit, aut sciscitatur, aut credit? Nonne huic omnes debemus hoc ipsum primum quod sumus? quod esse homines dicimur? quod ab eo vel missi, vel lapsi caecitate hujus in corporis continemur? Non quod incedimus, quod spiramus et vivimus, ab eo ad nos venit, vique ipsa vivendi efficit nos esse, et animali

agitatione motari? Nonne ab hoc effluunt causae, per quas nostra fulcitur salus variarum munificentia voluptatum? Mundus iste in quo degitis, cujus est? aut quis ejus vobis attribuit fructum possessionemque retinere? Quis, ut subjectas res cernere, ut contrectare, ut considerare possitis, publicum illud lumen dedit? Quis, ne fixa pigritiae stupore torpescerent elementa vitalia, solis ignes constituit ad rerum incrementa futuros? Solem Deum cum esse credatis, conditorem ejus, opificemque non quaeritis? Luna cum apud vos Dea sit, non similiter scire curatis, genitor ejus et fabricator quis sit?

XXX. Nonne cogitatio vos subit considerare, disquirere, in cuja possessione versamini? cuja in re sitis? cujus ista sit, quam fatigatis, terra? cujus aer iste, quem vitali recipicatis a spiritu? cujus abutamini fontibus? cujus liquore? quis ventorum disposuerit flamina? quis undosas excogitaverit nubes? quis seminum frugiferas potestates rationum proprietate distinxerit? Apollo vobis pluit? Mercurius vobis pluit? Aesculapius, Hercules, aut Diana rationem imbrum, tempestatumque finxerunt? Et hoc fieri qui potest, cum in mundo profiteamini eos natos, certoque tempore sensum arripuisse vitalem? Si enim temporis antiquitate mundus eos antevenit, et priusquam nati sunt, jam noverat pluvias tempestatesque natura: nullum serius nati pluendi jus habent, neque eis inferere rationibus se possunt, quas invenerunt hic agi, et majore ab auctore tractari.

XXXI. O maxime, o summe rerum invisibilium procreator! O ipse invisus, et nullis unquam comprehense naturis! dignus, dignus es vere, si modo te dignum mortali dicendum est ore, cui spirans omnis intelligensque natura, et habere et agere nunquam desinat gratias: cui tota conveniat vita genu

nixo procumbere, et continuatis precibus supplicare. Prima enim tu causa es, locus rerum, ac spacium, fundamentorum cunctorum quaecunque sunt, infinitus, ingenitus, immortalis, perpetuus, solus, quem nulla delinuat forma corporalis, nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers, quantitatis, sine situ, motu, et habitu, de quo nihil dici et exprimi mortalium potis est significatione verborum: qui ut intelligaris, tacendum est, atque, ut per umbram te possit errans investigare suspicio, nihil est omnino mutiendum. Da veniam, rex summe, tuos persequentibus famulos: et quod tuae benignitatis est proprium, fugientibus ignosce tui nominis et religionis cultum. Non est mirum, si ignoraris: majoris est admirationis, si sciaris. Nisi forte audet quisquam, hoc enim furiosae restat insaniae, ambigere, dubitare, an sit iste Deus, an non sit: explorata fidei veritate, an rumoris casti opinatione sit creditus. Audimus enim quosdam philosophandi studio deditos, partim ullam negare vim esse divinam, partim an sit, quotidie quaerere: alios casibus fortuitis, et concursionibus temerariis summam rerum construere, atque diversitatis impetu fabricari: cum quibus hoc tempore nullum nobis omnino super tali erit obstinatione certamen. Ajunt enim sana sentientes, contradicere rebus stultis stultitiae esse majoris.

XXXII. Sermo cum his nobis est, qui divinum esse consentientes genus, de majoribus dubitant, cum iidem esse plebeja atque humiliora fateantur. Quid ergo, res tantas argumentis nitentur atque elaborabimus obtinere? Discedat haec longe, atque a nobis procul inquam, ut dicitur, averruncetur amentia. Ita est enim periculosum argumentis aggredi, Deum principem comprobare, quam ratione hujusmodi esse illum, velle cognoscere. Nec quicquam refert, aut discrepat, utrumne neges illum, an as-

feras, atque existere fatearis: cum in eadem culpa sit, et assertio talis rei, et abnegatio refutatoris increduli.

XXXIII Quisquamne est hominum, qui non cum illius principis notione diem primae nativitatis intraverit? cui non sit ingentum, non asfixum, imo ipsi pene in genitalibus matris non impressum, non infitum, esse Regem ac Dominum, cunctorum quaecumque sunt moderatorem? Ipsa denique hiscere si animantia muta potis essent: si in linguarum nostrarum facilitatem solvi: immo si arbores, glebae, saxa, sensu animata vitali vocis sonitum quirent et verborum articulos integrare, ita non duce natura, et magistra, non incorruptae simplicitatis fide, et intelligerent esse Deum, et cunctorum dominum solum esse clamarent?

XXXIV. Sed frustra, inquit, nos falso, et calumnioso incessitis et appetitis crimine: tanquam eamus inficias esse Deum majorem: cum a nobis et Jupiter nominetur, et optimus habeatur et maximus: cumque illi augustissimas sedes, et Capitolia constituerimus immania. Dissimilia copulare, atque in unam speciem cogere inducta confusione conamini. Nam Deus omnipotens mente una omnium, et communi mortalitatis assensu, neque genitus scitur, neque novam in lucem aliquando esse prolatus, nec ex aliquo tempore coepisse esse, vel saeculo. Ipse est enim fons rerum, fater saeculorum ac temporum. Non enim ipsa per se sunt, sed ex ejus perpetuitate perpetua, et infinita semper continuatione procedunt. At vero Jupiter, ut vos fertis, et patrem habet et matrem, avos, avias, fratres: nunc nuper in utero matris suae formatus, absolutus mensibus et consummatus decem, ignotam sibi in lucem sensu irrui se vitali. Ergo, si haec ita sunt, Jupiter esse Deus qui potest? cum illum esse perpetuum con-

stet, et perhibeatur alter a vobis, et dies habuisse natales, et pavefactus re nova lamentabilem extulisse vagitum?

XXXV. Sed sint, ut vultis, unum, nec in aliqua vi numinis, et majestate distantes: ecquid ergo injustis persequimini nos odiis? Quid, ut ominus pessimi, nostri nominis inhorrescitis mentione? si, quem Deum colitis, eum et nos? aut quid in eadem causa vobis esse contenditis familiares Deos: inimicos atque infestissimos nobis? Etenim, si una religio est nobis vobisque communis, cessat ira coelestium: sin nobis infesti sunt solis, manifestum est nescire, et vos, et illos Deum: quem Jovem non esse ipsis clarum est indignationibus numinum.

XXXVI. Sed non, inquit, iccirco Dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum: sed quod hominem natum, et, quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interemptum, et Deum fuisse contenditis, et superesse adhuc creditis, et quotidianis supplicationibus adoratis. Si vobis jucundum est, amici, edissertate quinam sint hi Dii, qui a nobis Christum coli, suam credant ad injuriam pertinere? Janus Janiculi conditor, et civitatis Saturniae Saturnus auctor? Fauna Fatua, Fauni uxor, Bona Dea quae dicitur, sed in vini melior, et laudabilior potu? Indigetes illi, qui flumen repunt, et in alveis Numici cum ranis et pisciculis degunt? Aesculapius, et Liber pater, Coronide ille natus, et ex genitalibus matris alter fulmine praecipitatus? Mercurius utero fusus Maiaae, et, quod est divinius, candidae. Arcitenentes Diana et Apollo, circumlati per fugas matris, atque in insulis errantibus vix tuti? Dioneia Venus proles, viri mater familias Troici, atque intestini decoris publicatrix? in Trinacriae finibus Ceres nata, atque in floribus legendis occupata Proserpina? Thebanus, aut Tyrius Hercules, hic

in finibus sepultus Hispaniae, flammis alter concrematus Oetaeis? Tyndaridae Castores, equos unus domitare consuetus, alter pugillator bonus, et crudo inexuperabilis cestu: Titanes et Bocchores Mauri, et ovorum progenies Dii Syri? Apis Peloponnesi proditus, et in Aegypto Serapis nuncupatus? Aethiopicis solibus Isis furva moerens perditum filium, et membratim conjugem lancinatum? Praeterimus, et transgredimur Opis soboles regias: quas in libris auctores vestri, quae fuerint, et quales, vobis ediscentibus prodiderunt. Hic ergo Christum coli, et a nobis accipi, et existimari pro numine, vulneratis accipiunt auribus? et obliti paulo ante fortis fuerint et conditione cuius, id, quod sibi concessum est, impertiri alteri nolunt? Haec est iustitia coelitum? hoc Deorum iudicium sanctum? Nonne istud livoris est atque avaritiae genus, non obtrectatio quaedam fordens, suas eminere tantummodo velle fortunas, aliorum res premi, et in contempta humilitate calcari?

XXXVII. Natum hominem colimus. Quid enim, vos hominem nullum colitis natum? Non unum, et alium? non innumeros alios? quinimo non omnes, quos jam templis habetis vestris, mortalium sustulistis ex numero, et coelo sideribusque donastis? Si enim forte vos fugit, fortis eos humanae, et conditionis fuisse communis: replicate antiquissimas literas, et eorum scripta percurrite, qui vetustati vicini, sine ullis assentationibus cuncta veritate in liquida prodiderunt. Jam profecto discetis, quibus singuli patribus, quibus matribus fuerint procreati, qua in nati regione, qua gente, quae fecerint, egerint, pertulerint, actitarint, quas in rebus obeundis aduersorum senserint, secundantiumque fortunas. Sin autem scientes uteris esse gestatos, et frugibus eos victitasse terrenis, nihilominus tamen nati nobis

hominis objectatis cultum: res agitis satis injustas, ut id in nobis constitutatis esse damnabile, quod et ipsi vos factitatis: aut, quae vobis licere permittitis, consimiliter aliis licitum esse nolitis.

XXXVIII. Sed concedamus, interdum manum vestris opinionibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis, animae, corporis, fragilitatis, et conditionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam Deus dici, Deusque sentiri? Si enim vos Liberum, quod usum reperit vini, si, quod panis, Cererem, si Aesculapium, quod herbarum, si Minervam, quod oleae, si Triptolemmum, quod aratri, si denique Herculem, quod ferarum, quod fures, quod multiplicium capitum superavit compescuitque natrices, divorum retulistis in coetum: honoribus quantis afficiendus est nobis, qui ab erroribus nos magnis insinuata veritate traduxit: qui velut caecos passim, ac sine ullo rectore gradientes, ab deruptis, ab deviis, locis planioribus reddidit: qui, quod frugiferum primo atque humano generi salutare, Deus monstravit quid sit, quis, quantus, et qualis: qui profundas ejus atque inenarrabiles altitudines, quantum nostra quivit mediocritas, capere et intelligere permisit et docuit: qui, quo auctore, quo patre mundus iste sit constitutus et conditus, fecit benignissime sciri: qui nativitatis ejus expromsit genus, et nullius aliquando cognitione praesumptam materiam illius. Unde ignibus solis genitalis fervor adsciscitur. Cur luna semper in motu indemnis creditur animalibus causis lucem semper atque obscuritatem resumens. Animalium origo quae sit, rationes quas habeant semina. Quis ipsum finxerit hominem, quis informarit, vel ex materiae quo genere constructionem ipsam confirmaverit corporum. Quid sit sensus, quid anima, advolaritne ad nos sponte, an cum ipsis lata sit et procreata

visceribus; mortis particeps degat, an immortalitatis perpetuitate donata sit. Qui statum nos moneat, cum dilloinatis abierimus a membris. Visurine nos finis, an memoriam nullam nostri sensus et recollectionis habitari. Qui arrogantiam contrinxit nostram, et elatas supercilio cervices modum fecit suae infirmitatis agnoscere. Qui animantia monstravit informia nos esse, vanis opinionibus fidere: nihil comprehensum habere, nihil scire, et quae nostros sita sunt ante oculos, non videre. Qui, quod omnia superavit, et transgressum est munera, ab religionibus nos falsis religionem traduxit ad veram. Qui ab ignis inertibus, atque ex vilissimo formatis luto ad sidera sublevavit et coelum: et cum domino rerum Deo supplicationum fecit verba atque orationum colloquia miscere.

XXXIX. Venerabar, o caecitas, nuper simulachra modo ex fornacibus prompta, in incudibus Deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veteriosis in arboribus taenias: si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset vis praesens, adulabar, assabar, et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco: et eos ipsos divos, quos esse mihi persuaseram, assiciebam contumeliis gravibus: cum eos esse credebam ligna, lapides, atque ossa, aut in hujusmodi rerum habitare materia. Nunc doctore tanto in vias veritatis inductus, omnia ista, quae sint, scio: digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio divino: et quid cuique debeatur, vel personae, vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo. Ita ergo Christus non habeatur a nobis Deus? nec, qui omnium alioquin vel maximus potest excogitari, divinitatis afficiatur cultu, a quo jamdudum tanta et accepimus dona viventes, et expectamus, dies cum venerit, ampliora?

XL. Sed patibulo affixus interiit. Quid illud ad causam? Neque enim qualitas et deformitas mortis dicta ejus immutat aut facta, aut eo minor videbitur disciplinarum ejus autoritas, quia vinculis corporis non naturali dissolutione digressus est, sed vi illata decessit. Pythagoras Samius suscipione dominationis injusta vivus concrematus in fano est: nunquid ea, quae docuit, vim propriam perdiderunt, quia non spiritum sponte, sed crudelitate appetitus effudit? Similiter Socrates civitatis suae judicio damnatus capitali affectus est poena: nunquid irrita facta sunt, quae sunt ab eo de moribus, virtutibus, et officiis disputata, quia injuria expulsus e vita est? Innumerabiles alii gloria, et virtute, et existimatione pollentes, acerbissimarum mortium experti sunt formas, ut Aquilius, Trebonius, Regulus: nunquid idcirco post vitam judicati sunt turpes, quia non publica lege factorum, sed mortis asperissimo genere lacerati, excruciatique perierunt? Nemo unquam innocens male interemptus infamis est: nec turpitudinis alicujus commaculatur nota, qui non suo merito poenas graves, sed cruciatoris perpetitur saevitate.

XLI. Et tamen o isti, qui hominem nos colere morte functum ignominiosa ridetis: nonne Liberum et vos patrem membratim ab Titanis discerptum fanorum consecratione mactatis? Nonne Aesculapium medicaminum repertorem, post poenas, et supplicia fulminis, custodem nuncupavistis et praesidem sanitatis, valetudinis, et salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis, hostiis, et thure invitatis incenso, quem ipsi vos fertis vivum arsisse post poenas, et concrematum in funestis busticetis? Nonne illum Atym Phrygem abscissum, et spoliatum viro magnae matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum Gallorum conclamatione testamini? Nonne

ipsum Romulum patrem, Senatorum manibus dilaceratum centum, et Quirinum esse Martium dicitis, et sacerdotibus et pulvinaribus honoratis, et in aedibus adoratis amplissimis, et post haec omnia coelum ascendisse juratis? Aut igitur ridendi et vos estis, qui homines gravissimis cruciatibus interemptos Deos putatis, et colitis: aut, si certa est ratio, cur id vobis faciendum putetis: et nobis permittite scire, quibus istud caulis, rationibusque faciamus.

XLII. Natum hominem colitis. Etiam si esset id verum, locis ut in superioribus dictum est, tamen pro multis, et tam liberalibus donis, quae ab eo profecta in nobis sunt, Deus dici appellarique deberet. Cum vero Deus sit re certa, et sine ullius rei dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum a nobis coli, et praesidem nostri corporis nuncupari? Ergone, inquiet aliquis furens, iratus, et percitus, Deus ille est Christus? Deus respondebimus, et interiorum potentiarum Deus: et, quod magis infidos acerbissimis doloribus torqueat, rei maximae causa a summo rege ad nos missus. Postulabit forsitan insanior et furiosior factus: an se ita res habeat, quemadmodum dicimus, comprobari. Nulla major est comprobatio quam gestarum ab eo fides rerum, quam virtutum novitas: quam omnia victa decreta, dissolutaque fatalia, quae populi gentesque suo geri sub lumine nullo dissentiente videre: quae nec ipsi audent falsitatis arguere, quorum antiquas seu patrias leges vanitatis esse plenissimas atque inanissimae superstitionis ostendit.

XLIII. Occursurus forsitan rursus est cum aliis multis calumniosis illis et puerilibus vocibus: magus fuit, clandestinis artibus omnia illa perfecit: Aegyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina, et remotas furatus est disciplinas. Quid dicitis

o parvuli, incomperta vobis, et nescia temerariae vocis loquacitate garrientes? Ergone illa, quae gesta sunt, daemonum fuere praestigiae, et magicarum artium ludi? Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis Magis, qui unquam fuere per saecula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit? qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum succis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum, libaminum, temporum? Non enim urgemus, et quaerimus, quae sese spondeant facere, vel in quibus generibus actuum soleat omnis illorum doctrina et experientia contineri. Quis enim hos nesciat aut imminetia studere praenoscere, quae necessario, velint nolint, suis ordinationibus veniunt? aut mortiferam immittere quibus libuerit tabem, aut familiarum dirumpere charitates: aut sine clavibus referare, quae clausa sunt: aut ora silentio vincire, aut in curriculis equos debilitare, incitare, tardare, aut uxoribus, et liberis alienis, sive illi mares sint, sive foeminei generis, inconcessi amoris flammam, et furiales immittere cupiditates? Aut si utile aliquid videantur audere, non propria vi posse, sed eorum, quos invocant, potestate.

XLIV. Atqui constitit Christum sine ullis administriculis rerum, sine ullius ritus observatione, vel lege, omnia illa, quae fecit, nominis sui possibilitate fecisse. Et quod proprium, consentaneum, dignum Deo fuerat vero, nihil nocens, aut noxium, sed operiferum, sed salutare, sed auxiliaribus plenum bonis potestatis munificae liberalitate donasse.

XLV. Quid dicitis, o iterum? ergo ille mortalis, aut unus fuit e nobis, cujus imperium, cujus vocem popularibus et quotidianis verbis missam, invaletudines, morbi, febres, atque alia corporum cruciamenta fugiebant? Unus fuit e nobis, cujus praesentiam, cujus visum gens illa nequibat ferre misero-

rum in visceribus daemonum, conterritaque vi nova membrorum possessione cedebat? Unus fuit e nobis, cujus foecdae vitilignes iussioni obtemperabant pulsae statim, et concordiam colorum commaculatis visceribus relinquebant? Unus fuit e nobis, cujus ex levi tactu stabant profluvia sanguinis, et immoderatos cohibebant fluores? Unus fuit e nobis, cujus manus intercutis veternosae fugiebant undae, penetrabilis ille vitabat liquor, et turgentia viscera salutarī ariditate deslabant? Unus fuit e nobis, qui claudos currere praecipiebat? Etiam operis res erat: porrigere mancos manus, et articuli immobilitates jam ingenitas explicabant: captos membris assurgere, et jam suos referebant lectos alienis paulo ante cervicibus lati: viduatos videre luminibus, et jam coelum diemque cernebant nullis cum oculis procreati?

XLVI. Unus, inquam, fuit e nobis, qui debilitatibus variis, morbisque vexatos centum, aut hoc amplius semel una intercessione sanabat? cujus vocem ad simplicem furibunda et infana explicabant semaria? procellarum turbines tempestatesque fidebant? qui per altissimos gurgites pedem ferebat inlutum? calcabat ponti terga undis ipsis stupentibus in famulatum subeunte natura? qui sequentium semillia quinque, quinque saturavit e panibus, ac, ne esse praestigiae incredulis illis viderentur et duris, his senarum sportarum sinus reliquiarum fragminibus aggerabat? Unus fuit e nobis, qui redire in corpora jamdudum animas praecipiebat efflatas, prodire ab aggeribus conditos, et post diem funeris tertium pollinctorum voluminibus expediri? Unus fuit e nobis, qui, quid singuli volverent, quid sub obscuris cogitationibus continerent, tacitorum in cordibus pervidebat? Unus fuit e nobis, qui cum unam emitteret vocem, ab diversis populis, et dissona oratione loquentibus, familiaribus verborum sonis, et suo

cuique utens existimabatur eloquio? Unus fuit e nobis, qui cum officia religionis certae suis sectatoribus traderet, mundum totum repente complebat; quantusque, et qui esset, revelata nominis immensitate monstrabat? Unus fuit e nobis, qui deposito corpore innumeris se hominum prompta in luce detexit? qui sermonem dedit, atque accepit, docuit, castigavit, admonuit? qui ne illi se falsos vanis imaginationibus existimarent, semel, iterum, saepius familiari colloquutione monstravit? qui iustissimis viris etiamnum impollutis, ac diligentibus sese, non per vana insomnia, sed per purae speciem simplicitatis apparet? cujus nomen auditum fugat noxios spiritus, imponit silentium vatibus, haruspices inconsultos reddit, arrogantium magorum frustrari efficit actiones, non horrore, ut dicitis, nominis, sed majoris licentia potestatis?

XLVII. Et haec quidem summam exposita, non ea ratione protulimus, tanquam magnitudo facientis solis in his esset perspicienda virtutibus. Quanta sint enim haec, vel exilitatis cujus reperientur, et ludi, si traditum fuerit nosci, ex quibus ad nos regnis, cujus numinis ministrator advenerit? Quae quidem ab eo gesta sunt, et factitata, non ut se vana ostentatione jactaret, sed ut homines duri, atque increduli scirent non esse, quod spondebatur, falsum: et ex operum benignitate, quid esset Deus verus, jam addiscerent suspicari. Simul et illud volumus sciri, cum summam, ut dictum est, enumeratio facta gestorum est, non ea solum Christum potuisse, quae fecit, sed constituta etiam exuperasse factorum. Nam si, ut liquet, et constat, debilitates, et corporum passiones, surdi, manci, et muti, nervorum contractio, et amissio luminis, fatalibus accidunt irroganturque decretis, et solus haec Christus correxit, restituit, atque sanavit: sole ipso est clarius, poten-

tiorem illum fuisse, quam fata sunt, cum ea solvit et vicit, quae perpetuis nexibus, et immobili fuerant necessitate devincta.

XLVIII. Sed frustra, inquit nescio quis, tantum arrogas Christo, cum saepe alios sciamus, et scierimus Deos, et laborantibus plurimis dedisse medicinas, et multorum hominum morbos valitudinesque curasse. Non inquirō, non exigo, quis Deus, aut quo tempore, cui fuerit auxiliatus, aut quem fractum restituerit sanitati: illud solum audire desidero, an sine ullius adjunctione materiae, id est, medicaminis alicujus, ad tactum morbos jusserit ab hominibus revolare: imperaverit, fecerit et emori valetudinum causam, et debiliū corpora ad suas remeare naturas. Christus enim scitur, aut admota partibus debilitatis manu, aut vocis simplicis jussione aures aperuisse surdorum, exturbasse ab oculis caecitates, orationem dedisse mutis, articulorum vincula relaxasse, ambulatum dedisse contractis, vitiligines, querqueras, atque intercutēs morbos, omniaque alia valetudinū genera, quae humana corpora sustinere nescio quae voluit importuna crudelitas, verbo solitus imperioque sanare. Quid simile Dii omnes, a quibus opem dicitis aegris et periclitantibus latam? Qui si quando, ut fama est, nonnullis aut tribuere medicinam, aut cibum aliquem jusserunt capi, aut qualitatis alicujus ebibi potionem, aut herbarum, et graminum succos superimponi inquietantibus causis, ambulare, cessare, aut re aliqua, quae officiat, abstinere, quod esse non magnum, nec admirationis alicujus stupore condignum, promptum est, si volueritis attendere: et medici etiam sic curant animal humi natum, nec confisum scientiae veritate, sed in arte suspicabili positum, et conjecturarum aestimationibus nutans. Nulla autem virtus est medicaminibus amovere quae noceant: beneficia ista rerum, non sunt curantium

potestates: et, ut sit laudabile scire, qua quos conveniat medicina, aut arte curari, locus hujus laudis non in Deo, sed in homine constitutus est. Hunc enim non est turpe rebus extrinsecus sumptis valetudinem hominis fecisse meliorem: indecorum Deo est, non ipsum per se posse, sed externarum adminiculis rerum sanitatem incolumitatemque praestare.

XLIX. Et quoniam beneficia salutis datae aliorum numinum comparatis, et Christi: quot millia vultis a nobis debiliū vobis ostendi, quot tabificis affectos morbis, nullam omnino retulisse medicinam, cum per omnia supplices irent templa, cum Deorum ante ora prostrati, limina ipsa converrerent osculis: cum Aesculapium ipsum datorem, ut praedicant, sanitatis, quoad illis superfuit vita, et precibus fatigaret, et invitarent miserrimis votis? Nonne alios scimus malis suis commortuos, cruciatibus alios consenuisse morborum, perniciosius alios sese habere coepisse, postquam dies noctesque in continuis precibus, et pietatis expectatione triverunt? Quid ergo prodest ostendere unum, aut alterum fortasse curatos, cum tot millibus subvenerit nemo, et plena sint omnia miserorum, infeliciūque delubra? Nisi forte dicatis, opem bonis ab Diis ferri, malorum miseras despici. Atqui Christus aequaliter bonis, malisque subvenit: nec repulsus ab hoc quisquam est, qui rebus auxilium duris contra impetum postulabat injuriasque fortunae. Hoc est enim proprium Dei veri, potentiaeque regalis, benignitatem suam negare nulli, nec reputare quis mereatur, aut minime: cum naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat, non voluntatis, seu judicationis electio. Dicere porro meritis opem laborantibus ab Diis ferri, hoc est in medio ponere, et dubitabile, quod asseras, facere: ut et ille, qui sanus est factus, fortuito possit videri esse servatus: et ille, qui non est, non meriti causa, sed

infirmirate credatur valetudinem expellere non potuisse divina.

L. Quid? quod istas virtutes, quae sunt a nobis summam, non, ut rei poscebat magnitudo, depromptae, non tantum ipse perfecit vi sua, verum, quod erat sublimius, multos alios experiri, et facere sui nominis cum affectione permisit. Nam cum videret futuros vos esse gestarum ab se rerum divini-que operis abrogatores, ne qua subesset suspicio magicis se artibus munera illa beneficiaque largitum, ex immensa illa populi multitudine, quae suam gratiam sectabatur admirans, piscatores, opifices, rusticanos, atque id genus delegit imperitorum, qui per varias gentes missi, cuncta illa miracula sine ullis fucis atque adminiculis perpetrarent. Verbo ille compescuit verminantium membrorum cruces, et illi verbo compescuerunt furialium vernina passionum. Imperio ille uno exturbavit a corporibus daemones, et exanimatis suos restituit sensus: sub eorum portantes et illi se casibus iussione non alia sanitati et constantiae reddiderunt. Ille notas albicantium vitiliginum manu adnota deterfit: linamenta et hi corporum haud dissimili conciliavere contactu. Uliginosa ille et turgentia viscera siccitatem iussit recuperare nativam: et famuli ejus hoc modo statuerunt errantes aquas, et a pernicie corporum suos labi iussere per tramites. Ille ulcera oris immensi, et recusantia perpeti sanitatem intra unius verbi moram continuato frenavit a pastu: et illi haud aliter contumaciam canceris saevi ad subeundam cicatricem circumscriptis evaginationibus compulerunt. Incessum ille claudis dedit, visum luminibus caecis, interemtis revocavit ad vitam: nec minus et hi quoque contractionem relaxavere nervorum, luce oculos implevere jam perdita, et ab tumulis remeare defunctos exequiarum conversione iusserunt. Neque quicquam est ab illo gestum per

admirationem stupentibus cunctis, quod non omne donaverit faciendum parvulis illis et rusticis, et eorum subjecerit potestati.

LI. Quid dicitis o mentes incredulae, difficiles, durae? alicuine mortalium Jupiter ille Capitolinus hujusmodi potestatem dedit? Curionem, aut Pontificem maximum, quinimmo dialem, quo Dius est, flaminem isto jure donavit? Non dicam, ut mortuos excitaret, non ut caecis restitueret lucem: non ut membrorum situm enervatis redderet, et dissolutis: sed ut pustulam, reduviam, papulam, aut vocis imperio, aut manus contrectatione comprimeret. Ergo illud humanum fuit, aut ex ore terrenis stercoreibus innutrito tale potuit jus dari, talis licentia proficisci, et non divinum, et sacrum? aut, si aliquam superlationem res capit, plusquam divinum, et sacrum? Nam si facias ipse, quod possis, et tuis sit viribus potentatuique conveniens, admiratio non habet quod exclamet; id enim quod potueris, feceris, et quod praestare debuerit vis tua, ut operis esset una, et ipsius qui operaretur, qualitas. Transcribere posse in hominem jus tuum: quod facere solus possis, fragilissimae rei donare, et participare faciendum, supra omnia sitae est potestatis, continentisque sub sese est rerum omnium causas, et rationum facultatumque naturas.

LII. Age nunc veniat, quis super igneam zonom, magus interiore ab orbe Zoroastres, Hermippo ut assentiamur auctori. Bactrianus et ille conveniat, cujus Ctesias res gestas historiarum exponit in primo, Armenius Hosthanis nepos, et familiaris Pamphylus Cyri, Apollonius, Damigero, et Dardanus, Velus, Julianus, et Baebulus, et si quis est alius, qui principatum et nomen fertur in talibus habuisse praestigiiis: permittant uni ex populo in officium sermonis dandi ora coarticulare mutorum, surdorum auras

referare, sine luminibus procreatis oculorum redintegrare naturas, et in frigentia olim membra sensus animasque reducere. Aut, si ardua res ista est, neque aliis permitttere talium possunt operum potestates, ipsi faciant, et cum suis ritibus faciant; quidquid malefici graminis nutricant terrarum sinus, quidquid virium continet fremor ille verborum, atque adjunctae carminum necessitates, non invidemus, adjiciant, non interdiciamus, colligant. Experiri libet et recognoscere, an cum suis efficere Diis possint, quod ab rusticis Christianis, jussionibus factitatum est nudis.

LIII. Desistite, o nescii, in maledicta convertere res tantas, nihil ei nocitura qui fecit, periculum allatura sed vobis: periculum, inquam, non parvulum, sed in rebus eximiis, sed in praecipuis constitutum. Siquidem res anima preciosa est, nec ipso se homini quidquam potest charius inveniri. Nihil, ut remini, magicum, nihil humanum, praestigiosum, aut subdolum, nihil fraudis delituit in Christo, derideatis licet ex more atque in lasciviam dissolvamini cachinnorum. Deus ille sublimis fuit, Deus radice ab intima, Deus ab incognitis regnis, et ab omnium principe Deus sospitator est missus: quem neque sol ipse, neque ulla, si sentiunt, sydera, non rectores, non principes mundi, non denique Dii magni, aut, qui fingentes se Deos genus omne mortalium territant, unde aut qui fuerit, potuerunt noscere vel suspicari. Et merito. Exutus at corpore, quod in exigua sui circumferebat parte, postquam videri se passus est, cujus esset aut magnitudinis sciri, novitate rerum exterrita universa mundi sunt elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus refusum est, aer globis involutus est tenebrarum, igneus orbis solis tepefacto ardore deriguit. Quid enim restabat ut fieret, postquam Deus est co-

gnitus is, qui esse jamdudum unus judicabatur e nobis?

LIV. Sed non creditis gesta haec. Sed qui ea conspicati sunt fieri, et sub oculis suis viderunt agi, testes optimi, certissimique autores, et crediderunt haec ipsi, et credenda posteris nobis haud exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam isti sunt, fortasse quaeritis? Gentes, populi, nationes, et incredulum illud genus humanum: quod, nisi aperta res esset, et luce ipsa, quemadmodum dicitur, clarior, nunquam rebus hujusmodi credulitatis suae commodaret assensum. At numquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse vanos, mendaces, stolidos, brutos, ut, quae nunquam viderant, vidisse se fingerent? et quae facta omnino non erant, falsis proderent testimoniis, aut puerili assertione firmarent? cumque possent vobiscum et unanimiter vivere, et inoffensas ducere conjunctiones, gratuita susciperent odia, et execrabili haberentur in nomine?

LV. Quod si falsa, ut dicitis, historia illa rerum est, unde tam brevi tempore totus mundus ista religione completus est? aut in unam coire qui potuerunt mentem gentes regionibus disjunctae, ventis, coeli convexionibusque dimotae? Asseverationibus illectae sunt nudis, inductae in spes cassas, et in pericula capitis immittere se sponte temeraria desperatione voluerunt: cum nihil tale vidissent, quod eas in hos cultus novitatis suae possit excitare miraculo. Imo quia haec omnia et ab ipso cernebant geri, et ab ejus praeconibus, qui per orbem totum missi, beneficia patris munerandis animis hominibusque portabant: veritatis ipsius vi victae et dederunt se Deo: nec in magnis posuere dispendiis membra vobis projicere, et viscera sua lanianda praebere.

LVI. Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt, extulere in immensum exigua gesta,

et angustias res fatis ambitioso dilatavere praeconio. Atqui utinam cuncta referri in scripta potuissent, vel quae ab ipso gesta sunt, vel quae ab ejus praeconibus pari jure et potentia terminata. Magis vos incredulos faceret vis tanta virtutum, aut apprehendere locum fortasse possetis, quo videretur esse simillimum veri, et incrementa rebus apposita, et inditas scriptis et commentariis falsitates. Sed neque omnia conscribi, aut in aures omnium pervenire potuerunt gesta gentibus in ignotis, et usum nescientibus literarum: aut, siqua sunt literis, conscriptionibusque mandata, malevolentia daemonum, quorum cura et studium est hanc intercipere veritatem, et consimilium his hominum interpolata quaedam, et addita, partim mutata, atque detracta verbis, syllabis, ut et prudentium tardaret fidem, et gestorum corrumpere auctoritatem. Sed nunquam fuerit his bene, ut Christus qui fuerit, literarum testimoniis colligatur: cujus in id solum dimissa sunt causa, ut, si esse constiterit ea vera, quae dicimus, confessione omnium Deus fuisse monstratur.

LVII. Non creditis scriptis nostris: et nos vestris non credimus scriptis. Falsa de Christo compingimus: et vos de Diis vestris inania et falsa jactatis. Neque enim coelo Deus aliquis lapsus, aut suis res vestras commentatus est manibus, aut ratione consimili nostris rebus, et religionibus derogavit. Ab hominibus haec scripta: et illa sunt ab hominibus scripta, mortalibus ediffertata sermonibus: et quidquid dicere de nostris conscriptoribus intenderitis, et de vestris haec dicta paribus sumite atque habetote momenti. Vultis vera esse, quae in vestris comprehensa sunt scriptis: et quae in nostris consignata sunt literis, confiteamini necesse est vera. Falsitatis arguitis res nostras: et nos vestras arguimus falsitatis. Sed antiquiora, inquit, nostra sunt, ac per hoc fidei et

veritatis plenissima. Quasi vero errorum non antiquitas plenissima mater sit, et non ipsa pepererit res eas, quae turpissimas Diis notas ignominiosas concinnaverunt in fabulis. Ante millia enim annorum decem non potuerunt falsa et audiri, et credi? aut non simillimum veri est, fidem vicinis et finitimis, quam spatiorum inesse longinquitate distantibus? Testibus enim haec, illa opinionibus asseruntur, et proclivius multo est, minus esse in recentibus fictionis, quam in antiqua obscuritate submotis.

LIII. Sed ab indoctis hominibus, et rudibus scripta sunt, et ideo non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis haec fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata mendaciis, mente simplici prodita, et ignara lenociniis ampliari. Trivialis et sordidus sermo est. Nunquam enim veritas sectata est fucum, nec quod exploratum et certum est, circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem. Collectiones, enthymemata, definitiones, omniaque illa ornamenta, quibus fides quaeritur assertionis, suspicantes adjuvant, non veritatis liniamenta demonstrant. Caeterum qui scit, quid sit illud quod dicitur, nec definit, nec colligit, neque alia sectatur artificia verborum, quibus capi consueti sunt audientes, et ad consensum rei circumscriptionis necessitate traduci.

LIX. Barbarismis, soloecismis obstitae sunt, inquit, res vestrae, et vitiorum deformitate pollutae. Puerilis sane, atque angusti pectoris reprehensio: quam si admitteremus, ut vera sit, abjiciamus ex usibus nostris quorundam fructuum genera, quod cum spinis nascuntur, et purgamentis aliis, quae nec alere nos possunt, nec tamen impediunt, perfrui nos eo, quod principaliter antecedit, et saluberrimum nobis voluit esse natura. Quid enim officit, o quaeso, aut quam praestat intellectui tarditatem, utrumne

quid glabre, an hirsuta cum asperitate promatur? inflectatur quod acui, an acuatur quod oportebat inflecti? aut qui minus id, quod dicitur, verum est, si in numero peccatur, aut casu, propositione, participio, conjunctione? Pompa ista sermonis, et oratio missa per regulas concionibus, litibus, foro iudiciisque servetur, deturque illis immo, qui voluptatum delinimenta quaerentes, omne suum studium verborum in lumina contulerunt. Cum de rebus agitur ab ostentatione submotis, quid dicatur, spectandum est, non quali cum amoenitate dicatur: nec quid aures commulceat, sed quas afferat audientibus utilitates: maxime cum sciamus etiam quosdam sapientiae deditos, non tantum abjecisse sermonis cultum, verum etiam, cum possent ornatus atque uberius eloqui, trivialem studio humilitatem secutos, ne corrumperent scilicet gravitatis rigorem, et sophistica se potius ostentatione jactarent. Enimvero dissoluti est pectoris in rebus seriis quaerere voluptatem: et cum tibi sit ratio cum male se habentibus atque aegris, sonos auribus infundere dulciores, non medicinam vulneribus admovere. Quanquam, si verum spectes, nullus sermo natura est integer, vitiosus similiter nullus. Quaenam est enim ratio naturalis, aut in mundi constitutionibus lex scripta, ut hic paries dicatur et haec sella? cum neque sexus habeant foemininis generibus masculinisque discretos, neque quisquam docere doctissimus me possit ipsum hic, et haec, quid sint, aut cur ex his unum, secus virile designet, foemininis generibus id quod sequitur, applicetur. Humana ista sunt placita, et ad usum sermonis faciendi non sane omnibus necessaria: nam et haec paries forsitan, et hic sella dici sine ulla reprehensione potuisset, si ab initio sic dici placuisset, et a sequentibus seculis communi esset in fermocinatione servatum. Et tamen o isti, qui pollutas res nostras

vitiorum criminamini foeditate: *stribiligines* et vos istas libris illis in maximis atque admirabilibus non habetis? - Nonne alius haec utria, alius dicitis hos utres? coelus, et coelum? non item filus, et filum? non item crocus, et crocum? non item fretus, et fretum? non item apud vos est positum hoc pane, et hic panis, hic sanguinis, hoc sanguen? *candelabrum* et *jugulum*, ratione eadem *jugulus* et *candelaber*? Nam si singula nomina non possunt genera plura habere quam singula: neque eadem possunt hujus esse generis, et illius, genus enim transire genus in alterum non potest, tam peccat qui genera masculina foemininis pronunciat legibus, quam ab eo peccatur, qui articulos masculinos foemininis generibus anteponebat. Atqui vos conspiciamus et res masculinas foeminine, et foemineas masculine, et quas esse dicitis neutras, et illo, et hoc modo sine ulla discretionem deponere. Aut igitur nulla est culpa indifferenter his uti, et frustra nos dicitis soloecismorum obscoenitate deformes: aut si certum est singula quibus debeant rationibus explicari, in similibus vitiis vos quoque versamini: quamvis *Epicadios* omnes, *Caesellios*, *Verrios*, *Scauros* teneatis, et *Nisos*.

LX. Sed si Deus, inquit, fuit Christus, cur forma est in hominis visus? et cur more est interemptus humano? An aliter potuit invisibilis illa vis, et habens nullam substantiam corporalem, inferre et commodare se mundo, conciliis interesse mortalium, quam ut aliquod tegmen materiae solidioris assumeret, quod oculorum susciperet injectum, et ubi se figere inertissimae posset contemplationis obtutus? Quis est enim mortalium, qui quiret eum videre, quis cernere, si talem voluisset inferre se terris, qualis ei primigenia natura est; et qualem se ipse in sua esse voluit vel qualitate vel numine? Assumpsit igitur hominis formam, et sub nostri generis similitu-

dine potentiam suam clausit, ut videri posset, et conspicui: verba faceret, et doceret: atque omnes exequeretur res eas, propter quas in mundum venerat faciendas, summi regis imperio et dispositione servatis.

LXI. Quid enim, dicitis, rex summus ea, quae in mundo facienda esse decreverat, sine homine simulato non quibat efficere? Si oporteret ita fieri, quemadmodum dicitis, ista fortasse fecisset: quia non oportuit, aliter fecit. Quare isto voluit, et illo genere noluit, latent taliter involutae, et vix ulli comprehensibiles causae, quas accipere fortasse potuisses, si non esses jamdudum ad non accipiendum paratus: et prius te formares ad non credendi frontem, quam tibi esset expositum id, quod nosse atque audire conquirereres.

LXII. Sed more est hominis interemptus. Non ipse: neque enim cadere divinas in res potest mortis occasus: nec interitionis dissolutione dilabi id, quod est unum et simplex, nec ularum partium congregatione compactum. Quis est ergo visus in patibulo pendere, quis mortuus est? homo, quem induerat, et secum ipse portabat. Incredibile dictu est, et caecis obscuritatibus involutum; si velis, non caecum est, et similitudini proxime constitutum. Si quo tempore Sibylla praefaga, oracula illa depromens, fundebat vi, ut dicitis, Apollinis plena, ab impiis esset caesa atque interempta latronibus: numquid Apollo diceretur in ea esse occisus? Si Bacis, si Helenus, si Martius, alique similiter vates hariolantes essent vita et luce privati: numquid aliquis diceret, lege eos humanitatis extinctos, qui illorum per ora loquentes, vias rerum postulantibus explicabant? Mors illa, quam dicitis, assumpti hominis fuit, non ipsius: gestaminis, non gestantis: quam nec ipsam perpeti

succubisset, tanta si non agenda res esset, et inexplicabilis ratio fati clausis patefacienda mysteriis.

LXIII. Quae sunt ista, inquires, clausa atque obscura mysteria, quae nulli nec homines scire, nec ipsi, qui appellantur, Dii mundi, parte queunt aliqua suspicionis atque opinionationis attingere, nisi quos ipse dignatus est cognitionis tantae impertire muneribus, et in abditos recessus thesauri interioris inducere. Vides enim, si nollet inferri sibi a quoquam manus, summa illi fuisse contentione nitendum, ut hostes ab se suos, vel potestate inversa prohiberet? Qui caecis restituerat lumina, is efficere si deberet, non poterat caecos? qui debilibus integritatem, is debiles reddere difficultati habuit, aut labori? qui claudos faciebat incedere, is motus alligare membrorum nervorum duritia nesciebat? qui extrahebat a tumultis mortuos, huic arduum fuerat letum cui vellet indicare? Sed quia fieri ratio ea, quae fuerant destinata, poscebat: et hic in ipso mundo, nec modo quam gestum est alio, inaeestimabilis illa atque incredibilis lenitas injurias in se hominum, puerilibus pro ineptiis ducens, manus in se porrigi ab immanibus passa est, durissimisque latronibus, nec reputandum putavit, quid illorum dissignasset audacia, dummodo suis ostenderet, quid ab sese expectare deberent. Cum enim de animarum periculis multa, mala de illarum contra insinuator, magister atque auctor, ad officiorum convenientium fines, suas leges et constituta direxit: non superbiae factum comminuit? non libidinum extinxit flammam? non hiatum compressit aviditatis? non tela extorsit e manibus, atque omnia seminaria totius vitiositatis abscidit? Ipse denique non lenis, non placidus, non accessu facilis, non familiaris affatu, non humanas miseras indolefcens, omnes omnino crucibus et corporalibus affectos malis unica illa benignitate miseratus, reddidit et restituit sanitati?

LXIV. Quid ergo vos subigit, quid hortatur maledicere, convitiari, inexpiabiles cum eo conferere similtates, quem redarguere, quem tenere, nemo hominum possit ullius facinoris in reatu? Tyrannos, ac reges vestros, qui postposito Deorum metu donaria spoliant populanturque templorum: qui proscriptionibus, exiliis, caedibus nudant nobilitatibus civitates: qui matronarum pudorem ac virginum vi subruunt atque eripiunt licentiosa, appellatis indigetes, atque divos: et quos odiis acrioribus conveniebat a vobis carpi, pulvinaribus, aris, templis, atque alio mactatis cultu, ludorum et celebritate natalium: nec non et illos omnes, qui conscriptione voluminum multiformi maledictis mordacibus carpunt publicos mores: qui luxurias, ac vitas vestras secant, urunt, dilacerant: qui sui temporis posteris notas scriptorum perpetuitate prolatant: qui matrimonia persuadent habenda esse communia: qui cum pueris cubitant formosis, lascivientibus, nudis: qui pecudes vos esse, qui fugitivos, qui exules, qui vilissimae servos notae, furiosos praedicant et insanos: admirantes, plaudentes ad coeli sustollitis sidera: bibliothecarum reponitis in arcanis: quadrigis et stantibus muneramini, et quantum est in vobis velut quadam aeternitate donatis, immortalium testificatione titulorum: solum Christum convellere, dilacerare, potestis si Deum vultis, immo solum si liceat beluarum agrestium ritu cruentis oribus mandere, comminutis cum ossibus transvorare. Quodnam, quaeso, ob meritum dicite, cuius ob peccati culpam? quid ab eo commissum est, quod tenorem inflecteret recti, et in odia vos aspera furialibus stimulis concitaret? Quia animarum vestrarum custodem se missum solo indicavit ab rege: quia vobis immortalitatem ferre, quam vos habere confiditis humanis paucorum asseverationibus suasi? Quod si esset apud vos certum falsa il-

lum dicere, spes etiam vanissimas polliceri, nec sic video fuisse causam, cur eum deberetis odisse, cur hostili animadversione damnare, immo, si animus vobis clemens fuisset, et mitis, vel propter id solum eum deberetis amplecti, quod optabilia vobis sponderet et prospera: quod bonarum esset nuncius rerum: quod ea praedicaret, quae nullius animum laederent: securioris quinimo expectationis impleret.

LXV. O ingratum et impium saeculum! o in privatam perniciem incredibili pectoris obstinatione paratum! Si aliquis ad vos medicus ex summotis venisset et nunquam vobis regionibus cognitis, medicamen pollicens tale, quod a vestris corporibus omnia omnino prohiberet morborum et valetudinum genera: non certatim omnes accederetis? non blanditiis omnibus atque honoribus totam familiaria susceperetis in moenia? non illud medicaminis genus optaretis esse certissimum, non verum, quod immunes vos fore ab tam innumeris vexationibus corporum usque ad ultimos fines sponderet aetatis? et licet ambigua res esset, committeretis vos tamen, nec potionem incognitam dubitaretis haurire spe salutis proposita, atque amore incolumitatis incensi. Eluxit, atque apparuit Christus rei maximae nunciator, auspiciam faustum portans, et praeconium salutare credentibus. Quaeenam est ista crudelitas, inhumanitasque tanta, quinimo, ut verius loquar, fastidiosum supercilium, nunciatorem muneris et portitorem tanti, non tantum verborum maledictionibus scindere, verum etiam bello gravi atque omnibus persequi telorum effusionibus et ruinis? Non placent ea quae dicit, et cum offensionibus audiuntur a vobis? pro ludicris ea vaticinationibus computate. Stolidissimas res loquitur, et fatua dona promittit? ridete ut sapientes vos viri, et in suis erroribus fatuitatem relinquite volutari. Quaeenam est haec feritas, ut re-

petamus quae dicta sunt saepius, quae libido tam carnifex, inexpiabile bellum indicere nihil de te merito? Dilacerare si detur, eum velle per viscera, qui non modo nullum intulerit malum nulli, sed aequaliter benignus hostibus dicere, quidnam his salutis Deo portaretur a principe: quid esset facto opus, ut interitum fugerent, et immortalitatem consequerentur ignotam? Cumque novitas rerum, et inaudita promissio audientium turbarent mentes, et credulitatem facerent haesitare: virtutum omnium dominus, atque ipsius mortis extinator hominem suum permiserit interfici, ut ex rebus consequentibus scirent intuto esse spes suas, quas jamdudum acceperant de animarum salute, nec periculum mortis alia se posse ratione vitare.

LIBER SECUNDUS.

I. **H**oc in loco tribui si ulla facultas posset, vellent cum his omnibus, quibus nomen invisum est Christi, ab instituta principaliter defensione diverticulo paulisper facto, talia verba miscere. Si nullam esse ducitis contumeliam, respondere aliquid interrogatos, ediffertate nobis, et dicite quid rei, quid causae est, quod tam gravibus insectamini Christum bellis? vel quas ejus continetis offensas, ut ad ejus nominis mentionem rabidorum pectorum effervescatis ardoribus? Numquid regiam sibi vindicans potestatem, terrarum orbem cunctum legionibus infestissimis occupavit, et pacatas ab exordio nationes alias delevit ac sustulit, alias sibi parere cervicibus compulit subjugatis? Numquid ardoribus avaritiae flagrans universas opes illas, quibus se genus humanum studiose contendit impleri, possessionis suae mancipio vindicavit? Numquid libidinum cupiditatibus gellens pudicitiae repagula vi fregit, aut alienis furtim insidiatus est matrimoniis? Numquid arrogantiae supercilio tumidus, injurias et contumelias passim sine ullius personae discriminibus irrogavit? Qui si dignus non esset, cui auscultare deberetis, et credere: vel hoc ipso fuerat non aspernandus a vobis, quod salutaria vobis ostenderet, quod vias vobis ad coe-

lum, et vota immortalitatis optaret. Ut non in omnes lumen et praetenderit vitae, et periculum ignorantiamis amoverit?

II. At enim odio dignus est, quod ex orbe religiones expulit, quod ad Deorum cultum prohibuit accedi? Ergone ille religionis extinator, et impietatis auctor arguitur, qui veram in orbe religionem induxit? qui hominibus caecis, et revera in impietate degentibus, pietatis aperuit januas, et cui se submitterent, indicavit? An ulla est religio verior, officiosior, potentior, justior, quam Deum principem nosse, scire Deo principi supplicare, qui bonorum omnium solus caput, et fons est, perpetuarum pariter fundator et conditor rerum, a quo omnia terrena cunctaque coelestia animantur, motu irriganturque vitali: et qui si non esset, nulla profecto res esset, quae aliquod nomen, substantiamque portaret? Nisi forte dubitatis an sit iste, de quo loquimur, imperator: et magis esse Apollinem creditis, Dianam, Mercurium, Martem. Da puerum judicem: et haec omnia circumspiciens, quae videmus, magis an sint Dii caeteri, dubitabit, quam in Deo cunctabitur, quem esse omnes naturaliter scimus: sive cum exclamamus, o Deus, sive cum illum testem constituimus improborum, et quasi nos cernat, faciem sublevamus ad coelum.

III. Sed minoribus supplicare Diis homines vetuit. Dii enim minores, qui sint aut ubi sint, scitis? Perstrinxit vos aliquando suspicio eorum aut mentio, ut merito feratis indigne abrogatos his cultus, et honoris impartitione viduatos. Quod si non mentis elatio, et typhus qui appellatur a Graecis, obstaret, atque officeret vobis, jamdudum scire potuissetis, quid aut quare prohibuerit fieri, intra fines quos stare voluerit religionem veram, quantum vobis periculum nasceretur ex eo, quod putaretis obsequio, vel

ex quibus malis emergeretis, si infidioso renunciaretis errori.

IV. Verum haec omnia illustrius commemorabuntur et planius, cum ulterius profus fuerimus eveci. Monstrabimus enim Christum non impietatem docuisse nationes, sed ab latronibus pessimis miserorum hominum imprudentiam vindicasse. Non credimus, inquitis, vera esse quae dicit. Quid enim, quae vos negatis vera esse, apud vos liquent, cum imminetia, et nondum cassa, nullis possint rationibus refutari? Sed et ipse quae pollicetur, non probat. Ita est. Nulla enim, ut dixi, futurorum potest existere comprobatio. Cum ergo haec sit conditio futurorum, ut teneri et comprehendendi nullius possint anticipationis attactu: nonne purior ratio est, ex duabus incertis et in ambigua expectatione pendentibus, id potius credere, quod aliquas spes ferat, quam omnino quod nullas? In illo enim periculi nihil est, si quod dicitur imminere, cassum fiat et vacuum: in hoc damnum est maximum, id est salutis amissio, si cum tempus advenerit, aperiatur non fuisse mendacium.

V. Quid dicitis o nescii, etiam fletu et miseratione dignissimi? Ita non extimescitis, ne forte haec vera sint, quae sunt despectui vobis, et praebent materiam risus? nec saltem vobiscum sub obscuris cogitationibus volvitis, ne quod hoc die credere obstinata renuitis perversitate, redarguat serum tempus, et irrevocabilis poenitentia castiget? Nonne vel haec saltem fidem vobis faciunt argumenta credendi, quod jam per omnes terras in tam brevi tempore et parvo, immensi hujus sacramenta diffusa sunt? quod nulla jam natio est tam barbari moris, et mansuetudinem nesciens, quae non ejus amore versa molliverit asperitatem suam, et in placidos sensus assumpta tranquillitate migraverit? quod tam magnis ingeniis

praediti Oratores, Grammatici, Rhetores, Consulti juris ac Medici, philosophiae etiam secreta rimantes, magisteria haec expetunt, spretis quibus paulo ante fidebant? quod ab dominis se servi cruciatibus affici, quibus statuerint, malunt, solvi conjuges matrimoniiis, exheredari a parentibus liberi, quam fidem rumpere Christianam, et salutaris militiae sacramenta deponere? quod cum genera poenarum tanta sint a vobis proposita religionis hujus sequentibus leges, augeatur res magis, et contra omnes minas atque interdicta formidinum animosius populus obnitatur, et ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulis excitetur? Numquid haec fieri passim et inaniter creditis, fortuitis incurribus assumi has mentes? Itane istud non divinum et sacrum est, aut sine Deo eorum tantas animorum fieri conversiones, ut cum carnifices unci, alique innumeri cruciatus, quemadmodum diximus, impendeant credituris, veluti quadam dulcedine, atque omnium virtutum amore correpti cognitae accipiant rationes, atque mundi omnibus rebus praeponant amicitias Christi? Nisi forte obtusi et satui videntur hi vobis, qui per orbem jam totum conspirant et coeunt in istius credulitatis assensum.

VI. Quid ergo? vos soli sapientiae conditi atque intelligentiae vi mera, nescio quid aliud videtis, et profundum? soli esse nugae intelligitis haec omnia, soli verba et pueriles ineptias, ea quae nobis promittimus principali ab rege ventura? Unde, quaeso, est vobis tantum sapientiae traditum? unde acuminis, et vivacitatis tantum? vel ex quibus scientiae disciplinis tantum cordis assumere, divinationis tantum potuistis haurire? Quia per casus, et tempora declinare verba scitis, et nomina, quia voces barbaras, soloecismosque vitare, quia numerosum, et instructum, compositumque sermonem, aut ipsi vos

nostis efferre; aut incomptus cum fuerit, scire: quia Fornicem Lucilianum, et Marfyam Pomponii obli-
gnatum memoria continetis: quia quae sint in liti-
bus constitutiones, quot causarum genera, quot di-
ctionum, quid sit genus, quid species, oppositum a
contrario quibus rationibus distinguatur: iccirco vos
arbitramini scire quid sit falsum, quid verum, quid
fieri possit, aut non possit: quae imorum, summo-
rumque natura sit? Numquamne illud vulgatum
perstrinxit aures vestras, sapientiam hominis stulti-
tiam esse apud Deum? Primum et ipsi penitus per-
spicitis vos ipsos, siquando de rebus disceptatis ob-
scuris, et naturalia pergitis referare secreta, et ipsa
quae dicitis, quae alleveratis, quae capitali plerum-
que contentione defenditis, nescire vos, et unum-
quemque suspiciones suas pro probatis et comprehen-
sis pertinaci obluetatione tutari?

VII. Quid enim, si verum perspiciamus, etiam
si omnia saecula in rerum investigatione ponantur,
scire per nos possumus, quos ita caecos, et superbos
nescio quae res protulit, et concinnavit invidia, ut,
cum nihil sciamus omnino, fallamus nos tamen, et
in opinionem scientiae subinflati pectoris tumore tol-
lamur? Ut enim divina praeteream, et naturali ob-
scuritate res mersas, potest quisquam explicare mor-
taliū id, quod Socrates ille comprehendere nequit
in Phaedone? homo quid sit, aut unde sit, anceps,
varius, mobilis, pellax, multiplex, multiformis? in
quos usus prolatus sit? cujus sit excogitatus ingenio,
quid in mundo faciat, cur malorum tanta experiatur
examina? utrumne illum tellus uliginis alicujus
conversa putrore, tanquam vermes animaverit, tan-
quam mures? an fictoris alicujus, et fabricatoris
manu lineamenta haec corporis, atque oris accepe-
rint formam? Potest, inquam, scire in medio haec
posita, atque in sensibus constituta communibus, qui-

bus causis mergamur in somnos, quibus evigilemus, quibus modis fiant insomnia, quibus visa? imo, quod ambigit in Theaeteto Plato, vigilemus aliquando, an ipsum vigilare, quod dicitur, somni sit perpetui portio? et quid agere videamur, insomnium cum videre nos dicimus? radiorum, et luminis intensione videamus, an rerum imagines advoleant, et nostris in pupulis sidant? utrum sapor in rebus sit, an palati contagionibus fiat? quibus ex causis pili nigrorem ingentum ponant, neque omnes pariter, sed paulatim adjiciendo canescant? quid sit quod humores universi unum corpus efficiant mixtione, solum oleum respuat immersionem in se pati, sed in suam naturam impenetrabilem semper perspicue colligatur? Ipse denique animus, qui immortalis a vobis et Deus esse narratur, cur in aegris aeger sit, in infantibus stolidus, in senectute defessus, delira et fatua et insana? Quorum infirmitas et inscientia miserabilis hoc magis est, quod cum fieri possit ut veri aliquid aliquando dicamus, et hoc ipsum nobis incertum sit, an veri aliquid dixerimus.

VIII. Et quoniam ridere nostram fidem consuevis, atque ipsam crudelitatem facetiis jocularibus lancinare, dicite o festivi, et meraco sapientiae tincti et saturi potu, estne operis in vita negotiosum ali-quod atque actuosum genus, quod non fide praeunte suscipiant, sumant, atque aggrediantur actores? Pergrinamini, navigatis: non domum vos credentes peractis negotiationibus remeaturos? terram ferro scinditis, atque oppletis feminum varietate: non credentes vos frugem percepturos esse vicibus temporariis? conjugalia copulatis consortia: non futura esse credentes casta, et officiosi foederis in maritos? liberorum suscipitis prolem: non incolumen credentes fore, et per gradus aetatis venturam senectutis ad metas? aegritudines corporum medicorum com-

mittitis manibus: non credentes morbos posse mitigata asperitate leniri? bella cum hostibus geritis: non victoriam vos credentes praeciorum successibus relatu-ros? veneramini Deos, et colitis: non credentes illos esse, et propitias aures vestris supplicationibus accommodare?

IX. Quid illa de rebus ab humana cognitione sepositis, quae conscribitis ipsi, quae lectitatis, oculata vidistis inspectione, et manibus tractata tenuistis? Nonne vestrum quicumque est, huic, vel illi credit auctori? non quod sibi persuaserit quis verum dici ab altero, velut quadam fidei stipulatione tutatur? Qui cunctorum originem esse dicit ignem, aut aquam, non Thaleti, aut Heraclito credit? qui causam in numeris ponit, non Pythagorae Samio, non Archytæ? qui animam dividit, et incorporales constituit formas, non Platoni Socratico? qui quintum elementum principalibus applicat causis, non Aristoteli Peripateticorum patri? qui ignem minatur mundo, et venerit cum tempus, arsurum, non Panaetio, Chrysippo, Zenoni? qui individuus corporibus mundos semper fabricatur et destruit, non Epicuro, Democrito, Metrodoro? qui nihil ab homine comprehendit, atque omnia caecis obscuritatibus involuta, non Archelilao, Carneadi? non alicui denique Academiae veteris, recentiorisque cultori?

X. Ipsi denique principes, et praedictarum patres sectarum, nonne ipsa ea quae dicunt, suis credita suspitionibus dicunt? Vidit enim Heraclitus res ignium conversionibus fieri? concretionem aquarum Thales? Pythagoras numero exire? incorporales formas Plato? individuorum Democritus concur- siones? aut illi, qui autumant nihil posse omnino comprehendit, an sit verum quod dicunt, sciunt: aut ipsum, quod definiunt, veritatis esse intelligunt pronunciatum? Cum igitur comperti nihil habeatis et

cogniti, omniaque illa, quae scribitis, et librorum comprehenditis millibus, credulitate asseveratis duce: quatenam haec est judicatio tam injusta, ut nostram derideatis fidem, quam vos habere conspiciatis nostra in credulitate communem? Sed sapientibus vos viris omnibus instructis disciplinarum generibus creditis? nempe illis, qui nihil sciscunt, nec pronunciant unum; qui pro suis sententiis bella cum adversantibus conferunt, et pervicacia semper digladiantur hostili: qui cum alter alterius labefactant, destruunt, convelluntque decreta, cuncta incerta fecerunt, nec posse aliquid sciri ex ipsa dissensione monstrarunt.

XI. Sed officiant haec nihil, nihilque impediunt; plurimum quo minus eis credere atque auscultare debeatis. Et quid est, quod in hac parte, aut vos plurimum habeatis, aut nos minus? Vos Platoni, vos Cronio, vos Numenio, vel cui libuerit creditis: nos credimus, et acquiescimus Christo. Iniquitas haec quanta est, ut cum utriusque auctoribus stemus, sitque nobis et vobis unum et socium credere: vobis velit dari, quod ita ab illis dicatur, accipere; vos ea, quae proferuntur a Christo, audire et spectare nolitis? Atqui si causas causas, partes partibus voluerimus aequare: magis nos valemus ostendere quid in Christo fuerimus secuti, quam in philosophis quid vos. Ac nos quidem in illo secuti haec sumus: opera illa magnifica, potentissimasque virtutes, quas variis edidit exhibuitque miraculis, quibus quivis posset ad necessitatem credulitatis adduci, et judicare fideliter, non esse quae fierent hominis, sed divinae alicujus atque incognitae potestatis. Vos in philosophis virtutes secuti quas estis, ut magis vos illis quam nos Christo oportuerit credere? Quisnamne illorum aliquando verbo uno potuit, aut unius imperii jussione: non dicam maris insanias, aut tempestatum furores prohibere, compescere: non caecis restituere lumina, aut

sine luminibus natis dare: non ad vitam revocare defunctos: non annosas dissolvere passiones: sed quod levissimum multo est, fervunculum, scabiem, aut inhaerentem spinulam callo una interdictione sanare? Non quo illos negemus, aut morum integritate laudabiles, aut non omni genere studiorum et disciplinarum peritos: nam et verbis eos luculentissimis scimus loqui et compositionibus fluere levigatis: concludere acutissime syllogismos: ordinare sequaciter inductiones suas: reddere definitionibus formulas, partiri, dividere: multa dicere de numerorum generibus: multa de musicis: geometricas res etiam suis scitis, et praeceptionibus explicare. Sed quid istud ad causam? Nunquid Enthymemata, Syllogismi, resque aliae similes scire illos veritatem spondent: aut ea re digni sunt, quibus necessario debeat rebus de obscurissimis credi? Personarum contentio non est eloquentiae viribus, sed gestorum operum virtute pendenda. Ille non est dicendus auctor bonus, qui sermonem candidule prompsit: sed qui, quod pollicetur, divinorum operum prosequitur sponsione.

XII. Argumenta vos nobis, et suspicionum argutias profertis: quibus ipse si Christus, cum pace hoc ejus, et cum venia dixerim, populorum in conventibus uteretur: quis acquiesceret, quis audiret, quis eum promitteret aperte aliquid judicare? aut quis cassa et nuda jactantem, quamvis esset imprudens, et facilitatis stolidae, sequeretur? Virtutes sub oculis positae, et inaudita illa vis rerum, vel quae ab ipso fiebat palam, vel ab ejus praeconibus celebrabatur in orbe toto: eas subdidit appetitionum flammam, et ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes et populos fecit, et moribus dissimillimas nationes. Enumerari enim possunt, atque in usum computationis venire ea, quae in India gelta sunt, apud Seras, Persas, et Medos: in Arabia,

Aegypto, in Asia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaja, Macedonia, Epiro: in insulis et provinciis omnibus, quas sol oriens, atque occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romanam, in qua cum homines sunt Numae regis artibus, atque antiquis superstitionibus occupati, non distulerunt tamen res patrias relinquere, et veritati coalescere Christianae. Viderant enim curram Simonis magi, et quadrigas igneas Petri ore distillas, et nominato Christo evanuisse. Viderant, inquam, fidentem Diis falsis, et ab eisdem metuentibus proditum, pondere praecipitatum suo, cruribus jacuisse perfractis: post deinde perlatum Brundam, cruciatus, et pudore defessum, ex altissimi culminis se rursum praecipitasse fastigio. Quae omnia vos gesta neque scitis, neque scire voluistis: neque unquam vobis necessaria iudicastis: ac dum vestris fiditis cordibus, et quod typhus est sapientiam vocatis, dedistis circumscriptoribus locum, illis inquam noxiis, quorum nomen interest obsolescere Christianum, superfundendi caligines, atque obscurandi res tantas, eripiendae vobis fidei, subjiciendique contemptus: ut, quia sibi praesentiunt finem pro meritis imminere, vobis quoque immitterent causam, per quam periculum adire possentis, et viduari benignitate divina.

XIII. Interea tamen o isti, qui admiramini, qui stupetis doctorum et philosophiae scita: ita non iniustissimum ducitis inequitare, illudere tanquam stulta nobis et bruta dicentibus: cum vel ea, vel talia reperiamini et vos dicere, quae nobis dici pronunciarique ridetis? Nec mihi cum his sermo est, qui per varia sectarum diverticula dissipati, has atque illas partes opinionum diversitate fecerunt. Vos, vos appello, qui Mercurium, qui Platonem, Pythagoramque sectamini: vosque caeteros, qui esis unius mentis, et per easdem vias placitorum inceditis unitate. Audetis

ridere nos, qui patrem rerum, ac Deum veneramur et colimus: quodque illi dedamus et permittamus spes nostras? Quid Plato vester in Theaeteto, ut eum potissimum nominem, nonne animo fugere suadet e terris: et circa illum semper, quantum fieri potis est, cogitatione ac mente versari? Audetis ridere nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem futuram? quam quidem nos dicere confitemur: sed a vobis aliter, quam sentiamus, audiri. Quid in Politico idem Plato? nonne cum mundus occoeperit ab occiduis partibus exoriri, et in cardinem vergere qui orientis est solis, rursus erupturos homines telluris e gremio scribit, senes, canos, decrepitos, et cum anni coeperint accedere longiores, per eosdem gradus, quibus hodie crescitur, ad incunabula infantiae delituros? Audetis ridere nos, quod animarum nostrarum provideamus salutem, id est ipsi nobis? Quid enim sumus homines, nisi animae corporibus clausae? Vos enim non omnes pro illarum geritis incolumitatibus curas, non quod vitiiis omnibus, et cupiditatibus abstineatis: metus ille vos habet, ne, velut trabalibus clavis affixi, corporibus haereatis. Quid illi sibi volunt secretarum artium ritus, quibus affamini nescio quas potestates, ut sint vobis placidae, neque ad sedes remeantibus patrias obstacula impeditionis opponant?

XIV. Audetis ridere nos, cum gehennas dicimus, et inextinguibiles quosdam ignes, in quos animas dejici ab earum hostibus, inimicisque cognovimus? Quid? Plato idem vester in eo volumine, quod de animae immortalitate composuit, non Acherontem, non Stygem, non Cocytum fluvios, et Pyriphlegethontem nominat, in quibus animas asseverat volvi, mergi, exuri? Et homo prudentiae non pravae, et examinis judiciiue perpensi rem inenodabilem suscipit: ut cum animas dicat im-

mortales, perpetuas, et corporali soliditate privatas, puniri eas dicat tamen, et doloribus afficiat sensuum. Quis autem hominum non videt quod sit immortale, quod simplex, nullum posse dolorem admittere? quod autem sentiat dolorem, immortalitatem habere non posse? Nec tamen ejus auctoritas plurimum a veritate declinat. Quamvis enim vir lenis, et benevolae voluntatis inhumanum esse crediderit, capitali animas sententia condemnati: non est tamen absone suspicatus jaci eas in flumina torrentia flammarum globis, et coenosis voraginibus tetra. Jaciuntur enim, et ad nihilum redactae, interitionis perpetuae frustratione vanescunt. Sunt enim mediae qualitatis, sicut Christo auctore compertum est, et interire quae possunt, Deum si ignoraverint, vitae et ab exitio liberari, si ad ejus se minas, atque indulgentias applicarint. Et ut quod ignotum est pateat, haec est hominis mors vera, haec nihil residuum faciens. Nam illa, quae sub oculis cernitur, animarum est a corporibus dijugatio, non finis abolitionis extremus. Haec, inquam, est hominis mors vera, cum animae nescientes Deum per longissimi temporis cruciatum consumuntur igni fero, in quem illas jacent quidam crudeliter saevi, et ante Christum incogniti, et ab solo sciente detecti.

XV. Quare nihil est quod nos fallat, quod nobis polliceatur spes cassas, quod a novis quibusdam dicitur viris, et immoderata sui opinione sublatis, animas immortales esse, Deo rerum, ac principi gradu proximas dignitatis, genitore illo ac patre prolatas, divinas, sapientes, doctas, neque ulla corporis attrectatione contiguas: quod quia verum et certum est, et a perfecto sumus incemendabili perfectione prolati, inculpabiles, et ideo irreprehensibiles vivimus, boni, justi, et recti, vitiositatis nullius rei, nulla cupiditas nos vincit, nulla libido dehonestat, virtutum omnium servamus atque integramus tenorem. Et

quia uno ex fonte omnium nostrum deflaunt animae, iccirco unum conveniensque sentimus: non moribus, non opinionibus discrepamus: Deum omnes novimus, nec quot in orbe sunt homines, sunt sententiae totidem, neque infinita varietate discretæ.

XVI. At dum ad corpora labimur et properamus humana, ex mundanis circulis sequuntur nos causæ, quibus mali simus, et pessimi, cupiditatibus atque iracundia ferveamus, exerceamus in flagitiis vitam, et in libidinem publicam venalium corporum prostitutione daminemur. Et quemadmodum se possunt incorporalibus corpora conjungere: aut a Deo principe res factæ, ab infirmioribus causis ad vitiorum dehonesta traduci? Vultis homines institutum, superciliumque deponere? qui Deum vobis asciscitis patrem, et cum eo contenditis immortalitatem habere vos unam? vultis quaerere, pervestigare, rimari, quid sitis vos ipsi, cujus sitis, censeamini quo patre, quid in mundo faciatis, quam ratione nascamini, quo pacto profiliatis ad vitam? vultis favore deposito cogitationibus tacitis pervidere animantia nos esse, aut consimilia caeteris, aut non plurima differitate distantia? Quid est enim, quod nos ab eorum indicet similitudine discrepare? vel quæ in nobis eminentia tanta est, ut animantium numero dedignemur ascribi? Ex ossibus illis fundata sunt corpora, et nervorum colligatione devincta: et nobis comparili ratione ex ossibus fundata sunt corpora, et nervorum colligatione devincta. Auras accipiunt naribus, et per anhelitum reciprocatas reddunt: et nos spiritum consimiliter ducimus, et respiramus commeatibus crebris. Femininis generibus, masculinisque distincta sunt: in totidem et nos sexus nostro sumus ab auctore formati. Edunt per uteros foetus, et corporalibus conciliis procreant: et nos corporum conjugationibus nascimur, et ex alvis fundimur, atque emittimur ma-

trum. Cibo sustentantur et potu, et superfluas foeditates inferioribus egerunt abjiciuntque possicis: et nos cibo sustentamur et potu, et quod natura jam respuit, per eosdem effundimus tramites. Cura illis est omnibus famem prohibere mortiferam, et necessario invigilare pro victu: quid aliud nos tantis agimus in occupationibus vitae, nisi ut ea quaeramus, quibus famis periculum devitetur, et infelix sollicitudo ponatur? Morbos illa et inediae sentiunt, et ad ultimum senectute solvuntur: quid enim nos immunes malis ab his sumus, et non eadem ratione morborum incommoditatibus frangimur, senectutis destruimur tabe? Quod si et illud verum est, quod in mysteriis secretioribus dicitur, in pecudes atque alias beluas ire animas improborum, postquam sunt humanis corporibus exutae: manifestius comprobatur, vicinos nos esse, neque intervallis longioribus disparatos. Siquidem res eadem nobis et illis est una, per quam esse animantia dicimur, et motum agitare vitalem.

XVII. Sed rationales nos sumus, et intelligentia vincimus genus omne mutorum. Crederem istud verissime dici, si cum ratione et consilio cuncti homines viverent, fervarent officiorum tenorem, abstinerent ab illicitis, et si negotia turpia non adirent: neque quisquam pravitate consilii, atque ignorantiae caecitate contraria sibi atque inimica deposceret. Vellem tamen scire, quaenam sit haec ratio, per quam sumus potiores animalium generibus cunctis: quia nobis domicilia fecimus, quibus possimus hyemalia frigora, et aestatis flagrantias evitare? Quid? Animantia caetera hujus rei providentiam non habent? Nonne alia cernimus opportunissimis sedibus nidulorum sibi construere mansiones? alia saxis et rupibus tegere et communire suspensis? excavare alia telluris sola, et in fossilibus foveis tutamina sibi et cubilia praepa-

rare? Quod si ministras manus illis etiam donare parens natura voluisset, dubitabile non foret, quin et ipsa construerent moenium alta fastigia, et artificiosa excuderent novitate. Tamen in his ipsis, quae rostris atque unguibus faciunt, multa inesse conspicimus rationis et sapientiae simulacra, quae homines imitari nulla meditatione possumus: quanvis sint nobis opifices manus, atque omni genere perfectionis artifices.

XVIII. Vestem illa non norunt, fellas, naves atque aratra compingere: nec denique suppellectilem caeteram, quam familiaris usus exposcit. Non sunt ista scientiae munera, sed pauperrimae necessitatis inventa. Neque cum animis artes coeli ex penetralibus ceciderunt: sed exquisitae, et natae sunt in terris hic omnes, et cum processu temporum paulatim meditatione conflatae. Quod si haberent scientias animae, quas genus et habere divinum atque immortale condignum est: ab initio homines cuncti omnia scirent, nec seculum esset ullum, quod artis esset ignarum alicujus, aut rerum experientia non paratum. Nunc vero inops vita, et multarum indigens rerum, fortuita conspiciens quaedam commodule provenire, dum imitatur, experitur, et tentat, dum labitur, reformat, immutat, ex assidua reprehensione paravit sibi et concinnavit scientiolas artium, et ad unum exitum temporibus plurimis coemendata perduxit.

XIX. Quod si homines penitus aut ipsos se noscent, aut intellectum Dei suspicionis alicujus acciperent aura, nunquam sibi asciscerent divinam immortalemque naturam: nec existimarent quiddam magnificum se nosse, quia sibi craticulas, trulleos craterasque fecerunt, quia subuculas, suppara, laenas, lacernulas, trabeas, cultros, loricas, et gladios, quia rastro, securiculas, vomerem. Numquam, inquam, crederent typho et arrogancia sublevati, prima esse se nu-

mina, et aequalia principis summitati: quia grammaticam, musicam, oratoriam pepererant, et geometricas formulas. In quibus artificiis quidnam insit admirabile, non videmus: ut ex eorum inventione credatur esse animas potiores et sole et syderibus cunctis, hunc totum, cujus membra sunt haec, mundum et dignitate et substantia praeterire. Quid enim aliud se spondent vel insinuare posse, vel tradere, quam ut regulas nominum, differentiasque noscamus? ut intervalla in vocum sonis, ut loquamur suadenter in litibus, ut terrarum continentias metiamur? Quae si secum animae divinis ex regionibus attulissent, et esset necessarium scire, omnes ea jamdudum in omni orbe tractarent: neque ullum hominum reperiretur genus, quod non esset his omnibus aequaliter atque uniformiter eruditum. Nunc vero in mundo quotus quisque est musicus, dialecticus, et geometres, quotus orator, poeta, grammaticus? ex quo apparet, ut saepius dictum est, inventa haec esse locorum necessitate, ac temporum: neque divinas eruditas advolavisse huc animas: quod neque omnes doctae sint, neque discere omnes possint, et sint in his plurimae acuminis obtusioris, et bardi, et ad discendi studium plagarum coercitione cogantur. Quod si ea, quae discimus, reminiscencias esse constaret, ut antiquis opinionibus scitum est, conveniebat nos omnes ab una veritate venientes unum nosse, unumque reminisci, non habere diversas, non plurimas, dissidentesque sententias. Nunc vero cum singuli aliud atque aliud asseramus, manifestum et promptum est, nihil nos attulisse de coelo, sed hic nata addiscere, et suspicionibus coalita vindicare.

XX. Et ut vobis clarius manifestiusque monstremus, cujus sit pretii homo, quem simillimum creditis potentiae superioris existere, concipite animis hanc imaginem vestris, et quod fieri si aggrediamur

potest, tanquam si simus aggressi, similitudinis assumptione teneamus. Sit igitur nobis tellure in effossa locus habitabilis formam cubilis efficiens, tecto, et parietibus clausus: non algidus frigore, non fervoris nimius in calore: sed ita temperatus, et medius, ut nec frigoris sensum, nec ardorem validum perpetiatur aestatis. In hunc sonus omnino nullius incidat vocis, non avis, non bestiae, non tempestat, non hominis, non denique fragoris alicujus, aut concrepantis terribiliter coeli. Excogitemus deinde quemadmodum lumen accipiat, non ex illato igni, neque ex sole conspecto, sed nothum aliquid fiat, quod imaginem luminis caligine interposita mentiat: janua non una sit, nec sit introitus rectus, adeatur inflexibus flexuosis: nec recludatur aliquando, nisi cum necessaria ratio postularit.

XXI. Nunc quoniam imagini praeparavimus sedem, accipiamus deinceps mox aliquem natum, in loci illius hospitium, quod habeat rem nullam, et sit inane ac vacuum: Platonica licet aut Pythagorea progenie, aut horum alicujus, qui acuminis perhibentur fuisse divini: aut ex Deum responsis sapientissimi nuncupati. Quod cum actum fuerit, nutriri ut debeat sequitur, et alimoniis convenientibus educari. Adhibeamus igitur et nutricem, quae semper ad eum nuda, semper silens accedat, verbum nullum faciens, nec in sermones aliquos ora et labra diducat: sed cum mammas dederit, et consequentia supplerit officia, datum quieti linquat, et ante fores clausas dies noctesque continuet. Poscit enim plerumque res, nutricias adesse curas, et observare temporarios motus. At vero cum coeperit solidioribus cibus infans debere fulciri, nutrice inferantur ab eadem, veste, ut diximus, posita, et tenore reticentiae servato. Ipse autem, qui infertur cibus sit unus atque idem semper: nihil materia differens, nec per varios redintegratus sapes:

sed aut sitilla de milio, aut sit panis ex farre, aut, ut secula imitemur antiqua, ex cinere caldo glandes, aut ex ramis agrestibus bacculae. Potio autem vini sit prorsus incognita, nec sedandae aliud admoveatur siti, quam liquor purus e fontibus calore ignis intactus: et, si fieri potis est, manibus subministratus cavis. Fiet enim familiaris e more consuetudo in naturam versa: nec appetitio porrigetur, ulterius, esse amplius nesciens quod petatur.

XXII. Quorsum igitur haec spectant? Ut, quoniam creditum est animas divinas atque adeo immortales esse, et ad hominum corpora disciplinis cum omnibus advolare, experiamur ex isto, quem hoc genere volumus educari, capiatne res fidem, an sit leviter credita, et frustrabili expectatione praesumta. Procedat igitur nobis solitudine in operta nutritus, quot vultis annos agens, vultis vicenarius? vultis tricenarius? immo cum annos fuerit quadraginta permenfus, mortalium conciliis inferatur: et si verum est illum principalis esse substantiae portionem tam laetam et ex fontibus vitae derivatum hic agere, antequam notitiam rei sumat alicujus, aut sermone imbuatur humano, det responsum rogatus, quisnam sit ipse, aut quo patre, quibus sit in regionibus editus, quo pacto, aut quam ratione nutritus, quid operis aut negotii celebrans anteacti temporis decurrerit aevitatem. Ita ille non omni pecore, ligno, saxo obtusior, atque hebetior stabit? non missus in res novas, et numquam sibi ante cognitatas, ipsum sese est ante omnia nesciturus? Poteritne, si quaeras, sol quid sit ostendere, terra, maria, sidera, nubes, nebula, pluviae, tonitrua, nix, grando? Poterit arbores scire quid sint, herbae, aut gramina, taurus, equus, aut aries, camelus, elephantes, aut mulus?

XXIII. Esurienti si dederis uvam, mustacium, caepe, carduum, cucumerem, ficum, sciet posse sedari

omnibus ex his famem? aut quo genere singula esse debeant esui? Et sibi ignem si plurimum feceris, aut venenatas circumposueris bestias, nonne ibit per medias flammās, viperas, solifugas, esse noxias nesciens, et timere ipsum quid sit ignorans? Jam vero si vestem, si supellectilem ponas in medio tam urbanam, quam rusticam, eritne idem ut possit discriminare cui negotio res quaeque conveniat? cujus muneris accommodata sint usui? Indicet in quos habitus vestis fragula facta sit, mitra, strophium, fascia, pulvinus, muccinum, lena, calantica, mantele, maltruca, foccus, solea, calceus? Quid si adjicias rota quid sit, aut tribula, vannus, dolium, cupa, trapetum, vomis, aut cribrum, mola, buris, aut sarculum? Quid arquata si fellula, acus, strigilis, polubrum, filiquastrum, trulla, lancicula, candelabrum, batiaca, scopae, scyphus, faccus? Quid si cithara, tibia, argentum, aes, codex, radius, liber? Quid instrumenta si caetera, quibus vita succingitur et continetur humana? Ita, ut diximus, ille non bovis ritu, aut asini, porci, aut si ullum est animal tardius, conspiciet haec quidem, formaturas varias respectans, sed quae sint singula nesciens, et quam in causam possideantur, ignorans? Nonne vocem, si fuerit necessitate aliqua coactus emittere, ut solenne est mutis, inarticulatum nescio quid ore hiantē clamabit?

XXIV. Quid in Menone o Plato, quaedam rationibus numeri adnota ex puerulo sciscitaris, et ex ejus niteris responsionibus comprobare, quae discamus non discere, sed in eorum memoriam, quae antiquitus noveramus, redire? Qui si tibi vere respondet, non enim nos convenit fidem rebus abjudicare quas dicis, non rerum scientia, sed intelligentia ducitur: et ex eo, quod aliquos numeros quotidianis habet ex usibus notos, fit ut sequatur rogatus, et ipsa illum semper multiplicationis adducat accessio. Quod

si vere confidis immortales huc animas, et plenas scientiae pervolare, adolescentulum istum rogare definito, quem esse conspicis ignarum rerum, et humanitatis in sinibus constitutum. Quadragenarium istum ad te voca, et ex eo percontare, non abstrusum aliquid, non involutum, non de triangulis, non de quadratis, quid sit Cubus, aut Dynamis sesquioctavus, aut sesquitertius ultimo: sed quod in medio situm est, bis bina, bis terna, quam efficiant summulam, quaerito. Volumus videre, volumus scire, quid rogatus respondeat, an inquisitam expediat quaestionem. Ita ille sensurus est, quamvis ei pateant aures, an aliquid dicas, an aliquid quaeras, an ab se responderi aliquid postules: et non stipes ut aliquis, aut Marpesia, ut dictum est, rupes stabit elinguis et mutus, hoc ipsum ignorans et nesciens, secum potius an cum altero colloquaris, cum altero sermocineris, an secum: oratio sit ista, quam promissus, an sonitus vocis, nihil rerum significans, sed inani continuatione pertractus?

XXV. Quid dicitis, o viri plusquam satis est vobis ex aliena generositate tribuentes? Haec est anima docta illa quam dicitis, immortalis, perfecta, divina, post Deum principem rerum, et post mentes geminas locum obtinens quartum, et affluens ex crateribus vivis? Hic est ille pretiosus, et rationibus homo augustissimis praeditus, mundus minor qui dicitur, et totius in speciem similitudinis fabricatus, atque formatus: nullo melior, ut apparuit, pecore, obtusior ligno, saxo, qui nesciat homines, et in mutis semper solitudinibus degat, demoretur iners, valeat in aere quamvis, annis vivat innumeris, et numquam nodis corporeis eximatur. Sed cum scholas attigerit, et magistrorum fuerit institutionibus eruditus, efficitur prudens, doctus, et quam nuper habuerat, imperitiam ponit. Et asellus, et bos aequae, usu at-

que assiduitate cogente, discit arare ac molere: equus jugum subire, et agnoscere in curriculo flexiones: camelus sese submittere, sive cum sumit onera, sive cum ponit: columba manumissa revolare ad dominicas sedes: canis cum invenerit praedam, cohibere et continere latratum: verba psittacus et integrare, et nomina corvus expromere.

XXVI. Sed ego cum audio nescio quid praestans animam dici, Deo vicinum et proximum, scientem huc omnia superioribus adventare de seculis: nolo illam discere, sed docere: nec ex docta, ut dicitur, elementariam fieri: sed retinentem res suas corporibus semet circumligare terrenis. Nisi enim sese habuerit res ita, discerni qui poterit, utrumne illud, quod audit, reminiscatur, an discat? cum multo facilius sit credere, discere illam quod nesciat: quam oblitam, quod paulo ante sciebat, et oppositu corporis amitti repetentiam priorum. Et ubi est illud quod dicitur incorporalis anima substantiam non habere? Quod enim nullius est corporis, oppositione alterius non impeditur, nec potest aliquid suaderi perdere id, quod non potest tactum rei oppositae sustinere. Ut enim numerus in corporibus constitutus, quamvis mille corporibus obruatur, intactus et inviolabilis constat, ita necesse est animas, si sunt, ut perhibetur, incorporeae, oblivionem priorum nullam pati: quamvis eas solidissimae corporum circumligaverint junctiones. Quid? quod eadem ratio non tantum incorporeas indicat eas non esse, verum etiam privat immortalitate has omni, et ad fines applicat, quibus vita consueta est terminari. Quidquid enim causa ingruente nonnulla ita mutatur, et vertitur, ut integritatem suam retinere non possit: id necesse est judicari natura esse passivum. Quod autem est promptum atque expositum passioni, corruptibile esse ipsa passibilitate interveniente denunciatur.

XXVII. Ergo, si et animae perdunt omne quod noverant, corporalibus vinculis occupatae, patiantur necesse est aliquid, quod eas efficiat oblivionis induere caecitatem. Neque enim nihil omnino perpesae, aut integritatem conservantes suam, possunt rerum scientiam ponere, aut in alios habitus sine sui mutabilitate transire. Atqui nos arbitramur, quod est unum, quod immortale, quod simplex, quacunque in re fuerit, necessario semper suam retinere naturam: nec debere aut posse aliquid perpeti, si modo esse perpetuum cogitat, et in finibus propriae immortalitatis haerere. Omnis enim passio leti atque interitus janua est, ad mortem ducens via, et inevitabilem rebus afferens functionem: quam si sentiunt animae, et tactui ejus atque incurfionibus cedunt, usu et illis est vita non mancipio tradita, quamvis aliter quidam inferant, et rei tantae fidem suis in argumentationibus ponant.

XXVIII. Ac ne tamen instructi non plenius abeamus, audiamus a vobis, quemadmodum dicitis, animas, cum terrenis fuerint corporibus involutae, priorum reminiscenciam non habere: cum in ipsis corporibus positaе, et prope insensibiles eorum commixtione perfectae, pertinaciter et fideliter teneant ea quae ante annos plures, si velis dicere vel octoginta, vel hoc amplius, vel fecerunt, vel passae sunt, vel loquutae sunt, vel audierunt. Si enim obstaculo perficitur corporis, ne meminerint eorum, quae jamdudum, et ante hominem sciebant, magis est ut ea debeant oblivisci, quae conclusae in corporibus factitarunt, quam quae foris positaе, nondum hominibus conjugatae. Quod enim rebus ingressis priorum repetenciam detrahit, et intra se gesta irrecordabili debet obliteratione deperdere. Una enim causa res duas efficere ac sibi contrarias non potest, ut aliorum memorias sopiat, alia patiatu actoris in recordationem venire.

Quod si animae, quas vocatis, membrorum impediuntur obstaculo, quominus artes suas antiquas reminiscantur: in corporibus ipsis quemadmodum constituta meminerunt et sciunt animas se esse, et corporalem substantiam non habere, immortalitatis conditione mactatas? quem teneant in rebus gradum, quo sint ordine a Deo patre discretæ? ad infima hæc mundi quam ratione pervenerint? quas ex quibus circulis qualitates, dum in hæc loca labuntur, attraxerint? Quemadmodum, inquam, sciunt doctissimas se fuisse, et obstructione corporum amisisse quæ noverant? Et hoc ipsum enim nescire debuerant, si aliquid eis labis corporalis invexisset adjunctio: nam scire quid fueris, et quid hodie non sis, non est signum memoriae perditæ, sed comprobatio indiciumque servatæ.

XXIX. Quæ cum ita se habeant, definite quaeso, definite res parvas, atque exigui momini immanibus pretiis aestimare: definite hominem, proletarius cum sit, classibus, et capite cum censeatur, adscribere ordinibus primis: cum sit inops, pauper lare, et tugurii pauperis, nec patriciæ claritatis unquam meritis nuncupari. Cum enim vos oporteret viros recti atque integritatis auctores, typhum et arrogantiam frangere, quorum malis cuncti extollimur, et inanium distendimur vanitate: non tantum accidere mala ista censetis, verum, quod gravius multo est, addidistis causas, quibus et vitia crescerent, et inemendabilis nequitia permaneret. Quis est enim hominum, quamvis ille sit indolis infamiam semper atque ignominiosa fugientis, qui, cum dici exaudiat viris ab sapientibus maxime immortales animas esse, nec factorum esse obnoxias legibus, non in omnia flagitia praecepta se ruat, non intrepidus res obeat atque aggrediatur illicitas? non denique omnia suis cupiditatibus largiatur, quæ libido impotens jusserit, impunitatis prae-

terea etiam libertate munita? Quid enim prohibebit, quominus haec faciat? metus supernae potestatis, iudiciumque divinum? Et qui poterit territari formidinis alicujus horrore, cui fuerit persuasum, tam se esse immortalem, quam ipsum Deum primum, nec ab eo judicari quidquam de se posse: cum sit una immortalitas in utroque, nec in alterius altera conditionis possit aequalitate vexari?

XXX. Sed memoratae apud inferos poenae, et suppliciorum generibus multiformes? Ecquis erit tam brutus, et rerum consequentias nesciens, qui animis incorruptibilibus credat, aut tenebras Tartareas posse aliquid nocere, aut igneos fluvios, aut coenosis gurgitibus paludes, aut rotarum volubilium circumactus? Quod enim contiguum non est, et ab legibus dissolutionis amotum est, licet omnibus ambiatur flammis torrentium fluminum, volvatur in coeno, saxorum imminentium casibus, et immanium montium operiatur ruinis, illibatum necesse est permaneat et intactum, neque ullum sensum mortiferae passionis assumere. Quid? quod ista persuasio non tantum est incitatrix ad vitia libertate ex ipsa peccandi, verum etiam philosophiae ipsius causam tollit, et inaniter eam suscipi supervacanei operis difficultate declarat. Nam si verum est, animas nullius esse participes finis, et cum omnibus seculis aevorum perpetuitate procedere: quid periculi res habet contemptis praetermissisque virtutibus, quibus est contractior atque horridior vita, voluptatibus se dare, ac per omnia libidinum genera effrenatum spargere immensae cupiditatis ardorem? Ne deliciis marceat, et corrumpatur molitudinis vitiorum? Et qua poterit ratione corrumpi id, quod immortale, quod semper est, et nulli obnoxium passioni? ne sordescat, et polluatur actionum turpium foeditate? Et qui poterit pollui, corporalem quod substantiam non habet, aut ubi sedem contami-

natio ponere, ubi spatium nullum est, in quo nota se possit ipsius contaminationis affigere? Rursus vero si animae lethi adeunt januas, Epicuri ut sententia definitur, nec sic causa est competens, cur expeti philosophia debeat: etiamsi verum est purgari hac animas, atque ab omni puras vitiositate praestari. Nam si communiter obeunt, et in ipsis corporibus sensus eis deperit extinguiturque vitalis: non tantum est erroris maximi, verum stolidae caecitatis, frenare ingenitos appetitus, cohibere in angustiis vitam, nihil indulgere naturae, non quod cupidines jusserint atque instigaverint facere, cum nulla te praemia tanti laboris expectent, cum dies mortis advenerit, et corporalibus fueris vinculis exolutus.

XXXI. Medietas ergo quaedam, et animarum anceps ambiguaque natura, locum philosophiae peperit, et causam cur appeteretur, invenit: dum periculum scilicet ex malis iste formidat admissis: alter concipit spes bonas, si nihil sceleris faciat, et cum officio vitam justitiaeque traducat. Inde est quod inter doctos viros, et ingeniorum excellentia praeditos, de animarum qualitate certamen est: et eas alii dicunt mortali esse natura, nec divinam posse substantiam sustinere: alii vero perpetuas, nec in natura posse degenerare mortali. Quod istud ut fiat, medietatis efficitur lege: quod et illis argumenta sunt praesto, quibus eas passivas atque interibiles invenitur: et his contra non desunt, quibus esse divinas immortalesque monstratur.

XXXII. Haec cum ita se habeant, et cum ab summo traditum teneamus auctore, non esse animas longe ab hiatibus mortis et faucibus constitutas: posse tamen longaevas summi principis munere ac beneficio fieri: si modo illum tentent ac meditentur adnoscere: ejus enim cognitio fermentum quoddam est vitae, ac rei dissociabilis glutinum: tum deinde feritate, atque

inhumanitate depositis, resumant ingenia mitiora: ut ad illud, quod dabitur, esse possint paratae. Quid est quod a vobis tanquam bruti et stolidi iudicemur, si propter hos metus liberatori dedidimus et mancipavimus nos Deo? Adversus ictus noxios, et venenatos colubrarum morsus, remedia saepe conquirimus, et protegimus nos laminis, Psyllis, Marfis vendentibus, aliisque infitoribus atque planis: ac ne nobis frigora solesque incommodent rapidi, munimenta domorum ac vestium sollicitae praeparamus diligentia cautionis.

XXXIII. Mortis nobis cum proponatur metus, id est, animarum interitus: quid non ex communi facimus sensu, quo amamus nos omnes, quod eum qui nobis spondet tali a periculo liberaturum retinemus, amplectimur animisque ipsis nostris, si modo iusta est vicissitudo, praeponimus. Vos vestrarum animarum salutem in ipsis vobis reponitis, fierique vos Deos vestro fiditis intestinoque conatu: at vero nos nobis nihil de nostra infirmitate promittimus, naturam intuentes nostram virium esse nullarum, et ab suis affectibus in omni rerum contentione superari. Vos cum primum soluti membrorum abieritis e nodis, alas vobis affuturas putatis, quibus ad coelum pergere, atque ad sidera volare possitis: nos tantam reformidamus audaciam, nec in nostra ducimus esse positum potestate sedes superas petere: cum et hoc ipsum habeamus incertum, an vitam accipere mereamur, et ab lege mortalitatis abduci. Vos in aulam dominicam tanquam in propriam sedem remeatos vos sponte, nullo prohibente praesumitis: at vero nos istud, rerum sine domino fieri neque speramus posse, neque ulli hominum tantum potestatis attribui licentiaeque censemus.

XXXIV. Cum igitur haec ita sint, quaenam iniustitia tanta est, ut fatui vobis credulitate in ista videamur.

mur; cum vos et similia credere, et in eadem videamus expectatione versari? Si irrisione existimamur digni, quod spem nobis hujusmodi pollicemur, et vos eadem expectat irrifio, qui spem vobis immortalitatis adsciscitis. Si tenetis aliquam sequiminique rationem, et nobis aliquam portionem ex ista ratione concedite. Si nobis haec gaudia, hoc est viam fugiendae mortis, Plato in Phaedone promississet, aliusve ex hoc choro, possetque eam praestare, atque ad finem pollicitationis adducere, consentaneum fuerat ejus suscipere nos cultus, a quo tantum doni expectaremus et muneris. Nunc cum eam Christus non tantum promiserit, verum etiam virtutibus tantis manifestaverit posse compleri: quid alienum facimus, aut stultitiae crimen quibus rationibus sustinemus, si ejus nomini, majestatique substernimur, a quo speramus utrumque, et mortem cruciabilem fugere, et vitae aeternitate donari?

XXXV. Sed si animae, inquit, mortales et qualitatis sunt mediae, immortales quemadmodum fieri mediis ex qualitatibus possunt? Si nos istud nescire dicamus, ac tantummodo auditum ex potentiore credidisse, ubi nostra videbitur credulitas lapsa, si omnipotenti credidimus regi nihil esse difficile, nihil arduum? si quod impossibile nobis est factu, illi possibile, atque admodum executioni paratum? Est enim quod obstaré ejus voluntatibus possit, aut quod esse voluerit, non necessario sequatur ut fiat? An numquid nostris ex divisionibus colligemus, quid aut fieri possit, aut non possit: nec rationes considerabimus nostras tam esse mortales, quam sumus nos ipsi, et nullius apud principem mominis? Et tamen o isti, qui mediae qualitatis animas esse non creditis, et in medio limite vitae, atque interitus contineri, nonne omnes omnino, quos esse opinatio suspicatur, Dii, angeli, daemones, aut nomine quocumque sunt alio,

qualitatis et ipsi sunt mediae, et in ambiguae fortis conditione mutabiles? Nam si omnes concedimus, unum esse rerum patrem, immortalem atque ingenitum solum, nihilque omnino ante illum, quod alicujus vocaminis fuerit, invenitur: sequitur ut hi omnes quos opinatio credidit Deos esse mortalium, aut ab eo sint geniti, aut eo jubente prolati? Si sunt prolati et geniti, et ordinis sunt posterioris et temporis: si ordinis posterioris et temporis, ortus necesse est habeant, et exordia nativitatis, et vitae: quod autem habet introitum, et vitae incipientis exordium, necessario sequitur ut habere debeat et exitum.

XXXVI. Sed immortales perhibentur Dii esse. Non ergo natura, sed voluntate Dei patris, ac munere. Quo igitur pacto immortalitatis largitio est donum Dei, certe prolatis, et animas hoc pacto dignabitur immortalitate donare, quamvis eas mors saeva posse videatur extinguere, et ad nihilum redactas irremediabili abolitione delere. Plato ille divinus multa de Deo digna, nec communia sentiens multitudini, in eo sermone ac libro, cui nomen Timaeus inscribitur, Deos dicit et mundum corruptibili esse natura, neque esse omnino dissolutionis expertes: sed voluntate Dei regis ac principis vincione in perpetua contineri. Quod enim recte sit vinctum, et nodis perfectissimis colligatum, Dei bonitate servari: neque ullo ab alio, nisi ab eo qui vinxit et dissolvi, si res poscat, et salutari vincione donari. Ergo si res est ita, nec aliud convenit vel existimare vel credere, quid animas admiramini mediae dici qualitatis a nobis: cum numinibus ipsis dicat Plato medias esse naturas, sed continuam et inocciduum vitam principali benevolentia surrogari? Si enim forte nescitis, et antea vobis incognitum propter rei novitatem fuit, accipite sero, et discite ab eo, qui novit, et protu-

lit in medium Christo, non esse animas regis maximi filias, nec ab eo, quemadmodum dicitur, generatas coepisse se nosse, atque in sui nominis essentia praedicari, sed alterum quempiam genitorem his esse, dignitatis et potentiae gradibus satis plurimis ab Imperatore disjunctum: ejus tamen ex aula et eminentium nobilem sublimitate natalium.

XXXVII. Quod si essent, ut fama est, dominicae prolis, et potestatis animae generatio principalis, nihil eis ad perfectionem defuisset virtute perfectissima procreatis: unum omnes intellectum habuissent, unumque consensum, aulam semper incolerent regiam, nec praetermissis beatitudinis sedibus, in quibus augustissimas noverant, retinebantque doctrinas, imprudenter appeterent terrena haec loca, tenebrosis corporibus involutae inter pituitas et sanguinem degerent: inter stercoris hos utres, et saccati obscoenissimas serias. Sed habitari oportuit et has partes, et iccirco huc animas tamquam in colonias aliquas Deus omnipotens misit. Et quid homines profunt mundo, aut ob rei cujus sunt necessarii causam, ut non frustra debuisse credantur parte in hac agere, et terreni esse corporis inquilini. Ad consummandam molis hujus integritatem, partem aliquam conferunt: et nisi fuerint additi, imperfecta et clauda est universitatis haec summa. Quid ergo? si homines non sint, ab officiis suis cessabit mundus? Vicissitudines suas non peragent sydera? aestates, atque hyemes non erunt? ventorum flamina conticescent? nec ex coactis et penditibus nubilis ad terram decident imbres ariditibus temperamenta laturo? Atqui necesse est, cuncta suos ire per cursus, nec ab ordinis nati continuatione discedere, etiam si nomen in mundo nullum hominis audiatur, orbisque iste terrarum solitudinis vacuae silentio conticescat. Quemadmodum ergo jactatur habitorem debuisse regionibus his addi, cum

ab homine liqueat nihil ad mundi perfectionem redire, omniaque ejus studia commoditatem semper spectare privatam, nec a finibus propriae utilitatis abscedere?

XXXVIII. Quid enim prodest mundo, ut ab rebus incipiam seriiis, maximos reges hic esse? Quid tyrannos, quid dominos, quid innumeras alias atque amplissimas potestates? Quid rei militaris experientissimos duces capiendarum urbium peritos, in equestribus proeliis aut in pedestri pugna immobiles atque invictissimos milites? Quid oratores, grammaticos, poetas? quid scriptores, dialecticos, musicos? quid pantomimos, quid mimulos, histriones, cantores, tuba, tibia, calamoque flatantes? Quid cursores, quid pugiles, quadrigarios, defultores, grallatores, funiambulos, praeligiatores? Quid cybiarios, salinatores, bolonas, unguentarios, aurifices, aucupes, vannorum sirpiarumque vitores? Quid fullones, lanarios, phrygiones, coquos, panchristarios, muliones, lenones, lanios, meretrices? Quid institorum alia genera? Quid professorum, et artium, quibus enumerandis omnis aetas angusta est, rationibus conferunt, et constitutionibus mundi, ut sine hominibus condi non potuisse credatur, nec obtenturus integritatem sui, nisi ei contentio animalis miseri, et supervacui jungeretur?

XXXIX. Nisi forte rex mundi, quod temeritatis est maximae humano ex ore depromere, idcirco ex se genitas huc animas misit, ut quae fuerant apud se Deae, corporei tactus, et terrenae circumscriptionis expertes, humana immergerentur in semina, foeminarum ex genitalibus profilirent, ineptissimos ederent continuarentque vagitus: exurgerent fellitantes mammas, proluvio linerent et madidarent se sua: et ut ad silentium pavidae nutricis motibus, et crepitaculis adducerentur auditis. Idcirco animas misit, ut quae fuerant simplices, et bonitatis nuper innoxiae,

simulare in hominibus discerent, dissimulare, mentiri, circumscribere, fallere, adulatoria humilitate captare, mente aliud volvere, aliud in facie polliceri: illaqueare, decipere dolis atque infidiis nescios, per innumeras artes malitiarum venena conquirere, et ad usum temporis pellaci mobilitate formare. Idcirco animas misit, ut in pacata et placida tranquillitate degentes, assumerent ex corporibus causas, quibus ferae fierent, et immanes, similtates, atque inimicitias gererent, confererent inter se bella, expugnarent atque everterent civitates: servitutis opprimerent, et manciparent se jugo, et ad ultimum fierent alterius altera potestatis natalium conditione mutata? Idcirco animas misit, ut immemores veritatis effectae, et quidnam esset Deus oblitae, simulacris inertibus supplicarent, ligna, aera, et lapides, divina alloquerentur ut numina, auxilia poscerent caesorum animantium cruore, nullam sui facerent mentionem: quinimmo ex his aliae ut dubitarent se esse, aut ullum esse penitus abnegarent? Idcirco animas misit, ut quae in sedibus propriis mente fuerant una, intellectu et scientia paribus, postquam formas induere mortales, opinionum discriminibus dissiderent, aliud aliis iustum, aliud utile videretur, et rectum: de appetendis rebus, fugiendisque certarent, malorum ac bonorum alios aliae constituerent fines: veritatem cupientibus noscere rerum opponeretur obscuritas, et velut oculorum luminibus viduae, nihil certum viderent, et per ancipites semitas suspicionum inducerentur errore?

XL. Idcirco animas misit, ut cum animantia caetera sponte natis alerentur, et nulla satiatione prolatis, neque domorum, aut vestium tutamina sibi, aut velamenta conquirerent, miserabilis istis necessitas adderetur: ut cum impendiis maximis, perpetuisque sudoribus domos sibi construerent, membrorum con-

licerent tegmina, supellectilem variam diurnorum contraherent egestati, imbecillitatis auxilia animalibus mutuarentur a mutis, vim facerent terris, ut non sua sufficerent gramina, sed imperatas extollerent fruges, et cum sanguinem totum in subigenda tellure fudissent, robigine, grandine, siccitate, spem laboris amitterent: et ad ultimum vi famis humanis cadaveribus incubarent, et ab hominum formis tabificamacie dissociarentur abjunctae? Idcirco animas misit, ut quae secum commorantes possessionis alicujus nullum unquam habuissent amorem: avarissimae hic fierent, et in habendi studium inexaturabili pectoris ardescerent appetitu: effoderent altos montes, et viscera ignota terrarum in materias verterent alieni nominis, atque usus: penetrarent abditas discrimine cum capitis nationes, et translatis mercibus caritatem semper, vilitatemque captarent, exercerent avidum atque injustissimum foenus, et miserorum e sanguine supputandi se angerent insomnia: millibus possessionum semper producerent fines: et quamvis provincias totas rus facerent unum, pro arbore una, pro sulco, forum litibus tererent: cum amicis, et fratribus inexpiabiles susciperent similtates?

XLI. Idcirco animas misit, ut quae dudum fuerant mites et feritatis affectibus nesciae commoveri, macella sibi, et amphitheatra constituerent, loca sanguinis, et publicae impietatis: ex quibus in altero mandandi homines cernerent, et bestiarum laniatibus dissipari: interficere se alios nullius ob meriti causam; sed in gratiam voluptatemque sessorum, ipsosque illos dies, quibus tantum committeretur nefas, in gaudiis communibus ducerent, et festa hilaritate sacrent: in altero vero animalium miserorum discernerent viscera, alias aliae raprent, ut canibus mos est et vulturibus, portiones, subigerent dentibus, et crudelissimo ventri darent, et in tam saevis atque hor-

ridis moribus sortem suam flerent, quas ab talibus mensis paupertatis angustiae vindicarent: pro beatis ac felicibus viverent, quarum ora et faciem tam crudeles polluerent apparatus? Idcirco animas misit, ut divini ponderis et gravitatis oblitae, gemmas, lapillos, margaritas, castitatis dispendio compararent, innecterent his colla, laminas pertunderent aurium, imminuerent frontes limbis, conficiendis quaererent corporibus fucos, fuligine oculos obumbrarent, nec in formis erubescerent masculorum calamistris vibrare caesariem, cutem corporis levigare, incedere poplitibus nudis, omnique alio cultu vigorem virilitatis, et exponere, et in habitum foeminarum, delitiasque mollire?

XLII. Idcirco animas misit, ut viarum aliae infestarent meatus, aliae circumscriberent nescios, testamenta supponerent falsa, venenatas conficerent potiones, domos ut effringerent noctibus, sollicitarent, abigerent, praevaricaretur, et proderent, saporum fastidia ut excuterent palato, ut in coquendis alitibus pinguitudinem noscent retinere labentem, ut spirulas, et botulos facerent, ificia, catillamenta, lucanica, luminatam cum his carnem, et glaciali conditione tuceta? Idcirco animas misit, ut res sancti atque augustissimi nominis symphonicas agerent et fistulatorias hic artes, ut inflandis bucculas distenderent tibiis, cantionibus ut praeirent obscoenis numerositer, et scabillorum concrepationibus sonoris, quibus animarum alia lasciviens multitudo incompósitos corporum dissolveretur in motus, saltitaret, et cantaret, orbis saltatorios verteret, et ad ultimum clunibus et coxendicibus sublevatis lumborum crispitudine fluctuaret? Idcirco animas misit, ut in maribus exoleti, in foeminis fierent meretrices, sambucifstriae, psaltria, venalia ut prosternerent corpora, vilitatem sui populo publicarent, in lupanaribus promptae,

in fornicibus obvinctae, nihil pati renuentes, ad oris stuprum paratae?

XLIII. Quid dicitis, o soboles, ac primi progenies numinis? Ergone sapientes illae, atque ex causis principalibus proditae genera haec animae turpitudinum, criminum, malitiarumque noverunt, atque ut exercerent, ut gererent, ut percelebrarent haec mala, habitare iussae sunt has partes, et humani corporis circumjectione vestiri? Et mortalium quisquam est rationis alicujus accipiens sensum, qui ordinatum existimet mundum per has esse, ac non potius sedem ac domicilium constitutum, in quo omne quotidie perpetraretur nefas, maleficia cuncta confierent, insidiae, fraudes, doli, avaritia, rapinae, vis, scelus, audacia, obscœnitas, turpitudine, flagitium, mala omnia caetera, quae in orbe homines toto mente noxia pariunt, et labem machinantur in mutuam?

XLIV. Sed sua, inquitis, voluntate, non regis iussione venerunt. At ubi pater omnipotens fuit, ubi regiae sublimitatis auctoritas, ut eas prohiberet abscedere, nec in praecipites labi permetteret voluptates? Si enim degeneres futuras locorum immutationibus sciebat, scire autem debuerat causarum ut omnium constitutor, aut extrinsecus aliquid accessurum his esse, quod eas faceret oblivisci suae dignitatis et decoris: millies, ut ignoscat, oraverim: universorum non alius quam ipse est causa: siquidem perpessus est evagandi eas habere jus liberum, quas retenturas non esse integritatis suae habitum praevidebat, atque ita perficitur, ut nihil intersit omnino voluntarie venerint, an illius obtemperavint iussioni: cum non prohibendo quod oportuerat prohiberi, cessatione crimen fecerit proprium, et retentionis dissimulatione permiserit prius.

XLV. Sed procul haec abeat sceleratae opinionis immanitas, ut Deus credatur omnipotens, magna-

rum, et invisibilium rerum sator, et conditor, procreator, tam mobiles animas genuisse gravitatis ac ponderis constantiaque nullius: in vitia labiles, in peccatorum genera universa declives: cumque eas tales, atque hujusmodi sciret, in corpora ire iussisse, quorum indutae carceribus sub procellis agerent tempestatibusque quotidie fortunae, et modo turpia facerent, modo paterentur obscoena: naufragiis, ruinis, incendiolorum conflagrationibus ut perirent. Pauperies alias, alias ut mendicitas premeret, ut ferarum paterentur aliae laniatus, muscularum aliae ut interirent veneno, claudae ut incederent aliae, ut aliae lumen amitterent: ut articulis sederent aliae colligatis, morbis denique objectarentur ut cunctis, quos infelix et miseranda mortalitas diversarum sustinet dilaceratione poenarum: tum deinde oblitae unius esse se fontis, unius genitoris, et capitis, germanitatis convellerent atque abrumperent jura: urbes suas everterent, popularentur hostiliter terras, servos de liberis facerent, insultarent virginibus, et matrimoniis alienis, odissent invicem sese, aliorum gaudiis et felicitatibus inviderent: tum deinde se omnes maledicerent, carperent, et saevorum dentium mordacitate laniarent.

XLVI. Sed procul haec abeat, ut eadem rursus frequentiusque dicamus, tam inmanis, et scelerata persuasio, ut ille salus rerum Deus omnium, virtutum caput, benignitatis et columen, atque, ut eum laudibus extollamus humanis, sapientissimus, justus, perfecta omnia faciens, et integritatis suae conservantia mansiones, aut aliquid fecerit claudum, et quod eminus esset a recto, aut ulli rei fuerit miseriarum aut discriminum causa, aut ipsos actus quibus vita transigitur et celebratur humana, ordinaverit, iusserit, et a sua fluere constitutione praeceperit. Minora haec illo sunt, et magnitudinis ejus destruentia potestatem:

tantumque est longe ut istarum auctor rerum esse credatur, ut in sacrilegae criminis impietatis incurrat quisquis ab eo conceperit hominem esse prognatum, rem infelicem et miseram, qui esse se doceat: qui conditionem suam detestetur et lugeat: qui nulla alia de causa sese intelligat procreatum, quam ne materiam non haberent per quam diffunderent se mala, et essent miseri semper, quorum cruciatibus pasceretur nescio quae vis latens et humanitati adversa crudelitas.

XLVII. Sed si parens, etiam genitor animarum, inquitis, Deus non est, quo auctore progenitae, et qua sunt ratione prolatae? Si infucata vultis audire, nec ab aliqua vocis ostentatione deducta: item confitemur nos istud ignorare, nescire, scientiamque tantae rei non tantum nostram ducimus infirmitatem fragilitatemque transire, verum etiam potestatum, quae in mundo sunt, omnium: et quae numina se esse opinionibus usurpavere mortalium. Sed quas Dei negamus, cujus sint, debemus ostendere? Nihil istud necessario sequitur, non enim si negemus muscas, scarabeos, et cimices, nitedulas, curculiones, et tineas omnipotentis esse opus regis: sequaciter postulandum a nobis est, ut quis ea fecerit, institueritque dicamus, possimus enim nulla cum reprehensione nescire, quis et illis originem dederit, et obtinere non esse Deo a superiore prolata tam supervacua, tam vana, tam ad nullas pertinentia rationes, quinimo aliquando et noxia, et necessarias importantia laesiones.

XLVIII. Consimiliter hic quoque cum animas renuamus Dei esse principis prolem, non continuo sequitur, ut explicare debeamus, quonam parente sint editae, et causis cujusmodi procreatae. Quis enim nos prohibet, aut unde enatae sint, prodierintque nescire, aut eas non esse Dei progeniem, scire? Quanam, inquitis, ratione, qua via? Quia omni vero

verissimum est, certoque certissimum, nihil rerum a principe, sicut saepius dictum est, agi, fieri, statui, nisi quod oporteat, et conveniat fieri: nisi quod sit plenum, et integrum, et in suae integritatis perfectione finitum. Porro autem conspiciamus homines, id est animas ipsas, quid enim sunt homines nisi animae corporibus illigatae? scaevitate innumerabili vitiorum ipsos se indicare non esse patricii generis, sed ex mediocribus familiis procreatos. Namque alios videmus inmites, facinorosos, audaces, temerarios, praecipites, caecos, fictos, dissimulatores, mendaces, superbos, arrogantes, avaros, cupidos, libidinosos, inconstantes, invalidos, et sua ipsos decreta conservare nequeunt: quod utique non essent, si generositas eos assereret principalis, et ab rerum capite descendendum ducerent honestamenta natalium.

XLIX. Sed et boni, dicetis, sunt in rebus humanis viri, sapientes, iusti, inculpatis atque emendatissimis moribus. Nullam referimus quaestionem, an ulli aliquando fuerint tales, in quibus omnino nihil ista ipsa, quae dicitur, desideraret integritas. Sint licet perhonesti, fuerintque laudabiles, tenuerint apicem perfectionis summum, nec in aliquo lapsu eorum aliquando claudicaverit vita: sed audire deposcimus quot sint, aut fuerint numero, ut ex multitudinis magnitudine metiamur, an oppositio iusta sit facta, an aequalitatis compensatione librata. Unus, duo, tres, quatuor, decem, viginti, centum, certe numero diffiniti, et nominum forsitan comprehensionibus terminati. At genus humanum non ex bonis pauculis, sed ex ceteris omnibus aestimari convenit, et ponderari. In toto enim pars est, non totum in parte: et universitas debet attrahere portiones, non portionibus universitas applicari. Quid enim si hominem dicas captum membris omnibus, et eju-

lantem ex cruciatibus asperis, idcirco esse sanum, quod unius unguiculi nullum perpetiatur dolorem? aut esse auream terram, quod in verrucula collis unius insint exiguae miculae, quibus nascitur colliquefactis aurum, et admiratio congregatione conquiritur? Qualitatem materiae univertitas elementi probat, non pulvisculi stabiles: nec mare continuo dulce est, si mitioris aquae guttas alicujus adjeceris atque immiseris numeri, consumitur enim minuties ista immenso: nec modo non parvi, sed esse nullius existimandum est mominis, quod per omnia diffusum perit, et in magni corporis intercipitur vastitate.

L. Vos humano in genere bonos esse dicitis viros, qui ut esse credantur; comparatio forsitan efficiat pessimorum. Quinam isti sunt? dicite. Philosophi, credo, qui se esse solos sapientissimos autumant, et vi hujus nominis supercilium sustulerunt: nempe illi, qui cum suis quotidie cupiditatibus pugnant, et affectus ex animis insitos proturbare, pellere, pertinaci moliuntur oblutatione virtutum: qui ne in vitia proritari facultatis possint alicujus instinctu, patrimonia et divitias fugiunt, ut causas sibi auferant lapsus: quod cum faciunt et curant, apertissime animas esse indicant labiles, et infirmitate ad vitia proclives. Nostra autem sententia, quod bonum natura est, neque emendari, neque corripiri se poscit: imo ipsum debet quid sit malum nescire, si generis forma cujusque in sua cogitat integritate persistere: neque enim contrarium insitum esse contrario potest, aut in impari paritas, aut dulcedo in amaritudine contineri. Qui ergo luctatur animorum ingenitas corrigere pravitates, is apertissime monstrat imperfectum se esse: quamvis omni conatu et pervicacia contendat.

LI. Sed risui vobis est nostra responsio, quod cum regias soboles esse animas abnegemus, non referamus contra, ex quibus sint causas atque origini-

bus procreatae. Quod est enim criminis genus, aut rei esse alicujus ignarum, aut ipsum, quod nescias, sine aliqua profiteri dissimulatione nescire? aut uter magis videtur irrisione esse dignissimus vobis, qui sibi scientiam nullam tenebrae rei alicujus assumit, an ille, qui retur sese apertissime scire id, quod humanam transiliat notionem, et quod sit caecis obscuritatibus involutum? Si penitus spectetur rei cuiusque natura, in simili vos estis, quam in nobis reprehenditis, causa. Non enim, quia dicitis ab ipso animas rege descendere, ac succedere in hominum formas, exploratum aliquid dicitis, et in luce positum manifestissimae veritatis. Conjicitis enim, non scitis: suspicamini, non tenetis. Nam si scire est illud, quod ipse tu videris, aut cognoveris animo continere, nihil eorum quae asseritis, potestis vos dicere aliquando vidisse: id est animas sede ab supera et regione descendere. Suspicionem ergo utimini, non cognitionis expressae fide. Quid est autem suspicio, nisi opinatio rerum incerta, et in nil expositum jaculationis illata? Ergo qui suspicatur, non tenet, nec in lumine positus cognitionis incedit. Quod si verum et fixum est apud rectos et sapientissimos iudices: et ista vestra, qua fiditis, pro ignorantia est habenda suspicio.

LII. Ac ne tamen vobis tantummodo censeatis conjecturis uti ac suspicionibus licere, et nos idem possumus: quoniam commune est, quod interrogatis expromere. Unde, inquitis, homines, et ipsorum hominum quid, aut unde sunt animae? Unde sunt elephantum, tauri, cervi, muli, asini? Unde leones, equi, canes, lupi, pantherae, eorumque quae vivunt, quid aut unde sunt animae? neque enim fidem res habet, ut Platónico ex illo cratere, quem conficit miscetque Timaeus, aut horum animae venerint, aut locustae, mus, forex, blatta, rana, cen-

tippeda, animata esse credantur, et vivere, quia ex elementis ipsis causa est illis, atque origo nascendi: si ad animalia gignenda, quae in singulis his degunt, insunt abditae atque obscurissimae rationes. Nam et videmus alios ex sapientibus dicere, tellurem esse hominum matrem, aquam cum ea alios, aerium spiritum his alios jungere, solem vero nonnullos esse horum opificem, et ex ignibus animatos ejus vitali agitatione motari. Quid si et haec non sunt, et est aliqua res alia, alia causa, alia ratio, potestas alia denique inaudita nobis atque incogniti nominis, genus quae hominum finxerit, et rerum constitutionibus applicarit, nonne fieri potis est, ut exorti homines ita sint, nec ad Deum primum nativitatis eorum referatur auctoritas? Quid enim putamus habuisse rationis Platonem illum magnum, pie sancteque sapientem, cum hominis fictionem Deo removit a maximo, et ad minores nescio quos transtulit: cumque ejusdem noluit sinceritatis esse mixturae humani animas generis, cujus animam fecerat universitatis istius: quam quod hominis fabricam indignam esse rebatur Deo, nec rei flaccidae fictionem magnitudini ejus et eminentiae convenire?

LIII. Ergo cum haec ita sint, non absone neque inaniter credimus, mediae qualitatis esse animas hominum, utpote ab rebus non principalibus editas, juri subjectas mortis, parvarum et labilium virium: perpetuitate donari, si spem muneris tanti Deum ad principem conferant, cui soli potestas est talia corruptione exclusa largiri. Sed stulte istud credimus. Quid ad vos? Ineptissime, fatue. Ubi vobis nocemus, vel quam vobis facimus aut irrogamus injuriam, si omnipotentem confidimus Deum habiturum esse rationem nostri, cum abire a corporibus coeperimus, et ab orci faucibus, quemadmodum dicitur, vindicari?

LIV. Ergone, inquiet aliquis, sine Dei voluntate quidquam potis est fieri? Considerandum est nobis sollicitè, et cura inspiciendum non parva, ne, dum honorare nos Dominum tali interrogatione censemus, in contrarium labamur nefas, majestatis ejus eminentiam destruentes. Qua ratione, qua causa? Quoniam si cuncta ejus voluntate conficiuntur, nec citra ejus nutum quidquam potest in rebus vel provenire, vel cadere, necessario sequitur, ut mala etiam cuncta voluntate ejus intelligantur enasci. Sin autem dicere voluerimus contra, pessimorum ab eo rejicientes causas, mali esse conscium, generatoremque nullius: incipient videri, aut eo invito res pessimae fieri, aut, quod sit immane dixisse, nesciente, ignaro, ac nescio. Rursus autem si dicere nulla esse voluerimus mala, sicut esse nonnullis opinatum et placitum reperimus: reclamabunt cunctae gentes, universaeque nationes, cruciatus nobis ostentantes suos, et discriminum species multiformes, quibus puncta per singula genus uritur et laceratur humanum. Tum deinde a nobis exquirent, cur mala si nulla sunt, ab operibus vos certis, et facinoribus abstinetis? Cur non omnia facitis, quae impatiens jusserit atque imperaverit libido? Cur in noxios denique terribilibus poenas constituitis legibus? Nam stoliditas inveniri quae inanior potest, quam mala esse nulla contendere, et tamquam malos perdere et condemnare peccantes.

LV. Quae cum esse consenserimus victi, et universa his scaterè nominaliter annuerimus humana, consequetur ut rogent, cur ergo haec mala Deus omnipotens non aufert, sed esse perpetitur, et cum omnibus seculis pertinaci continuatione procedere? Si intellectus nobis affuerit Dei regis, ac principis, nec per impias vagari suspicionum voluerimus insanias, respondeamus necesse est, nescire nos ista:

nec quae nullis possent facultatibus comprehendi, expetisse aliquando aut studuisse cognoscere, meliusque ducentes, quinimmo potius magis in inscientiae finibus atque ignorantiae permanere, quam sine Deo dicere nihil fieri (per voluntatem), ut simul intelligatur, et malis eum causas dare, et miseriarum esse innumerabilium conditorem. Mala ergo, dicetis, unde sunt haec omnia? Ex elementis, inquit, et ex eorum inaequabilitate, sapientes: quod fieri qui possit, ut quae sensum et iudicium non habent, malitiosa esse perhibeantur et noxia: aut non ille sit potius malitiosus et noxius, qui res pessimas futuras in alicujus operis assumpsit effectum, eorum est, qui asserunt, pervidere. Quid ergo nos, unde? Responsionis necessitas nulla est, siue enim possumus dicere, siue minus valemus, nec possumus, utrumque apud nos parvum est: nec in magnis ponderibus ducimus vel ignorare istud, vel scire, unum solum posuisse contenti: nihil a Deo principe quod sit nocens atque exitiabile, proficisci. Hoc tenemus, hoc novimus, in hac una consistimus cognitionis et scientiae veritate: nihil ab eo fieri, nisi quod sit omnibus salutare, quod dulce, quod amoris et gaudii laetitiaequae plenissimum: quod infinitas habeat atque incorruptibiles voluptates, quod sibi quisque contingere votis omnibus expetat, forisque ab his esse exitiabile ac mortiferum ducat.

LVI. Caetera quaecumque sunt alia, quae in quaestionibus assolent controversisque versari, quibus genitoribus orta sint, vel quibus actoribus fiant, neque nosse contendimus, neque inquirere aut vestigare curamus: suis omnia relinquimus causis, nec ad id quod expetimus, esse nobis adjuncta atque applicata iudicamus. Quid est enim quod humana ingenia labefactare, dissolvere studio contradictionis non audeant, quamvis illud, quod infirmare moliuntur, sit

purum, et liquidum, et veritatis obſignatione munitum? Aut quid rurfus aſſerere verifimilibus argumentis non queunt, quamvis ſit apertiffime falſum, quamvis evidens, manifeſtumque mendacium? Cum enim ſibi perſuaſerit quis eſſe aliquid, aut non eſſe, amat, quod opinatur aſſerere, et acumine alios anteire, maxime ſi agatur res ſummota, et abdita, et caligine involuta naturae. Mundum quidam ex ſapientibus exiſtimant neque eſſe natum, neque ullo eſſe in tempore periturum: immortalem nonnulli, quamvis eum conſcribant eſſe natum, et genitum. Tertiis vero collibitum dicere eſt, et eſſe natum, et genitum, et ordinaria neceſſitate periturum. Et cum ex iſtis opinionibus trinis unam eſſe neceſſe ſit veram, cunctis tamen argumenta non deſunt, quibus et ſua decreta confirmant, et aliorum ſubrumpant et labefaciant ſcita. Eundem hunc alii elementis ex quatuor tradunt, et pronunciant ſtare, ex geminis alii, ex ſingulis tertii: ſunt qui ex his nullis, et individua corpora ejus eſſe materiem et primam originem dicant. Cumque ex his vera ſit una ſententia, aut nulla ex his certa, ſimiliter hic quoque argumenta omnibus praefito ſunt, quibus et ea, quae dicunt, vera eſſe conſtituant, et redarguant poſitas in aliorum ſententiis falſitates. Sic et Deos nonnulli eſſe abnegant: proſus dubitare ſe alii, an ſint uſpiam, dicunt: alii vero exiſtere, neque humana curare: immo alii perhibent, et rebus intereſſe mortalium, et terrenas adminiſtrare rationes.

LVII. Cum ergo haec ita ſint, neque aliter fiat, quin ſit unum ex omnibus verum, pugnant tamen argumentis omnes, neque ſingulis deest id, quod probabiliter dicant, ſive cum ſuas res aſſerunt, ſive cum alienis opinionibus contradicunt. Non alia, neque abſimili ratione de animarum ab his conditione differitur. Hic enim eas retur et eſſe perpetuas, et ſuper-eſſe mortalium functioni: ſuper-eſſe ille non credit,

sed cum ipsis corporibus interire. Alterius vero sententia est, nihil eas continuo perpeti, sed post hominem positum aliquid eis ad vitam dari: mortalitatis deinde in jura succedere. Et cum omnia nequeant veri esse confortia, ita tamen fortibus et validissimis probationibus omnes agunt, ut reperire non possis, quidnam tibi videatur falsum: quamvis ex omni parte diversa dici aspicias, et rerum contrarietatibus dissona. Quod utique non fieret, si certum aliquid tenere curiositas posset humana, vel quod videretur inventum, aliorum omnium comprobaretur assensu. Inanissima igitur res est, et supervacui operis, tamquam scias aliquid promere: aut velle scire contendere: quod etsi sit verum, posse videas destrui: aut acceptare pro vero id, quod forsitan non sit, et ex more hallucinantium proferatur. Et merito res ita est. Non enim divina divinis, sed rationibus pendimus et commetamur humanis: atque ut fieri meruisse quid remur, ita esse oportere contendimus.

LVIII. Quid ergo nos soli ignoramus, nescimus, quisnam sit animarum conditor, quisnam constitutor? quae causa hominem finxerit? mala unde proruperint? vel cur ea rex summus et esse patiat, et confici, neque a rebus propellat humanis? Vos enim horum quidquam exploratum habetis, et cognitum? Si suspicionum exponere volueritis audaciam, potestis explicare, ac promere, mundus iste, qui nos habet, utrum non sit genitus, an tempore in aliquo constitutus? Si constitutus, et factus est, quonam operis genere, aut rei cujus ob causam? Potestis inducere, atque expedire rationem, cur non fixus, atque immobilis maneat, sed orbico semper circumferatur in motu? sua ipse se sponte, et voluntate circumagat; an virtutis alicujus impulsione torqueatur? locus ipse, ac spacium in quo situs est, ac volutatur, quid sit? infinitus, finitus? inanis, an solidus? axis

eum sustineat extremis cardinibus nitens; an ipse se potius vi propria sufferat, et spiritu interiore suspendat? Potestis interrogati planum facere, scientissimeque monstrare, quid nivem in plumeas subaperiat crustulas? quidnam fuerit rationis; et causae, ut non ab occiduis partibus dies primus exurgeret, et lucem in oriente finiret? quemadmodum sol ipso uno, eodemque contactu tam varias res efficiat, quinimmo contrarias? quid sit luna, quid stellae? cur una specie, aut illa non maneat, aut per omne mundi corpus frustilla haec ignea convenerit, atque oportuerit figi? cur alia ex his parva, ampliora et majora sint alia, obtusi haec luminis, acutioris illa et fulgidae claritatis?

LIX. Si praesto est quod libuerit scire, et in aperto rerum est scientia constituta, edissertate, et dicite, quibus modis fiant et rationibus pluviae? ut in superis partibus, atque in aeris hoc medio suspensa aqua teneatur, natura res labilis, et ad fluorem semper decursionemque tam prona? Edissertate, inquam, et dicite quid sit quod grandinem torqueat? quod guttatim faciat pluviam labi? quod imbres, ac nives plumeas, et fulgora dilatarit? ventus unde oriatur et quid sit? cur temporum vicissitudines institutae, cum statui unum posset, et una esse species coeli, nihil ut rerum desideraret integritas? Quae est causa, quae ratio, ut maria salta sint, aut terrarum hae dulces, aliae sint amarae, vel frigidae? Quo ex materiae genere humanorum corporum concreta et stabilita sunt viscera? unde ossa solidata? quid intestina, quid venas fistulatas, et commeabiles fecerit? Cur cum esset utilius oculis nos illuminare compluribus ad periculum caecitatis, duorum sumus angustis applicati? Beluarum, et anguium tam infinita atque innumera-bilia genera, cujus rei sunt causa vel informata, vel prodita? quid in mundo faciunt bubones, immussuli,

buteones? quid alites et volucres caeterae? quid fornicarum et vermium genera, in varias labes perniciosaeque nascentia? quid pulices? quid impudentes muscae, aranae, forices, mures, sanguisugae, tippulae? quid spinae, quid sentes, quid avenae, quid lolium? quid herbarum, aut fruticum, aut adolentia naribus, aut tristitia in odoribus semina? Immo, si aliquid sciri, comprehendi aut aliquid posse censetis, quid sit triticum, dicite: far, hordeum, milium, cicer, faba, lenticula, melonula, cuminum, porrina, ulpicum, cepe? Non enim si fructui vobis sunt, et ciborum mediis in generibus constituta, expeditum, aut promptum est, quid sint singula, scire: cur talibus figurata sint formis? fuerit necessitas aliqua, ut non alios sapes, alios odores, alios colores, quam quos habent singulae res, habere debuerint, an et alios potuerint sumere? Ipsa deinde haec quid sint, sapor dico, ut est sapor, et caetera qualitatum distantias quibus ex rationibus ducant? Ex elementis, inquit, et ex principalibus originibus rerum. Amara sunt enim elementa, vel dulcia, odoris sunt alicujus, vel gloris, ut ex eorum concretione credamus partitas esse in nascentibus qualitates, quibus aut suavitas nascitur, aut sensibus offensio comparatur?

LX. Cum igitur et vos ipsos tantarum ac tot rerum fugiant origines, fugiant causae, fugiant rationes, neque explanare possitis quid sit factum, aut quare, aut cur oportuerit non esse, verecundiam convellit et dilaceratis nostram: qui quae nequeunt sciri, nescire nos confitemur, neque ea conquirere aut investigare curamus, quae comprehendi liquidissimum est non posse, quamvis mille per corda suspicio se porrigat atque intendat humana. Et ideo Christus licet vobis invitis Deus, Deus inquam Christus, hoc enim saepe dicendum est, ut infidelium dissiliat et dirumpatur auditus, Dei principis jussione loquens sub ho-

minis forma, cum mortalium sciret caecam esse naturam, neque ullam posse comprehendere veritatem, positaram nec ante oculos rerum, pro comperto habere, et cognito, quidquid sibi esse sualisset, et prorsus suspicionibus haesitare, litigiosas serere atque intendere quaestiones: omnia ista nos relinquere et posthabere praecepit: neque in res eas, quae sint a nostra procul cognitione dimotae, infructuosas immittere cogitationes. Sed quantum fieri potis est, ad dominum rerum tota mente, atque animo proficisci, sustolli ab his locis, atque in eum traducere suspensas pectoris conversiones, memoriam ejus habere perpetuam: et licet nulla possit imaginatione formari, auras tamen nescio quas sibi contemplationis affingere. Rebus enim ex omnibus, quas augustae continet divinitatis obscuritas, solum esse indubitabilem, solum verum, et de quo nullus ambigere, nisi amens possit, et desperationis insanæ, quem satis sit scire, ut nihil aliud noveris: sisque veram, et maximam scientiam consequutus, in Deo rerum capite, et cognitione defixus.

LXI. Quid est, inquit, vobis investigare, conquire, quoniam hominem fecerit? animarum origo quae sit? quis malorum excogitaverit causas? orbe sit sol amplior, an pedis unius latitudine metiatur? alieno ex lumine, an propriis luceat fulgoribus luna? quae neque scire compendium, neque ignorare detrimentum est ullum. Remittite haec Deo, atque ipsum scire concedite, quid, quare, aut unde sit: debuerit esse, aut non esse: sempernatum sit aliquid, an ortus primigenios habeat: aboleri conveniat, an reservari: exuri, dissolvi, an repetita integritate renovari. Vestris non est rationibus liberum implicare vos talibus, et tam remotas inutiliter curare res. Res vestra in ancipiti sita est, salus dico animarum vestrarum, et nisi vos applicatis Dei Principis notioni, a corporali-

bus vinculis exolutos expectat mors saeva, non repentinam afferens extinctionem, sed per tractum temporis cruciabilis poenae acerbitate consumens.

LXII. Neque illud obrepat, aut spe vobis aëria blandiatur, quod a sciolis nonnullis, et plurimum sibi arrogantibus dicitur: Deo esse se gnatos, nec fati obnoxios legibus: si vitam restrictius egerint, aulam sibi ejus patere, ac post hominis functionem prohibente se nullo tamquam in sedem referri patritam: neque quod Magi spondent, commendaticias habere se preces, quibus emollitae nescio quae potestates vias faciles praebeant ad coelum contententibus subvolare: neque quod Etruria libris in Acheronticis pollicetur, certorum animalium sanguine numinibus certis dato, divinas animas fieri, et ab legibus mortalitatis educi. Blandimenta haec casta sunt, et inanium fomenta votorum. Servare animas alius, nisi Deus omnipotens non potest: nec praeterea quisquam est, qui longaevas facere, perpetuitatis possit et spiritum subrogare, nisi qui immortalis et perpetuus solus est, et nullius temporis circumscriptione finitus. Cum enim Dii omnes, vel quicumque sunt veri, vel qui esse rumore atque opinione dicuntur, immortales et perpetui voluntate ejus sint, et beneficii munere: qui fieri potis est, ut alii praestare, id quod ipsi sunt valeant, cum alienum id habeant, et majoris potentiae commodatum? Caedat licet hostias quantaslibet Etruria: humana sibi omnia sapientes negent: Magi cunctas emolliant et commulceant potestates: nisi a Domino rerum datum fuerit animis id, quod ratio postulat, idque per mandatum, multum postea poenitebit fuisse irrisui, cum ad sensum coeperit interitionis accedi.

LXIII. Sed si, inquit, Christus in hoc missus a Deo est, ut infelices animas ab interitionis exitio liberaret, quid secula commeruerunt priora, quae ante

ipſius adventum mortalitatis conditione conſumpta ſunt? Potestis enim ſcire, quid ſit cum eis animis actum priſcorum veterimorumque mortalium? ſubventum et hiſ an ſit ratione aliqua, conſultum atque proviſum? Potestis, inquam, ſcire id, quod Chriſto potuit docente agnoſci: infinita, an finita ſecula ſint, ex quo in terris eſſe genus hominum coepit? quando primum animae corporibus illigatae? quis auctor junctionis iſtius, quinimmo ipſius quiſnam hominis fabricator? quo priorum abſceſſerint animae, quibus in mundi partibus, aut regionibus fuerint, corruptibiles, an contra? potuerintue accedere ad periculum moriendi, niſi tempore neceſſario conſervator occurrifſet Chriſtus? Deponite has curas, et incognitas vobis relinquite quaefſiones, miſeratio et illis impertita eſt regia, et aequaliter per omnes divina beneficia cucurrerunt, conſervatae ſunt, liberatae ſunt, et mortalitatis ſortem conditionemque poſuerunt. Quo genere, quae, quando? Si arrogancia, ſi typhus, ſi elatio abeſſet a vobis, jamdudum eo ſcire potuiſtis auctore.

LXIV. Sed ſi generis Chriſtus humani, inquitis, conſervator advenit, cur omnino non omnes aequali munificentia liberat? Non aequaliter liberat qui aequaliter omnes vocat? aut ab indulgentia principali quemquam repellit, aut reſpuit, qui ſublimibus, infimis ſervis, foeminis, pueris, uniformiter poteſtatem veniendi ad ſe facit? Patet, inquit, omnibus fons vitae, neque ab jure potandi quiſquam prohibetur, aut pellitur. Si tibi faſtidium tantum eſt, ut oblati reſpuas beneficium muneris, quinimmo ſi tantum ſapientia praevales, ut ea, quae offeruntur a Chriſto, ludum atque ineptias nomines: quid invitans in te peccat, cujus ſolae ſunt hae partes, ut ſub tui juris arbitrio fructum ſuae benignitatis exponat? Sortem vitae eligendi nulli eſt, inquit Plato, Deus

causa, neque alterius voluntas adscribi potest cuiquam recte, cum voluntatis libertas in ipsius sit posita potestate, qui voluit. An numquid orandus es, ut beneficium salutis ab Deo digneris accipere, et tibi aspernanti, fugientique longissime, infundenda in gremium est divinae benevolentiae gratia? Vis sumere quod offertur, atque in tuos usus convertere? consulueris tu tibi. Aspernaris, contemnis, et despicias? tu te muneris commoditate privaveris. Nulli Deus infert necessitatem, imperiosa formidine nullum terret. Neque enim necessaria nostra illi salus est, ut compendii aliquid, dispendiive patiatur: si aut Deos nos fecerit, aut ad nihilum redigi corruptionis dissolutione permiserit.

LXV. Immo, inquit, si Deus est potens, misericors, conservator, convertat nobis mentes, et invitos faciat suis pollicitationibus credere. Vis ergo est ista, non gratia, nec Dei liberalitas principis, sed ad vincendi studium puerilis, atque inanis contentio. Quid est enim tam injustum, quam repugnantibus, quam invitis extorquere in contrarium voluntates, inculcare quod nolint, et quod refugiant animis? prius nocere, quam proxis, et priore detracto, in alienum habitum sententiamque traducere? Tu qui te verti, et vim desideras perpeti, ut id quod nolis efficias, atque arripias coactus: cur respicis assumere voluntate id, quod versus desideras atque immutatus efficere? Nolo, inquit, et voluntatem non habeo. Quid ergo criminaris Deum, tamquam tibi desit? opem desideras tibi ferre, cuius dona, et munera non tantum asperneris et fugias, verum in alia verba cognomines, et jocularibus facetiis prosequaris. Christianus ergo ni fuero, spem salutis habere non potero? Ita est, ut ipse proponis. Partes enim salutis dandae, conferendique animis quod tribui convenit necessariumque est applicari, solus a Deo pa-

tre injunctum habet et traditum, ita se habentibus semotis atque interioribus causis. Ut enim Dii certi certas apud vos habent tutelas, licentias, potestates, neque eorum ab aliquo id quod ejus non sit potestatis ac licentiae, postulatis: ita unius pontificium Christi est dare animis salutem, et spiritum perpetuitatis apponere. Si enim patrem creditis Liberum dare posse vindemiam, medicinam non posse: si Cererem fruges, si Aesculapium sanitatem, si Neptunum aliud, aliud posse Junonem, Fortunam, Mercurium, Vulcanum, rerum esse singulos certarum ac singularum datores: et hoc necesse a nobis est ut debeatis accipere, a nullo animas posse vim vitae atque incolumitatis accipere, nisi ab eo, quem rex summus huic muneri officioque praefecit. Hanc omnipotens Imperator esse voluit salutis viam: hanc vitae, ut ita dixerim, januam, per hunc solum est ingressus ad lucem, neque alia datum est, vel irrepere, vel invadere, caeteris omnibus clausis atque inexpugnabili arce munitis.

LXVI. Licet ergo tu purus, et ab omni fueris vitiorum contaminatione purgatus, conciliaveris illas atque inflexeris potestates, ad coelum redeunti ne vias cludant atque obsepant transitum, ad immortalitatis accedere nullis poteris contentionibus praemium, nisi, quod ipsam immortalitatem facit, Christo attribuente perceperis, et veram fueris admissus ad vitam. Nam quod nobis objectare consuevistis, novellam esse religionem nostram, et ante dies natam propemodum paucos, neque vos potuisse antiquam et patriam relinquere, et in barbaros ritus peregrinosque traduci, ratione istud intenditur nulla. Quid enim si hoc modo culpam velimus infligere prioribus illis atque antiquissimis saeculis, quod inventis frugibus glandes spreverint et repudiaverint arbuta? quod corticibus contegi, et amiciri delierint pelli-

bus, postquam vestis excogitata est textilis, usu et commoditate succinctior? aut quod structis domibus, et lautioribus successibus institutis, non antiquas adamaverint casulas, nec sub rupibus et cavernis praeoptaverint ut beluae permanere? Commune est omnibus, et ab ipsis pene incunabulis traditum, bona malis anteferre, inutilibus utilia praeponere, et quod esse constiterit pretiosius, laetius, id confectari et petere: in eoque desigere spem salutis, et salutarium commodorum.

LXVII. Itaque cum nobis intenditis aversionem ex religione priorum, causam convenit ut inspiciatis, non factum: nec quid reliquerimus, opponere, sed secuti quid simus, potissimum contueri. Nam si mutare sententiam culpa est ulla, vel crimen, et a veteribus institutis in alias res novas voluntatesque migrare; criminatio ista et vos spectat, qui toties vitam consuetudinemque mutastis: qui in mores alios, atque alios ritus priorum condemnatione transistis. Numquid enim quinque in classes habetis populum distributum, vestri olim ut habuere majores? Numquid magistratus per populum creatis? Militaria, urbana, communia quae sint, comitia, scitis? Servatis de coelo, aut ociosas facitis obnunciationibus actiones? Cum paratis bella, signum monstratis ex arce? aut fecialia jura tractatis? per clarigationem repetitis res raptas? aut Martium discrimen obeuntes spem praelii sumitis, et ex acuminibus auspicatis? In potestatibus obeundis leges conservatis Annarias? in donis, in muneribus Cincias? in cohibendis Censorias sumptibus? In penetralibus coliginis perpetuos fovetis focos? Sacras facitis mensas salinorum appositu, et simulacris Deorum? Cum in matrimonia convenitis, toga sternitis lectulos, et maritorum Genios advocatis? Nubentium crinem caelibari hasta mulcatis? puellarum togulas fortunam desertis ad virgina-

lem? Matres familias vestrae in atrii operantur domorum, industrias testificantes suas? potionibus abstinent vini? assinibus, et propinquis osculari eas jus est, ut sobrias comprobent atque abstemias se esse?

LXVIII. In Albano antiquitus monte nullos alios licebat, quam nivei tauros immolare candoris: nonne istum morem religionemque mutastis, atque ut rufulos liceret dari, Senatus constitutum sanctione? Cum Romulo, Pompilioque regnantibus, percocta plane, ac madida concremarentur Diis exta: nonne rege sub Tullio semicruda coepistis, et leviter animata porricere, prisca observatione contempta? Ante adventum in Italiam Herculis, cum ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus supplicaretur: et hunc similiter morem, non fraude callidula, et nominum ambiguitate mutastis? Cum igitur et vos ipsi modo illos mores, modo alias leges fueritis sequuti, multaue vel erroribus cognitis, vel animadversione meliorum sint a vobis repudiata, contempta: quid est a nobis factum contra sensum, iudiciumque commune, si majora, et certiora delegimus, nec sumus nos passi falsorum religionibus attineri?

LXIX. Sed novellum nomen est nostrum, et ante dies paucos religio est nata, quam sequimur. Ut interim concedam, id quod nobis objicitur intentionis esse non falsae: quid est enim in negotiis hominum, quod vel opere corporis et manibus fiat, vel solius animi disciplina et cognitione teneatur, quod non ex aliquo coeperit tempore, et in usum exierit experientiamque mortalium? Etenim Philosophia, Musica, caeteraque omnes artes, quibus vita est excolta et expolita communis, cum hominibus natae sunt, et non potius nuper, quinimmo pene paulo ante, agitari, intelligi, celebrarique coeperunt? Antequam

Tages Thufcus oras contingeret luminis, quisquam hominum sciebat, aut esse noscendum, condiscendumque curabat in fulminum calibus, aut extorum quid significaretur in venis? Quando fyderum motus, aut ratio coepta est genethliaca sciri? non post Theutin Aegyptium, aut post Atlantem, ut quidam ferunt, gestatorem, bajulum, tibicinem illum ac desinam coeli?

LXX. Sed quid ego haec parva? Ipsi Dii immortales, quorum modo aditis templa, et numina suppliciter adoratis, sicut vestris literis atque opinionibus traditur, non esse, non sciri, ab temporibus coeperunt certis, et impositis nominum appellationibus nuncupari? Nam si verum est ex Saturno atque ejus uxore Jovem suis cum fratribus procreatum, ante nuptias et partus Opis nusquam fuerat Jupiter, tam supremus, quam Stygius: nusquam salii dominus, nusquam Juno, quinimmo alius nullus, genitoribus duobus exceptis, coeli habitabat in sedibus: sed ex eorum concubitu concepti, et nati sunt, et spiritum hausere vitalem. Certo ergo a tempore Deus esse Jupiter coepit, certo cultus et sacrificia commereri: certo fratribus in potestatibus anteponi. Rursus vero si Liber, Venus, Diana, Mercurius, Apollo, Hercules, Musae, Tyndaridae Castores, ignipotensque Vulcanus, Jove patre sunt prodi, et genitore Saturnio procreati, antequam Memoria, (quam) Alcmena, Maja, Juno, Latona, Leda, Dione, tum et Semele Diespitrís factae sunt compressionibus foetae, nusquam et hi gentium, nec in aliqua parte rerum fuere naturae, sed ex conventu Jovis infeminati, et nati sunt, et aliquem sensum sui habere coeperunt. Ergo et hi quoque tempore esse coeperunt certo, et in numero numinum sacrorum ad caeremonias invocari. Quod ipsum similiter dicere translatum in Minerva licebit. Si enim Jovis, ut asseveratis, ex cerebro sine ullius feminis emicuit jactu: ante-

quam est Diespiter genitus, et in utero matris corporeae formam circumscriptionis accepit, certum est utique Minervam non fuisse, neque rerum in numero, aut ulla esse in substantia computatam: sed ex quo capite Jovis enata est, et esse res coepit nonnulla in essentia constituta. Habet ergo primigenios ortus, et a certo coepta est tempore Dea dici, sacris in aedibus statui, et inviolabili religione sanciri. Quod cum ita se habeat, cum de novitate loquimini religionum nostrarum, vestrae vobis in mentem non veniunt, nec curatis inspicere quando sint exorti Dii vestri, quas origines habeant, quas causas, vel ex quibus proruperint emicuerintque radicibus? Cujus est autem pudoris, quinimmo inverecundiae cujus, quod agere te videas, in eo alterum reprehendere, maledicti et criminis loco dare ea, quae in te possint reciprocata vicissitudine retorqueri?

LXXI. Sed quod agimus nos, novum est, quod autem vos, priscum est, et nimiae vetustatis: et quid istud aut vos juvat, aut nostram causam rationemque contristat? Nova res est quam gerimus: quandoque et ipsa vetus fiet. Vetus quam vos agitis: sed temporibus quibus coepit, nova fuit ac repentina. Religionis autem auctoritas non est tempore aestimanda, sed numine: nec colere qua die, sed qui coeperis, convenit intueri. Ante quadringentos annos religio, inquitis, vestra non fuit. Et Dii vestri non fuerunt ante millia annorum duo. Quibus istud rationibus colligi, aut quibus supputationibus potest? Non difficilibus, non obscuris, sed quas possit videre qui volet, et contrectare, quemadmodum dicitur, manibus. Quis Jovem cum fratribus genuit? genitalibus Opis adjunctus Saturnus, ut vos fertis, Coelo atque Hecata procreatus. Quis Picum Fauni patrem, atque avum Latini? Saturnus, ut iidem vos vestris scriptis atque auctoribus traditis. Ergo si

haec ita sunt, sequitur ut Picus et Jupiter germanitatis sibi sociati sint jure: utpote uno ex sanguine, unoque ex femine procreati. Consentaneum est ita esse quod dicitur. Ab Jove, et Pico, quot sunt generis usque ad Latinum gradus? trini: ut indicat series. Vultis Faunus, Latinus, et Picus, annis vixerint vicenis atque centenis? ultra enim negatur posse hominis vita produci. Aestimatio justa et liquida est. Trecenti ergo sunt pleni et sexaginta post hos anni: res ita est ut indicat suppunitio. Cujus socer Latinus fuit? Aeneae. Genitor is cujus? Albani oppidi conditoris. Quot apud Albam regnatum est annis? quadringentis, et prope bis denis. Aetatis urbs Roma cujus esse in annualibus indicitur? annos ducit quinquaginta et mille, aut non multum ab his minus. Ergo ab Jove, qui frater est Pici, quique pater est minorum, et reliquorum Deorum, anni ad haec tempora prope millia duo sunt, haud pleni, ut largiamur aetati. Quod cum redargui non possit, non tantum recens nata religio ostenditur, quam obitis: sed infantes, et parvulos esse ipsos adhuc Deos, quibus tauros atque alias hostias cum periculo corruptionis suggeritis: quos oportebat adhuc mammis, atque stillato lacte nutriri.

LXXII. At religiones vestrae multis annis praecedunt nostram, et eo sunt veriores, quod vetustatis auctoritate munitae sunt. Et quid eas prodest annis quamplurimis anteire, cum a certo coeperint tempore? aut spatii cujus sunt millia annorum duo, seculorum tantis comparata cum millibus? Ac tamen ne causam itam longa prodere dissimulatione videamur, nisi molestum est, dicite, omnipotens, et primus Deus novella vobis videtur res esse, et qui eum venerantes colunt, inauditas, incognitas, repentinas agitare atque inducere religiones? Estne illo antiquius quidquam, aut quod eum praecedat re, tem-

pore, nomine, potest aliquid inveniri? Nonne solus ingenitus, immortalis, et perpetuus solus est? Quis caput, aut fons rerum est? non ipse? cui debet aeternitas hoc ipsum, quo nuncupatur aeternitas? non ipsi? infinita ut prodeant secula, non ex ejus perpetuitate perficitur? Indubitabile istud et verum: non ergo quod sequimur novum est, sed nos sero addidimus, quidnam sequi oporteat et colere: aut ubinam conveniat, et spem salutis affigere, et salutaria subsidia collocare. Nondum enim affulserat, qui viam monstraret errantibus, et caligine in altissima constitutis cognitionis lumen immitteret, et ignorationis discuteret caecitatem.

LXXIII. Sed causa in hujusmodi vertimur soli. Quid? vos Aegyptiaca numina, quibus Serapis atque Isis est nomen, non post Pisonem et Gabinium consules in numerum vestrorum retulistis Deorum? Quid, Phrygiam matrem, cujus esse conditor judicatur vel Midas vel Dardanus, non, cum Hannibal Poenus res Italicas raperet, et terrarum exprosceret principatum, et nosse, et scire coepistis, et memorabili religione sancire? Sacra Cereris matris non quod vobis incognita essent, ascita paulo ante, obtentum est ut Graeca dicantur, novitatem ipsam testificante cognomine? Non doctorum in literis continetur, Apollinis nomen Pompiliana indigitamenta nescire? Ex quo apparet, et liquidum est, et hunc vobis fuisse incognitum, post autem aliquando coepisse esse et notum. Si quis igitur vos interroget, cur eorum numinum, quorum modo fecimus mentionem, tam sero susceperitis cultum, responsuros vos certum est, aut quia illos nuper Deorum esse in numero nesciebamus, aut quia nunc sumus a vaticibus moniti, aut quia in rebus asperrimis beneficiis eorum sumus auxiliisque servati. Quod si hoc a vobis recte existimabitis dici, et ex nostris partibus ra-

tione confimili existimatote esse responsum. Religio nostra nunc nata est: nunc enim missus advenit, qui eam nobis ostenderet, qui in ejus induceret veritatem, qui Deus monstraret quid sit, qui ad ejus nos cultum ab rebus opinabilibus avocaret.

LXXIV. Et quid, inquit, est visum Deo regi atque principi, ut ante horas, quemadmodum dicitur, pauculas sospitator, ad vos Christus coeli ex arcibus mitteretur? Interrogamus et vos contra: quae causa, quae ratio est, ut non suis aliquando reddantur mensibus tempora, sed serius hyems, serius aestas, atque autumnitas fiant? Cur post messes arefactas, atque extincta frumenta, nonnumquam decidant pluviae, quas rebus oportuit incolumibus labi, atque temporis opportunitatibus ministrari? Immo illud exquirimus potius, cur, si Herculem oportuit nasci, si Aesculapium, Mercurium, Liberum, aliosque nonnullos, qui et conciliis adjungerentur Deorum, et mortalibus aliquid utilitatis afferrent, tam sero a Jove sint prodi, ut sola illos posteritas sciret, superiorum vero ignoraret antiquitas? Rationem aliquam fuisse dicetis. Ratio ergo et hic fuit, cur non nuper, sed hodie sospitator nostri generis adveniret. Quenam igitur ratio? Non imus inficias nescire nos. Neque enim promptum est cuiquam Dei mentem videre, aut quibus modis ordinaverit res suas. Homo animal caecum, et ipsam se nesciens nullis potest rationibus consequi, quid oporteat fieri, quando, vel quo genere: ipse rerum cunctarum pater, moderator, et Dominus scit solus. Nec si ego nequivero causas vobis expromere, cur aliquid fiat illo vel hoc modo, continuo sequitur ut infecta fiant quae facta sunt, et amittat res fidem, quae generibus virtutum tantis et potestatum indubitabilis esse monstrata est.

LXXV. Tu opponas, et referas, cur tam sero emissus est sospitator? In infinitis perpetuis seculis nihil

omnino dicendum est serum. Ubi enim finis, et initium nullum est, nihil tardum. Tempus enim a finibus et extremitatibus noscitur, quae habere non potest series et immoderata continuatio seculorum. Quid enim si res ipsae, quibus opem conveniebat ferri, opportunitatem istam temporis exigebant? Quid si alterius conditionis antiqua, alterius fuere sequentia? Quid si priscois aliter subveniri, aliter debuit posterioribus consuli? Nonne literas auditis commemorantes vestras, fuisse homines olim Semideos, Heroas, cum immanibus corporibus atque vastis? Non infantes sub uberibus matrum stentoreos legitis edidisse vagitus, quorum ossa variis in regionibus cruta, vix repertoribus fecerunt fidem, humanorum reliquias esse membrorum? Potest ergo fieri, ut tum demum emiserit Christum Deus omnipotens, Deus solus, postquam gens hominum fractior, et infirmior coepit nostra esse natura. Si quod hodie factum est, ante millia fieri potuisset annorum, fecisset istud rex summus: aut si post totidem millia id, quod hodie factum est, debuisset impleri, nihil Deum cogebat necessarias temporum non expectare mensuras. Rationibus fixis peraguntur res ejus, et quod semel decretum est fieri, nulla potest nevitate mutari.

LXXVI. Cum ergo, inquitis, omnipotenti serviatis Deo, et eum habere confidatis salutis atque incolumitatis vestrae curam, cur persecutiones patitur perpeti vos tantas, atque omnia genera poenarum et suppliciorum subire? Perquiramus et nos contra, cur et vos cum tantos et tam innumeros colatis Deos, cumque illis aedes constituatis sacras, simulacra effingatis ex auro, animantium mactetis greges, acerras omnes thuris plenis conficiatis altaribus: cur non innumeres agitis tot discriminibus, et procellis, quibus quotidie vos agunt exitiabiles multiplicesque fortu-

nae? Cur, inquam, Dii vestri cessant a vobis avertere tot morborum et valetudinum genera, naufragia, ruinas, incendia, pestilentias, sterilitatem, amissionem pignorum, et proscriptionem bonorum, discordias, bella, simultates, captivitates urbium, et sublati ingenuitatibus servitutes? Sed et nobis in hujusmodi casibus minime auxiliatur Deus. Prompta, et manifesta causa est. Nihil enim est nobis promissum ad hanc vitam, nec in carunculae hujus folliculo constituti, opis aliquid sponsum est, auxiliique decretum: quinimmo edocti sumus minas omnes, quaecumque sunt, parvi ducere, atque aestimare fortunae. Ac si quando ingruerit vis quaequam gravior, quam finem necesse sit consequi, eam nec timere, nec fugere, quo facilius exui corporalibus possimus e vinculis, et tenebrosam evadere caecitatem.

LXXVII. Itaque ista, quam dicitis, persecutionis asperitas liberatio nostra est, non persecutio: nec poenam vexatio inferet, sed ad lucem libertatis educet: ut si aliquis brutus ac stolidus in carcerem hominem datum, quaestionum numquam afficere se gravibus atque immanibus existimet poenis, nisi in ipsum saeviat carcerem, materiam ejus comminuat, atque urat tectum, parietem, januas, partesque alias operis renudet, dejiciat, asiligat, nesciens hoc facto ei, cui videatur officere, dari ab se lucem, et sceleratam eripi caecitatem: itidem et vos flammis, exiliis, cruciatibus, beluis, quibus corpora lancinatis et divexatis nostra, non vitam eripitis nobis, sed pelliculis relevatis et cutibus nos: nescii quod quantum instatis et pergitis in effigies has nostras speciesque saevire, tantum arctis et gravibus relevatis nos vinculis, et ad lumen efficitis circumcisis nexibus evolare.

LXXVIII. Quare homines abstinete quaestionibus vacuis impedire spes vestras: nec, si aliter quam vos

putatis, aliquid se habet, vestris potius opinionibus credere, quam rei debetis augustae. Urgent tempora periculis plena, et exitiabiles imminent poenae, confugiamus ad salutarem Deum, nec rationem muneris exigamus oblati. Cum de animarum agatur salute, ac de respectu nostri, aliquid et sine ratione faciendum est, ut Epictetum dixisse approbat Arrianus. Dubitamus, ambigimus, nec esse quod dicitur plenum fidei suspicamur: committamus nos Deo, nec plus apud nos valeat incredulitas nostra, quam illius nominis et potentiae magnitudo: ne dum ipsis nobis argumenta conquirimus, quibus esse videatur falsum id, quod esse nolimus atque adnitimur verum, obrepant dies extremus et inimicae mortis reperiamur in faucibus.

LIBER TERTIUS.

I. Jamdudum quidem criminibus his omnibus, maledictionibus potius, ut vera dicamus, ab excellentibus parte in hac viris, et veritatem istam commeritis nosse, satis plene accurateque responsum est: neque apex ullus ullius praetermissus est quaestionis, qui non sit modis mille, et rationibus validissimis refutatus. Non est igitur necessarium parte in hac causae diutius immorari. Neque enim stare sine assertoribus non potest religio Christiana? aut eo esse comprobabitur vera, si astipulatores habuerit plurimos, et auctoritatem ab hominibus sumpserit? Suis illa contenta est viribus, et veritatis propriae fundaminibus nititur: nec spoliatur vi sua, etiamsi nullum habeat vindicem: immo si linguae omnes contrafaciant, contraque nitantur, et ad fidem illius abrogandam consensionis unitae animositate conspirent.

II. Nunc ad ordinem revertamur, a quo sumus necessario paulo ante digressi: ne diutius interrupta defensio palmam criminis comprobati calumniatoribus concessisse dicatur. Subjiciunt enim haec: Si vobis divina res cordi est, cur alios nobiscum neque Deos colitis, neque adoratis, nec cum vestris gentibus communia sacra miscetis, et religionum conjungitis ritus? Possumus interim dicere, ad cultum

divinitatis obeundum satis est nobis Deus primus: Deus, inquam, primus, pater rerum ac Dominus, constitutor moderatorque cunctorum: in hoc omne, quod colendum est, colimus: quod adorari convenit, adoramus: quod obsequium venerationis exposcit, venerationibus promeremur. Cum enim divinitatis ipsius teneamus caput, a quo ipsa divinitas divinatorum omnium, quaecumque sunt, dicitur: supervacuum putamus personas ire per singulas: cum et ipsi, qui sint, et quae habeant nomina, nesciamus: et cujus sint praeterea numeri, neque liquidum, neque comprehensum, neque exploratum habere possumus.

III. Atque ut in terrestribus regnis necessitate nulla compellimur, regalibus in familiis constitutos nominatim cum principibus adorare, sed in regum ipsorum cultu, quidquid illis annexum est, tacita et se sentit honorificentia comprehendere: non alia ratione, quicumque hi Dii sunt, quos esse nobis proponitis: si sunt progenies regia, et principali oriuntur e capite, etiam si nullos accipiant nominatim a nobis cultus, intelligunt se tamen honorari communiter cum suo rege, atque in illius venerationibus contineri. Et hoc quidem a nobis fuerit ita prolatum, si modo liquet et constat praeter ipsum regem et principem esse alia etiamnum capita, quae digesta et separata per numerum, velut quemdam populum plebiae multitudinis faciant. Neque nobis in aedibus sacris effigies pro Diis, illa et simulacra velitis ostendere: quae intelligitis vos quoque, sed renuitis confiteri, vilissimi esse formas luti, et fabrorum figmenta puerilia. Et cum de re loquimur divina vobiscum, hoc ut ostendatis exposcimus esse Deos alios natura, vi, nomine: non in simulacris propositos, quos videmus, sed in ea substantia, in qua conveniat aestimari tanti esse nominis oportere virtutem.

IV. Sed consilium non est parte in hac causae diutius immorari: ne lites maximas concitare, ac tumultuosa conferere videamur velle certamina. Sit ista, ut praedicatis, plebs numinum, sint Deorum innumerae gentilitates: astipulamur, acquiescimus, connivemus, nec in aliqua quaestione dubitabile istud ambiguumque configimus. Illud tamen a vobis audire exposcimus, et rogamus, unde vobis compertum est, vel quibus rationibus comprehensum, hinc Dii sint in coelo, quos esse existimatis, et colitis: an nescio qui alii, opinionis et nominis inauditi? Potest enim fieri, ut hi sint, quos esse non reminis: et quos esse confiditis, in nulla inveniantur parte naturae. Neque enim coeli aliquando subvolastis ad sidera, singulorum facies atque ora vidistis: et quos esse memineritis illic Deos, eosdem hic colere, tanquam notos instituis, ac visos. Sed et illud rursus desideramus audire a vobis, impositane habeant haec nomina, quibus eos vocatis, an ipsi haec sibi diebus imposuerint Iultricis. Si divina haec sunt et coelestia nomina, quis detulit ad vos ea? Sin autem a vobis appositae appellationes has habent, quemadmodum potuistis vocabula his dare, quos neque videbatis aliquando, neque quales, aut qui essent in ulla cognitione noratis?

V. Sed ut vultis, et creditis, atque ut vobis persuasum est, hi Dii sint: nominibus appellentur his etiam quibus eos populares censeri popularis vulgaritas ducit. Unde tamen vobis, quae nominibus his censum complent? an sunt aliqui vobis incogniti nomine in usum aliquando notitiamque perlati? Neque enim sciri est facile, definita et certa sit eorum numeri multitudo: an sine ulla populositatis summa sit, nec computationis alicujus rationibus terminata. Fingamus enim vos Deos mille percolere, vel millia potius quinque: at in rerum natura potest forsitan fieri, ut Deorum millia centum sint: potest et hoc am-

plius, immo, quod diximus paulo ante, potest Deorum summa esse nulla, nec numerabili circumscriptione finita. Aut igitur et vos impii, qui praeter Deos paucos reliquorum officia non obitis: aut si vobis veniam caeterorum ignorantiae postulatis, eandem et nobis conciliabitis veniam: si pro parte consimili eorum religionibus abstinemus, quos esse omnino nescimus.

VI. Et tamen, ne nos quisquam pervicaciter arbitretur sacramenta nolle suscipere ceterorum, quaecumque sunt, numinum: devotas etenim mentes et manus protendimus supplices, neque aspernamur, quocumque invitaveritis, accedere: si modo discamus quinam illi sunt divi, quos nobis ingeritis, et quos par sit adjungi summi regis ac principis venerationi. Saturnus, inquit, et Janus est, Minerva, Juno, Apollo, Venus, Triptolemus, Hercules, Aesculapius, atque alii caeteri, quibus magnificas aedes cunctis pene in urbibus religiosa consecravit antiquitas. Invitare nos forsitan ad istorum numinum potuissetis cultum, si non ipsi vos primi opinionum turpium foeditate talia de illis confingeretis, quae non modo illorum polluerent dignitatem, sed minime illos esse qualitatibus comprobarent adjunctis. Adduci enim primum hoc ut credamus non possumus: immortalem illam praestantissimamque naturam divisam esse per sexus, et esse partem unam mares, partem esse alteram foeminas. Quem quidem locum plene jandudum homines pectoris vivi, tam Romanis literis explicavere, quam Graecis: et ante omnes Tullius Romani disertissimus generis, nullam veritus impietatis invidiam, ingenue, constanter, et libere, quid super tali opinione sentiret, pietate cum majore monstravit, a quo si res sumere judicii veritate conscriptas, non verborum luculentias pergeretis, per-

orata esset haec causa: nec secundas, ut dicitur, actiones nobis ab infantibus postularet.

VII. Sed quid aucupia verborum, splendoremque sermonis peti ab hoc dicam, cum sciam esse non paucos, qui averfentur et fugiant libros de hoc ejus, nec in aurem velint admittere lectionem opinionum suarum praesumpta vincentem? cumque alios audiam nullitare indignanter, et dicere: oportere statui per Senatum, aboleantur ut haec scripta, quibus Christiana religio comprobetur, et vetustatis opprimatur auctoritas? Quinimmo si fidentis exploratum vos dicere quidquam de Diis vestris, erroris convincite Ciceronem, temeraria et impia dicta re refellitote, redarguite, reprobate. Nam intercipere scripta, et publicatam velle submergere lectionem, non est Deos defendere, sed veritatis testificationem timere.

VIII. Ac ne tamen et nobis inconsideratus aliquis calumniam moveat, tamquam Deum, quem colimus, marem esse credamus: ea scilicet causa, quod cum, cum loquimur, pronunciamus genere masculino: intelligat non sexum, sed usum, et familiaritatem sermonis appellationem ejus, et significantiam promi. Non enim Deus mas est, sed nomen ejus generis masculini est: quod idem vos dicere religione in vestra non quitis. Nam consuevistis in precibus, sive tu Deus es, sive Dea, dicere: quae dubitationis exceptio dare vos Diis sexum disjunctione ex ipsa declarat. Adduci ergo non possumus, ut corpora credamus Deum. Nam necesse est corpora, si sunt mares ac foeminae, insignita esse generis distinctione. Quis enim vel exigui sensus nescit terrenorum ab illo animantium conditore non alia de causa generis diversi sexus institutos esse, atque formatos, nisi ut per coitus, et connubia corporum, res caduca et labilis successionis perpetuae innovatione duraret?

IX. Quid ergo dicemus? Deos procreare? Deos nasci? et idcirco additas genitalium membrorum partes, ut sufficere prolem possent, et nova quaque suboriente foetura, quidquid prior aetas abstulisset, recidiva substitutio subrogaret? Ergo si haec ita sunt, id est, si Dii procreant superi, et si per has leges experiuntur se sexus, suntque immortales, nec frigoribus fiunt senectutis effoeti, sequitur ut debeant plena esse Diis omnia: neque innumeros coelos eorum capere multitudinem posse: siquidem et ipsi perpetuo generant, et per soboles sobolum multiplicata semper innumerabilitas ampliatur; aut si obscenitas coeundi, ita ut decet, ab Diis abest, quae causa ratioque monstrabitur, cur insigniti sint his locis, quibus sexus se solent libidinum propriarum admonitionibus recognoscere? Neque enim veri est simile haberi haec frustra, aut improvidam in illis suave ludere voluisse naturam: ut eos his partibus aggeraret, quibus utendum non est. Sed ut enim ad usus certos, manus, pedes, oculi, caeteraque constructio membrorum sua quaeque in officia constituta est, ita convenit credere in sui muneris functionem comparatas esse has partes: aut confitendum est in Deorum corporibus esse aliquid vacuum, quod sit frustra atque inaniter fabricatum.

X. Quid dicitis o sancti atque impolluti Antistites religionum? Habent ergo Dii sexus, et genitalium membrorum circumferunt foeditates, quas etiam ex oribus verecundis infame est suis appellationibus promere? Quid ergo jam superest, nisi ut eos credamus immundorum quadrupedum ritu, in libidinum furias gestire, cupiditatibus rabidis ire in mutuas complexiones, et postremum fractis dissolutisque corporibus voluptatis enervatione languescere? Et quoniam quaedam sunt foeminarum generis propria, sequitur et eas quoque credamus circumactis persol-

vere suas mensibus leges: fastidiosos ducere atque habere conceptus: aboriri, perferre, et praepropero partu septimanas edere aliquando foeturas. O pura, o sancta, atque ab omni turpitudinis labe disparata atque ab juncta divinitas! Avet animus, atque ardet in Chalcidicis illis magnis, atque in palatiis coeli Deos Deasque conspiciere intectis corporibus atque nudis, ab Iaccho Cererem, musa ut praedicat Lucretii, mammosam, Hellepontiacum Priapum inter Deas virgines atque matres circumferentem res illas, praeliorum semper in expeditione paratas. Avet, inquam, videre Deas gravidas, Deas foetas, gliscentibusque per dies alvis intestini ponderis morositate cunctari, parturire alias tractu longo, et manus obstetricias quaerere: illas telis gravibus, et dolorum acuminibus fixas ejulare, tortari, et inter haec omnia suppeticas Junonis implorare Lucinae. Nonne multo est rectius maledicere, convitiari, atque alia ingerere Diis probra, quam obtentu pio talia de his monstra opinionum indignitate praesumere?

XI. Et audetis adscribere causam nobis offensionis Deorum, cum, si judicatio fiat, certissima in vobis reperiat haec esse, nec in contumelia, quam opinamini, stare. Nam si Dii, ut dicitis, afficiuntur ira, et animorum indignationibus incalescunt: cur eos non putemus aegre atque acerrime sustinere, dari sibi a vobis sexus, quibus canes porcique formati sunt? et cum ita credatis, non aliter se fingi, et ignominiosa cum ostentatione proponi? Ergo cum haec ita sint, miseriarum omnium causa vos estis, vos Deos impellitis, vos excitatis infestare omnibus malis terras, et nova quaeque quotidie struere, quibus ulcisci se possint tot a vobis injuriis et maledictionibus exasperati: Maledictionibus, inquam, et injuriis, quas partim fabulis turpibus, partim opinionibus indecoris, quas vestri Theologi, quas Poetae, quas ipsi vos quo-

que ignominiosis celebratis in ritibus, res perditas invenietis humanas, et abjecisse clavum Deos; si modo illorum curam spectat, mortalium regere atque administrare fortunas. Nam nobis quidem cur irascantur, non habent: quos vident et sentiunt, neque se colere, neque deridere, quod dicitur, et honestius quam vos multo de sui nominis dignitate existimare, credere.

XII. De sexu hactenus. Nunc ad speciem veniamus et formas, quibus esse descriptos Deos superos creditis: quibus immo formatis, et templorum amplissimis collocatis in sedibus. Neque quisquam Judaicas in hoc loco nobis opponat et Sadducei generis fabulas, tamquam formas tribuamus et nos Deo: hoc enim putatur in eorum literis dici, et veluti certa, atque auctoritate firmari: quae aut nihil ad nos attinent, nec ex aliqua portione quidquam habent commune nobiscum: aut si sunt, ut creditur, sociae, quaerendi sunt vobis altioris intelligentiae doctores, per quos possitis addiscere, quibus modis conveniat literarum illarum nubes, atque involucra relaxare. Nostra de hoc sententia talis est. Naturam omnem divinam, quae neque esse coeperit aliquando, nec vitalem ad terminum sit aliquando ventura, liniamentis carere corporeis, neque ullas formarum effigies possidere, quibus extima circumscriptio membrorum solet coagmenta finire. Quidquid enim tale est, mortale esse arbitramur et labile: nec obtinere perpetuam posse credimus aevitatem, quod extremis coercitum sibus necessaria circumcludit extremitas.

XIII. At vero vos Deos parum est formarum quod amplectimini mentione, filo et atterminatis humano: et quod indignius multo est, terrenorum corporum circumcaesura finitis. Quid ergo dicemus? Caput Deos gestare tereti rotunditate collectum, retinaculis nervorum dorso illigatum ac pectori, et ad

cervicium necessarias flexiones confertionibus verticularum, atque ossea substructione fulciri? Quod si accipiemus ut verum sit, aures etiam sequitur ut habeant curvis perterebratas anfractibus: oculorum orbiculos mobiles, superciliorum marginibus obumbratos: suspensum imbricem narium, munctionibus muculentis et spiritali commeabilem tractui: subactionibus ciborum dentes trini generis, atque in officia trina compositos: manus ministras operum, articulis, digitis, et cubitorum mobilitate tractabiles: corporibus sustinendis pedes, explicandis gressibus, et suggerendis anticipationibus itionum. Quod si ea, quae prompta sunt, consentaneum est et illa portari, quae sub costis, earumque sub cratibus cutes contegunt, atque omentorum membranulae: gurguliones, ventriculos, lienes, pulmones, vesiculas, jecora, intestinorum volubilium tractus, et per omnia viscera commeantes purpurei sanguinis venas, cum arteriis spiritalibus conjugatas.

XIV. An numquid coelestium corpora foeditatibus his carent? et quoniam cibus mortalibus abstinent, edentulos eos esse parvulorum credendum est ritu, et viduatos interioribus cunctis, tanquam utres sufflatos, turgidorum corporum inanitate pendere? Quid quod, si haec ita sunt, erit vobis necessarium contueri, similesne sint Dii omnes, an formarum dispari circumscriptione teneantur. Si enim par cunctis, atque una est omnibus similitudinis species, non absurdum est credere errare eos, fallique cognitionis in mutuae comprehensione. Sin autem gerunt discrimen in vultibus, sequitur ut intelligi debeat non alia de causa dissimilitudines his datas, nisi ut singuli se possent differentium signorum proprietatibus noscitate. Ergo esse dicendum est quosdam capitones, cilunculos, frontones, labeones: in his alios mentones, naevios, atque nasicas. Hos displolis naribus, illos

refimis, nonnullos turgentibus malis aut buccarum cumulatione faccibucces, nanos, longos, medios, macilentos, pingues, crassos: hos capillorum intortionibus crispulos, calvitiis alios et glabritatibus ramos. Neque opinari nos falso, vestrae et produnt atque indicant officinae. Siquidem cum facitis atque informatis Deos, hos crinitos effingitis, alios laeves, senes, juvenes, pueros, aquilos, caecos, ramos, seminudos, intectos, aut, ne frigus incommodet, fluidarum veltium superjectione perfusos.

XV. Quisquamne est hominum rationis alicujus sapore contactus, qui pilos et lanugines credat in Deorum corporibus nasci? qui annorum in illis inesse discrimina? qui et per varias tegminum atque amictuum formas vestitos hos ire, atque ab aestibus sese frigoribusque tutari? Quod qui habet verum, et hoc necesse est tamquam verum accipiat: esse Deos fullones, esse tonsores: qui vel sacras eluant vestes, vel capillos imminuant sylvescentium crinium velle-ribus involutos. Itane istud non turpe, non impietatis et contumeliae plenum est, moribundi et caduci animantis linamenta Diis dare? insignire his partibus, quas enumerare, quas persequi probus audeat nemo, nec sine summae foeditatis horrore, mentis imaginatione concipere? Hoccine est illud fastidium vestrum, sapientia haec arrogans, qua despuitis nos ut rudes, atque omnem scientiam reminere rerum vobis divinarum patere? Aegyptiorum ridetis aenigmata, quod mutorum animantium formas divinis inferuerint causis, easdemque quod species multo thure accipiant, et reliquo caerimoniarum paratu: vos effigies hominum tamquam Deorum veneramini potestates: nec pudet his ora terreni animalis imponere; erroris alios, et stultitiae condemnare, et in erroris ejusdem similitudine ac vitio deprehendi.

XVI. Nisi forte dicetis alias quidem inesse Diis formas, et honoris, et dicis causa species vos eis accommodavisse mortalium, quod majoris multo est contumeliae, quam erroris aliquid ignoracione fecisse. Nam si vos fateremini id, quod vestra suspicio credidisset, formamentis attribuisse divinis, minus erat injuriae praesumpta in opinacione peccasse. Nunc vero, cum aliud creditis, et aliud fingitis, et in eos estis contumeliosi, quibus id attribuitis quod eos confitemini non esse: et irreligiosi esse monstramini, cum id adoratis quod fingitis, non quod in re esse ipsaque in veritate est censetis. Si aselluli, canes, porci, humanum aliquid saperent, fingendique haberent artes: idemque nos vellent cultu aliquo prosequi, et statuarum consecrationibus honorare, quantas nobis irarum flammis, indignationum quos turbines concitarent, si suorum corporum formas nostra vellent portare atque obtinere simulacra? Quantas, inquam, irarum flammis suffunderent, excitarent, si urbis conditor Romulus alinina staret in facie, si sanctus Pompilius in canina, si porcina sub specie nomen esset Catonis, aut Marci Ciceronis inscriptum? Ita ergo stoliditatem vestram non rideri, si rident, vestris ab numinibus remini? aut, quoniam censetis affici eos ira, non insanire, non furere, neque pro injuriis et contumeliis tantis ultum ire se velle, jacularique in vos ea, quae dolor fuetus est jacere, et offensionis acerbitas comminisci? Quanto fuerat rectius elephantorum his formas, pantherarum, aut tigridum, taurorum, equorumque donare? Nam quid in homine pulchrum est, quid quaeso admirabile, vel decorum, nisi quod et clurino cum pecore nescio quis auctor voluit esse commune?

XVII. Sed si vobis, inquiunt, nostra opinatio displicet, vos demonstrate, vos dicite, qua sit Deus praeditus forma. Si veram vultis audire sententiam,

aut nullam habet Dēus formam: aut si informatus est aliqua, ea quae sit, profecto nescimus. Neque enim quod vidimus numquam, nescire esse ducimus turpe: aut ea re prohibemur aliorum sententias refutare, quia super hoc nostram nullam ipsi sententiam promimus. Ut enim si vitreus esse dicatur mundus, si argenteus, ferreus, vel ex fragili conglobatus et fabricatus testa, non dubitemus falsum esse contendere, quamvis quae sit ejus materia nesciamus: ita cum de specie agatur Dei, quam perhibetis convincimus non esse, etiam si quae sit, minus possumus explicare.

XVIII. Quid ergo, inquiet aliquis, non audit Deus? non loquitur? non ante se positas res videt? non intuetur? Suo forsitan genere, non nostro. Neque enim veri aliquid scire tanta in re possumus, aut suspicionibus indagare: quas esse apud nos liquet instabiles, lubricas, et vanorum similitudines somniorum. Si enim dixerimus iisdem rationibus videre, quibus et nos videmus: sequitur ut intelligi debeat superjectas pupulis eum habere membranulas, conivere, nictare, radiis, aut imaginibus cernere, aut quod oculis commune est omnibus, sine alterius luminis commixtione nihil omnino conspiciere. Quod ipsum similiter de auditu, ac de eloquii forma, et verborum prolatione dicendum est. Si per aures audiat, eas quoque habere flexuosis tramitibus perforatas, qua irrepere vox possit sensum nunciatura sermonis: aut si verba ore funduntur, labia habere cum dentibus, quorum inflictu et mobilitate multi-juga lingua sonos articulet, et vocem in verba conformet.

XIX. Si nostri animi motum non recusatis audire, tantum abest ut nos Deo corporalia liniamenta tribuamus, ut animorum etiam decora, ipsasque virtutes, quibus eminere vix concessum est paucis,

tantae rei vereamur adscribere. Quis enim Deum dixerit fortem, constantem, frugi, sapientem? quis probum? quis sobrium? quis immo aliquid nosse? quis intelligere? quis providere? quis ad fines officiorum certos actionum suarum decreta dirigentem? Humana sunt haec bona, et ex oppositione vitiorum estimationem meruerunt habere laudabilem. Quis est autem tam obtusi pectoris, tam bruti, qui humanis bonis Deum esse dicat magnum? aut ideo nominis maiestate praecellere, quod vitiorum careat foeditate? Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacitae mentis cogitatione conceperis, in humanum transfilit et corrumpitur sensum: nec habet propriae significationis notam, quod nostris dicitur verbis, atque ad negotia humana compositis. Unus est hominis intellectus de Dei natura certissimus, si scias, et sentias nihil de illo posse mortali oratione depromi.

XX. Et haec vero prima est vestrorum numinum contumelia, quam de formis, et sexibus boni scilicet vindices, et religiosi constituistis auctores. Illud vero, quod sequitur, quale est, quod Deos vobis inducitis alios fabros, alios medicos, alios lanarios, nautas, citharistas, auloedos, venatores, pastores, et quod supererat, rusticos? Et ille, inquit, musicus Deus est: et hic alter, divinus est. Caeteri enim Dii non sunt, et ventura praedicere incertitia nesciunt, atque ignorantia futurorum. Obstetriciis ille informatus artibus, medicorum alius institutus est disciplinis. Ergone singuli sua in re pollent, nec in auxilium vocati alienis possunt in partibus subvenire? Hic in sermone facundus est, atque in verborum continuationibus promptus: bardis enim sunt alii, nec possunt aliquid scitum, si oratio facienda est, eloqui.

XXI. At rogo, quae ratio est, quae tam dura necessitas, quae causa, ut artificia haec superi tamquam vi-

les noverint atque habeant sellularii? In cœlo enim cantatur et psallitur, ut intervalla et numeros vocum novem conferant scitulae ac modulentur sorores? Sunt in sydereis montibus sylvae, sunt lustra, sunt nemora, ut venationum praepotens habeatur in expeditionibus Diana? Imminetia Dii nesciunt: et fortibus vivunt, agitanturque fatalibus, ut quid cuique crastinus dies ferat, aut hora, Latonius explicet atque aperiat vates? Ipse alio impletur Deo, et vi numinis premitur exagiturque majoris, ut merito dicatur habeaturque divinus? Corripiuntur Dii morbis, et vulnerari, vexari aliqua ex re possunt: ut cum exegerit ratio, auxiliator subveniat Epidaurius? Parturiunt, pariunt, ut difficiles puerperiorum tricas Juno mulceat, corripiatque Lucina? Rem rusticam tractant, aut curant militaria munera: ut flaminipotens Vulcanus fabricetur his enses, aut ruris ferramenta procudat? Vestis indigent tegmine: ut virgo Tritonia curiose iis stamen neat: et qualitate pro temporis, aut trilices tunicas, aut de serico componat? Accusant, et diluunt crimina: ut Atlantea progenies eloquii primas ferat studiosa exercitatione quaesiti?

XXII. Erras, inquit, et falleris: non enim ipsi opifices Dii sunt, sed ingeniis hominum subjiunt has artes, atque ut vita sit instructior, tradunt scienda mortalibus. Sed qui aliquam subjiicit ignaro ac nescio disciplinam, solertemque hunc efficere nonnullius operis scientia contendit, sciat ipse necesse est primus id, quod alterum colere constituit. Neque enim traditor alicujus esse scientiae potis est, ut non quod tradit praecepta habeat cognita, et rationem teneat exercitatissime comprehensam. Dii ergo sunt artifices primi: sive quod, ipsi ut dicitis, subdunt scientiam mentibus: sive quod immortales, et geniti numquam, genus omne terrenum vetustate temporis

antecedunt. Hoc est ergo quod quaeritur, cum sit nullus apud superos artibus his locus: neque usus illorum, neque natura deponat ingeniosum aliquid, aut sellularium scire: cur esse dicatis in aliis alios perceptionibus gnarues, et habere solertias, in quibus finguli se vincant scientiarum cognitione discreti?

XXIII Nisi forte hoc dicitis, Deos artifices non esse, sed eos his artibus praesidere, curare: immo sub illorum posita esse tutela omnia, quae administramus, quae gerimus: atque, ut bene ac feliciter cedant, illorum provisione curari. Quod quidem merito dici ac probabiliter videretur, si ad voluntatem semper sententiamque procederent ea, quae obimus, quae gerimus, aut in negociis periclitamur humanis. Cum vero in contrarium quotidie res vertantur, neque ad propositum voluntatis actionum respondeant fines, ludentis est dicere Deos nobis superesse custodes, quos suspicio finxit nostra, non explorata veritas comprehendit. Per maria tutissimas praestat Portunus commeanibus navigationes: sed cur insanum mare tam frequentes exposuit crudelium naufragiorum ruinas? Salutaria, et fida consilia nostris suggerit cogitationibus Confus: et in contrarios exitus cur assidue vertitur placitorum inopinata mutatio? Armentorum, et pecorum gregibus Pales praesunt Inuusque custodes: et cur saeva contagia, et pestilentes morbos ab aestivis avertere cessatione inimica non curant? Flora illa meretrix, et sancta obscenitate ludorum, bene curat ut arva florescant: et cur quotidie gemmulas, et pubescentes herbas adurit atque interficit nocentissimum frigus? Puerperiis Juno praeposita est, et auxiliatur genitricibus foetis, et matrum intereunt cur quotidie millia parricidalibus nixibus interemptae? In tutela Vulcani est ignis, et materies ejus in illius regimine constituta est: et cur aedes frequentissime sacras, atque urbium portiones ad cine-

rem patitur flammaram voracitate collabi? Divinationis scientiam largitur hariolantibus Pythius, et cur obliquata, dubia, cur obscuritatis submersa caligine dat saepius subministratque responsa? Aesculapius officiis et medendi artibus praeest: et cur plura morborum et valetudinum genera ad sanitatem nequeunt incolumitatemque perducere, immo sub ipsis fiunt curantium manibus atrociora? Curat Mercurius ceronia, pugillatibus et luctationibus praeest: et cur invictos omnes non perficit, quibus praeest? cur unius in officio praesidatus, hos victoriae compotes, alios vero perpetitur ignominiosa infirmitate rideri?

XXIV. Tutelaribus, inquit, supplicat Diis nemo, et idcirco singuli familiaribus officiis atque auxiliis defunt. Nisi enim thura, et falsas accipiant fruges, benefacere Dii nequeunt? et nisi pecorum sanguine delibutas suas conspexerint arulas, suos deserunt atque abjiciunt praesidatus? At quin ego rebar paulo ante, spontaneas esse numinum benignitates, utroque ab his fluere inexpectata benevolentiae munera. Numquid enim rex poli libamine aliquo exambitur aut hostia, ut omnia ista, quibus vivitur, commota mortalium gentibus largiatur? Non fervorem genitalem solis Deus, noctis et tempora, ventos, pluvias, fruges, cunctis subministrat aequaliter bonis, malis, justis, ingenuis, servis, pauperibus, divitibus? Hoc est enim proprium Dei potentis ac veri, inexorata beneficia praebere fessis atque invalidis rebus, et multiformi semper asperitate vallatis. Nam sacrificiis editis id quod postcaris annuere, non est istud postulantibus subvenire, sed benignitatis propriae munificentiam venditare. Ludimus et lascivimus tanta in re homines, et quid sit Deus obliti, quid istius magnificentia nominis, quidquid vile vel sordidum suspiciosa potuimus credulitate confingere, divinis tutelariis arrogamus.

XXV. Uctionibus, inquit, superest Uinxia, cingulorum Cinxia replicationi, Victa et Potna sanctissimae victui potniue procurant. O egregia numinum, et singularis interpretatio potestatum, nisi postes virorum adipali unguine oblinerentur a sponis: nisi virginalia vincula jam ferventes dissolverent, atque imminentes mariti, nisi potarent, et manderent homines, Dii nomina non haberent? Quid? quod non contenti tam deformibus subdidisse atque implicuisse Deos curis, naturas his etiam feras, truculentas, immanes, malis gaudentes semper, et humani generis attribuitis vastitate.

XXVI. Non commemorabimus hoc loco Deam Lavernam furum, Bellonas, Discordias, Furias: et laeva illa quae constituitis numina taciturnitatis silentio praeteribimus. Martem ipsum ponemus in medio, et speciosam illam Cupidinum matrem: ex quibus unum praeficitis proeliis, amoribus alteram et cupiditatis ardori. Potestatem, inquit, bellorum Mars habet, utrumne ut mota compefeat, an ut cessantia et quieta commoveat? Nam si sedator militaris insaniae est, cur quotidie bella non desunt? Sin autem conditor illorum est, Deum ergo dicemus in voluptatis suae dulcedinem collidere orbem totum: discordiarum et discriminum causas inter gentes ferere terrarum longinquitate disjunctas: conducere ex diverso tot mortalium millia, et intra verbi unius moras campos cadaveribus aggerare, sanguineos praecipitare torrentes, fundatissima delere imperia, aequare urbes solo, libertatem ingenuis abrogare, et servitutis conditionem imponere, dissensionibus gaudere civilibus, commorientium fratrum parricida nece, et ad ultimum filiorum et patrum parricidali congressionis horrore.

XXVII. Quod ipsum licebit in Venerem pari atque eadem ratione traducere. Nam si amoris haec flami-

mas, sicut perhibetis et creditis, cogitationibus subdit humanis, sequitur ut intelligi debeat, quidquid labis et criminis ab insania proficiscitur tali, id Veneris debere vulneribus imputari. Ergone Dea cogente in vilissimi nominis scorta suam saepius produnt etiam nobiles dignitatem, disuniuntur tenacium matrimoniorum nexus, in incestas libidines necessitudo sanguinis inardescit, insaniunt in liberos matres, patres virginum suarum vota in se vertunt, contra decus aetatis senes in obscenos ingemunt curis juvenilibus appetitus, sapientes et fortes viri solvunt decreta constantiae virilitatis vigore mollito, innectuntur cervicibus laquei, conscenduntur ardentis rogi, et per vastas atque altissimas rupes jaciunt se passim voluntariis saltibus praecipitati?

XXVIII. Quisquamne est hominum rationis alicujus primordiis indutus, qui divinitatis constantiam tam foedis polluat aut contaminet moribus? qui naturas attribuat Diis tales, quas in agrestibus beluis lenitudo saepe permulit atque extenuavit humana? Ubinam quaeso est illud, quod ab omni perturbationis affectu Dii procul amoti sunt? quod lenes, placidi, mites, quod in genere virtutis unito perfectionis apicem, atque ipsius retinent sapientiae summitatem? aut cur eos oramus, ut a nobis adversa atque inimica propellant, si malorum omnium, quibus quotidie carpimur, ipsi esse nobis reperiuntur auctores? Quantumlibet nos impios, irreligiosos vocetis, aut atheos, numquam fidem facietis esse amorum Deos, esse bellorum, esse qui discordias conferant, qui furialibus stimulis animos inquietent. Aut enim verissime Dii sunt, et ea quae commemorastis non faciunt: aut si ea quae dicitis, faciunt, sine ulla dubitatione Dii non sunt.

XXIX. Et tamen possemus utcumque accipere a vobis has mentes impiarum plenissimas fictionum, si

non multa de Diis ipsi tam contraria promentes, dissolventiaque se ipsa, sustinere animi compelleretis assensum. Cum enim singuli singulos anteire interioris contenditis scientiae laude, et Deos ipsos, quos opinamini, tollitis: et reponitis alios, quos manifestum est non esse: et alius aliud de iisdem dicitis rebus, et innumeros esse conscribitis, quos esse singulos semper consensus accepit humana. Incipiamus ergo solenniter ab Jano et nos patre, quem quidam ex vobis mundum, annum alii, solem esse prodidere nonnulli. Quod si accipiemus ut verum sit, sequitur, ut intelligi debeat nullum unquam fuisse Janum, quem ferunt Coelo atque Hecate procreatum in Italia regnasse primum, Janiculi oppidi conditorem, patrem Fonti, Vulturini generem, Juturnae maritum: atque ita per vos Dei nomen eraditur, quem in cunctis anteponitis precibus, et viam vobis pandere Deorum ad audientiam creditis. Rursus vero si Janus est annus, Deus esse nec sic potest. Quis enim annum ignorat temporis esse circumscriptionem statam, nec habere vim numinis id, quod spaciis mensium, et dierum dinumeratione conclusum est? Quod ipsum licebit in Saturnum non absimili ratione traducere. Nam si tempus significatur hoc nomine, Graecorum ut interpretes autumant, ut quod chronos est, habeatur Cronos, nullum est Saturnium numen. Quis est enim tam demens, qui tempus esse dicat Deum, quod mensura cujusdam est spacii in continua serie perpetuitatis inclusi? atque ita ex ordine tolletur et ille coelestium, quem coelo esse editum patre, magnorum esse procreatorem Deorum, vitifatorem, falciferum vetustas edidit prisca, et minorum transmissit aetati.

XXX. Nam quid de ipso dicemus Jove, quem solem esse dictitavere sapientes, agitantiem pinnatos currus, turba consequente divorum? aethera nonnulli

flagrantem vi flammea, atque ardoris inextinguibili vastitate? Quod si liquet, et constat, nullus ergo omnino est vobis auctoribus Jupiter: qui patre editus Saturno, atque Ope matre, ut genitoris evaderet rabiem, in Cretenfium finibus memoratur esse celatus. Jam vero Junonem opinatio nonne confimilis Deorum tollit e censu? Nam si aer illa est, quemadmodum vos ludere ac dicitare consueftis, Graeci nominis praeposteritate repetita, nulla soror et conjux omnipotentis reperietur Jovis, nulla Fluonia, nulla Pomona, nulla Oflipagina, nulla Februtis, Populonia, Cinxia, Caprotina: atque ita reperietur inaniffima esse iftius nominis fictio, opinionis vacuae celebritate vulgata.

XXXI. Aristoteles, ut Granius memorat, vir ingenio praepotens, atque in doctrina praecipuus, Minervam esse Lunam probabilibus argumentis explicat, et literata auctoritate demonftrat. Eamdem hanc alii aetherium verticem, et summitatis ipfius esse summam dixerunt: memoriam nonnulli: unde ipfum nomen Minerva, quali quaedam Meminerva formatum est. Quod si accipit res fidem, nulla est ergo Mentis filia, nulla victoriae, nulla Jovis elata de cerebro inventrix oleae, nulla magifteriis artium, et disciplinarum varietatibus erudita. Quod aqua nubat terram, appellatus est, inquit, cognominatusque Neptunus. Si ergo liquoris obtentio nominis hujus appellatione figuratur, nullus Deus est omnino Neptunus: atque ita tollitur, et removetur e medio Stygii frater Jovis, Olympiique germanus, tridenti armatus ferro, piftricum dominus atque maenarum, rex falforum gurgitum, et tremebundi motator foli.

XXXII. Mercurius etiam quali quidam medicurrius dictus est: et quod inter loquentes duo media currat et reciprocetur oratio, nominis hujus concinnata est qualitas. Ergo si haec ita funt, non est Dei Mercu-

rius nomen, sed sermonis reciprocantis et vocis, atque ita hoc pacto aboletur et extinguitur caduceator ille Cyllenius in algido fufus monte, vertice, verborum excogitator et nominum: nundinarum, mercium, commerciorumque mutator. Terram quidam e vobis, quod cunctis fufficiat animantibus victum, matrem esse dixerunt magnam: eandem hanc alii, quod falutarium feminum frugem gerat, Cererem esse pronunciant: nonnulli autem Vefam, quod in mundo flet fola, caeteris ejus partibus mobilitate in perpetua confitutis. Quod fi ratione profertur et alleveratur certa, trina pariter nomina vobis interpretibus nulla funt: non Ceres, non Vefia Deorum esse computabuatur in faitis: non ipfa denique mater Deum, quam Nigidius autumat matrimonium tenuiffe Saturni, Dea recte poterit nuncupari: liquidem unius terrae haec funt omnia nomina, et his fola praedicationibus indicatur.

XXXIII. Praetermittimus hoc loco fatietatis fuga Vulcanum: quem esse omnes ignem pari vocum pronunciatif affenfu: quod ad cunctos veniat, Venerem, et quod fata in lucem proferpant, cognominatam esse Proferpinam: qua rurfus in parte trium capita numinum tollitis: liquidem primum elementi eft nomen, non fentientis vocabulum poteflatis: libidinis alterum per cuncta animantia diffufae: tertium vero fignificat attollentia fe germina, et frugum fubcrefcentium motiones. Quid? cum Liberum, Apollinem, Solem, unum esse contenditis numen vocabulis amplificatum tribus, nonne fententiis veftris Deorum imminuitur cenfus, et opinio praedicata dilabitur? Nam fi verum eft folem eundem Liberum esse, eundemque Apollinem, fequitur ut in rerum natura neque Apollo fit aliquis, neque Liber: atque ita per vos ipfos aboletur, eraditur, Semeleius, Pythius:

alter foeculentae hilaritatis dator, Sminthiorum alter perniciēs murum.

XXXIV. Non indocti apud vos viri, neque quod induxerit libido garrientes, Dianam, Cererem, Lunam, caput esse unius Dei triviali germanitate pronunciant: neque, ut sunt trinae dissimilitudines nominum, personarum differentias tres esse: Lunam in his omnibus vocari, atque in ejus vocamen reliquorum seriem coacervatam esse cognominum. Quod si exploratum, si fixum est, atque ita si esse rei veritas monstrat, cassum iterum nomen est Cereris, cassum Dianae: atque ita perducitur res eō, ut et illa frugum, sicut perhibetis, inventrix, vobis ducibus atque auctoribus nulla sit: et exspolietur Apollo germana, quam quondam puris in fontibus abluentem membrorum sordes corniger ille venator inspexit, et poenam curiositatis invenit:

XXXV. In Philosophiae memorabiles studio, atque ad istius nominis columnen vobis laudatoribus elevati; universam istam molem mundi, cujus omnes amplexibus ambimur, tegimur, ac sustinemur, animal esse unum, sapiens, rationabile, consultum probabili asseveratione definiunt: quorum si est vera, et fixa, certa sententia, etiam illi continuo desinent Dii esse, quos in ejus portionibus paulo ante immutatis nominibus constituebatis. Ut enim homo unus nequit permanente sui corporis integritate in homines multos scindi: neque homines rursus multi disjunctionis differentia conservata in unius sensus simplicitateni conflari: ita si mundus unum est animal, et unius mentis agitatione motatur: nec in plura potest numina dissipari, nec, si ejus particulae Dii sunt, in unius animantis conscientiam cogi, atque verti. Luna, sol, tellus, aether, astra, membra sunt, et mundi partes: quod si partes et membra sunt, animalia utique sui nominis non sunt: neque enim partes hoc

ipsum esse, quod totum est, aliqua in re possunt: aut sibi sapere, sibi sentire, quod sine totius animantis assensu nullis propriis afficiatur e motibus, quo constituto, acposito, summa omnis illuc redit: ut neque Sol Deus sit, neque Luna, neque Aether, Tellus, et cetera. Sunt enim partes mundi, non specialia numinum nomina: atque ita perficitur, omnia vobis turbantibus miscentibusque divina, ut in rerum natura unus Deus constituatur mundus, explosis omnibus ceteris: quinimmo inaniter, vacue, et sine ulla substantia constitutis.

XXXVI. Si totidem nos modis, totidemque sententiis Deorum vestrorum subrueremus fideni, nulli esset dubium, quin ira et rabie concitati, ignes, feras, et gladios, atque alia postularetis suppliciorum in nos genera, quibus sitim soletis vestram nostri sanguinis appetitione proluere. Cum vero per vos ipsos prope omnis gens numinum sub ostentatione tollatur ingeniorum atque doctrinae, audetis intendere nostri nominis causa res humanas ab Diis premi: cum quidem, si verum est esse illos uspiam, atque incalescere irarum flammis, nihil habeant justius, propter quod in vos saeviant, quam quod eos negatis subsistere, neque una esse in parte naturae.

XXXVII. Musas Mnaseas est auctor filias esse Telluris et Coeli: Jovis ceteri praedicant ex Memoria uxore, vel mente: has quidam virgines, alii matres fuisse conscribunt. Libet enim jam paucis etiam illas partes attingere, quibus alius aliud eadem de re dicere opinionum diversitate monstramini. Ephorus has igitur numero esse tres effert: Mnaseas, quem diximus, quatuor: Myrtilus inducit septem: octo asseverat Crates: ad extremum Hesiodus novem cum numinibus prodit, Diis caelum et sidera locupletans. Nisi fallimur, ista dissensio nihil scientium verum est, non ab rei veritate descendens. Nam si liquido sci-

retur, quid sit, unanimis esset vox omnium, et in eisdem sententiae finem cunctorum pergeret et conveniret assensio.

XXXVIII. Quonam modo igitur religionis potestis integrare vim plenam, cum circa ipsos erretis Deos? aut ad venerabiles invitare nos cultus, cum nihil nos certi de ipsorum numinum comprehensione doceatis? Ut enim de mediis conticescamus auctoribus, aut ille primus eradit atque interficit sex divas Musas, si esse illas constat novem: aut ille ultimus et extremus sex apponit, quae nullae sunt, tribus solis in veritate constantibus: ut neque sciri possit, aut comprehendi, quatenam debeant addi, quae demum, et in periculum deducatur religionis ipsius susceptio, aut id quod non est colens, aut quod sit fortasse praeteriens. Novensiles Piso Deos esse credit novem in Sabinis apud Trebiam constitutos. Hos Granius Musas putat, consensum accommodans Aelio: novenarium numerum tradit Varro, quod in movendis rebus potentissimus semper habeatur et maximus, novitatum Cornificius praesides, quod curantibus his omnia novitate integrentur, et consentiant: Deos novem Manilius, quibus solis Jupiter potestatem jaciendi sui permiserit fulminis. Cincius numina peregrina novitate ex ipsa appellata pronunciat: nam solere Romanos religiones urbium superatarum partim privatim per familias spargere, partim publice consecrare: ac ne aliquis Deorum multitudine aut ignorantia praeteriretur, brevitatis et compendii causa uno pariter nomine cunctos Novensiles invocari.

XXXIX. Sunt praeterea nonnulli, qui ex hominibus divos factos hac praedicant appellatione signari, ut est Hercules, Romulus, Aesculapius, Liber, Aeneas. Sententiae, ut apparet, diversae sunt hae omnes: neque fieri per rerum naturam potest, ut qui opinionibus differunt, veritatis unius habeantur auctores.

Si enim Pisonis sententia vera est, Aelius et Granius mentiuntur: si quod dicitur ab his certum est, peritissimus errat Varro, qui rebus in substantia constitutis inanissimas subdit et res cassas. Si novenarius numerus cognomen Novensilium ducit, Cornificius labare convincitur, qui novitati praesidentibus divis alienae potentiae vim donat. Quod si opinio Cornificii vera est, imprudens Cincius invenitur, qui urbium victarum Deos potestate afficit Novensilium numinum. Quod si hi sunt, quos Cincius praedicat, Manilius dicere reperietur falsum, qui alieni fulminis jaculatores sub istius vocaminis appellatione concludit. Quod si exploratum et verum est id quod Manilius autumat, in errore sunt hi maximo, qui honoribus divinis auctos, consecratosque mortales ob novitatem honoris existimant nuncupari. Quod si Novensiles hi sunt, qui meruerunt ad sidera sublevari, postquam sunt vitae mortalitate defuncti, nulli prorsus Novensiles Dii sunt. Ut enim servi, milites, magistri, non sunt personarum subjacentium nomina, sed officiorum, conditionum, et munerum: ita cum Novensiles dicimus nomen esse Deorum, qui ex hominibus meruerunt Dii esse, manifestum et promptum est non personas specialiter definitas, sed novitatem ipsam cognomine Novensilium nuncupari.

XL. Nigidius Penates Deos Neptunum esse atque Apollinem prodidit, qui quondam muris urbem Ilium conditione adjuncta cinxerunt. Idem rursus in libro sexto exponit et decimo, disciplinas Ethruscas sequens, genera esse Penatium quatuor, et esse Jovis ex his alios, alios Neptuni, inferorum tertios, mortalium hominum quartos, inexplicabile nescio quid dicens. Caesius et ipse has sequens Fortunam arbitratur, et Cererem, Genium Jovialem, ac Palem, sed non illam foeminam, quam vulgaritas accipit, sed masculini nescio quem generis ministrum Jovis, ac

villicum. Varro, qui sunt introrsus, atque in intimis penetralibus coeli Deos esse censet, quos loquimur, nec eorum numerum, nec nomina sciri. Hos Consentes, et Complices Ethrusci ajunt, et nominant, quod una oriantur, et occidant una: sex mares, et totidem foeminas nominibus ignotis, et miserationis parcissimae: sed eos summi Jovis consiliarios, ac principes existimari. Nec defuerunt, qui scriberent Jovem, Junonem, ac Minervam, Deos penates existere, sine quibus vivere, ac sapere nequeamus, sed qui penitus nos regant ratione, calore, ac spiritu. Ut videtis, et hic quoque nihil concinens dicitur, nihil una pronuntiatione finitur: nec est aliquid fidum, quo insistere mens possit veritati suae proxima suspicione conjiciens. Ita enim labant sententiae, alteraque opinio ab altera convellitur, ut aut nihil ex omnibus verum sit: aut si ab aliquo dicitur, tot rerum diversitatibus nesciatur.

XLI. Possumus, si videtur, summatim aliquid et de Laribus dicere, quos arbitratur vulgus vicorum atque itinerum Deos esse, ex eo quod Graeci vicos cognominant lauras. In diversis Nigidius scriptis modo tectorum domuumque custodes, modo Curetas illos, qui occultasse perhibentur Jovis aeribus aliquando vagitum, modo Digitos Samothracios, quos quinque indicant Graeci Idaeos dactylos nuncupari. Varro similiter haesitans, nunc esse illos Manes, et ideo Maniam matrem esse cognominatam Larum: nunc arios rursus Deos, et heroas pronuntiat appellari: nunc antiquorum sententias sequens larvas esse dicit Lares, quasi quosdam genios, defunctorum animas mortuorum.

XLII. Infinitum est et immensum species ire per singulas, atque ipsis facere promptum libris, nullum esse a vobis Deum, neque existimatum, neque creditum, de quo ambiguas, discrepantesque sententias

opinionum mille varietatibus non prompseritis. Sed brevitatis et fastidii causa satis est dixisse, quae dicta sunt: et est operosum nimis coacervare in unum multa, cum ex uno et ex altero manifestum fiat, et patcat, labare, nec quidquam vos certi de his rebus quas allertis dicere: nisi forte dicetis, etiam si personaliter ignoramus, qui sunt Lares, qui Novensiles, qui Penates, esse illos tamen consensione ipsa vindicante auctorum, et in numeris caelitem formam sui generis obtinere. Et quemadmodum poterit an sit Deus aliquis sciri, si ignorabitur et nescietur quid sit? aut postulatio ipsa beneficiorum valere, si exploratum non erit, non certum, quis ad quamque debeat consultationem vocari? Omnis enim, qui quaerit alicujus numinis impetrare responsum, debet necessario scire, cui supplicet, quem imploret, a quo rebus auxilia et necessitatibus exposcat humanis: maxime cum vos ipsi, et non omnes omnia Deos posse praestare, et dissimilibus ritibus singulorum animos referatis offensionesque placari.

XLIII. Etenim si hic atram, ille albam desiderat pellem, huic capite velato, illi sacrificandum est nudo, de matrimoniis ille consulitur, hic medelas incommoditatibus praestat, interesse non potest nihil, an sit ille Novensilis, an ille, cum ignoratio rerum, et personarum confusio Deos offendat, cogat et necessario piaculum contrahi? Finge enim me ipsum incommoditatis alicujus et declinandi periculi causa horum cupiam numinum supplicare dicentem: Adeste, adestote Dii Penates, tu Apollo, tuque Neptune, omniaque haec mala, quibus uror, torreo, vexor, vestri numinis averruncate clementia: eritne spes aliqua referendae ab his opis, si Ceres, Pales, Fortuna, Jovialis aut Genius, non Neptunus et Apollo Penates Dii erunt? aut si Curetas pro Laribus invocaro, quos Digitos Samothracios pars vestrorum asseve-

rat auctorum, quemadmodum his potero auxiliatoribus et propitiis uti, cum neque his sua, et aliena illis imposuero cognomina? Usque adeo res exigit propriam Deos scire, nec ambigere, nec dubitare de uniuscujusque vi, nomine; ut si alienis ritibus et appellationibus fuerint invocati, et aures habeant structas, et piaculis nos teneant inexpiabilibus obligatos.

XLIV. Quare si vobis liquet, in sublimibus palatiis caeli habitare, consistere multitudinem istam, quam enumeratis Deorum, in unius proloquii finibus convenit vos stare: nec per varias distractos, repugnantesque sententias fidem ipsis rebus, quas struitis, derogare. Si Janus est, Janus sit: si Liber est, Liber sit: si Summanus, Summanus sit: hoc est enim confidere, hoc tenere, exploratae in rei cognitione defigi, non more caecorum atque errantium dicere: Novenses Musae sunt, Trebiani quinimmo Dii sunt, immo novenarius numerus, subversarum potius vel urbium praesides, et in id periculum ducere res tantas, ut dum alios tollitis, et reponitis alios, possit jure de cunctis, an sint ulla in parte, dubitari.

LIBER QUARTUS.

I Interrogare vos libet, ipsosque ante omnia Romanos Dominos rerum ac principes, utrumne existimatis Pietatem, Concordiam, Salutem, Honorem, Virtutem, Felicitatem, ceteraque hujusmodi nomina, quibus aras videmus a vobis cum magnificis exaedificatas delubris, vim habere divinam, coeli-que in regionibus degere? an ita ut assolet, dicis causa ex eo, quod optamus et volumus bona ista nobis contingere, superiorum retuleritis in censum? Nam si verba existimantes haec cassa, et nullius substantiae nomina, divinis tamen religionibus consecratis: erit vobis videndum, utrumne istud puerile sit ludicrum, an vestrorum numinum delusionem spectans, quibus coaequatis et adjungitis inaniam fragmenta verborum? Sin autem ex animi certiore sententia Deos esse et haec rati, templis et pulvinaribus onerastis, inscitiam nostram ut doceatis oramus, Victoria, Pax, Aequitas, et cetera quae in superioribus dicta sunt, quam ratione, qua via intelligi possunt Dii esse, atque ad superiorum concilium pertinere?

II. Nos enim, nisi forte communem tollitis nobis atque eripitis sensum, nihil horum sentimus et cernimus habere vim numinis, neque in aliqua con-

tineri sui generis forma: sed esse virtutem viri, salutem salvi, honorem honorati, victoris victoriam, concordis concordiam, pietatem pii, memoriam memoris: feliciter vero viventis ac sine ullis offensionibus felicitatem. Quod a vobis verissime dici ex contrariis promptum est oppositionibus noscitur, infelicitate, discordia, oblivione, iniquitate, impietate, ignavia pectoris, et valetudine corporis minus fausta. Ut enim haec accidunt, hominumque sunt posita in actionibus, affectibus fortuitis: ita quod illis adversum est ex qualitatibus benignioribus nominatur, in aliis necesse est haereat, ex quibus ita formatis figuratio ista concepta est nominum.

III. Nam quod nobis catervas ignotorum alias inducitis Deorum, existimare non possumus, utrumne istud serio, atque ex rei compertae faciatis fide: an fictionibus ludentes cassis ingeniorum lasciviatis luxu. Quod abjectis infantibus pepercit lupa non mitis, Luperca, inquit, Dea est auctore appellata Varrone. Ex rerum ergo proventu, non ex vi naturae Dea ista est prodita? et postquam feros morsus inhumanis prohibuit belua, et ipsa esse occoepit, et ipsius nominis significantiam traxit? aut si fuit jamdudum Dea, prius quam Romulus nasceretur et frater: cujus fuerit nominis atque appellationis expromite. Praestana est, ut perhibetis, dicta, quod Quirinus in jaculi missione cunctorum praestiterit viribus: et quod Tito Tatio, Capitolinum ut capiat collem, viam pandere atque aperire permissum est: Dea Panda est appellata, vel Pantica. Ante facta haec ergo numquam fuerant numina: et nisi Romulus tenuisset teli traiectione palatium, ni que Tarpejam rupem rex Sabinus potuisset accipere, nulla esset Pantica, nulla Praestana? Et si has dicitis ante sui causam fuisse cognominis, quod in priorae quaesitum est capite, cujus et haec fuerint vocaminis indicate.

IV. Pellendorum hostium Dea potens Pellonia est. Quorumnam, nisi molestum est, edite. Confligunt partes, atque inter se cominus armorum collatione decernunt: et haec illi est pars hostis, et illa huic hostilis: quos ergo Pellonia, cum hinc et inde pugnetur, pellet, aut in gratiam concessura est quorum, cum utrique debeat parti sui nominis vires, officiumque praestare? Quod si utique fecerit, id est partibus si utrisque favorem ac suffragium commodarit, nominis sui vim perdet, quod partis unius in pullione formatum est. Nisi forte dicetis, Romanorum tantum est Dea haec, et cum solis Quiritibus faciens gratiosis semper opitulationibus praesto est. Esse quidem hoc ita, quod nomini favemus, optamus: at quaestionem non exigua res habet. Quid enim Romani Deos possident peculiare, qui aliarum gentium non sint? et quemadmodum poterunt Dii esse, si non omnibus, quae ubique sunt gentes, aequabilitatem sui numinis exhibebunt? et ubi quaeso jam dudum Pellonia haec fuit, cum apud Furculas Caudinas decus publicum subjugatum est? cum apud Thrasimenum lacum sanguinei cucurrere torrentes? cum Diomedis campi Romanis cadaveribus aggerati sunt? cum mille alia vulnera proeliorum innumeris accepta sunt cladibus? dormiebat, stertebat, aut quod vilia facere consueta sunt capita, in hostilia castra defugerat?

V. Dii laevi, et laevae, sinistrarum tantum regionum sunt praesides, et inimici partium dexterarum. Quod quamvis istud ratione dicatur, quove animi sensu, neque ipsi nos assequimur, nec a vobis confidimus posse in aliquam lucem communis intelligentiae perducere. Jam primum enim mundus ipse per se sibi neque dexteras, neque laevas, neque superas regiones, neque imas, neque anticas habet, neque posticas. Quidquid enim teres est, atque ex omni

parte rotunditatis solidae convexione conclusum, nullum habet initium, nullum finem: ubi finis, et initium nullum est, esse aliqua portio sui nominis, et initium non potest. Itaque cum dicimus, dextera haec regio est, et illa laeva: non ad mundi habitum dicimus qui sui simillimus totus est, sed ad positionem nostram, situmque revocamus, qui informati sic sumus, ut alia dextera, alia nobis dicantur esse laeva: quae tamen haec ipsa quae laeva appellamus, et dextera alia, in nobis nihil habent perpetuum, nihil fixum: sed prout nos casus, atque eventus collocaverit temporis, ita nostris sumunt ab lateribus figurationes. Si orientem solem respexero, cardo mihi frigoris, et Septentrio fit laevus: in quem si ora traduxero, erit mihi sinister Occasus, qui ab sole posterganeus habebitur. Rursus vero si jecero plagam ad occidentem lumina, in vocabulum sinistri Auster, et Meridies transit: in quam si me partem necessaria temporis circumegerit ratio, fit ut oriens laevus immutata corporis conversione dicatur, qua ex re poterit facillime recognosci, neque dextera, neque laeva natura esse ulla, sed positionis, temporis, et prout nostri corporis habuerit se situs rerum ad circumstantiam collocatus. Quod cum ita se habeat, quam ratione, quo pacto sinistrarum partium Dii erunt, cum easdem constituerit regiones modo dexteris fieri, modo laevas? Aut quid dexteris meruerunt de immortalibus Diis partes, ut sine ullis praesidiis degerent, quas esse faustas, et prosperis semper cum ominibus ediderunt?

VI. Lateranus, ut dicitis, Deus est focorum et Genius, dictusque hoc nomine, quod ex laterculis crudis ab hominibus caminorum istud exaedificetur genus. Quid ergo si testa, aut materia fuerint quaecumque alia fabricati foci, Genios non habebunt? et ab officio tutelae, quisquis iste est Lateranus, abscedet, quod regni sui possessio non luteis

constructa est formis? Et quid, quaeso, ut faciat, praesidatum focorum Deus ille sortitus est? Per humani generis coquinas currit, inspiciens et explorans quibusnam lignorum generibus suis ardor in focus excitetur: habitudinem fictilibus contribuit vasculis, ne flammaeum dissiliant vi victa: curat ut ad sensum palati suis cum jucunditatibus veniant rerum in corruptarum sapes, et an rite pulmenta condita sint, praegustatoris fungitur, atque experitur officio. Itane istud non foedum, quinimmo, ut verius dixerim, non contumeliosum, non impium, ad hoc tantum inducere Deorum nescio quas fictiones, non quas dignis honoribus prosequare, sed quas rebus turpibus, et infami praeficias actioni?

VII. Etiamne militaris Venus castrensis plagis praesidet, et puerorum stupris? Etiamne Perfica una est e populo numinum, quae obscenas illas et luteas voluptates ad exitum perficit dulcedine inoffensa procedere? Etiamne Pertunda, quae in cubiculis praesto est, virginalem scrobem effodientibus maritis? Etiamne Tutunus, cujus immanibus pudendis, horrentique fascino, vestras inequitare matronas, et auspicabile ducitis, et optatis? Quod si minime vos admonent ad intellectum veritatis res ipsae: nec ex ipsis saltem potestis nominibus noscere inanissimae superstitionis figmenta haec esse, et falsorum imaginationes Deorum? Putationibus arborum Puta, inquit, praesto est, rebus petendis Peta: Deus nemorum Nemesstrinus est: Patellana numen est, et Patella, ex quibus una est patefactis, patefaciendis rebus altera praestituta. Nodutis dicitur Deus, quia ad nodos perducit res satas: et quae praestit frugibus ferendis, Terensis: ab erroribus viarum Dea Vibilia liberat: in tutela sunt Orbonae orbatu liberis parentes: in Naeniae, quibus extrema sunt tempora. Jam quae durat et solidat infantibus parvis ossa, Ossilago

ipfa memoratur. Mellonia Dea est pollens potensque in apibus, mellis curans custodiensque dulcedinem.

VIII. Dicite, o quaeso ut ita vobis propitiae faveant, Peta, Puta, Patella, si omnino essent apes ullae in terris, aut si exos genus humanum, velut quidam vermiculi nasceremur, Dea Mellonia non esset: aut Ossilago solidatrix ossium nomen proprium non haberet? Etenim quaero, et rogitō, utrumne vobis videantur antiquiores Dii esse natura, tempore, vetustate, an homines, an apes, fruges, virgulta, et caetera? Dubitabit hominum nemo, quin innumeris dicatis Deos aetatibus, saeculis, cuncta quaecunque sunt antea. Quod si habet se ita, qui fieri per rerum naturam potest, ut ex rebus postea procreatis acciperent nomina ea, quae sunt priora temporibus? aut tutelae sortirentur earum Dii rerum, quae nondum essent genitae, et in usum mortalibus attributae? An numquid jamdudum sine nominibus Dii erant, et postquam res nasci, terrisque inesse coeperunt, his a vobis dignati sunt signis atque appellationibus nuncupari? Et unde scire potuistis quae nomina singulis inderetis, cum esse illos ignoraretis omnino, aut inesse potentias his certas: cum esset vobis similiter nescium, quisnam eorum quid posset, et cui rei deberet pro sui numinis potestate praeponi?

IX. Quid ergo, inquitis, hos Deos nusquam esse gentium judicatis, sed falsis opinionibus constitutos? Non istud nos soli, sed veritas ipsa dicit, et ratio: et ille communis, qui est cunctis in mortalibus, sensus. Qui est enim qui credat esse Deos Lucrios, et lucrorum consecutionibus praesidere, cum ex turpibus causis frequentissime veniant, et aliorum semper ex dispendiis consent? Quis Libentinam, quis Liburnum libidinum superesse tutelae, quas jubet sapientia fugere, et quas mille per species propudiosa

expetit et exercet obscœnitas? Quis Limentinum, quis Limam custodiam liminum gerere, et janitorum officia sustinere: cum sanorum quotidie videamus, et privatarum domorum convelli et subrui: nec sine his esse flagitiosos ad lupanaria commeatus? Quis curatores obliquitatum Limos? quis Saturnum praesidem fativis? quis Montinum montium? quis segnium Murciam? quis ad extremum Deam Pecuniam esse credat, quam velut maximum numen vestrae indicant literae donare annulos aureos, loca in ludis atque in spectaculis priora, honorum suggestus fummos, amplitudinem magistratus, et quod maxime pigri ament, securum per opulentias ocium.

X. Quod si habere insistitis suos proprios praesides ossa, mella, et lumina, caeteraque alia, quae vel cursim perstrinximus, vel nimietatis non attigimus taedio, licet consimili ratione nulle alios Deos inducere, qui rebus innumeris debeant suam curam, custodiamque praebere. Cur enim Deus praesit melli uni tantummodo, non praesit cucurbitis, rapis, non cunilae, nasturtio, non ficis, betaceis, caulibus? Cur sola meruerint ossa tutelam, non meruerint ungues, pili, caeteraque alia locis posita in obscuris, et verecundioribus partibus, et sunt casibus obnoxia plurimis, et curam magis Deorum, diligentiamque desiderant? Aut si et has dicitis partes suis agere sub tutelaribus divis, incipient totidem Dii esse, quot res sunt: nec explicabitur ratio, cur non rebus omnibus divinae praesidant curae, si certas res esse, quibus praesint numina et provideant, dixeritis.

XI. Quid dicitis o patres novarum religionum, quid potestatum? Hoscine a nobis Deos violari, et negligi sacrilego clamitatis, quiritanique contemni Lateranum Genium focorum, Limentinum praesidem liminum, Pertundam, Perficam, Nodutum Terensem? et quia non supplices Mutuno procumbimus atque

Tutuno, ad interitum res lapsas, atque ipsum dicitis mundum leges suas et constituta mutasse? At quin videte, perspicite, ne dum talia consingitis monstra, taliaque molimini, Deos offenderitis certissimos, si modo sunt ulli, qui istius nominis mereantur sustinere atque habere fastigium, nec propter aliam causam mala ista, quae dicitis, ferveant, et quotidianis accessionibus inolecant. Cur ergo, e vobis fortasse aliquis dixerit, esse falsum istos Deos contendis? Et invocati ab haruspicibus parent, et suis acciti nominibus veniunt, et fidelia reddunt responsa quaerentibus? Possumus obtinere falsum esse quod dicitur, vel quod suspicionibus plenissima res tota est: vel quod multas quotidie praedictionum videmus, aut aliter cadere, aut in contrarios exitus frustrata expectatione torqueri.

XII. Sed sint, ut asseritis, vera, eandem tamen facietis fidem Melloniam, verbi causa, vel Limentinum inferere se fibris, et ad rerum, quas quaeritis, significantias aptare? Numquid illorum aliquando vidistis os, habitum, faciem? aut eadem haec possunt in pulmonibus, aut jecusculis conspici? Nonne accidere, fieri, licet astu dissimiletis, potest, ut alter pro altero subeat, fallens, ludens, decipiens, atque invocati speciem praestans? Si magi haruspicum fratres suis in accitionibus memorant antitheos saepius obrepere pro accitis: esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui Deos se fingant, nesciosque mendacis et simulationibus ludant: cur ratione non pari credamus hic quoque subicere se alios pro eis qui non sunt; ut et vestras opinioniones firment, et sibi hostias caedi alienis sub nominibus gaudeant?

XIII. Aut si sic accipere rei novitate renuitis, unde vobis est scire, an sit unus aliquis, qui succedat pro omnibus quos invocatis, partibusque se cunctis lo-

eorum divisionumque supponens, multorum vobis speciem divorum praebeat et potestatum? Quisnam iste est unus? interrogabit. Forte possumus istum veris auctoribus dicere: sed ne nobis fidem habere nolitis, Aegyptios, Persas, Indos, Chaldaeos, Armenios interroget, omnesque illos alios, qui in interioribus viderunt et cognoverunt haec artibus: jam profecto discetis, quisnam sit Deus unus, vel sub eo qui plurimi, qui Deos se fingant, et humani generis imprudentiam ludant. Jamdudum nos pudet ad eum locum venire, in quo risum tenere non possunt non tantum pueruli, et procaces, verum etiam ferii, atque in moris tetrici asperitatem durati. Nam cum a doctoribus omnes nostris insinuatim acceperimus et traditum, in declinationibus Deorum pluralivos numeros non esse, quod essent Dii singuli, nec communiter ire per plurimos uniuscujusque nominis proprietates quirit: (*Neque enim fieri per rerum naturam potest, ut quod unum est, fiat duo: et in diversas res eat unitas, ingenita simplicitate divisa.*) immemores vos facti, et puerilium disciplinarum recollectione composita, et complures subditis vocabulis iisdem Deos, et cum sitis alias in eorum numero restrictiores, multiplices eos rursus cognominum societate fecistis: quam quidem olim partem iudicii acris viri, atque ingenio perspicaci, tam sermone Italo explicuere, quam Graeco. Et dare nobis compendium potuisset res ista, si non et aliquos videremus literatum esse istarum expertes: et institutus a nobis sermo nos quoque compelleret nonnihil de his rebus, quamvis ab illis sumptum, commemoratumque, depromere.

XIV. Ajunt igitur Theologi vestri, et vetustatis absconditae conditores, tres in rerum natura Joves esse: ex quibus unus Aethere sit patre progenitus, alter Caelo, tertius vero Saturno, apud insulam Cretam et sepulturae traditus, et procreatus. Quin-

que Soles, et Mercurios quinque: ex quibus, ut referunt, Sol primus Jovis filius dicitur, et Aetheris habetur nepos: secundus aequè Jovis filius, et Hyperiona proditus genetrice: tertius Vulcano, non Lemnio, sed Nili qui fuerit filius: quartus Jalyli pater, quem Rhodi peperit heroicis temporibus Acantho: quintus Scythici regis, et versipellis habetur Circae. Jam Mercurius primus, qui in Proserpinam dicitur genitalibus adhinnivisse subrectis, supremi progenies Coeli est. Sub terra est alter, Trophonius qui esse jactatur. Maja tertius matre, et Jove procreatus sed tertio: quartus soboles Nili est, cujus nomen Aegyptia gens horret et reveretur expromere. Quintus Argi est interemptor, fugitivus, atque exul, et proditor apud Aegyptum literarum. Sed et Minervae, inquiunt, sicut Soles et Mercurii, quinque sunt: ex quibus prima non virgo, sed ex Vulcano Apollinis procreatrix: Nili altera proles, et quae esse perhibetur Aegyptia Sais. Stirps Saturni tertia est, et quae usum excogitavit armorum: Jovis quarta progenies, quam Messenii Coryphasiam nuncupant: et quae Pallantem occidit patrem, incestorum appetitorem, est quinta.

XV. Ac ne longum videatur, et nimium, minutatim velle capita ire per singula, ajunt iidem Theologi quatuor esse Vulcanos, et tres Dianas, Aesculapios totidem, et Dionysos quinque, ter binos Hercules, et quatuor Veneres, tria genera Castorum, totidemque Musarum, pinnatorum Cupidinum trigas, et quadrigas Apollinarium nominum: quorum similiter genitores, similiter matres, loca quibus nati sunt, indicant, et originem singulorum suis cum prosapiis monstrant. Quod si verum et certum est, et ex rei cognitae asseveratione monstratur: aut omnes Dii non sunt, quoniam plures sub eodem nomine, quemadmodum accepimus, esse non possunt: aut si

aliquis ex his est, ignorabitur et nescietur: quia sit confimilium nominum confusione caecatus. Atque ita per vos ipsos, quamvis fieri nolitis, efficitur, ut haesitet religio conturbata: neque habeat finem certum, in quem dirigere se possit, nullis elusa ambiguitatis erroribus.

XVI. Fingite nos enim vel auctoritate idonea motos, vel violentia terroris vestri, induxisse in animum Minervam, verbi causa, sacris vobis solennibus et ritu velle adorare vulgato: res si cum divinas apparamus, aggredimurque aris flammantibus sua reddere constituta, Minervae omnes advolent, ac de istius nominis possessione certantes poscant sibi singulae apparatus illum sacrorum reddi: quid in medio faciemus nos animal tenue, vel in partes quas potius pii muneris officia transferemus? Dicit enim forsitan prima illa, quam diximus, meum nomen est Minervae, cum numine, quae Apollinem genui, quae Dianam, et ex mei uteri foetu coelum numinibus auxi, et Deorum numerum multiplicavi. Immo, inquiet quinta, Minerva, tu tinnis, quae marita, et puerpera toties castitatis purae imminuta es sanctitate? Nonne vides in Capitoliis omnibus virginaleis esse species Minervarum, nec nuptarum his formas ab artificibus cunctis dari? Desiste igitur nomen juris tibi asciscere non tui. Nam Minervam me esse genitore ex Pallante procreatam, testis omnis est poetarum chorus, qui Palladam me nuncupat, derivato a patre cognomine. Quid dicis, inquiet secunda haec audiens, ergone Minervium nomen tu fers parricida petulans, et ex amoris incesti contaminatione polluta? quae dum te fucis, atque artibus excolis meretriciis, jam patris in te mentem furialibus plenam cupiditatibus excitasti. Perge igitur, aliud tibi quaere signum: nam mea res ista est, quam Nilus maximus fluminum aquis generavit ex liquidis, et in virgineos habitus roris

concretionem conduxit. Quod si fidem inquiris facti, Aegyptios et ego testes dabo, quorum Neith lingua dicor, Platonis testificante Timaeo. Quid deinde arbitramur fore? desistetne et illa Minervam se dicere, cui Coryfae nomen est, vel ex Coryfae matris signo, vel quod ex vertice summo Jovis parmam ferens emicuit, atque armorum accincta terroribus? Aut illam, quae tertia est, cessuram patienter nomen, et non dictis talibus habituram rationem sui, et primarum arrogantiam refutaturam? Itane tu audes majestatem tibi mei nominis usurpare Sai, ex caeno et ex gurgitibus prodita, coagulataque limosis? at tibi tu aliam dignitatem assume, Deam quae de vertice procreata mentiris te Jovis, et rationem te esse mortalibus ineptissimis suades? Ex capite conceptos filios procreat? ut arma quae gestas, procudi possent et fabricari, in verticis ipsius cavo officina fabrilis fuit, incudes, mallei, fornaces, folles, carbones, et forcipes? aut si verum est quod asseveras, rationem te esse, desiste tibi nomen id, quod meum est, vindicare, nam quam dicis ratio, non est species nominis certa, sed obscurarum intelligentia causarum. Si ergo, ut diximus, officia nobis adeuntibus religiosa Minervae adsint quinque, ac de hujus nominis proprietate rixantes, sibi quaeque desideret aut thuris fustimenta libari, aut ex pateris aureis inferia vina defundi, quo disceptatore, quo iudice controversias tollemus tantas? aut quis quaesitor, quis arbiter cervicibus tantis erit, qui inter personas hujusmodi, aut vindicias justas dare, aut sacramenta conetur pronuntiare non iusta? nonne potius ibit domum, seseque abstinens ab negociis talibus tutius esse arbitratum nihil horum contingere, ne aut uni dando, quod omnium est, inimicas efficiat caeteras, aut iustitiae crimen incurrat, si id attribuat cunctis, quod esse oportebat unius?

XVII. Possumus haec eadem de Mercuriis, Solibus, imo de aliis omnibus quorum numeros tenditis et multiplicatis, expromere. Sed satis est ex uno rationem in caeteris eandem esse scire: et ne forte prolixitas fastidium audientiae pariat, cessabimus ire per singula, ne dum vos arguimus nimietatis, loquacitatis immodicae suscipiamus et nos culpam. Quid dicitis o isti, qui ad Deorum nos cultus membrorum laniatibus invitatis, et suscipere nos cultum vestrorum compellitis numinum? Possumus difficiles non esse, si modo aliquid nobis dignum tanti nominis opinione monstretur. Ostendite nobis Mercurium, sed unum: date Liberum, sed unum: unam Venerem, atque unam similiter Dianam. Nam esse Apollines quatuor, aut tres Joves, numquam nobis facietis fidem: nec si testem ipsum citetis Jovem, aut Pythium constituatis auctorem.

XVIII. Sed ex diverso, nescio quis, unde, inquit, scimus, an explorata et cognita Theologi scriptitarint, an, ut visum est, atque sedit, libidinofam extulerint fictionem? Nihil istud ad causam: nec sermonis istius in eo est ratio constituta, utrumne res ita sint, Theologorum ut indicant scripta, an aliter se habeant, et multo dissociatae discrimine: nobis enim satis est rebus de publicatis loqui, neque quaerere quid sit in vero, sed refutare, convincere id, quod in medio positum est, atque opinatio concepit humana. Sed si mendaces illi, vos, veritas quae sit, exponite, et irrefutabile aperite secretum. Et qui fieri potis est, remotis magisteriis literarum? Quid est enim quod dici de immortalibus Diis possit, quod non ex hominum de his scriptis ad humanas pervenerit notiones? Aut quidquam vos ipsi de illorum ritibus potestis, caerimoniisque narrare, quod relatum in literas non sit, et scriptorum commentariis publicatum? aut si ponderis existimatis nullius haec esse, aboleantur

omnes libri, quos de Diis habetis compositos Theologorum, Pontificum, nonnullorum etiam philosophiae deditorum: quinimmo potius fingamus ab exordio mundi nullum aliquando mortalium scripsisse de Diis quidquam: experiri volumus, et cupimus scire, an nutire, an hiscere Deorum in mentione possitis, an concipere eos mente, quos in animis vestris nullius scripti informaverit notio. Cum vero nomina, et potentias illorum suggerentibus vobis libris addidisse vos constet, iniquum est detrahere literis his fidem, quarum ea quae dicitis testimonio atque auctoritate firmatis.

XIX. Nisi forte haec falsa, et ea, quae a vobis dicuntur, erunt vera. Quo argumento, quo signo? Cum enim homines utriusque, et qui haec, et illa commentati sunt, fuerint, et de rebus incertis ab utraque sit disputatum parte: arrogantis est dicere, id quod tibi placeat esse verum, quod vero animum laedit, id libidinis et falsitatis arguere. Per humani generis jura, atque ipsius mortalitatis confortia, cum auditis et legitis, ex illo, atque ex illa matre Deus ille est proditus: nonne animi vestri sensus tangit humanum nescio quid dici, et ex terreni generis humilitate proficiscens? aut cum esse arbitramini vos ita, sollicitudinem concipitis nullam, ne offensionis aliquid apud ipsos, quicumque sunt, contrahatis Deos: quod ex turpi concubitu creditis, atque ex seminis jactu ignoratam sibi ad lucem beneficiis obscenitatis exisse? Nos enim, ne quis forte existimet ignorare, nescire, quid istius nominis conveniat dignitati, sane nativitatis expertes Deos esse oportere censemus: aut si aliquos ortus habent, a Domino rerum ac principe, rationibus quas ipse novit, ipsos ducimus atque existimamus esse missos, immaculatos, castissimos, puros, nescientes quae sit foeditas ista coeundi, et usque ad illos ipsos principali procreatione finita.

XX. At vero vos contra majestatis inmemores et sublimitatis tantae, eas illis adjungitis natiuitates, ortusque eos adscribitis, quos ingenis lautioribus homines et execrationi habeant et horrore. Ex Ope, inquitis, matre, et ex genitore Saturno, cum suis est natus Diespiter fratribus. Uxores enim Dii habent, atque in conjugalia foedera conditionibus veniunt ante quaeritis? usu, farre, coemptione, genialis lectuli sacramenta condicunt? habent speratas, habent pactas, habent interpositis stipulationibus sponfas? Et quid de ipsis conjunctionibus loquimur? quando et quosdam nuptias celebrasse, et festas habuisse frequentias dicitis, et lusisse in his Deas: et quod participes fesceninorum non essent, perturbasse discordis omnia: et in humanum in posterum genus exitiorum seuisse discrimina?

XXI. Sed in caeteris forsitan minus hujus eluceat turpitudinis foeditas. Ergone ille rector poli, pater Deorum et hominum, supercilio et nutu totum motans et tremefaciens coelum, ex viro concretus et foemina est? Et nisi ambo sexus in obscenas dissoluerentur copulatis corporibus voluptates, Jupiter ille maximus non esset, et usque ad hos dies, et regem numina non haberent, et coelum sine Domino staret? Et quid Jovem miramur ex foeminae effusum dictitare vos alvo, quando auctores vestri et nutricem habuisse conscribunt, et ex alieni uberis alimonia mox traditam retinuisse vitam? Quid dicitis o viri? Ergone, iterum dicam, tonans, fulgens, et fulminans, et nubila terribilia conducens, suxit fluentia mammaram, vagitum edidit, replet, atque, ut fletum exponeret ineptissime tractum, crepitaculis obtulit auditis, et ad somnos inductus est in mollissimis cunis jacens, et vocibus delinitus infractis? O Deorum assertio religiosa! o amplitudinis metuendae venerabilem monstrans atque insinuans dignitatem! Sic-

cine apud vos quaeso supernarum nascitur eminentia potestatum? his in lucem prodeunt generationibus Dii vestri, quibus asini, porci, canes, quibus immunda haec omnis conceptatur et genitur terrenarum proluvies bestiarum?

XXII. Nec contenti hos coetus gravitati attribuisse Saturniae, etiam ipsum regem mundi flagitiosius liberos procreasse, quam ipse est natus atque editus, praedicatis. Ex Hyperiona, inquitis, matre, et Jove jaculatore fulminis, Sol aureus et flagrantissimus natus est: ex Latona et eodem Arquitenens Delius, et sylvarum agitatrix Diana: ex Leda et eodem Castores, graece Dioscoris nomen est: ex Alcmena et eodem Hercules ille Thebanus, quem clava pellisque tutatae sunt: ex Semela, atque ipso, Liber, qui Bromius dicitur, et ex femine iterum natus patris: ex ipso rursus, et Maja, Mercurius ore facundus, et gestator affabilium colubrarum. Potest ulla gravior contumelia Jovi vestro infligi, aut quidquam est aliud, quod labefactet, aut destruat Deorum principis auctoritatem, quam quod eum creditis voluptatibus aliquando libidinosus victum, et in foemineos appetitus inflammati pectoris incaluisse fervore? Et quid regi Saturnio matrimoniis fuerat cum alienis rei? Non illi fuerat satis Juno, nec sedare impetum cupiditatum in regina poterat numinum, cum nobilitas eam commendaret tanta, facies, oris dignitas, et ulnarum nivei marmoreique candores? An uxore contentus haud una, concubinis, pellicibus, atque amiculis delectatus impatientiam suam spargebat passim, ut babecali adolescentes solent, salax Deus, et canus ex infinitis corporibus flaccescentium voluptatum restituebat ardorem? Quid dicitis o impii, vel quas de vestro Jove opinionum consingitis foeditates? Ita non animadvertitis, non videtis, cujus eum notetis probri? cu-

ius criminis constituatis auctorem? vel quas in eum labes flagitiorum, quantas coacervetis infamias?

XXIII. Ad libidinem homines proni, atque ad voluptatum blanditias naturae infirmitate proclives, adulteria tamen legibus vindicant, et capitalibus afficiunt eos poenis, quos in aliena comprehenderit foedera genialis se lectuli expugnatione jecisse. Subsefforis, et adulteri persona cujus esset turpitudinis, notae cujus, regum maximus nesciebat, et speculator ille, ut fama est, bene meritorum, ac pessime, quidnam deceret se velle rationibus pectoris non perspiciebat amissi. Et tolerari forsitan male tractatio haec posset, si eum saltem personis conjungeretis comparibus, et adulter a vobis immortalium constitueretur Dearum. In humanis vero corporibus quidnam quaeso inerat pulchritudinis, quid decoris, quod irritare, quod flectere oculos posset in se Jovis? Cutes, viscera, pituita, atque omnis illa proluvies intestinorum sub involucris constituta, quam non modo Lynceus ille penetrabili acie possit horrescere, verum etiam quivis alter sola vel cogitatione vitare. O egregia merces culpae, o digna et preciosa dulcedo, propter quam Jupiter maximus cygnus fieret, et taurus, et candidorum procreator ovorum.

XXIV. Si aperire oculos mentis, et veritatem propriam intueri sine ulla vultis gratificatione privata, miseriarum omnium causas, quibus genus, ut dicitis, jamdudum afflicatur humanum, ex hujusmodi reperietis opinationibus fluere, quas habebatis antiquitus de Diis vestris: et quas in melius reformare ante oculos posita veritate renuistis. Nam nos quidem quidnam de illis aliquando, aut inconveniens sensimus, aut conscriptionibus edidimus indecoris, ut in invidiam jaciantur nostram labores generis humani, et commoditates, quibus vivitur, imminutae? Numquid a nobis dicitur, ut ciconias, ut palumbes, ex

ovis esse progenitos quosdam Deos? Numquid ex pelagi spuma, et ex coeli genitalibus amputatis Cythereae Veneris concretum coaluisse candorem? Numquid parricidii causa vinctum esse Saturnum, et suis diebus tantum vinculorum ponderibus relevari? Numquid beneficio Curetum ab interitu servatum Jovem? Numquid expulisse regno patrem, et alieni juris imperium violentia et fraude tenuisse? Numquid pulsum a nobis senem Itolorum delituisse in finibus, et quod tutus fuisset a filio, nomen Latio imposuisse pro munere? Numquid incestas nuptias cum sorore Jovem ipsum dicimus fecisse nos? aut invitatum ad ejus mensam pro suillis visceribus prolem nescium Lycaoniam pransitasse? Numquid altero claudum pede apud insulam Lemnum fabrilia opera exercuisse Vulcanum? Numquid cupidinis atque avaritiae causa, sicut canit Boeotius Pindarus, Aesculapium fulminis transfixum esse telo? Numquid Apollinem ditum factum, eos ipsos reges, quorum gazis fuerat locupletatus et donis, ambiguitate fefellisse responli? Numquid furem Mercurium publicavimus? num nos esse Lavernam, atque cum hoc simul fraudibus praefidere furtivis? Numquid ex nobis Myrtilus est auctor, qui Macari filiae Megalconis ancillulas, profiteur fuisse Musas?

XXV. Quis rege a Cyprio, cujus nomen Cinyras est, ditatam meretriculam Venerem divorum in numero consecratam, quis ex reliquiis Pelopis compactum esse palladium, prodidit? non vos? Quis Spartanum fuisse Martem? nonne Epicharmus auctor vester? quis in Thraciae finibus procreatum? non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris? Quis in Arcadia? Non vos? Quis mensibus tribus et decem vinctum? Non Melae fluminis filius? quis ei canes ab Caribus, quis ab Scythis asinos immolari? non principaliter cum caeteris Apollodorus? Quis dum genia-

libus insultat alienis, haesisse in laqueis involutum? non commentarii vestri, non scenae? Numquid aliquando a nobis conscriptum est mercenariam Deos servitutem servisse, ut Herculem sordidi amoris et petulantiae causa, ut Admeto Apollinem Delium, ut Laomedonti Troico Jovis fratrem, ut eidem, sed cum patruo Pythium, ut conjugalia secreta miscentibus Minervam luminis ministram, et lucernarum moderatricem? Nonne ille vester est vates, qui Martem fecit et Venerem mortalium manibus vulneratos? Non ex vobis Panyassis unus est, qui ab Hercule Ditem patrem, et reginam memorat sauciatam esse Junonem? Non viraginem ab Ornyto caesam, cruentatam, vexatam, Polemonis vestri indicant scripta? Non ab Hippocoontis liberis ipsum Sosibius Herculem cruciatum retulisse pronunciat, et illati vulneris, et doloris? Apud insulam Cretam sepulturae esse mandatum Jovem nobis editum traditur? In Spartanis et Lacedaemoniis finibus nos dicimus conditos, in cunis coalitos fratres? Noster ille est auctor, qui Patrocles Thurius scriptorum in titulis indicatur, qui tumulos memorat, reliquiasque Saturnias tellure in Sicula contineri? Chaeroneus Plutarchus nostrarum esse partium comprobatur, qui in Oeteis verticibus Herculem, post morborum comitialium ruinas dissolutum in cinerem prodidit?

XXVI. Nam quid de illis amoribus dicam, quibus in foeminas sanctos incaluisse coelestes, vestris proditum literis, atque auctoribus continetur? Numquid enim a nobis arguitur rex maris Amphitritas, Hippothoas, Anymonas, Menalippas, Alopas, per furiosae cupiditatis ardorem castimoniae virginitate privasse? Numquid Apollo Latonius immaculatus ille, castissimus, atque purus, Arhinoas, Aethufas, Hypsipylas, Marpeffas, Zeuxippas, et Prothoas, Daphnas, et Steropas, inconsulti pectoris appetisse fervoribus?

Numquid senex Saturnus jamdudum obsitus canis, atque annorum vetustate jam frigidus, nostris carminibus indicatur ab uxore in adulterio comprehensus induisse formam feri, et sub pecoris specie hinnitibus evolavisse jactatis? Jupiter ipse rex mundi, nonne a vobis infamatus est ille per innumeras species, et petulantis amoris flammam servilibus obumbravisse fallaciis? Numquid a nobis aliquando conscriptus est libidinosa ut perficeret furta, modo esse in aurum verus, modo in satyrum ludicrum, in draconem, in alitem, in taurum, et quod omnia genera contumeliarum transfiliat, in formiculam parvulam, ut Clitoris videlicet filiam, Myrmidonis redderet apud Thesalos matrem? Quis illum in Alcmena novem noctibus fecit pervigilasse continuis? non vos? Quis in amoribus delidem derelicta coeli statione jacuisse? non vos? Et sane adjungitis beneficia non parva: siquidem vobis Deus Hercules natus est, qui in rebus hujusmodi patris sui transiret exuperaretque virtutes. Ille noctibus vix novem unam potuit prolem extundere, concinnare, compingere: at Hercules sanctus Deus natus quinquaginta de Thesio nocte una perdocuit, et nomen virginitatis exponere, et genitricum pondera sustinere. Quid quod non contenti foeminei generis attribuisse Diis curas, etiam sexus adjungitis adamatos ab his mares? Hylam nescio quis diligit. Hyacintho est alius occupatus, ille Pelopis desideriis flagrat, hic in Chrysiptum suspirat ardentius, Catamitus rapitur delictum futurus, et poculorum custos. Et ut Jovis dicatur pullus, in partibus Fabius aduritur mollibus, obsignaturque pollicis.

XXVII. Sed soli amant apud vos mares, et foemineo sexui sua conservata est sanctitas. Nonne vestris cautum est literis adamatum esse ab Aurora Tithonum, arsisse in Endymionem Lunam, Nereidem in Aecum, in Achillis genitorem Thetim, Proserpinam in

Adonem, matrem ejus Cererem in Iasionem nescio quem rusticanum, et post Vulcanum, Phaethontem, Martem, in Anchisae nuptias ipsam illam Venerem Aeneadum matrem, et Romanae dominationis auctorem? Cum talia igitur vos probra, et flagitiosa prodigia, non in unum aliquem nominatim, sed in omnem pariter superiorum gentem, quam esse vos reminisci, sine ullius exceptione jaciatis, audetis salva verecundia dicere, aut esse nos impios, aut vos pios, cum multo majores ferant a vobis offensas ex omnibus probris, quae in illorum maledicta conducitis, quam amplitudinis et honoris ex ritu atque officio cultionis? Aut enim falsa illa sunt cuncta, quae sunt prompta de singulis, existimationem illorum majestatemque laedentia: et res digna omnino est, propter quam Dii funditus genus omne debeant abolere mortalium: aut si explorata et vera sunt, et sine ullis dubitationibus comprehensa, ad eam perducitur res summam, ut invitissimis vobis non generis superi, sed humani eos fuisse credamus.

XXVIII. Ubi enim nuptiae, matrimonia, puerperia, nutrices, artificia, debilitates, ubi status capitis, et conditio servitutis, ubi vulnera, caedes, cruor, ubi amores, desideria, voluptates, ubi omnis animorum affectio ab inquietis perturbationibus veniens, necesse est divinum nihil istis esse: nec quod proprium caduci est generis, et terrenaе fragilitatis, praestantiori posse adhaerere naturae. Quis est enim qui credat, si modo agnoscit ac percipit vis istius potentiae quae sit, aut genitales habuisse partes Deum, et abscissione foedissima privatum his esse: aut ex se proditas aliquando interceptisse proles, et vinculo- rum coercitum poenis: aut cum patre quodammodo conferuisse bella civilia, et eum jure abstinuisset regali: aut exterritum minoris metu vertisse exuperatum terga, et tamquam fugitivum et exulem in sub-

motis delituisse secretis? Quis est, inquam, qui credat ad humanas accubuisse Deum mensas, interemptum avaritiae causa, fefellisse supplices ambiguitate responsi, praecellere in furtorum dolis, adulterasse, fervere, vulneratum esse, et adamasse, et per omnes libidinum formas incestarum cupiditatum circumegisse pellaciam? Atquin omnia vos ista et fuisse, et inesse in Diis asseveratis vestris: neque ullam praetermittitis speciem vitiositatis, maleficii, lapsus, quam non in convitium numinum opinionum petulantia conferatis. Aut igitur vobis quaerendi sunt Dii alii, in quos omnia ista non cadant: in quos enim haec cadunt, humani sunt generis atque terreni: aut si hi sunt tantummodo, quorum nomina publicastis et mores, opinionibus tollitis vestris. Mortalia sunt enim quaecumque narratis.

XXIX. Et possumus quidem hoc in loco omnes istos nobis quos inducitis, atque appellatis Deos, homines fuisse monstrare, vel Agragantino Euhemero replicato, cujus libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit: vel Nicanora Cyprio, vel Pellaeo Leonte, vel Cyrenensi Theodoro, vel Hippone ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis mille, qui scrupulosae diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenua protulerunt. Possumus, inquam, si placet, et Jovis res gestas, et Minervae expromere bella, virginis et Dianae: quibus dolis Liber Indorum affectaverit regnum, cujus fuerit conditionis Venus, cujus operae, cujus quaestus: matrimonium magna cujus tenuerit mater: quidnam spei, quid voluptatis specioso ab Attide conceperit. Unde Serapis Aegyptius, unde Isis, vel ex quibus causis appellatio ipsa concinnata sit nominum.

XXX. Sed non istam suscepimus in eo sermone, quem facimus, vel operulam, vel voluntatem, ut ostendamus, et publicemus, quinam fuerint hi omnes.

Illud nobis propositum est, ut quoniam nos impios et irreligiosos vocatis, vos contra pios et Deorum contenditis esse cultores, demonstrare, atque in medio ponere ab hominibus magis nullis ignominiosius eos tractari, quam a vobis. Quod si habere se ita ex ipsis maledictionibus promptum est, sequitur ut intelligi debeat vos superis stimulos indignationum furialium commovere, qui tam foedas de illis vel auditis, vel creditis, vel ignominiosas ipsi compingitis fabulas. Non enim qui sollicite relegit, et immaculatas hostias caedit, qui acervos thuris dat concremandos igni, numina consentendus est colere, aut officia solus religionis implere. Cultus verus in pectore est, atque opinatio de Diis digna: nec quidquam prodest illatio sanguinis et cruoris, si credas de his ea quae non modo sint longe ab eorum dissita distantiaque natura, verum etiam labis et turpitudinis aliquid, et majestati eorum concilient, et decori.

XXXI. Interrogare enim vos libet, et ad sermonis exigui responsionem vocare, utrumne gravius existimetis nullas caedere his hostias, quia putes naturam tantam neque velle, neque appetere istas: an talia de his probra opinionum foeditate concipere, quae cujusvis animum in ultionis possint rabiem concitare? Si rerum momenta pendantur, nullum reperias tam invidum judicem, qui non criminiosius existimet maledictis insignibus cujuspian famam carpi, quam a quoquam silentio praeteriri. Hos enim forsitan rationis existimari possit et credi: illud sacrilegae mentis est, et desperatae in fictionibus caecitatis. In caerimoniis vestris, rebusque divinis, postulionibus locus est, et piaculi dicitur contracta esse commissio, si per imprudentiae lapsum, aut in verbo quispiam, aut sympuvio deerrarit: aut si cursu in solenni-

bus ludis, curriculisque divinis, commissum omnes statim in religiones clamatis sacras, si Indius constitit, aut tibicen repente conticuit: aut si patrimus ille qui vocitatur puer, omisit per ignorantiam locum, aut terram tenere non potuit: et audetis abnuere in delictis tam gravibus violari semper a vobis Deos, cum in levioribus causis irasci eos ipsi cum pernicie saepius confiteamini civitatis?

XXXII. Sed poetarum, inquiunt, figmenta sunt haec omnia, et ad voluptatem compositae lusiones. Non est quidem credibile homines minus brutos, et vetustatis remotissimae vestigatores, aut eas inseruisse suis carminibus fabulas, quae in notionibus hominum superessent, atque in auribus collocatae: aut ipsos sibi tantum licentiosi voluisse juris asciscere, ut confingerent per stultitiam res eas, quae nec ab infania procul essent remotae, et quae illis a Diis metum, et periculum possent ab hominibus comparare. Sed concedamus, ut dicitis, deformitatum tantarum concinnatores esse atque inventores poetas: immunes tamen a Deorum maletractatione nec sic estis, qui aut talia cessatis maleficia vindicare: aut non legibus latis, et severitate poenarum tantae iustis obviam temeritati, constitutumque a vobis est, ne quis posthac hominum id quod esset turpitudini proximum, aut Deorum indignum majestatis loqueretur. Quisquis enim patitur peccare peccantem, is vires subministrat audaciae: et majoris contumeliae res est, falsis quemquam notare atque insignire criminibus, quam vera ingerere atque objectare delicta. Quod enim sis, dici, et quod esse te sentias, morsum habet minorem testimonio tacitae recognitionis infractum. Illud vero acerbissime vulnerat, quod inurit innoxios, et quod decus nominis atque existimationis infamat.

XXXIII. Scribuntur Dii vestri in tricliniis coelestibus, atque in chalcidicis aureis coenitare, potare, et

ad ultimum fidibus et vocum modulatione mulceri. Vos aures patientissimas commodatis: nec iudicatis indignum voluptates attribui Diis eas, quibus corpora terrena fulciuntur, et quas aures expetunt enervati pectoris dissolutione mollitae. Inducuntur ex his alii amatores, adulteri castitatis, nec cum foeminis tantum, sed cum viris etiam propudiosos flagitiososque miscere concubitus. Vobis nulla est cura, quid super rebus dicatur tantis, neque ullo saltem castigationis metu luxuriantium literarum coercetis audaciam. Per insanias, per furores orbare alii se, et tanquam hostili de sanguine, ita se proprio paricidio cruentare. Sacrilegia vos illa miramini elata sublimer, et quod poenis omnibus conveniebat plecti, ut animosius confurgat audacia, incentivo extollitis laudis. Illi vulnera orbitatis ingemere, et cum ejulatibus indecoris fata incusare crudelia: vos stupetis eloquentiae viribus, et quod penitus oportebat ex humani generis coalitu tolli, percensetis, ediscitis: ac ne ulla intercidat oblivione curatis. Vulnerari, vexari, bella inter se gerere furialium memorantur ardore discriminum: vobis illa est descriptio voluptati, atque ut scriptorum tantam defendatis audaciam, allegorias res illas, et naturalis scientiae mentimini esse doctrinas.

XXXIV Sed quid ego neglectas aliorum conqueror contumelias numinum? Ipse ille Jupiter, cujus vos nomen effari non sine metu decuit et totius corporis concussione, amasio captus ab uxore describitur confiteri culpas suas, et velut demens ac nescius, quas amículas conjugii, quas uxori anteposuerit pellices, obduratus inverecundia publicare: vos talia qui extulere prodigia, poetarum esse principes atque reges divinis ingeniis praeditos, capita esse memoratis sanctissima: tantumque ab officio religionum, quas inducitis, evolastis, ut gravioris ponderis sint apud

vos verba quam coelitem violata sublinitas. Ita ergo non decuit, si modo ullus Deorum esset apud vos metus, aut si esse illos usquam praesumptionis certae confidentia crederetis, rogationibus, plebiscitis, consultiorem senatus metu intercedere, prohibere, sancire, ne quis vellet de Diis passim nisi quod esset plenum religionis, effari. Nec a vobis saltem istum meruerunt honorem, ut quibus expellitis a vobis, eisdem ab his legibus propulsaretis injurias. Majestatis sunt apud vos rei, qui de vestris sequius obmurmura-verint aliquid regibus. Magistratum in ordinem redigere, Senatorem aut convitio prosequi, suis esse decrevisse periculosissimum poenis. Carmen malum conscribere, quo fama alterius coinquinatur et vita, decemviralibus scitis evadere noluitis impune: ac ne vestras aures convitio aliquis petulantiore pulsaret, de atrocibus formulas constituissetis injuriis. Soli sunt apud vos superi inhonorati, contemptibiles, viles: in quos jus est a vobis datum, quae quisque voluerit dicere: turpitudinum jacere, quas libido confixerit, atque excogitaverit formas. Et incuriam nobis intendere tam infanium non erubescitis numinum, cum sit rectius multo Deos esse non credere, quam esse illos tales, talique existimatione sentire.

XXXV. Sed poetis tantummodo licere voluistis indignas de Diis fabulas, et flagitiosa ludibria comminisci? Quid pantomimi vestri, quid histriones, quid illa minorum, atque exoleti generis multitudo? Nonne ad usum quaesius sui abutuntur Diis vestris, et lenocinia voluptatum ex injuriis attrahit contumeliisque divinis? Sedent et in spectaculis publicis sacerdotum omnium, magistratumque collegia, Pontifices maximi, et maximi Curiones: sedent Quindecimviri laureati, et Diales cum apicibus flamines: sedent Augures interpretes divinae mentis et voluntatis: nec non et castae virgines, perpetui nutrices et con-

servatrices ignis: sedet cunctus populus et senatus: consulatibus functi patres, Diis proximi atque augustissimi reges: et quod nefarium esset auditu, gentis illa genitrix Martiae, regnatoris et populi procreatrix amans saltatur Venus, et per affectus omnes meretriciae vilitatis impudica exprimitur imitatione bacchari. Saltatur et Magna sacris compta cum infulis mater: et contra decus aetatis illa Pessinuntia Dindymene, in bubulci unius amplexu flagitiosa fingitur appetitione gessere: necnon et illa proles Jovis Sophoclis in Trachiniis Hercules pestiferi tegminis circumretitus indagine, miserabiles edere inducitur ejulatus, violentia doloris frangi, atque in ultimam tabem disfluentium viscerum maceratione consumi. Quin et ille in fabulis maximus ipse regnator poli sine ulla nominis majestatisque formidine adulterorum agere introducitur partes, atque ut fallere castitatem alienarum possit familias matrum, ora inmutare pellacia, et in species conjugum subdititii corporis simulatione succedere.

XXXVI. Nec satis haec culpa est, etiam mimis, et scurrilibus ludicris sanctissimorum personae interponuntur Deorum. Et ut spectatoribus vacuis risus possit atque hilaritas excitari, jocularibus feriuntur cavillationibus numina, conclamant, et assurgunt theatra, caveae omnes concrepant fragoribus atque plausibus. Et quod nullis possit satisfactionibus expiari, exoletis, atque irrisoribus numinum dona instituantur et munera, ab officiis ocium publicis, immunitas, et vacatio cum coronis. Et audetis post ista mirari, unde orientur haec mala, quibus inundatur et premitur sine ulla intermissione mortalitas: cum omnis res eas, quibus sunt involuta probra numinum, et maledictionis elogia, et quotidie referatis, et ediscatis quotidie: et quando animum desidem ociosis vultis hallucinationibus occupari,

dies vobis poscatis dari, et sine ullis intermissionibus exhiberi. Quod si haberet vos aliqua vestris pro religionibus indignatio, has potius literas, hos exurere debuistis olim libros, demoliri, dissolvere theatra haec potius, in quibus infamiae numinum propudiosis quotidie publicantur in fabulis. Nam nostra quidem scripta cui ignibus meruerunt dari? cur immaniter conventicula dirui? in quibus summus oratur Deus, pax cunctis et venia postulatur magistratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus, et resolutis corporum vincione: in quibus aliud auditur nihil, nisi quod humanos faciat, nisi quod mites, verecundos, pudicos, castos, familiaris communicatores rei, et cum omnibus, quos solidet germanitas, necessitudine copulatos.

XXXVII. Verum ita se res habet, ut quoniam plurimum gladiis, et potestate valetis ferri, anteire vos etiam veritatis scientia judicetis: et esse pro Diis pios, quorum potentias primi opinionum obscoenitate foedastis. Hoc in loco, si ferocitas vestra permittit, et rabies patitur illud nobis ut respondeatis, oramus: utrumne iras cadere in naturam existimetis Deorum, an ab affectibus his longe divinam esse beatitudinem disjugatam? Nam si concipiunt has faeces, et motibus exasperantur irarum, sicut vestrae opinationes ferunt: nam saepe illos dicitis et propter ludos minus sollicitos factos, et propter praesules non probatos, et propter quaedam spatiola defanata, et propter caerimonias non rite perfectas, tremoribus infremuisse terrarum, et contagione pestilentiae corrupisse auras temporum luctuosa cum populi vastitate, sequitur ut intelligi debeat iracundias non parvas ex opinionibus eos continere praedictis. Quod si datur, et illud necessario consequens, miseras has omnes, quibus olim genus accumulatur humanum,

ab hujusmodi fluere fictionibus: quod si ab his causis indignatio proficiscitur numinum, miseriarum tantarum vos estis auctores, qui animos coelitem non cessatis offendere, et ultionis in rabiem concitare. Sin autem ab hujusmodi furiis Deorum est genus immune, neque quid sit irasci Dii omnino nove-
runt: et nobis ergo irasci sine ulla ratione dicuntur, qui ira quid sit, ignorant, et ab ejus comptu, et permixtione sunt absoluti.

LIBER QUINTUS.

I. **E**sto: ab ludentibus poetis cuncta illa sint pro-
dita de immortalibus Diis probra. Quid illa, quae
historiae continent graves, seriae, curiosae, quae-
que in arcanis mysteriis traditis, poetarum sunt ex-
cogitata lascivia? Quae si vobis viderentur ineptia-
rum talium fabulae, neque in usu retineretis quae-
dam suo, neque per cursus annuos laetitia exercere-
tis ut festas, neque ut rerum simulacra gestarum sa-
crorum conservaretis in ritibus. Ex quibus tam mul-
tis unum interim ponam moderaminis temperamen-
tum secutus, in quo stolidus et imprudens ipse ille
inducitur Jupiter, verborum ambiguitatibus lusus.
In secundo Antiatis libro, ne quis forte nos existi-
met concinnare per calumnias crimina, talis per-
scripta est fabula: Numam illum regem, cum procu-
randi fulminis scientiam non haberet, essetque illi cu-
pido noscendi, Egeriae monitu castos duodecim ju-
venes apud aquam celasse cum vinculis: ut cum
Faunus, et Martius Picus ad id locorum venissent
haustum, nam illis aquandi solenne iter huc fuit, in-
vaderent, confringerent, colligarent. Sed quo res
fieri expeditius posset, regem pocula non parva
mero vino, mulsoque compleisse, circaque accessus
fontis infidiosam venturis opposuisse fallaciam. Il-

los more de solito bibendi appetitione correptos ad hospitia nota venisse. Sed cum liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, vetustioribus anteposuisse res novas, invalisse aviditer, dulcedine potionis captos hausisse plus nimio, obdornivisse factos graves: tum bis fenos incubuisse sopitis, iniecisse madidatis vincla, expergitosque illos statim perducuisse regem, quibus ad terras modis Jupiter posset et sacrificiis elici: et accepta regem scientia rem in Aventino fecisse divinam, elexisse ad terras Jovem, ab eoque quaesisse ritum procurationis. Jovem diu cunctatum expiabis dixit capite fulgurita: regem respondisse, coepitio. Jovem rursus, humano: retulisse regem, sed capillo. Deum contra, anima: piscis, subiecisse Pompilium. Tunc ambiguus Jovem propositionibus captum extulisse hanc vocem: decipisti me Numa; nam ego humanis capitibus procurari constitueram fulgurita, non capillo coepitio: quoniam me tamen tua circumvenit astutia, quem voluisti habeto morem: et his rebus, quas pactus es, procurationem semper suscipies fulguritorum.

II. Quid primum, quid ultimum, vel exequatur animus, vel conticescat, nec facile dictu est, neque ullis considerationibus expeditum. Ita enim sunt omnia et excogitata, et comparata derisui: ut sit vobis connitendum, falsa ut credantur haec esse, etiam si sint vera, quam obtinere velle pro veris, et velut quiddam mirabile non sine ipsius numinis insinuare contemptu. Quid enim dicitis, o isti, credimusne illum Faunum, et Martium Picum, si ex numero sunt Deorum, et ex illa perpetua immortalique natura, sitis aliquando ariditate siccatos, atque ut aestum possent irrigare venarum, fluentia isse per fontium? Credimusne captos mero, et dulcedine illectos mulsi, tamdiu se poculis ingurgitavisse fallacibus, ut usque ad ebrietatis periculum veniretur?

Credimusne victos somno, atque altissimi soporis oblivione demersos, vincendi copiam sui animalibus praebuisse terrenis? Quibus deinde partibus vinculorum illae injectae sunt nexiones? soliditatis habebant quidquam, aut ex duris ossibus informatae fuerant eorum manus, quae constringi laqueis, et nodorum possent illigationibus coerceri? Non enim requiro, non exigo, an aliquid potuerint fari ebrietatis alienatione nutantes: an Jove invito, vel potius nescio, protrahendi ad terras ejus ritum quisquam potuerit publicare: illud solum audire desidero, cur si Faunus et Picus sunt divini generis et potestatis, non ipsi potius edidere quaerenti id, quod ab ipso Jove periculosius Numa cupiebat audire? An numquid Jupiter solus hujus rei scientiam noverat, ab ipso enim decidunt fulmina, ut imminetia procurare alicujus debeat scientiae disciplina? An cum ipse jaculetur hos ignes, aliorum sit operis scire, quibus modis conveniat iras ejus, atque animos temperare? Etenim revera stultissimum credere est, ipsum remedia scire, quibus averti possint, quae per fulminis jactum in humanis fieri constituerit rebus. Hoc est enim dicere: illo ritus genere iras meas placabitis: et si quando per fulgura significavero aliquid imminere, facite hoc, et illud, ut quod fieri statui, inane fiat et vacuum, et sacrorum vi vanescat.

III. Sed concedamus, ut dicitur, ipsum adversum se Jovem remedia scisse, atque artes, quibus iri obviam suis significationibus conveniret: etiamne credemus Deum numinis tanti tractum esse ad terras, et in verrucula collis unius cum homunculo stantem, altercabilem conseruisse sermonem? Et quaenam illa quaeso divina res fuit, quae ab imperio rerum tanto Jovem compulit avocari, et mortalium sese denunciationibus sistere? mola salsa, thus, sanguis, verbenarum suffitio, et nominum terribilium fremores?

et potentiora quam Jupiter fuerunt haec omnia: ut eum compellerent invitum parere praeceptis, aut voluntarium sese circumventionibus tradere? Quid? quod sequitur, fidem sumet, tam improvidum fuisse Saturnium: ut aut ea proponeret, quorum ambagibus ipse caperetur, aut nesciret futurum quibus lusura se modis astutia esset calliditasque mortalis? *Expiabis, inquit, capite fulgurita.* Imperfecta adhuc vox est, neque plena proloquii, circumscriptaque sententia. Scire enim necessario convenit, utrumne capite vervecino, an suillo, an bubalo, an quolibet alio, expiationem istam sciscat Diespiter perpetrari. Quod cum nondum specialiter statuisset, essetque adhuc pendens, et nondum sententia terminata, qui potuit Numa scire hominis Jovem dicturum caput, ut anteverteret, anteiret, et in caput coepitium ambiguitatis illius incerta traduceret?

IV. Nisi forte dicetis regem fuisse divinum: numquid ipso poterat esse Jove divinius? Nisi homo praesumens, quid dicturus esset Jupiter, circumscript: Deus scire non poterat, quibus modis pararet circumscribere se homo. Ita non in promptu est, et apparet puerilium esse ingeniola fictionum: quibus cum acquiritur cordis Numae vivacitas, imprudentia maxima importatur Jovi: Quid enim tam imprudens, quam confiteri te captum argutia cordis humani, et cum deceptum te doleas, in victoris concedere voluntatem, et medicinam quam obtuleras, ponere? Nam si fuit ratio, et quaedam convenientia naturalis, cur humano capite procuratio debuerit suscipi fulguriti, non video cur ab rege relatio sit facta coepitii: sin autem poterat et coepitio transigi, libidinose hominis inhiatum est cruori. Atque ita in contrarium pars utraque traducitur, ut nec Numam monstretur voluisse scire, quod voluit, et crudelis Jupiter fuisse doceatur, qui quod a Numa

potuit et coepitio suscipi, voluisse dixerit humanis capitibus expiari.

V. Apud Timotheum non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios aeque doctos super magna Deorum matre, superque sacris ejus, origo haec sita est, ex reconditis antiquitatum libris, et ex intimis eruta, (quemadmodum ipse scribit, insinuatque,) mysteriis. In Phrygiae finibus inauditae per omnia vastitatis petra, inquit, est quaedam, cui nomen est Agdus, regionis ejus ab indigenis sic vocatae. Ex ea lapides sumptos, sicut Themis mandaverat praecinens, in orbem mortalibus vacuum Deucalion jactavit et Pyrrha: ex quibus cum caeteris et haec, Magna quae dicitur, informata est Mater, atque animata divinitus. Hanc in vertice ipso petrae datam quieti et somno, nequam incestis Jupiter cupiditatibus appetivit. Sed cum obluctatus diu id, quod sibi promiserat, obtinere nequisset, voluptatem in lapidem fudit victus. Hinc petra concepit, et mugitibus editis multis prius, mense nascitur decimo materno ab nomine cognominatus Aedestis. Huic robur invictum, et ferocitas animi fuerat intractabilis, infana et furialis libido, et ex utroque sexu, vi rapta divastare, disperdere, immanitas quo animi duxerat, non Deos curare, non homines, nec praeter se quidquam potentius credere: terras, coelum, et sydera contemnere.

VI. Cujus cum audacia quibusnam modis posset vel debilitari, vel comprimi, saepenumero esset Deorum in deliberatione quaesitum, haesitantibus caeteris hujus muneris curam Liber in se suscipit: familiarem illi fontem, quo ardorem fuerat suctus et sitiendi lenire flagrantiam, ludo et venationibus excitatam, validissima succendit vi meri: necessitatis in tempore haustum accurrit Aedestis, immoderatus potionem hiantibus venis rapit: fit ut insolita re victus so-

porem in altissimum deprimatur. Adest ad infidias Liber, ex fetis scientissime complicatis unum plantae injicit laqueum: parte altera proles cum ipsis genitalibus occupat: exhalata ille vi meri corripit se impetu, et adducente nexus planta, suis ipse se viribus, eo quo fuerat, privat sexu: cum discidio partium sanguis fluit immensus: rapiuntur, et combibuntur haec terra: malus repente cum pomis ex his punica nascitur, cujus Nana speciem contemplata regis Sangarii vel fluminis filia carpit mirans, atque in sinu reponit: fit ex eo praegnans: tamquam vitiatam claudit pater, et curat ut inedia moriatur, pomis, atque aliis bacculis Deum sustentatur a matre, enitur parvulum: sed exponi Sangarius praecipit: reperiunt nescio quis sumit Phorbas, lacte alit hircino: et quoniam Lydia scitulos sic vocat, vel quia hircos Phryges suis Atagos elocutionibus nuncupant, inde Attis nomen ut fortiretur, effluxit: hunc unice mater Deum, ore fuerat quod excellentissimo, diligebat, et Acedstis blandus adulto comes, et qua solum poterat, minus rectis assentationibus vinctus, saltuosa ducens per nemora, et ferarum multis muneribus donans, quae puer Attis primo sui esse dicebat laboris, atque operis glorians: per vinum deinde confitetur, et ab Acedsti se diligi, et ab eo donis sylvestribus honorari: unde vino, quod silentium prodidit, in ejus nefas est sanctum sese inferre pollutis.

VII. Tunc Pessinuntius rex Midas alienare cupiens tam infami puerum conjunctione, matrimonio ei suam filiam destinat: ac ne scaevus aliquis nuptialia interrumpere gaudia, fecit oppidum claudi. Verum Deum mater adolescentuli fatum sciens, interque homines illum tamdiu futurum salvum, quamdiu esset solutus a matrimonii foedere, ne quid accideret moesti, civitatem ingreditur clausam, muris ejus ca-

pite sublevatis: quod esse turritum ratione ab hac
 coepit. Acedtis leatens ira convulli a se pueri, et
 uxoris ad studiam derivati, convivantibus cunctis
 furorem et insaniam suggerit: conclamant exterriti
 ad horam Phryges: mammas sibi demetit Galli fi-
 lia pellicis: rapit Attis fistulam, quam instigator
 ipse gestitabat insaniae: furiarum et ipse jam plenus,
 perbacchatus, jactatus projicit se tandem, et sub pini
 arbore genitalia sibi defecat, dicens: Tibi Acedsti
 haec habe, propter quae motus tantos furialium dis-
 criminum concitasti. Evolat cum profluvio sanguinis
 vita: sed abscissa quae fuerant, Magna legit mater
 Deum, et injicit his terram, veste prius tectis, at-
 que involutis defuncti. Fluore de sanguinis viola
 flos nascitur, et redimitur ex hoc arbor. Inde natum
 et ortum est, nunc etiam sacras velarier et cor-
 narier pinos. Virgo sponsa quae fuerat, quam Vale-
 rius pontifex iam nomine fuisse conscribit, exanimati
 pectus lanis mollioribus velat, dat lachrymas cum
 Acedsti, interficitque se ipsam, purpurantes in violas
 cruor vertitur interemptae. Mater suffudit et has
 Deum, unde amygdalus nascitur, amaritudinem signi-
 ficans funeris. Tunc arborem pinum, sub qua Attis
 nomine spoliaverat se viri, in antrum suum defert, et
 sociatis planctibus cum Acedsti tundit et sauciat
 pectus paufatae circum arboris robur. Jupiter roga-
 tus ab Acedsti, ut Attis revivisceret, non finit: quod
 tamen fieri per fatum posset, sine ulla difficultate
 condonat, ne corpus ejus putescat, crescant ut co-
 mae semper, digitorum ut minimissimus vivat, per-
 petuo solus agitetur et motu, quibus contentum be-
 neficiis Acedstim consecrassie corpus in Pessinunte:
 caerimoniis annuis, et sacerdotum intestibus hono-
 rasse.

VIII. Si contemptor aliquis numinum, et sacrilegi
 pectoris immanitate furiosus, intendisset animum ma-

Iedicere Diis vestris: auderet in eos quidquam gra-
 vius dicere, quam ista prodit historia, quam velut
 quiddam mirabile commentarii contulistis in formu-
 lam, ac ne illam vis temporis, et vetustatis obsole-
 faceret longitudo, perpetuitatis honore mactastis?
 Quid est enim de Diis in ea positum, quidve conscri-
 ptum, quod non si in hominem dixeris pudibun-
 dis moribus et disciplinis horridioribus educatum, et
 contumeliae reus sis, et injuriae, et offensionis odium
 simultatibus subeas inexpiabilibus comparatum? Ex
 lapidibus, inquitis, quos Deucalion jactavit et Pyrrha,
 Deum procreata est mater. Quid o Theologi dicitis?
 quid supernarum antilites potestatum? Ergone
 Deum mater diluvii causa nulla fuit in parte na-
 turae? et nisi omne mortalium genus interemisset vis
 imbrum, procreationis illius causa atque origo ces-
 saret? Humanum est ergo munus quod esse se sentit:
 et beneficiis debet Pyrrhae, quod orari se conspicit in
 alicujus substantiae qualitate: quod quidem, si verum
 est, et illud erit necessario non falsum, hominem
 illam fuisse, non divam. Nam si certum est homi-
 nes ex illo lapidum jactu nativitatis suae originem du-
 cere, et hanc necesse est credi unam fuisse de no-
 bis, consimilium causarum rationibus procreatam.
 Neque enim fieri rerum per repugnantiam quit, ut
 ex uno lapidum genere, et ex eadem ratione jaciendi,
 immortalium quidam sortis, conditionis alii substi-
 tuerentur humanae. Varro ille Romanus multiformi-
 bus eminens disciplinis, et in vetustatis indaga-
 tione rimator, in librorum quatuor primo, quos de
 gente conscriptos Romani populi dereliquit, curiosis
 computationibus edocet, ab diluvii tempore, cujus
 supra fecimus mentionem, ad usque Hirtii consula-
 tum et Panfae, annorum esse millia nondum duo:
 cum quo si fiat fides, Mater quoque dicenda est Magna
 intra hujus numeri fines aevitatem suam habere con-

clusam: atque ita perducitur res eo, ut quae omnium numinum genitrix esse narratur, non sit mater, sed filia: quinimmo infans et parvula, siquidem Deos concedimus neque initia neque fines seculorum perpetua in continuatione fortitos.

IX. Sed quid terrenis obsolevisse vos sordibus Deum loquimur matrem, cum ab Jovis ipsius maledictis nullam pausam facere vel exigui temporis intercapedine quiveritis? Cum in summo Agdi vertice Deum dormiret tum genitrix, obrepere conquiescentis pudori filius, inquitis, insidiator enixus est. Post innumeras virgines, et spoliatas castitate matronas, etiamne in matrem cupiditatis infandae spem Jupiter cepit, nec ab illius appetitionis ardore horror eum quivit avertere, quem non hominibus solis, sed animalibus quoque nonnullis natura ipsa subjecit, et ingeneratus ille communiter sensus? An respectus pietatis et honesti Capitoliorum defuit praesidi, nec quid sceleris cuperet conturbatis per insaniam mentibus, aut retractare poterat, aut pervidere? Sed ut res est ponderis et majestatis oblitus, ad furta illa flagitiosa correpens ibat, pavens ac trepidus anhelitu oris presso, suspensus per formidinem gressibus, et inter media constitutus sollicitudinis speique confinia palpabat res intimas, altitudinem dormientis et matris patientiam tentans. O rerum imaginatio indecora! o habitus foedus Jovis ad obsceni certaminis expeditionem parati! Ergo ille rex mundi cum incautus, et properus obreptionis esset rejectus a furto, in impetum se vertit, et quum rapere voluptatem insidiosa fraude non quivit, vi matrem aggressus est, et aperitissime coepit venerabilem subruere castitatem? Coluctatus ergo diutissime cum invita est, victus, fractus, superatusque defecit: et quem pietas dijugare ab infando matris non valuit appetitu, effusa libido dijunxit?

X. Nisi forte dicetis, conventionis hujusmodi coetum genus vitat atque execratur humanum: apud Deos incesta sunt nulla. Et cur mater acerrime repugnabat inferenti vim filio? cur ab illius amplexibus tanquam illicitos vitans refugiebat attactus? Nam si nihil esset in re mali, tam gerere illa morem sine ulla retractatione debuerat, quam volebat hic cupide appetitionis suae irritamenta complere. Et sane hoc loco frugalitatis magnae viri, et circa res etiam flagitiosi operis parciores, ne sancta illa semina frustra videantur effusa, flex, inquit, ebibit Jovialis incontinentiae foeditatem. Quid deinde quaeso consecutum est? dicite. In sinu medio lapidis, atque in illa cotis duritie informatus atque animatus est infans, Jovis magni futura progenies. Non est facile contradicere tam prodigiosis conceptionibus, tamque miris. Cum enim genus humanum ex lapidibus apud vos ortum, procreatumque dicatur, necesse est credere, et receptacula lapides habuisse genitalia, et jaculatam combibisse sementem, et completis temporibus sustulisse alvos graves, et ad postremum peperisse foeminei moris difficultate connixos. Illud nostram subigit curiositatem requirere, cum post decem menses redditum esse dicatis partum: illo tempore quo in utero lapidis fuit clausus, quibus alimoniis irrigatus est, quibus succis: vel ex rigore quae faxeo nutricia potuit ducere, ut est foetibus solenne de matribus. Nondum, inquit, contigerat lucem, et tonitrus patrios jam mugiens, imitatusque referebat? Et postquam illi datum est coelum diemque conspiceret, obvia quaeque vastabat incurfans, atque ipsos sibi spondebat Deos coeli posse a regione detrudere. O cauta et provida Deum mater, quae ne nati invidiam tam insolentis subiret, aut mugiens foetus somnis suis officeret, aut interpellaret quietem, subtraxit se ipsam, et seminis illud nocentissi-

mum virus transmittit ab se longe, et saxorum asperitatibus propinavit.

XI. Aestuatum est in conciliis Deorum, quibusnam modis esset intractabilis illa vis feritatis edominari: et cum via nulla superesset, ad opem concursum est unicam, ut mero madidaretur multo, et viribus spoliaretur abscissis. Quasi vero affecti corporalibus his damnis, fiant languidioris audaciae, et non quotidie videamus eos qui sibi demersuerint has partes majoris petulantiae fieri, atque omnibus postpositis pudoris et verecundiae frenis, in obscoenam prorumpere vilitatem, flagitiorum confessione vulgata. Vellem tamen videre, si esset mihi iis nasci temporibus datum, patrem illum Liberum debellatorem ferocitatis Adestiae, post Deorum augustissimas curias coeli ab culminibus lapsum, peniculamenta decurtantem cantheriorum, innectentem laqueos mobiles, aquarum innoxias puritates multa sauciantem vi meri: et postquam ebrietas potu emerfit, inferuisse caute manus, contrectavisse virilia dormientis, atque ut omnia cingerent circumpositi laqueorum morsus, artificii curas tum rebus adhibuisse perituris.

XII. Hoccine de Diis quisquam vel exigua dixerit eorum opinione polluctus? aut si talibus occupati sunt negotiis, cogitationibus, curis, quisquam eos sapiens aut Deos esse crediderit, aut mortalium saltem in numero computaverit? Adestis iste, oro, cujus obscoenitas amputata securitatem fuerat illatura coelestibus, ex terrenis animantibus unus fuit, an Deorum aliquis, et immortalitatis praeditus honore? Si enim nostrae fortis, et conditionis habebatur humanae, cur terrorem tantum numinibus inferebat? Deus autem si fuerat, qui potuit decipi, aut divino aliquid ex corpore defecari? Sed quaestionem movemus parte in hac nullam, fuerit licet de divino genere, vel ex nobis aliquis, si hoc rectius existima-

bitis dici: etiamne fluore de sanguinis, et ex genitalibus amputatis arbor mali enata est punici? aut cum vis illa telluris cooperta est gremio, solum radice complexa est, in stipitis exilivit robur, oneratos fudit balauftiis ramos, et in punctilitio poma extulit mitia perfectionis propriae maturitate completa? et quia de rubro exorta sunt haec sanguine, idcirco illis color est purpurei luminis sufflectione subluteus: addite huc etiam idcirco esse uvida, idcirco vinosa, quod ex sanguine faburrato genus ducant, et fabulam convenienter impletis. O Abdera Abdera, dares quantas vias mortalibus irridendi, talis si apud te esset fabula ita collata? Dicunt eam cuncti patres, et superciliosae perlegunt civitates, et esse tu fatua, et stoliditatis frigidissimae iudicaris.

XIII. Per sinum, inquit, Nana filium concepit ex pomo: sequitur se ratio: ubi enim cautes, et saxa pariunt dura, poma ibi necesse est furiant. Glandibus, atque ficis alebat Berecyntia religatam, convenienter et recte: pomis enim debuerat vivere, quae mater fuerat facta de pomo. Postquam foetus emissus est, longe iussus est ab Sangario projici: quem conceptum divinitus credidit esse jamdudum, indignatus est sobolem sui pignoris nuncupari. Lacte infans educatus hircino est. O fabulam sexui inimicam semper atque infestissimam masculino: in qua sexus viriles non solum homines ponunt, sed pecudes etiam fiunt ex maribus matres. Pulchritudine incluta, et praedicabili fuit insignitus decore. Admirabilis res satis, quod non illum foetor vitabilem reddidit fugiendumque caprinus. Mater eum dilexit magna, si nepotem ut avia, res simplex: sin theatra ut percrepant, infamis et flagitiosa dilectio est. Diligebat et Aedestis venatoriis eum muneribus locupletans: a semiviro quidem nullum esse poterat periculum castitatis: sed quid Midas horruerit, non est facile suspi-

cantibus existimare. Iplis mater est ingressa cum moenibus. Admiramur quidem in hac parte vires, et fortitudinem numinis: sed culpamus negligentiam regis, quod cum legis meminisset et fati patefecerit hostibus minus providam civitatem. Nuptialia celebrantibus vota furias Acedestis, insaniamque subjicit, si Midas rex offenderat, qui uxore adulescentulum vinciebat: quid adniserat Gallus, quid pellicis filia, ut ille se viro, haec mammaram honestate privaret? Tibi habe haec inquit, propter quae res tantas animorum subversionibus concitasti. Nesciremus adhuc omnes quid in adulti corpore furor desiderasset Acedestius, nisi puer abscissa societati objecisset offensae.

XIV. Quid dicitis o gentes: quid hujusmodi deditae opinionibus nationes? Nonne cum ista promuntur, arripit vos pudor, et tantarum verecundia foeditatum? Nos avemus a vobis quid de Diis dignum vel audire, vel discere: at vero vos nobis mammaram expromitis executiones, amputationes virilium veterorum, iras, sanguinem, furias, interitus virginum voluntarios, et ex sanguine mortuorum flores, atque arbores procreatas. Dicitis o iterum, ergone Deum mater genitalia illa disjecta, cum fluoribus ipsa per se moerens officiosa sedulitate collegit, ipsa sanctis manibus; ipsa divinis contrectavit ac sustulit flagitiosi operis instrumenta foedique, abscondenda etiam mandavit terrae, ac ne nuda in gremio disfluere sic soli, priusquam veste velaret, ac tegetet, lavit utique balsamis, atque unxit? Unde enim violae nasci potuissent odoraе, nisi putorem membri unguentorum illa suffectio temperaret? Cum historias quaeso perlegitis tales, nonne vobis videntur aut tetriculas puellas audire taediosi operis circumscribentes moras: aut infantibus credulis avocamenta quaeritantes anus longaevas, et varias fictiones sub imagine veritatis expromere? Cum Jove locutus est Ac-

destis, ut amato restitueret vitam: annuere Jupiter recusavit, quia fatis potentioribus prohibebatur: ac ne esset omnino durissimus, unam largitus est gratiam, ne pudore corpus dissolveretur ullo, succrescerent comae semper, minimissimus digitorum solus ut in corpore viveret, solus motus perpetuos exhiberet. Hocce quisquam admiserit, aut credulitatis assensione firmarit, pilum in mortuo crescere, partem interisse, et sejunctum a lege putredinis immortale corpus adhuc usque durare?

XV. Urgere vos jamdudum ad istius rei comparisonem possemus, nisi stultitiae pars esset, et talia discere, et hujusmodi rerum indicia postulare. Sed historia haec falsa est, neque ullam continet veritatis in se partem. Nostra quidem nihil interest, quorum causa contenditis exterminatos esse a terris Deos: utrumne sit constans, et fidei firmitate connix: an contra mendaciter, et falsitatis alicujus fictione composita. Nobis enim satis est, quibus hodie manifestare propositum est: numina ista, quae promittis, si sunt usquam gentium, atque irarum fervoribus incalescunt, non magis a nobis, quam a vobis accipere offensionum furialium causas: et esse illam in rebus, et a vobis in commentarios relatam, et a volentibus quotidie perlegi, et futuri temporis pro instructione, per ordinem succedentium tradi. Quae si utique vera est, nullam videmus subesse rationem, cur nobis irasci perhibeantur Dii coelites, cum turpitudines illorum tantas neque prodiderimus, neque in literas contulerimus ulla, neque in publicam testificationem sacrorum celebritatibus miserimus. Sin autem, ut remini, falsa est, et mendacis interpolata fallacibus, ambigere hominum nullus potest, quin causa vos sitis offensae, qui vel talia quosdam conscribere siveritis, aut conscripta durare seculorum in memoria sitis passi.

XVI. Et tamen qui potestis falsitatis arguere conscriptionem istam, cum ipsa sacra sint testimonio, quae per cursus annuos factitatis, et credi a vobis esse vera, et exploratae fidei judicari? Quid enim sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deum matris intromittitis sanctuario? Nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus et infelix adolescentulus intulit, et genitrix Divum in solatium sui vulneris consecravit? Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis et circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus Ia deficientem contexit, et teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus? Quid compti violaceis coronis, et redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, uti mater primigeniis floribus adornaverit pinum, miserabilis indicem testimoniumque fortunae? Quid pectoribus applodentes palmas passis cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrata cum Aedeſti lachrymabili puerum proſecuta est ejulatu? Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis nomen Castus? Nonne illius temporis imitatio est, quo se numen ab Cereris fruge violentia moeroris abstinuit?

XVII. Aut si ea, quae dicimus, non sunt ita, vos ediffertate, vos dicite: evirati isti, mollesque, quos interesse vobiscum in istius numinis videmus sacris, quidnam istic habeant negotii, sollicitudinis, curae? et cur more lugentium caedant cum pectoribus laceratos, et fortunam imitentur in lamentabili constitutorum forte? Quid coronae? quid violae? quid voluere mollium velamenta lanarum? Cur ad ultimum pinus ipsa paulo ante in dumis inertissimum nutans lignum, mox ut aliquod praesens atque augustissimum numen, Deum matris constituatur in sedibus? Aut enim haec causa est, quam in vestris scriptis et commentariis invenimus: et manifestum est vos non di-

vinas conficere cerimonias, sed imaginem tristium red-integrare gestorum: aut si alia ratio est, quam mysterii nobis abnegavit obscuritas, et ipsa quoque necesse est turpitudinis alicujus participetur infamia. Quis est enim, qui credat, honestatis aliquid in ea re esse, quam initiant viles Galli, effoeminati conficiant exoleti?

XVIII. Postulat quidem magnitudo materiae, atque ipsius defensionis officium, ut similiter caeteras turpitudinum species persequamur: vel quas produnt antiquitatis historiae, vel mysteria illa continent sancta, quibus initiis nomen est, et quae non omnibus vulgo, sed paucorum taciturnitatibus traditis: sed sacrorum innumeri ritus, atque affixa deformitas singulis, corporaliter prohibet universa nos exequi: quinimo, ut verum exprimamus, a quibusdam nos ipsi consilio, et ratione deflectimus: ne dum explicare contendimus cuncta, expositionis ipsius contaminationibus polluamur. Faunam igitur Fatuam, Bona quae dicitur Dea, transeamus: quam myrteis caesam virgis, quod marito nesciente seriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat Sexto de Diis Graeco: lignumque monstrari, quod cum ei divinam rem mulieres faciunt, vini amphora constituatur obtecta: nec myrteas fas sit inferre verbenas: sicut suis scribit in causalibus Butas. Sed et Deos Conferenteis pari more ac dissimulatione taceamus, quos cum caeteris scribit Flaccus in humani penis similitudinem versos obruisse se cineri, qui sub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoveret Etruriae disciplinarum perita, surrexisse se Deos, et nervis obduruisse divinis. Corniculanae inde imperavisse captivae, ut intelligeret, et agnosceret, qui sibi res vellent: Ocrisiam prudentissimam foeminam divinos inferuisse genitali: explicuisse motus certos. Tunc sancta, et ferventia numina vim vomuisse Lucilii, ac regem Servium natum esse Romanum.

XIX. Bacchanalia etiam praetermittamus immania, quibus nomen Omophagiis Graecum est: in quibus furore mentito, et sequestrata pectoris sanitate, circumplicatis vos anguibus, atque ut vos plenos Dei numine ac majestate doceatis, caprorum reclamantium viscera, cruentatis oribus dissipatis. Nec non et Cypriae Veneris abstrusa illa initia praetereamus: quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse: in quibus fumentes ea certas sipes inferunt ut meretrici, et referunt phallos propitii numinis signa donatos. Oblivioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur, frater trucidatus a fratribus, interempti ex sanguine apium natum, prohibitum mensis olus illud apponi, ne a manibus mortui inexpiables contraheretur offensio. Sed et illa desistimus Bacchanalia altera praedicare: in quibus arcana et tacenda res proditur insinuaturque sacratis: ut occupatus puerilibus ludicris, distractus ab Titanibus Liber sit: ut ab iisdem membratim sectus, atque in ollulas conjectus ut coqueretur: quemadmodum Jupiter suavitate odoris illectus, invocatus advolaverit ad prandium: compertaque re gravi grassatores obruerit fulmine, atque in imas Tartari praecipitaverit sedes. Cujus rei testimonium, argumentumque fortunae, suis prodidit in carminibus Vates Thracius: talos, speculum, turbines, volubiles rotulas, et teretes pilas, et virginibus aurea sumpta ab Hesperidibus mala.

XX. Ea erat nobis consilium praeterire, praetervehi illa etiam mysteria, quibus Phrygia initiat, atque omnis gens illa, nisi nomen interpositum his Jovis prohiberet nos strictim injurias ejus ignominiasque transire: non quo nobis dulce sit tam foedis inequitare mysteriis, sed ut ipsis vobis promptum etiam atque etiam fiat, quid in eos congeratis injuriae, quorum profitemini vos esse custodes, vindices, veneratores. Quondam Diespiter, inquit, cum in Ce-

rerem matrem libidinibus improbis atque inconcessis cupiditatibus aestuaret, nam genitrix haec Jovis regionis ejus ab accolis traditur, neque tamen auderet id, quod procaci appetitione conceperat, apertissima vi petere, ingeniosas comminiscitur captiones: quibus nihil tale metuentem calitate imminueret genitricem: fit ex Deo taurus, et sub pecoris specie subsefforis animum atque audaciam celans, in securam et nesciam repentina immittitur vi furens, agit incestivis res suas, et prodita per libidinem fraude, intellectus et cognitus evolat: ardescit furiis, atque indignationibus mater, spumat, anhelat, exaestuatur, nec fremitum continere tempestatemque irarum valens, ex continua passione Brimo deinceps ut appelletur, assumptus: neque alia cordi est res ei, quam ut audaciam filii poenis, quibus potis est, perfequat.

XXI. Jupiter fatagit fractus metu: nec quibus remediis leniat violatae animos, reperit: fundit preces, et supplicat: obstructae sunt dolentis aures: allegatur Deorum universus ordo, nullius auctoritas tanta est, ut audiatur: ad postremum filius vias satisfactionis inquirens, comminiscitur remedium tale. Arietem nobilem bene grandibus cum testiculis deligit, execat hos ipse, et lanato exuit ex folliculi tegmine. Accedens moerens, et summissus ad matrem, et tamquam ipse sententia condemnasset se sua, in gremium projicit, et jacet hos ejus: virilitate pignoris visa sumit animum mitiorem, et concepti foetus revocatur ad curam, parit mensem post decimum Luculenti filiam corporis, quam aetas mortalium consequens modo Liberam, modo Proserpinam nuncupavit: quam cum verveceus Jupiter bene validam, floridam, et succi esse conspiceret plenioris, oblitus paulo ante quid malorum et sceleris esset aggressus, et temeritatis quantum, redit ad priores actus: et quia nefarium videbatur satis, patrem cum filia comminus uxoria conjugatione

misceri, in draconis terribilem formam migrat: ingentibus spiris pavefactam colligat virginem, et sub obtentu fero mollissimis ludit atque adulatur amplexibus: fit ut et ipsa de femine fortissimi compleatur Jovis, sed non eadem conditione qua mater: nam illa filiam reddidit liniamenis descriptam suis, at ex partu virginis tauri species fusa Jovialis monumenta pellaciae. Auctorem aliquis desiderabit rei, tum illum citabimus Tarentinum, notumque senarium, quem antiquitas canit dicens: *Taurus draconem genuit, et taurum draco*. Ipsa novissime sacra, et ritus initiationis ipsius, quibus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt veritati: in quibus aureus coluber in sinum dimittitur consecratis, et eximitur rursus ab inferioribus partibus, atque imis.

XXII. Non esse arbitror necessarium sermone quoque hic multo, membra ire per singula, quantaque insint in partibus pravis turpitudinum scatebrae flagitiorumque monstrare. Quis est enim mortalium vel exiguae humanitatis sensum ferens, qui non ipse pervideat, qualia sint haec omnia, quam scelerata, quam foeda, quantasque ignominias Dii ferant ex ipsis mysteriorum sacris, et ex sacrorum originibus indecoris? Jupiter, inquit, exarsit in Cererem. Quid tantum quaeso de vobis Jupiter iste, quicumque est, meruit, quod genus est nullum probri infame, adulterium nullum, quod in ejus non caput velut in aliquam congeratis vilem luteamque personam? Matrimonii prodidit jus Leda: Jupiter esse dicitur auctor culpae. Virginitatem Danaë custodire nequivit: furtum esse narratur Jovis. Ad mulieris nomen properavit Europa, expugnator pudicitiae idem esse jactatur. Alcmena, Electra, Latona, Laodamia, mille aliae virgines, ac mille matres, cumque illis Catamitus puer pudoris spoliatus est honestate: eadem ubique est Jupiter fabula, neque ullum turpitudinis genus est, in quo ejus

non nomen confociatis libidinibus conferatis: ut videatur miserabilis prorsus nullam non esse causam ob aliam natus, nisi ut esset criminum seges, maledictorum materia, locus quidam expositus, in quem spurcitiae se omnes scenarum colluvionibus derivarent. Quem tamen si diceretis cum extraneis habuisse commercium foeminis, impia res quidem, sed tolerabilis esset maleactionis injuria. Etiamne in matrem, etiamne in filiam effcerati pectoris appetitionibus adhinnivit? neque illum sanctitas, aut reverentia genitricis, horror etiam pignoris ex se sati, ab imagine potuit tam foedae cogitationis abducere?

XXIII. Vellem itaque videre patrem illum Deorum Jovem, aeternam rerum atque hominum potestatem, bubulis esse cohonestatum cornibus: hirsutas agitantem aures, contractis in unguam gressibus ruminantem pallentes herbas, et ex parte postica caudam, suffragines, talos molli fimo perlitum, atque intestina proluvie delibutum. Vellem inquam videre, dicendum est enim saepius, torquentem illum sydera, et qui pallidas nationes fragore perterret et prosternit: consecretantem vervecum greges, inspicientem testiculos arietinos, arripientem hos manu censoria illa atque divina, qua vibrare coruscos ignes, et saevire fulminibus suetus est: tum deinde secreta rimantem ferventi smila, summotisque arbitris circumjectas prolibus diripientem membranulas, ferventique adhuc matri velut quasdam infulas eliciendae miserationis offerentem: deductum, pallidum, faucium, simulantem doloris cruces, et ad fidem facto faciendam, arietino sanguine coinquatum, et mendacia vulneris laneis fasceis, linteolisque contactum. Hoccine audiri, et perlegi sub mundi hoc axe? et eos, qui haec tractant, existimari se velle pios, sanctos, religionumque custodes? Estne aliquod sacrilegium hoc majus: aut ulla gens inveniri tam irreligiosis potest opinionibus prae-

dita, quam quae talia credit, aut accipit, aut sacrorum intimis in mysteriis prodit? Jupiter ille, quicumque est, si sentiret se esse, aut si ullo sensu afficeretur injuriae: nonne digna res esset, propter quam iratus, et percitus terram nostris subduceret gressibus: solis lumina extingueret, atque lunae, quinimo res omnes in antiquae speciem confunderet unitatis?

XXIV. Sed non sunt, inquit, reipublicae nostrae haec sacra. Quisnam istud dicit, aut quis reponit? Romanus, Gallus, Hispanus, Afer, Germanus, aut Sicanus? Et quid adjuvat causam, si vestra haec non sunt, cum qui ea conficiunt, sint vestrarum partium? aut quid refert, utrumne ea probetis, nec ne: cum quae vestra sint propria, aut simili foeditate, aut turpitudinis genere reperiantur esse majore? Vultis enim consideremus mysteria et illa divina, quae Thesmophoria nominantur a Graecis: quibus gente ab Attica sancta illa pervigilia consecrata sunt, et pannychismi graves? Vultis inquam videamus, quas origines habeant, quasve causas, ut Athenas etiam probemus, ipsas humanitatis artibus, studiisque pollentes, tam in Deos dicere contumeliosa, quam dictitent alii: nec minora ab his probra, quam caeteris objiciantur a vobis, religionis sub specie publicari? Quodam, inquit, tempore cum in Siciliae pratulis purpureos legeret nondum mulier flores, et adhuc virgo Proserpina: cumque illam per floream messem huc atque illuc passim lectionis cupiditas avocaret, per profundae altitudinis specum rex profiliens Manium, raptam virginem secum vehit, et terrarum absconditur successibus rursus. Quod cum factum nesciret Ceres, nec filia esset ubinam gentium, suspicaretur, intendit animum perditam toto in orbe conquirere: sumit faces geminas flammis comprehensas Aetneis, quibus sibi praelucens, pergit ire quaesitum terrarum in regionibus cunctis.

XXV. In istius conquisitionis errore Eleufinos etiam pervehitur fines; pagi istud est nomen regione in Attica constituti: qui illud temporis has partes incolabant terrigenae, quibus nomina haec fuerant: Baubo, Triptolemus, Eubuleus, Dyfaules, Eumolpus, boum jugator Triptolemus, capellarum Dyfaules custos, Eubolcus porcorum, gregis lanitii Eumolpus: a quo et gens fluit Eumolpidarum, et ducitur clarum illud apud Cecropios nomen, et qui postea floruerunt Caduceatores, Hierophantae, atque Praecones. Igitur Baubo illa, quam incolam diximus Eleufini fuisse pagi, malis multiformibus fatigatam accipit hospitio Cererem: adulatur obsequiis mitibus: reficiendi corporis rogat curam ut habeat: sitienti adoris oggerit potionem cinnum, cyceonem quam nuncupat Graecia: averfatur, et respuit humanitatis officia moerens Dea, nec eam fortuna perpetitur valetudinis meminisse communis. Rogat illa, atque hortatur contra, sicut mos est in huiusmodi casibus, ne fastidium suae humanitatis assumat: obstinatissime durat Ceres, et rigoris indomiti pertinaciam retinet. Quod cum saepius fieret, neque ullis quiret obsequiis ineluctabile propositum fatigari, vertit Baubo artes, et quam serio non quibat allicere, ludibriorum statuit exhilarare miraculis: partem illam corporis, per quam secus foemineum et sobolem prodere, et nomen solet acquirere generi, eam longiore ab incuria liberat, facit sumere habitum puriorem, et in speciem levigari nondum duri atque firiculi pusionis: redit ad Deam tristem, et inter illa communia, quibus moris est frangere ac temperare moerores, reteggit se ipsam: atque omnia illa pudoris loca revelatis monstrat inguinibus: atque pubi affigit oculos diva, et inauditi specie solaminis pascitur. Tum diffusior facta per risum, aspernatam sumit atque ebibit potio-

nem: et quod diu nequivit verecundia Baubonis exprimere, propudiosi facinoris extorsit obscœnitas.

XXVI. Calumniari nos improbe siquis forte hominum suspicatur, libros sumat Threicii vatis, quos antiquitatis memoratis esse divinae: et inveniet nos nihil neque callide fingere, neque quo sint risui Deum quaerere atque efficere sanctitates: ipsos namque in medio ponamus versus, quos Calliopes filius ore edidit graeco, et cantando per secula juri publicavit humano:

*Sic effata, sinu vestem contraxit ab imo,
Objecitque oculis formatas inguinibus res,
Quas cava succutiens Baubo manu, nam puerilis
Ollis vultus erat, plaudit, contrectat amice.
Tum Dea defigens augusti luminis orbes,
Tristitias animi paulum mollita reponit:
Inde manu poculum sunit, risuque sequenti
Perducit totum cyceonis laeta liquorem.*

Quid Erichtheo fati, quid cives Minervii dicitis? Avet animus scire, quibus sitis eloquiis tam periculosa negotia defensuri, vel artibus habeatis, quibus tam confossis salutem dare personis, vulneribus, atque caulis. Non est ista falsa suspectio, nec delatione appetimini calumniosa: Eleulinorum vestrorum notas et origines producunt turpes, et antiquarum elogia literarum: ipsa denique symbola, quae rogati sacrorum in acceptionibus respondetis: *Jejunavi, atque ebibi cyceonem: ex cista sumpsi, et in calathum misi: accepi rursus, in cistulam transtuli.*

XXVII. Ergone, ut promunt sancta illa atque arcana mysteria, rapiuntur, et rapiunt Dii vestri? matrimonia copulant fraudibus appetita furtivis? a repugnantibus, et invitis decus virginitatis eripitur? imminentes nesciuntur injuriae? quidnam raptis acciderit, ignoratur? amissi quaeruntur ut homines: et

sub sole clarissimo cum lucernis et facibus orbis peragrare vastitatem? afficiuntur, aegrescunt, lugentium sumunt sordes, et miseriarum insignia, atque ut animam commodare alimoniis possint, victuique sumendo, non ratio, non tempus, non sermo aliquis adhibetur gravis, aut affabilitas seria, sed propudiosa corporum monstratur obscenitas, objectanturque partes illae, quas pudor communis abscondere, quas naturalis verecundiae lex jubet: quas inter aures castas sine venia nefas est, ac sine honoribus appellare praefatis. Quidnam quaeso spectu in tali, quid in pudendis furit verendisque Baubonis, quod foeminei sexus Deam, et consimili formatam membro in admirationem converteret, atque risum, quod objectum lumini conspectuique divino, et oblivionem miseriarum daret, et habitum in laetiores repentina hilaritate traduceret? O qualia, o quanta irridentes potuimus, cavillantesque depromere, si non religio nos gentis, et literarum prohiberet auctoritas!

XXVIII. Jam dudum me fateor haesitare, circumhiscere, tergiversari, tricas, quemadmodum dicitur, conduplicare Tellenas, dum pudor me habet Alimontia illa proferre mysteria, quibus in Liberi honorem patris ithyphallos subrigit Graecia, et simulacris virilium fascinatorum territoria cuncta florescunt. Quid sit istud, obscurum est forsitan, et qua fiat ratione disquiritur: quisquis istud ignoras, disce: atque admiratus res tantas, puris semper in sensibus meticulosa observatione custodi. Cum inter homines, inquit, esset adhuc Nyfius et Semeleius Liber, nosse inferos expetivit, et sub Tartari sedibus quidnam rerum ageretur, inquirere: sed cupiditas haec ejus nonnullis difficultatibus impediabatur, quod qua iret ac pergeret, incitiam itineris nesciebat. Prosumnus quidam exortitur ignominiosus amator Dei, atque in nefarias libidines satis pronus, qui se januam Ditis, atque Acheru-

sios aditus pollicetur indicaturum, si sibi gereret morem Deus, atque uxorias voluptates pateretur ex se carpi. Deus facilis jurat potestatis futurum ac voluntatis se ejus, sed cum primum ab inferis compos voti atque expeditionis redisset. Viam comiter Profumnus edisserit, atque in limine ipso prostituit inferorum. Interea dum Liber Stygem, Cerberum, Furias, atque alias res omnes curiosa inquisitione collustrat, ex viventium numero index ille decedit, atque ex more sepelitur humano: emergit ab inferis Evius, et recognoscit extinctum ducem. Qui ut fidem compleret pacti, et jurandi solveret religione se juris, locum pergit ad funeris, et ficorum ex arbore ramum validissimum praefecans, dolat, runcinat, levigat, et humani speciem fabricatur in penis: figit super aggerem tumuli, et postica ex parte nudatus, accedit, subdit, insidit. Lascivia deinde surientis assumpta, huc atque illuc clunes torquet, et meditatatur ab ligno pati, quod jam dudum in veritate promiserat.

XXIX. At ne quis forte a nobis tam impias arbitretur confictas res esse, Heraclito testi non postulamus ut credat, nec mysteriis volumus, quid super talibus senserit, ex ipsius accipiat lectione: totam interrogat Graeciam, quid sibi velint hi phalli, quos per rura, per oppida mos subrigit et veneratur antiquus, inveniet causas eas esse quas dicimus: aut si fuerit pudicum veritatem simpliciter explicare, quid obscurare, quid tegere causam ritus, atque originem proderit, cum criminatio ipsa religionis in re sit? Quid dicitis o gentes, quid occupatae, quid deditae templorum venerationibus nationes? Ad haecne nos sacra, flammis, exiliis, caedibus, atque reliquo genere suppliciorum compellitis, et crudelitatis metu? hoscine nobis Deos importatis, insinuat, infligitis: quorum similes nec vos esse, neque alium velitis quemquam sanguinis vobis gradu, et jure familiaritatis adjun-

ctum? Potestisne impubibus, et praetextatis vestris, quas Liber induxerit, pactiones suis cum amatoribus indicare? Potestis vestras nurus, quinimo vobis matrimonio conjugatas ad verecundiam Baubonis impellere, atque ad pudicas Cereris voluptates? Vultis vestri juvenes sciant, audiant, discant, Jupiter ipse qualis in unam extiterit atque alteram matrem? Vultis adultae virgines, robustique adhuc patres, idem iste in filiam qua luserit arte cognoscant? Vultis germani jam fervidi, atque ex iisdem feminibus fratres, eundem rursus accipiant, concubitus lectulos non esse aspernatum sororis? Ita ergo non protinus ab hujusmodi fugiendum Diis longe, ac ne irreat in animum tam impurae religionis obscoenitas, audientia tota claudenda est? Quis est enim mortalium tam pudicis moribus institutus, quem non ad hujusmodi furias Deorum documenta proritent? Aut quis suas comprimere cupiditates a cognatis valeat reverendisque personis, cum apud superos sanctum nihil in libidinum videat confusione servatum? Ubi enim primam perfectamque naturam intra fines constiterit justos cupidinem suam non valuisse frenare, cur non in promiscuos appetitus effundat se homo, et ingenita fragilitate praeceptus datus, et magisterio sanctae divinitatis adjutus?

XXX. Jam dudum me fateor reputantem mecum in animo rerum hujuscemodi monstra, solitum esse mirari, audere vos dicere quemquam ex his atheum, irreligiosum, sacrilegum, qui Deos esse omnino aut negent, aut dubitent; aut qui eos homines fuisse contendunt, et potestatis alicujus et meriti causa Deorum in numerum relatos: cum si verum fiat atque habeatur examen, nullos quam vos magis hujusmodi par sit appellationibus nuncupari, qui sub specie cultionis plus in eo ingeratis maledictionum et criminum, quam si aperte hoc facere confessis maledictionibus combi-

bissetis? Deos esse qui dubitat, aut esse omnino qui negat, quamvis sequi sententias immanes opinionum videatur audacia, sine ullius tamen insectatione personae fidem rebus non accommodat involutis: et qui generis asseverat eos fuisse terreni, quamvis eos prius sublimitate coelitem, subsecivis tamen accumulatur laudibus: siquidem illos divinitatis ad meritum beneficiis autumat, et virtutum admirationibus sublevatos.

XXXI. Vos vero, qui vindices, et eorum contenditis immortalitatis esse propagatores, unum ex his quempiam praeteristis, transfistis vestris maledictionibus invulneratum? aut genus ullum est probri tam communi existimatione damnabile, quod in eos conferre metueritis, vel nominis saltem auctoritate tardati? Quis caduca et mortalia corpora Deos edidit amasse? non vos? Quis illa furta dulcissima in alienis genalibus perpetrasse? non vos? Quis cum matribus liberos, quis cum suis virginibus rursus patres infastos miscuisse concubitus? non vos? Quis scitulos pusiones, atque adultos venustissimis lineis appetitos esse inhoneste? non vos? Quis abscissos, quis exoletos, quis versipelles, quis fures, quis in vinculis habitos, quis in catenis, quis denique fulminibus appetitos, quis vulneratos, quis obiisse supremos dies, sepulcras etiam meruisse terrenas? non vos? Cum igitur a vobis tot et tanta conflata sint Deorum in contumelias crimina, audetis objicere nostri nominis causa numinum esse offensas mentes, cum jamdudum vos liqueat irarum esse tantarum reos, et divinae indignationis auctores?

XXXII. Sed erras, inquit, et laberis, fatisque te esse imperitum, indoctum, ac rusticum, ipsa rerum insectatione demonstras. Nam istae omnes historiae, quae tibi turpes videntur, atque ad labem pertinere divinam, mysteria in se continent sancta, rationes mi-

ras, atque altas: nec quas facile quivis possit ingenii vivacitate pernoscere. Neque enim quod scriptum est, atque in prima est positum verborum fronte, id significatur, et dicitur, sed allegoricis sensibus, et subditi-
 tivis intelliguntur omnia illa secretis. Itaque qui dicit, cum sua concubuit Jupiter matre, non incestas significat aut propudiosas Veneris complexiones, sed Jovem pro pluvia, pro tellure Cererem nominat. Et qui rursus perhibet lascivias eum exercuisse cum filia, nihil de foedis voluptatibus loquitur, sed pro imbris nomine ponit Jovem, in filiae significatione sementem. Sic et ille, qui raptam Dite a patre Proserpinam dicit, non ut reris, in turpissimos appetitus viraginem dicit raptam: sed quia glebis oculimus semina, isse sub terras Deam, et cum Orco significat foedera genitalis conciliare foeturae. Consimili ratione et in historiis caeteris aliud quidem dicitur, sed intelligitur aliud, et sub vulgari simplicitate sermonis latet ratio secreta, et altitudo involuta mysterii.

XXXIII. Argutiae sunt, ut apparet, atque acumina haec omnia, quibus fulcire solemne est malas in judiciis causas. Quinimo, ut verius dicam, sophisticarum disputationum colores, non quibus verum, sed imago et species veri semper, atque umbra conquiruntur. Nam quoniam rectas accipere lectiones pudet, dedecet, decursum est in has partes, ut alia subiceretur res alii, et in speciem decoris, turpitudinis interpretatio cogere-
 tur. Sed quid ad nos istud, an alii sensus, aliaque sententiae conscriptionibus vanis subsint? Nobis enim satis est, qui Deos a vobis scelerate contendimus impieque tractari, quod scriptum est, quod auditur accipere, nec curare in abdito quid sit, cum contumelia numinum non in obscura sensuum mente, sed in verborum eminentium significatione teneatur. Ac ne tamen videamur inspicere, quale sit istud quod dicitur, nolle: primum illud a vobis,

si modo commodare patientiam vultis, exquirimus primum, allegorico genere vel scripta haec esse, vel eodem modo intelligi oportere, unde est vobis cognitum, vel unde intimatum? in consilium scriptores advocare vos scilicet? aut tum in eorum pectoribus latitabatis, cum pro aliis res alias inter veritate capta subdebant? Deinde si illi rationis alicujus, et religionis metu mysteria illa convolvere tenebrosa obscuritate voluerunt, quantum vobis audaciae est, ut quod illi noluerunt, vos velitis intelligere: vos scire et cunctorum substernere notationi, quod illi frustra verbis minus verum significantibus occulerunt?

XXXIV. Sed ut vobis assentiamur, in fabulis his omnibus cervas pro Iphigeniis dici, unde tamen vobis liquet, cum allegorias istas vel explanatis, vel panditis, eadem vos interpretari, eademque sentire, quae sub tacitis cogitationibus ipsis ab historicis sensa sunt, nec per voces proprias, significationibus sed aliis explicata? Vos Jovis, et Cereris coitum imbrem dicitis dictum telluris in gremium lapsam: potest alius aliud et argutius fingere, et veri cum similitudine suspicari: potest aliud tertius, potest aliud quartus, atque ut se tulerunt ingeniorum opinantium qualitates, ita singulae res possunt infinitis interpretationibus explicari. Cum enim e rebus oclusis omnis ista quae dicitur allegoria sumatur, nec habeat finem certum, in quo rei, quae dicitur, sit fixa atque immota sententia, unicuique liberum est, in id quod velit attrahere lectionem, et affirmare id positum, in quod eum sua suspicio et opinabilis conjectura duxerit. Quod cum ita se habeat, qui potestis res certas rebus a dubiis sumere, atque unam adungere significationem dicto, quod per modos videatis innumeros expositionum varietate deduci?

XXXV. Denique si adcommodum ducitis, etiam illud a vobis repetita interrogatione conquirimus, omnes de Diis fabulas existimetis, id est singulas totas ambifarias ac bilingues, et versipellis esse scriptas modis; an alias earum partes nihil ambiguum dicere, alias vero multifidas atque allegorici tegminis superjectione velatas? Si enim ad finem a capite textus omnis expositionis et series obtentionibus allegoricis clausa sunt, ediffertate, monstrate, quid pro rebus singulis, quas unaquaeque eloquitur fabula, supponere debeamus, et promere, quasque in res alias atque intelligentias vocare. Ut enim Jovem pro pluvia, Cererem, verbi causa, pro terra vultis audire, et pro Libera ac patre Dite submerisionem seminis atque jactum: ita dicere vos convenit, quid pro tauro debeamus accipere, quid pro indignatione Cereris atque irae? quid sibi velit Brimo verbum, quid Jovis solliciti supplicatio? quid allegati coelites nec auditi? quid exectus aries? quid execti arietis proles? quid satisfactio his facta? quid quae rursus gesta sunt libidine obsceniorum cum filia? consimiliter et in altera fabula Ennaeae nemus, et flores quid sint? quid sumptus ignis ex Aetna, comprehensaeque isto faces? quid peragratio cum his orbis? quid Attica regio? quid Eleulinus pagus? quid Baubonis tugurium atque hospitium rusticorum? quid cyceonis significet potio? quid aspernatio potionis? quid novatio et revelatio pudendorum? quid spectaculi flagitiosa dulcedo, et ex remediis talibus orbitatis oblivio comparata? Quod si pro his omnibus, quod oporteat subjici rerum immutatione monstratis, erit ut vobis assensum super tali asseveratione tribuamus: sin autem singula in singulis neque potestis supponere, nec alterum rerum vocare contextum: quid allegoriis obscuratis honestis id, quod simpliciter dictum est, et communem ad intelligentiam publicatum?

XXXVI. Nisi forte dicetis, non toto in historiae corpore allegorias has esse, caeterum partes alias esse communiter scriptas, alias vero dupliciter, et ambifaria obtentione velatas. Urbana est illa subtilitas, et quibuslibet brutis patens. Nam quia cuncta, quae scripta sunt, inexpeditissimum vobis est traducere, invertere, derivare, eligitis quaedam vestrae convenientia voluntati, et ex ipsis obtinere contenditis nothas atque adulteras lectiones interiori esse superpositas veritati. Quod tamen ut vobis ita sese habere, quemadmodum dicitis, annuamus, qui scitis, aut unde cognoscitis, utra pars sit sententiis historiae scripta simplicibus, utra vero sit dissonis atque alienis significationibus tecta? Potest enim fieri, ut quod vos existimatis sic esse, aliter se habeat: aut quod aliter creditis, conceptionibus aliis contrariisque prolatum sit. Ubi enim dicitur in unius materiae corpore pars esse allegorice scripta, indubitabili altera sermone, rectoque, nec inest in re signum, quo differitas judicari ambiguum possit simpliciterque dictorum, tam potest quod simplex est, ambiformiter dictum existimari, quam quod ambigue scriptum est, reclusis esse obtentionibus credi. Quod quidem quo genere aut fiat, aut fieri posse credatur, intelligere consitemur minime nos posse.

XXXVII. Inspiciamus enim quod dicitur hoc modo. In nemore, inquit, Ennensi quondam flores Proserpina virago lectitabat. Integrum adhuc istud est, et recta pronuntiatione prolatum: nam et nemus et flores quid sint, quid Proserpina, quid virago, cunctis indubitabiliter notum est. Emicuit Summanus e terris curru quadrijugo vectitatus: simplex et hoc aequae est: nam quadrigae, currus, atque Summanus interpretationem desiderant nullam. Improvisus Proserpinam rapuit, et sub terras secum avexit: feminis, inquit, abstrusio raptione in Pro-

serpinae nuncupatur. Quid accidit quaeso, ut in aliud subito converteretur historia, ac semen Proserpina diceretur? ut quae virago jamdudum florum in lectionibus habebatur, postquam sublata et rapta est, significationem coeperit habere sementis? Jupiter, inquit, in taurum versus, concubitum matris suae Cereris expetivit: ut expositum supra est, nominibus his tellus et labens pluviae nuncupatur. Legem allegoricam video tenebrosis ambiguitatibus explicatam. Irata Ceres est, et exarsit, et arietis proles pro poena atque ultione suscepit. Hoc iterum video communibus in proloquiis promptum: nam et ira, et testes, satisfactio, suis hic moribus, et conditionibus dicta sunt. Quid ergo hic accidit, ut ab Jove, qui pluvia, et ab Cerere, quae appellata est terra, res transfret ad verum Jovem, atque ad rerum simplicissimam dictionem?

XXXVIII. Aut igitur debent allegorico genere omnia esse scripta, et posita, demonstrandaque universa nobis: aut genere isto conscriptum est nihil: quoniam esse quod creditur, quasi parte ex historiae non videtur. Allegorico genere scripta sunt haec omnia. Minime istud videtur certum. Quaeritis qua ratione, qua causa? quia omne quod gestum est, et in alicujus operis evidentia constitutum, conversionem non potest in allegoricam duci: neque enim potest infectum esse, quod factum est: aut rei gestae natura in alienam potest degenerare naturam. Numquid bellum Iliacum in Socraticam verti condemnationem potest? aut pugna illa Cannensis proscriptio fieri crudelitasque Syllana? Potest quidem proscriptio, quemadmodum Tullius Iudit, pugna dici, appellarique Cannensis. Sed quae gesta est dudum, pugna esse non potest eadem, eademque proscriptio; neque enim quod gestum est, potest aliud, ut dixi, quam id esse, quod gestum est; aut in alienam migrare substantiam id, quod in

vi propria, atque in sui generis qualitate defixum est.

XXXIX. Unde igitur probamus, historias has omnes rerum esse gestarum conscriptiones? Ex solemnibus scilicet sacris atque initiorum mysteriis: vel quae stas fiunt temporibus, ac diebus: vel quae in abdito tradunt gentes, moris proprii perpetuitate servata. Neque enim credendum est, sine suis originibus haec esse, frustra atque inania fieri, nec habere conjunctas primis institutionibus causas. Pinus illa, solemniter quae in matris infertur sanctum Deae, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum demessis genitalibus abstulit, et quam memorant divam in solatium sui consecravisse moeroris? Phallorum illa fascinorumque subrectio, quos ritibus annuis adorat et concelebrat Graecia, nonne illius facinoris similitudinem refert, quo se a debito Liber liberavit? Eleusinia illa mysteria, et sacrorum reconditi ritus, cujus memoriam continent? nonne illius erroris, quo in filiae conquisitione Ceres fessa, oras ut venit ad Atticas, triticeas attulit fruges, Nebridarum familiam pellicula cohonestavit hinnulae, et illud spectaculum maximum Baubonis in inguinibus risit? aut si alia causa est, nihil ad nos istud, dummodo causa cuncta ista confiant. Neque enim credibile est, nullis antecedentibus causis suscepta haec esse: aut insanire judicandum est Atticos, qui sibi ritum religionis affixerint conflatum rationibus nullis. Quod si liquet, et constat, id est, si rebus actis mysteriorum causae atque origines effluunt, in allegoricas species nulla possunt conversione traduci. Quod enim factum, gestum est, infectum non potest fieri rerum prohibente natura.

XL. Et tamen ut vobis ita se habere assentiamur, res istas, id est, ut historiae aliud verbis sonent, nescio quid aliud more hariolantium dicant, ita non

animadvertitis, non videtis, quanta istud dicatur et cum ignominia fieri, contumeliaque divorum? an injuria gravior ulla potis est reperiri, quam terram, et pluviam, vel quodlibet aliud, nihil enim refert quae fiat interpretatione conversio, Jovis et Cereris dicere atque appellare concubitum? et cum Deorum criminibus labem imbris e coelo, et telluris significare madorem? Potest irreligiosius quidpiam vel existimari, vel credi, quam semina terris mersa, vel quodlibet aliud, nihil enim similiter refert, raptum Proserpinae dicere, et cum nota Ditis patris rei rusticae de opere proloqui? Nonne millies optatius fuit, elinguem fieri atque mutum, atque scaturiginem istam vocis, et strepitum foedae loquacitatis amittere, quam Deorum nominibus res appellare turpissimas? quinimo turpibus Deorum factis negotia significare vulgaria?

XLI. Antea mos fuerat, allegoricas dictiones honestissimis sensibus obumbrare, res turpes, et foedas prolata, honestorum convestirier dignitate. At vero vobis auctoribus per turpitudinem dicuntur res graves, et castitate pollentia obscoenis commemorantur in vocibus: ut quod olim pravitas foedae rei verecundia contegebatur, nunc scurriliter, turpiterque dicatur, dignorum elocutione mutata. Quod in adulterio dicimus Martem, inquit, et Venerem Vulcani esse circumretitos arte, cupiditatem dicimus atque iram, vi pressas consilioque rationis. Quid enim prohibebat, quid obstabat, suis unamquamque rem verbis, et suis significationibus promere? imo quid urgebat, cum nescio quid indicare per commentarios et scripta voluisses, nolle illud intelligi quod indicaris; sed contrarias res simul una expositione suscipere, studium docere cupientis, et nolentis ostendere malignitatem? An Deos adulteros dicere periculum habuit ullum? prolatio cupidinis atque irae linguam et os fuerant

obsceno coinquinatura contactu? Quod si utique fieret, et allegoricae coecitatis obumbratio tolleretur, et facilis ad discendum res esset, et Deorum dignitas conservaretur illaesa. Nunc vero cum dicitur in Martis et in Veneris vinctione vitiorum esse significata compressio, perverlissimae res duae simul iisdem temporibus fiunt, ut et foedae rei species intellectum subiciat honestatis, et prius animum turpitudine, quam religionis alicujus perstringat auctoritas.

XLII. Nisi forte dicetis, hoc enim solum restat, quod a vobis posse videatur opponi, Deos sua mysteria nolle ab hominibus sciri; et idcirco historias ambagibus esse allegoricis scriptas. Et unde vobis est liquidum, quod hominibus superi nolint sua mysteria publicari? Unde illa vos scitis, aut cur ea dissolvere in allego-riarum explanationem curatis? Ad extremum et ultimum, quid sibi Dii volunt, ut honesta cum nolint, turpissima de se dici atque indecora patiantur? Attidem cum nominamus, solem, inquit, significamus, et dicimus: sed si Attis sol est, quemadmodum connumeratis, et dicitis, quis erit Attis ille, quem in Phrygia genitum vestrae produnt atque indicant literae? quem passum esse res certas, fecisse item res certas? quem in spectaculis ludicris theatra universa noverunt? cui inter sacros vultus res videmus fieri specialiter annuas, nominatimque divinas? utrumne ab sole ad hominem, an ab homine ad solem vocabuli hujus facta translatio est? Si enim nomen istud principaliter habet originem solis, quid tandem de vobis sol aureus meruit, ut ei cum semiviro faceretis vocabulum istud esse commune? Sin hirquinum, et Phrygium est, quid Phaetontis genitor, pater hujus luminis et claritatis admisit, ut abscisso ab homine dignus videretur vocari, et augustior fieret evirati corporis nuncupatione signatus?

XLIII. Sed quid sit istud, jam promptum est omnibus: nam quia talium scriptorum, historiarumque vos pudet, nec abolere videtis posse ea, quae sunt foede semel in commentarios relata, nitimini cohonestare res turpes, atque omnibus argutiarum modis pro rebus subditis, verborum invertitis corrumpitisque naturas: atque ut olim accidere male sanis assolet, quorum turbida vis, morbi sensum atque intelligentiam depulit, confusa atque incerta jactatis, et inanium per rerum figmenta bacchamini. Esto in Jovis et Cereris coetu irrigatio sit significata telluris: occultatio seminis patris in Ditis raptu, vina per terras sparsa distractis in visceribus Liberi: cupiditatis et temeritatis compressio, colligatio dicta sit adulteriorum Veneris atque Martis.

XLIV. Sed si fabulas has vultis more allegorico scriptas, quid caeteris fiet, quas non videmus posse versuras in hujusmodi cogi? Quid enim subjiciemus pro illis fustibus, quos super aggerem tumuli Semeleiae sobolis urigo contorsit? Et quid pro illis Ganymedibus raptis, atque in libidinum magisteria substitutis? Quid pro illa conversione forniculae, in quam Jupiter maximus vastitatis suae liniamenta contraxit? Quid pro cynis, et satyris? quid pro aureis imbribus, in quos idem se pellax fraude induit perfida formarum varietatibus ludens? Ac ne de Jove solo loqui videamur voluisse, in amoribus numinum reliquorum esse allegoriae quae possunt? quae in mercenariis conditionibus, ac servitutibus? quae in vinculis, orbitatibus, planctibus? quae in cruciatibus, vulneribus, sepulchris? in quo cum unam contrahere possentis culpam conscriptione de superis tali, addidistis, ut dicitur, garo gerrem, cum Deorum nominibus appellavistis res turpes, et vocabulis rursus Deos rerum conquinastis infamium. Quod si adesse hic eos,

aut esse illos uspiam cognitione indubitabili crederetis: in mentione illorum facienda praestringeret vos metus: et tamquam vos audirent, vestrasque acciperent voces, ita credi oportuit, et haberi in cogitatione defixum. Apud enim homines officiosis religionibus deditos non ipsi Dii tantum, verum etiam nomina deberent esse Deorum reverenda: quantumque est in ipsis, qui censentur his nominibus, tantum esse par est in eorum appellationibus dignitatis.

XLV. Da veram iudicii formam, et in illa estis reprehensionis parte, quod in usu sermonis vestri Martem pro pugna appellatis, pro aquis Neptunum, Liberum patrem pro vino, Cererem pro pane, Minervam pro stamine, pro obscenis libidinibus Venerem. Quae enim est ratio, ut cum suis censeferi appellationibus res possint, nominibus cognominentur Deorum, et ea fiat numinibus contumelia, quam nec homines sustinemus, si nostra quis nomina res ducat atque invertat in frivolas? Sed oratio sordida est, verbis fuerit polluta si talibus. Verecundia laude condigna, erubescitis panem et vinum nominare, et pro coitu Venerem non metuitis dicere.

LIBER SEXTUS.

I. **N**unc quoniam summatim ostendimus, quam impias de Diis vestris opinionum constitueritis infamias; sequitur ut de templis, de simulacris etiam, sacrificiisque dicamus: deque alia serie, quae his rebus annexa est, et vicina copulatione conjuncta. In hac enim consuectis parte crimen nobis maximum impietatis asserere: quod neque aedes sacras venerationis ad officia construamus, non Deorum alicujus simulacrum constituamus, aut formam: non altaria fabricemus, non aras, non caesorum sanguinem animantium demus, non thura, neque fruges salsas, non denique vinum liquens paterarum effusionibus inferamus: quae quidem nos cessamus non ideo vel exaedificare, vel facere, tamquam impias geramus ac scelerosas mentes, aut aliquem sumperimus temeraria in Deos desperatione contemptum: sed quod eos arbitramur, et credimus, si modo Dii certi sunt, et nominis hujus eminentia praediti, honorum haec genera aut risui habere, si rideant, aut indigne perpeti, si motibus exasperentur irarum.

II. Ut enim noscatis, quid de isto nomine sentiamus, iudicii que simus cujus, existimamus nos eos, si modo Dii certi sunt, ut eadem rursus satiateque dicantur, cunctarum esse debere perfectarumque virtu-

tum, sapientes, justos, graves, si modo nulla est culpa, quod eos laudibus accumulamus humanis, intestinis pollentes bonis, nec extraneis adminiculis se addicere, quod illis integritas inoffensae beatitudinis compleatur: ab affectibus cunctis, et cunctis perturbationibus liberos, non ira effervere, non ullis cupiditatibus excitari, calamitatem irrogare nullis, non ex malis hominum crudelem accipere voluntatem, non terere portentis, non prodigiosas ostentare formidines, non votorum debitis habere obnoxios et obligatos, nec piaculares hostias signis minacibus postulare, non pestilentias, non morbos corruptione aeris inducere, non adurere siccitatibus fruges, non caedibus interesse bellorum, non urbium stragibus, non adversa his velle, non illorum commoditatibus suffragari: sed quod magnarum est mentium pari pendere cunctos lance, et individuas cunctis benevolentias exhibere. Caduci enim generis, et infirmitatis humanae est, contrariis egere, eosque, quos tangat affectio, pati, dolere, diminui, sapientium scita et pronuntiata definiunt: nec posse aliter fieri, quin legibus mortalitatis astricti sint, qui sint ullis perturbationibus mancipati. Quod cum ita se habeat, qui possumus judicari Deos habere contemptui, quos, nisi sunt recti, et magnarum mentium admiratione laudabiles, Deos negamus existere, nec potestatibus posse coelitibus applicari?

III. Sed templa illis exstruimus nulla, nec eorum effigies adoramus, non mactamus hostias, non thura ac vina libamus. Et quid amplius possumus vel honoris eis attribuere vel dignitatis, quam quod eos in ea ponamus parte, qua rerum caput, ac dominum, summumque ipsum regem, cui debent Dii una nobiscum, quod esse se sentiunt, et vitali in substantia contineri? Numquid enim delubris aut templorum eum constructionibus honoramus? Numquid et hostias caedimus? Numquid alias res damus, quas libare, pro-

fundere, non est rationis expensae, sed tracti per consuetudinem moris? Etenim plena dementia est, necessitatibus tuis potentiora metiri, et quae tibi sunt usui, datoribus Diis dare, et honorem istum, non contumeliam ducere. Tempła igitur quaerimus in Deorum quos usus? aut in rei cuius necessitatem, aut dicitis esse constructa, aut esse rursus aedificanda censetis? Hyemalia sentiunt frigora, aut solibus torrentur aestivis, pluvialibus nimbis perfluunt, ventorum eos aut turbines vexant? incurtionem pati periclitantur hostilem, ferarum aut rabidos appetitus, ut merito illos conveniat tectorum munitionibus claudere, saxorum aut objectione tutari? Tempła enim haec quid sunt? Si humanam infirmitatem roges, nescio quid immane atque amplum: si Deorum potentiam metiaris, successus quidam parvi, atque, ut verius eloquar, genus angustissimum cavernarum paupertini cordis excogitatione suspensum. Quorum si quaeris audire quis prior fuerit fabricator, aut Phoroneus, Aegyptius aut Merope tibi fuisse monstrabitur: aut, ut tradit in admirandis Varro, Jovis progenies Aeacus. Sint ergo haec licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmae, et sydereos evomant variata interstitio fulgores: terra sunt haec omnia, et ex faece ultima vilioris materiae concreta. Neque enim, si vos ea pretiis carioribus penditis, delectari credendum est his Deos: nec recusare, nec spernere quo minus se sepiant, et eorum objectibus coerceantur inclusi. Templum, inquit, hoc Martis est, hoc Junonis, et Veneris, hoc Herculis, Apollinis, Ditis: quid est aliud dicere, quam domus haec Martis est, haec Junonis et Veneris, Apollo hic habitat, in hac manet Hercules, illa Summanus. Ita non prima et maxima contumelia est, habitationibus Deos habere distinctos? tuguriola his dare, conclavia, et cellulas fabricari, et eis existimari necessarias res esse, quae ho-

minibus, felibus, quae sunt formiculis, et lacertis, quae fugacibus, pavidis, atque exiguis muribus?

IV. Sed non, inquit, idcirco attribuimus Diis templa, tamquam humidos ab his imbres, ventos, pluvias arceamus, aut soles: sed ut eos possimus coram et comminus contueri, affari de proximo, et cum praesentibus quodammodo venerationum colloquia miscere. Sub axe enim nudo, et sub aethereo tegmine invocati si fuerint, nihil audiunt: et nisi de proximo admoveantur his preces, tamquam nihil dicatur, obstructi atque immobiles stabunt. Atquin nos arbitramur, omnem Deum omnino, si modo nominis hujus vi pollet, ex quacumque mundi parte, quod quisque fuerit locutus, tamquam si sit praesens, audire debere: imo quod quisque conceperit sub obscuris sensibus cognitione anticipata praesumere. Atque ut astra, sol, luna, cum supra terras meant, omnibus omnino cernentibus statim sunt et ubique praesentes, ita quoque convenit audientiam numinum nulli esse clausam linguae, semperque esse praesentem; quanvis ad eam voces regionibus ex distantibus confluant. Hoc est enim proprium Deorum, complere omnia vi sua, non partiliter uspiam, sed ubique esse totos: non adesse, non abesse, non coenatum ad Aethiopas pergere, et post dies bisseños privatum ad domicilium redire.

V. Quod si ita non erit, tollitur omnis spes opis, et erit in dubio, audiamini ab Diis, nec ne: siquando res sacras ceremoniarum conficitis debitis. Constituamus enim noscendae rei causa, templum numinis alicujus esse apud Canarias insulas, ejusdem apud ultimam Thylen: ejusdem apud Seras esse, apud furvos Garamantas, et siqui sunt alii, quos ab sui notitia maria, montes, sylvae, et quadrini determinant cardines. Si omnes uno in tempore rebus divinis factis, quod sua quosque necessitas cogitare compellit, poscant de numine, referendi beneficii quaenam omnibus spes

erit, si non undique ad se missam vocem Deus exaudiet, et erit ulla longinquitas, quo penetrare non possit auxilium poscentis oratio? aut enim nullis erit in partibus praesens, si usquam poterit aliquando non esse, aut aderit unis tantum, quoniam praebere communiter suum non potest atque indiscretus auditum. Atque ita perficitur, ut aut nullis Deus opituletur omnino, si occupatus re aliqua ad audiendas voces non quiverit advolare: aut exauditi tantummodo uni abeant soli, nihil egerint caeteri.

VI. Quid quod multa ex his templa, quae tholis sunt aureis, et sublimibus elata fastigiis, auctorum conscriptionibus comprobatur contegere cineres atque ossa, et functorum esse corporum sepulturas? Nonne patet et promptum est, aut pro Diis immortalibus mortuos vos colere, aut inexpiabilem fieri numinibus contumeliam, quorum delubra et templa mortuorum superlata sunt bustis? In historiarum Antiochus nono Athenis in Minervio memorat Cecropem esse mandatum terrae: in templo rursus ejusdem, quod in arce Larissae est, conditus scribitur atque indicatur Acrisius: Erichthonius Poliadis in fano: Dairas et Immarus fratres in Eleusino consecro, quod civitati subjectum est. Quid Celei virgines, non in Cereis Eleusinae humationis habuisse perhibentur officia? non in Dianae delubro, quod in Apollinis constitutum est Delii, Hyperocha, Laodiceque, quas advectas illuc esse finibus ex Hyperboreis indicatur? in Didymaeo Milesio Clearchum dicit habuisse suprema Leandrius funeris. Leucophrynae monumentum in fano apud Magnesium Dianae esse, Myndius profitetur ac memorat Zeno. Sub Apollinis arula, quae Telmessi apud oppidum visitur, Telmessum esse conditum vatem, non scriptis constantibus indicatur? Agesarchi Ptolemaeus, de Philopatre quem edidit primo, Cinyram regem Paphi cum familia omni sua, imo cum omni

profapia in Veneris templo situm esse, literarum auctoritate declarat. Infinitum est et immensum, quibus quique in fanis toto sint in orbe describere: nec exactam desiderat curam, quam is poenam constituerit Aegyptus in eum, qui publicasset, quibus Apis jaceret absconditus, polyandria illa Varronis quibus templis contegantur, quasque in se habeant superlati ponderis moles.

VII. Sed quid ego haec parva? regnatoris in populi Capitolio quis est hominum, qui ignoret, Oli esse sepulchrum Vulcentani? Quis est, inquam, qui non sciat ex fundaminum sedibus caput hominis evolutum non ante plurimum temporis, aut solum live partibus caeteris, hoc enim quidam ferunt, aut cum membris omnibus humationis officia sortitum? Quod si planum fieri testimoniis postulatis auctorum, Sammonicus, Granius, Valerianus vobis, et Fabius indicabunt, cujus Olus fuerit filius, gentis et nationis cujus, ut a germani servulis vita fuerit spoliatus et lumine: quid de suis commeruerit civibus, ut ei sit abnegata telluris patriae sepultura. Condiscetis etiam, quamvis nolle istud publicare se fingant, quid sit capite resecto factum, vel in parte qua rei curiosa fuerit obscuritate conclusum: ut immobilis videlicet atque fixa obsignati omnis perpetuitas staret. Quod cum opprimi par esset, et vetustatis obliteratione celari, compositio nominis jecit in medium, et cum suis causis per data sibi tempora inextinguibili fecit testificatione procedere: nec erubuit civitas maxima, et numinum cunctorum cultrix, cum vocabulum templo daret ex Oli capite Capitolium, quam ex nomine Jovio nuncupare.

VIII. Satis igitur, ut opinor, ostendimus templa Diis immortalibus aut inaniter iis esse constructa, aut contra decus et potentiam creditam contumeliosis opinionationibus fabricata. Sequitur, ut de signis aliquid si-

mulacrisque dicamus, quae multa arte componitis, et religiosa observatione curatis. Qua in parte si fides est ulla, constituere apud nos ipsos nullis considerationibus possumus, utrumne istud serio et cum proposito faciatis gravi, an ridendo res ipsas puerili hallucinatione ludatis. Si enim certum est, apud vos Deos esse, quos remini, atque in summis coeli regionibus degere, quae causa, quae ratio est, ut simulacra ista fingantur a vobis, cum habeatis res certas, quibus preces possitis effundere, et auxilium rebus in exigentibus postulare? Sin autem non creditis, aut, ut mediocriter dicatur, ambigitis: etiam sic, ratio quaenam est dubiorum fingere atque instituire simulacra, et quod esse non credas, ventosa imitatione formare? An numquid dicitis forte, praesentiam vobis quandam his numinum sub exhiberi simulacris, et quia Deos videre non datum est, eos sic coli, et iis munia officiosa praestari? Hoc qui dicit et asserit, Deos esse non credit: nec habere convincitur suis religionibus fidem, cui opus est videre, quod teneat: ne inane forte sit, quod obscurum non videtur.

IX. Deos, inquit, per simulacra veneramus. Quid ergo? si haec non sint, coli se Dii nesciunt, nec impertiri a vobis ullum sibi existimabunt honorem? Per tramites ergo quosdam, et per quaedam fidei commissa, ut dicitur, vestras sumunt atque accipiunt cultiones: et antequam hi sentiant, quibus illud debetur obsequium, simulacris litatis prius, et velut reliquias quasdam aliena ad illos ex auctoritate transmittitis. Et quid fieri potis est injuriosius, contumeliosius, durius, quam Deum alterum scire, et rei alteri supplicare? opem sperare de numine, et nullius sensus ad effigiem deprecari? Nonne illud est quaeso, quod in vulgaribus proverbiiis dicitur, fabrum caedere cum ferias fullonem? et cum hominis consilium quaeras,

ab aëllis et porculis agendarum rerum sententias postulare?

X Et unde novissime scitis, simulacra hæc omnia, quæ Diis immortalibus vicaria substitutione formatis, similitudinem referant, habeantque divinam? Potest enim fieri, ut barbatus in coelo sit, qui esse a vobis effingitur levis: potest ut senectute provector, cui puerilem commodatis aetatem: potest ut hic flavus sit, qui in veritate habeat oculos caecos: displosas ut gestitet nares, quem esse vos facitis figuratisque nasticam. Neque enim rectum est dicere, aut appellare simulacrum, quod non pariles lineas principali ab ore traducat: quod esse planum et certum, manifestis poterit a rebus agnosci. Nam cum omnes homines tere-tem esse solem indubitabili luminum contemplatione videamus: os illi vos hominis, et mortalium corporum liniamenta donatis. Luna semper in motu est, et ter denas facies in restitutione accipit menstrua: vobis ducibus, et figuratoribus foemina est, vultuque est uno, quæ per habitus mille quotidiana instabilitate mutatur. Intelligimus omnes ventos aeris esse fluorem pulsi, et mundanis rationibus concitati: per vos hominum formæ sunt buccinarum animantes tortus intestinis et domesticis flatibus. Inter Deos videmus vestros leonis torvissimam faciem, mero oblitam minio, et nomine Frugiferi nuncupari. Si simulacra hæc omnia superiorum sunt imagines numinum, ergo et in coelo habitare dicendus est Deus talis, ad cujus formam et speciem simulacri hujus similitudo directa est: et videlicet ut hic iste, ita illic ille, sine reliquo corpore persona est, et facies sola, fremebundus hiatibus torvidis, dirus, sanguineo de ceroto, malum dentibus suis comprimens, atque ut fessi canes linguam ore de patulo potus aviditate projiciens. Quod si utique non est, ita ut omnes existimamus non esse, quænam tanta audacia est, formam tibi quam volueris fin-

gere, ac dicere esse simulacrum Dei, quem probare non possis ulla esse in parte naturae?

XI. Ridetis, temporibus priscis Persas fluvios co-luisse, memorialia ut indicant scripta, informem Arabas lapidem, acinacem Scythiae nationes, ramum pro Cinxia Thespios: lignum Icarios pro Diana indolatum; Pessinuntios silicem pro Deum matre: pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musae: atque, ut Aethlius memorat, ante usum disciplinam-que fictorum pluteum Samios pro Junone: et abstinetis a risu, cum pro Diis immortalibus sigilliolis hominum, et forni- supplicatis humanis. Quinimo Deos esse sigillaria ipsa censetis, nec praeter haec quidquam vim creditis habere divinam. Quid dicitis o illi! ergone Dii coelites habent aures, et tempora, cervices, occipitium, spinam, lumbos, latera, poplites, nates, suffragines, talos, membraque alia caetera, quibus constructi nos sumus, et quae prima in parte paulo plenius dicta sunt, et scripto uberiore prolata? Utinam liceret introspicere sensus vestros, recessusque ipsos mentis, quibus varias volvitis, atque initis obscurissimas cogitationes: reperiremus et vos ipsos eadem sentire, quae nos: neque alias gerere super numinum figuratione sententias. Sed studiis facere quid pervicacibus possumus, quid intentantibus gladios, novasque excogitantibus poenas? Animantis asseritis malam scientissimi causam, et quod semel sine ratione fecistis, ne videamini aliquando nescisse, defenditis; meliusque putatis, non vinci, quam confessae cedere atque annuere veritati.

XII. Ex huiusmodi causis illud etiam vobis con- niventibus consecutum est, ut in Deorum corporibus lasciviae artificum luderent, darentque his formas, quae cuilibet tristi possent esse derisui. Itaque Ham- mon cum cornibus jam formatur et fingitur arietinis: Saturnus cum obunca falce, cultos ruris ut aliquis, ra-

riorum luxuriantium tonfor: cum petaso gnatus Ma-
 jae, tamquam vias aggredi praeparet, et solem, pulve-
 remque declinet: Liber membris cum mollibus, et li-
 quoris foeminei dissolutissimus laxitate: Venus nuda,
 et aperta, tamquam si illam dicas publicare, divendere
 meritorii corporis formam: cum pileo Vulcanus, et
 malleo, manu librans dextera, et fabrili expeditione
 succinctus: cum plectro et fidibus Delius citharistae
 gestus fervans, cantaturi et naenias histrionis: cum
 fuscina rex maris, tamquam illi pugna sit gladiatorii
 obeunda certaminis: neque ullum est reperire figmen-
 tum alicujus numinis, quod non habitus certos ferat
 fabrorum liberalitate donatos. Ecce si aliquis, vobis
 nescientibus et ignaris, rex urbanus et callidus ex fo-
 ribus suis Solem tollat, et in Mercurii transferat se-
 dem: Mercurium rursus arripiat, atque in Solis faciat
 commigrare delubrum, uterque enim a vobis glaber,
 atque ore compingitur levi, detque huic radios, Solis
 capiti petasunculum superponat: quibus modis inter-
 noscere poteritis, utrumne Sol iste sit, an ille Mercu-
 rius, cum habitus vobis Deos, non oris soleat proprie-
 tas indicare? Consimili rursus translatione si nudo
 Jovi cornua detrahat, et Martis temporibus affigat,
 Martem armis spoliet, et his rursus circumcludat Ham-
 monem: interstitio quae fieri poterit singulorum, cum
 qui Jupiter fuerat, idem possit existimari Mars esse, et
 qui Mavors fuerat, subintroire speciem Jovis possit
 Hammonis? Usque adeo ludus est simulacra ista con-
 fingere, nomina illis tamquam propria dedicare, qui-
 bus si habitum detrahas, tollatur cognitio singulo-
 rum: Deus pro Deo credi, alter videri pro altero,
 imo pro utroque uterque possit existimari?

XIII. Sed quid ego Diis datas falces et fuscinas ri-
 deo? quid cornua, malleos, et galeros, cum simulacra
 quaedam sciam certorum esse hominum formas, et
 infamium liniamenta meretricum? Quis est enim, qui

ignoret Athenienses illos Hermas Alcibiadis ad corporis similitudinem fabricatos? Quis Praxitelem nescit, Polidippum si relegat, ad formam Cratinae meretricis, quam infelix perditae diligebat, os Veneris Gnidiae solertiarum coegisse certamine? Sed sola est haec Venus, cui de scorti vultu translaticium decus auctum est? Phryne illa Thespiaca, sicut illi referunt, qui negotia Thespiaca scriptitarunt, cum in acumine ipso esset pulchritudinis, venustatis, et floris, exemplarium fuisse perhibetur cunctarum, quae in opinione sunt Venerum: sive per urbes Grajas, sive istuc quo fluxit amor talium cupiditasque signorum. Itaque artifices omnes, ipsis iisdem qui temporibus extiterunt, quibusque primas dabat exprimendarum similitudinum veritas, omni cura studioque certabant, filum capitis prostituti cythereia in simulacra traducere: ardebant artificum scita: alterque alterum vincere contentiosa aemulatione quaerebant, non Venus ut augustior fieret, sed ut Phryne pro Venere staret. Atque ita perducta est res eo, ut pro Diis immortalibus sacra meretricibus fierent, et infelix regio signorum fabricationibus falleretur. Inter significes ille memoratus Phidias est primus, cum Olympii formam Jovis molimine operis extulisset immensi, super Dei digito Pantarces inscripsit pulcher: nomen autem fuerat amati ab se pueri, atque obscuro cupiditate dilecti: neque ullo metu est aut religione commotus, Deum nomine prostibuli nuncupare; quinimo exoleto Jovis numen simulacrumque sacrare. Usque adeo ludus est, et puerilis affectio, sigillaria ista formare, adorare pro Diis ea, sanctitatibus accumulare divinis: cum ipsos videamus artifices in effingendis his ludere, et libidinum propriarum monumenta sancire. Quid est enim, si quaeras, cur Phidias ludere ac lascivire dubitaret, cum ante paululum temporis Jovem ipsum, quem fecerat, sciret aurum fuisse, lapides, atque ossa in-

formia', disparata, confusa, seque horum omnium congregatorem, atque vincatorem, habitus eis per se datos in membrorum similitudine fabricata, et, quod inter omnia primum est, sui esse beneficium numeris, quod natus per se esset, atque in rebus adoraretur humanis?

XIV. Libet in hoc loco, tanquam si omnes adfint terrarum ex orbe nationes, unam facere concionem, atque in aures haec omnium communiter audienda depromere. Quidnam est istud homines, quod ipsi vos ultro in tam promptis ac perspicuis rebus voluntaria fallitis et circumscribitis caecitate? Discutite aliquando caliginem, regressique ad lumen mentis intuemini propius, et videte istud, quod agitur, quale sit: si modo retinetis jus vestrum, atque in finibus his datae rationis consiliique versamini. Simulacra ista, quae vos terrent, quaeque templis in omnibus prostrati atque humiles adoratis, ossa, lapides, aera sunt, argentum, aurum, testa, lignum sumptum ex arbore, aut commixtum glutinum gypso: ex ornatibus fortasse meretriciis, aut ex muliebri mundo, camelinis ex ossibus, aut ex Indici animalis dente, ex caccabulis, olulis, ex candelabris, et lucernis, aut ex aliis obsoerioribus vasculis congesta, conflata, in has species ducta sunt, atque in formas, quas cernitis, exierunt: fornacibus incocta figulinis, ex incudibus et malleis nata, grossis rasa, descobinata de limis, ferris, fursuraculis, ascis, secta, dolata, effossa, terebrarum excavata vertigine, runcinarum levigata de planis. Ita iste non error est? non, ut proprie dicatur, amentia, Deum credere, quem tute ipse formaris? supplicare tremebundum fabricatae abs te rei; et cum scias, et certus sis tui esse operis, et digitorum artem, pronum in faciem ruere, opem rogare suppliciter, adversisque in rebus, atque in temporibus asperis propitii numinis favore succurrere?

XV. Ecce si aliquis ponat in medio aes rude, atque in opera nulla coniectum, argenti massas indomiti, infectum aurum, lignum, lapides, atque ossa, resque alias caeteras, quibus signa consueta sunt et numinum simulacra constare: imo si aliquis ponat in medio colliforum Deorum vultus, conflata atque imminuta simulacra; jubeatque vos idem frustis hostias et fragminibus caedere, informibus massis sacra et munia impertire divina; audire a vobis exposcimus, facturine istud sitis, an contra quam imperabitur recusaturi? Fortasse dicetis, qua causa? quia nemo est in rebus humanis tam stolide caecus, qui argentum, aes, aurum, gypsum, ebur, argillam, Deorum in numen unum referat, ipsaque per se dicat vim habere atque obtinere divinam. Quenam est ergo ratio, ut si omnia haec corpora intacta atque infecta permanferint, careant vi numinis, atque auctoritate coelestis: ea formae si accipiant hominum, si auriculas, nasos, buccas, labra, oculos, cilia, continuo Dii fiant, et in ordinem coelitum referantur, et census? Novitatis aliquid fictio corporibus his addit, ut adjectione ipsa cogamini aliquid eis credere divinitatis majestatisque collatum? In aurum aes mutat, aut testulae vilitatem in argenteam cogit degenerare materiam? quae insensilia fuerunt paulo ante, facit, ut sint viva, et spiritali agitatione moveantur? Si quas foris habuere naturas, eas omnes retineant simulacrorum in corporibus constituta; stupiditas quae tanta est, detrecto enim dicere caecitatem, rerum existimare naturas formarum qualitate mutari, et accipere numen ex habitu, quod in primigenio corpore iners fuerit et brutum, et sensus mobilitate privatum.

XVI. Itaque immemores et obliti simulacrorum substantiae atque originis, quae sit, rationales homines animal, et sapientiae munere consiliique donatum coctilibus testis succumbitis, aeris laminas adoratis, ele-

phantorum a dentibus secundas poscitis valetudines, magistratus, imperia, potestates, victorias, acquisitiones, lucra, menses opimas, feracissimasque vindemias; et cum pateat, luceat, rebus fieri verba cum brutis, exaudiri vos remini, ipsique vos ultro credulitatis vacuae circumscriptione traducitis? O utinam liceret in simulacri alicujus medias introire pendigines! imo utinam liceret, Olympiacos illos et Capitolinos Joves diducere in membra resolutos, omnesque illas partes, quibus summa concluditur corporum, discretas ac singulas contueri. Jamdudum istos videretis Deos, quos exterior levitas lenocinio fulgoris augurat, laminarum flatilium esse crates, particularum coagmenta deformium, a ruinarum casibus, et dissolutionis metu subscudibus, et catenis, uncis, atque anfulis retentari; interque omnes sinus, commissurarumque juncturas plumbum ire suffusum, et salubres moras signorum diurnitatibus commodare. Videretis, inquam, iam dudum solas sine occipitiis facies, manus sine brachiis semiplenas, ventres cum lateribus dimidiatos, plantarum imperfecta vestigia, et quod maxime risum ferat, parte ligneos ex una, at ex altera faeos inaequabili corporum constructione contractos. Quae si utique perspicui obscuritatis arte non quirent, vel ipsa vos saltem, quae in medio sita sunt, docere, atque monere debuerunt, agere vos nihil, et circa res cassas officiorum impendere vanitates. Ita enim non videtis spirantia haec signa, quorum plantas et genna contingitis, et contrectatis orantes, modo casibus stillicidiorum labi, putredinis modo carie relaxari, ut nidoribus, atque fumo suffusa ac decolorata nigrescant, quemadmodum saeculi longioris incuria perdant situ speciem, et rubigine convulnerentur exorsa? Ita, inquam, non videtis sub istorum simulacrorum cavis stelliones, sorices, blattasque lucifugas nidamenta ponere, atque habitare? spurcicias huc omnes, atque

alia usibus accommodata conducere, semirofi duritias panis, ossa in sepe tracta, pannos, lanuginem, chartulas nidulorum in mollitiem scilicet et miserorum fomenta pullorum? Non in ore aliquando simulacri ab araneis ordiri retia, atque insidiosos castes, quibus volatus innectere stridularum possint, impudentiumque muscarum? Non hirundines denique intra ipsos aedium circumvolantes tholos, jaculariter Mercuris plebas, et modo ipsos vultus, modo numinum ora depingere, barbam, oculos, nasos, aſiasque omnes partes, in quascunque se detulerit deonerati proluvies podicis? Erubescite ergo vel sero, atque ab animantibus mutis vias, rationes accipite, doceantque vos eadem nihil numinis inesse simulacris: in quae obscœna deſicere neque metuunt, neque vitant, leges suas sequentia, et instincta veritate naturae.

XVII. Sed erras, inquit, et laboris, nam neque nos aera, neque auri argentique materias, neque alias, quibus signa consunt, eas esse per se Deos, et religiosa decernimus numina: sed eos in his colimus, eosque veneramur, quos dedicatio infert sacra, et fabrilibus efficit inhabitare simulacris. Non improba, neque aspernabilis ratio, qua possit quis tardus, necnon et prudentissimus credere, Deos relictis sedibus propriis, id est coelo, non recusare, nec fugere habitacula inire terrena: quinimo jure dedicationis impulsos simulacrorum coalescere junctioni. In gypso ergo mansitant, atque in testulis Dii vestri? quinimo testularum et gypsi mentes, spiritus, atque animae Dii sunt? atque ut fieri augustiores vilissimae res possint, concludi se patiuntur, et in sedis obscurae coercitione latitare? Ergo illud a vobis parte in hac primum desideramus et postulamus audire, invitine hoc faciunt, id est, jure dedicationis attracti simulacrorum ineunt mansiones? an proni et faciles, neque ullis necessitatibus

irrogatis? Si inviti hoc faciunt, et qui fieri potis est, ut in aliquam necessitatem imminuta majestate cogantur? si voluntariae obsecutionis assensu, et quid in testulis Dii petunt, ut eas sedibus sidereis anteponant, vincti omnes, et propemodum colligati, nobilitent testulas, et caetera quibus signa confiunt? *Si concedamus, ut coelo et sidereis sedibus eas anteponent, divinitatis suae perdidierint potestatem.*

XVIII. Quid ergo? in materiis talibus semperne Dii manstant, neque abeunt usquam, etiam si res postulaverit maxima? An habent itus liberos, cum libuerit abire quocunque, et ab suis sedibus simulacrisque discedere? Si permanendi necessitatem patiuntur, quid miserius his esse, aut quid infelicius poterit, quam si eos in basibus ita unci retinent, et plumbeae vinciones? Sin autem, cum voluerint, evolant, et absolutum jus habent, inania relinquere simulacra: ergo aliquo tempore desinent esse Dii signa, et in dubio stabit, quando sacra debeant reddi: quando his conveniat, atque oporteat abstinere. Saepenumero videmus ab artificibus haec signa modo parvula fieri, et palmarem in minutiam contrahi, modo in immensum tolli, et admirabilem in amplitudinem sublevari. Ratione hac ergo sequitur, ut intelligere debeamus in sigilliolis parvulis contrahere se Deos, et alieni ad corporis similitudinem coarctari: at vero in vastis porrigere se longius, atque in maximitatem producere. Ergo si hoc ita est, et in sedentibus signis Deum sedere dicendum est, et in stantibus stare, in procurrentibus currere, jacularier in jacentibus tela, ad illorum formare, atque aptare se vultus, et ad reliquos habitus figurati corporis similitudinem commodare.

XIX. In simulacris Dii habitant, singuline in singulis toti, an partiliter, atque in membra divisi? Nam neque unus Deus in compluribus potis est uno

tempore inesse simulacris, neque rursus in partes sectione interveniente divisus. Constituamus enim decem millia simulacrorum toto esse in orbe Vulcani: numquid esse, ut dixi, decem omnibus in millibus potis est unus uno in tempore? Non opinor. Quae causa? quia quae sunt priva, singulariaque natura, multa fieri nequeunt simplicitatis suae integritate servata: et hoc amplius nequeunt, si hominum formas Dii habeant, opinatio ut vestra declarat. Neque enim manus a capite separata, aut pes divisus a corpore summam possunt praestare totius: aut dicendum est, portiones idem posse quod totum, cum consistere nequeat, nisi fuerit partium congregatione conflatum. Si autem in cunctis idem esse dicetur, perit omnis ratio atque integritas veritati, si hoc fuerit sumptum, posse unum in omnibus uno tempore permanere: aut Deorum est unusquisque dicendus, ut ipsum semet ab ipso sese dividere, ut et ipse sit, et alter, non aliquo discrimine separatus, sed ipse idem, et alius. Quod quoniam recusat, et respuit, aspernaturque natura: aut innumeros dicendum est, consistendumque esse Vulcanos, si in cunctis volumus eum degere, atque inesse simulacris: aut erit in nullo, quia esse divisus natura prohibetur in plurimis.

XX. Et tamen, o isti! si apertum vobis et liquidum est, in signorum visceribus Deos vivere, atque habitare coelites, cur eos sub validissimis clavibus, ingentibusque sub claustris, sub repagulis, pessulis, aliisque huiusmodi rebus custoditis, conservatis, atque habetis inclusos, ac ne forte fur aliquis, aut nocturnus irreat latro, aedituis mille protegitis, atque excubitoribus mille? Cur canes in Capitoliiis pascitis? cur anseribus victum, alimoniamque praebetis? Quinimo si fiditis Deos istuc esse, nec ab signis uspiam, simulacrisque discedere: permitte illis curam sui, referata sint semper, atque aperta delubra; ac liquid a

quoque temeraria fuerit fraude subreptum, vim numinis monstrant, et sub ipso furti atque operis momine sacrilegos poenis convenientibus figant. Indigna enim res est, et potentiam destruens, auctoritatemque, summorum custodiam numinum caelum sollicitudinibus credere: et cum aliquam quaeras prohibendis formidinem furibus, non ab ipsis petere, sed in anserum ponere atque collocare gingritibus.

XXI. Antiochum Cyzicenum ferunt quindecim cubitorum Jovem ex delubro aureum sustulisse, et ex aere bracteolis substituisse fucatum. Si in simulacris praesto sunt atque habitant Dii suis, quibus negotiis Jupiter, quibus curis fuerat illigatus, quo minus privatas persequeretur injurias, et suppositum se sibi villore in materia vindicaret? Dionysius ille, sed junior, cum velamine aureo spoliaret Jovem, et pro illo laneum subderet, jocularibus etiam facetiis ludens, cum esse illud in rigoribus algidum, hoc vaporum, onerosum illud in aestatibus diceret, hoc rursus sub ardoribus stabile: ubinam fuerat rex poli, ut praesentem se esse formidine aliqua comprobaret, et urbanum scurrulam cruciatibus revocaret ad seria? Nam quid Aesculapii gravitatem ab eo esse commemorare risam? quem cum barba spoliaret amplissima, boni ponderis, et philosophicae densitatis, facinus esse dicebat indignum, ex Apolline procreatum patre levi et glabro, simillimoque impuberi, ita barbatum filium fingi, ut in ancipiti relinquatur, uter eorum pater sit, uter filius, imo an sint generis et cognationis unius? Quae cum omnia fierent, et cum sacrilegis praedo irrisionibus jocaretur, si suberat numen in statua nomini ejus majestatique sacrata: cur oris contumeliam levigati, et dehonestati vultus non justa et merita persecutus est ultione, demonstravitque hoc facto, se esse praesentem, et custodia pertinaci suas aedes simulacraque tutari?

XXII. Nisi forte negligere Deos dicitis haec damna, nec putare esse idoneam causam, propter quam se exerant, et nocentibus poenam violatae religionis infligant. Ergo si haec ita sunt, nec simulacra ipsa habere desiderant, quae convelli et diripi perpetiuntur impune: imo e contrario perdocent aspernari se illa, in quibus spretos ultione in aliqua significare non curant. Philostephanus in Cypriacis auctor est, Pygmalionem regem Cypri simulacrum Veneris, quod sanctitatis apud Cyprios et religionis habebatur antiquae, adamasse ut foeminam, mente, anima, lumine rationis iudiciiue caecatis; solitumque dementem, tamquam si uxoria res esset, sublevato in lectulum numine copularier amplexibus atque ore, resque alias agere libidinis vacuae imaginatione frustrabiles. Consimili ratione Posidippus in eo libro, quem scriptum super Gnido indicat, superque rebus ejus, adolescentem haud ignobilem memorat, sed vocabulum ejus obscurat, correptum amoribus Veneris, propter quam Gnidus in nomine est, amatorias et ipsum miscuisse lascivias, cum ejusdem numinis signo genialibus usum toris, et voluptatum consequentium finibus. Ut similiter rursus interrogem, si in aere, atque in materiis caeteris, quibus signa formata sunt, superiorum potentiae delitescunt: ubinam gentium fuerant una atque altera Veneres, ut impudicam petulantiam juvenum propularent ab se longe, et contactus impios cruciabili coercitione punirent? Aut, quoniam mites, et ingeniis tranquillioribus Deae sunt, quantum fuerat, miseris furialia ut restinguerent gaudia, mentemque insanam recreatis reducerent sensibus?

XXIII. Nisi forte, ut vos fertis, libidinis et voluptatum Deae contumelias istas habuere gratissimas; nec ultione facinus existimavere condignum, quod suas quoque mulceret mentes, et quod ab se subdi humanis cupiditatibus scient. Sed si Deae Veneres in-

geniis placidioribus praeditae, gerendum esse morem infortuniis judicare caecorum, cum Capitolium toties edax ignis absumeret, Jovemque ipsum Capitolinum cum uxore corripuisset ac filia, ubinam fulminator tempore illo fuit, ut sceleratum illud arceret incendium, et a pestifero casu res suas ac semet, et cunctam familiam vindicaret? Ubi Juno regina, cum inclytum ejus fanum sacerdotemque Chrylidem eadem vis flammae Argiva in civitate deleret? Ubi Serapis Aegyptius, cum consimili casu jacuit solutus in cinerem, cum mysteriis omnibus, atque Iside? Ubi Liber Eleutherius cum Athenis? ubi Diana, cum Ephesi? ubi Dodonaeus Jupiter, cum Dodonae? ubi denique Apollo divinus, cum a piratis maritimisque praedonibus et spoliatus ita est, et incensus, ut ex tot auri ponderibus, quae infinita congesserant secula, nec unum quidem habuerit scripulum, quod hircinibus hospitis, Varro ut dicit Menippeus, ostenderet? Infiniti operis res esset, in toto orbe describere, quae sint fana convulsa terrae motibus et tempestatibus; quae incensa ab hostibus, quae ab regibus et tyrannis, quae antistites et sacerdotes ipsi suspitione averfa nudaverint; quae ad ultimum fures, et obscurata pandentes tenebrarum obscuritate Canacheni, quae tuta utique permanerent, et nullis obnoxia fortuitis, si adessent Dii praesides, aut haberent aliquas templorum, quemadmodum dicitur, curas. Nunc vero, quia cassa sunt, et nullis habitationibus tecta, habet in illis fortuna jus suum, et perinde cunctis subjecta sunt calibus, quam sunt omnia caetera motu interiore privata.

XXIV. In parte hac eadem illud etiam dicere simulacrorum assertores solent, non ignorasse, antiquos nihil habere numinis signa, neque ullum omnino inesse his sensum; sed propter indomitum atque imperitum vulgus, quae pars in populis atque in civitati-

bus maxima est, salutariter ea consilioque formasse: ut velut quadam specie objecta his numinum abjicerent asperitatem metu; arbitratiue praesentibus sese sub Diis agere, facta impia deponerent, et ad humana officia morum mutatione transirent. Nec propter aliam causam venerabiles formas auro eis argentoque quaesitas, nisi ut adesse vis quaedam ipsis in fulgoribus crederetur, quae non oculorum tantum perstringeret sensum, verum etiam mentes ipsas augustissimae lucis radiationibus territaret. Quod ratione cum aliqua videretur forsitan dici, si post condita Deorum templa, atque instituta simulacra nullus esset in mundo malus, nulla omnino nequitia, iustitia, pax, fides mortalium pectora possideret: neque quisquam in terris nocens, neque innocens diceretur, scelerosa opera nescientibus cunctis. Nunc vero cum contra malis omnia plena sint, innocentiae pene interierit nomen, per momenta, per puncta, examina maleficiorum nova noxiorum improbitate pariantur: dicere qui convenit, ad incutiendas formidines vulgo instituta simulacra; cum praeter innumeras criminum et facinorum formas ipsa etiam videamus templa sacrilegis violationibus appeti ab tyrannis, ab regibus, ab latronibus, et nocturnis a furibus; ipsosque illos Deos, quos ad metus faciendos vetus finxit et consecravit antiquitas, vadere in antra praedonum, cum ipsis suis aureis metuendisque fulgoribus?

XXV. Quid enim, si verum, et sine ulla gratificatione perspicias, signa ista quae dicunt, habent in se magnum, ut merito sperarit atque existimaret antiquitas, conspectu illorum posse frangi hominum vitia, et mores a maleficio temperari? Falx messoria scilicet, quae est attributa Saturno, metum fuerat injectura mortalibus, vitam vellent ut pacificam degere, ac malitiosas abjicere voluntates:

fronte Janus ancipiti, aut dentata illa, qua insignitus est, clavis: riciniatus Jupiter atque barbatus, dextera fomitem sustinens perdolatatum in fulminis morem: Junonius ille caestus, aut militari sub galea puellula delitescens: Deum mater cum tympano: cum tibiis, et cum psalteriis Musae: Mercurius pinnatus Argiphontes: Aesculapius baculo, Ceres mammis cum grandibus, aut in Liberi dextera pendens potorius cantharus: Mulciber fabrilium cum habitu: aut Fortuna cum cornu, pomis, ficis, aut frugibus autumnalibus pleno: semitectis femoribus Diana: aut ad libidinem concitans Venus nuda: Anubis canina cum facie: aut genitalibus propriis inferior Priapus.

XXVI. O species formidinum dirae, metuendique terrores, propter quos genus hominum torpedine in perpetua affigeretur, nihil moliretur, attonitum, ab omnique se actu sceleroso flagitiosoque frenaret! Falciculae, claves, caliendra, fomites, talaria, baculi, tympaniola, tibiae, psalteria, mammae promptae, atque ingentes, cantharuli, forcipes, cornuaque pomifera, nuda corpora foeminarum, et veterorum magnitudines publicatae. Nonne fatius fuerat saltitare, cantare, quam sub titulo gravitatis, et severitatis obtentu tam frigida, tanque inepta narrare simulacra, ab antiquis ad peccata cohibenda, et ad nocentium formata impiorumque formidines? Usque ad eone mortales seculi illius ac temporis corde fuerant vacui, rationis sensusque nullius, ut ab actionibus improbis tanquam parvuli pulsiones, personarum monstruosissima torvitate fannis etiam constringerentur et maniis? Et unde est in contrarium res versa, ut cum tam multa in civitatibus templa sint plena omnium simulacris Deorum, tot legibus et generibus suppliciorum tantis, iri obviam nequeat multitudini noxiorum: ne-

que ullis remediis audacia possit abscidi: tantoque se magis maleficia congeninata multiplicent, quanto legibus judiciisque contenditur imminere facta crudelia, et poenarum coercitione sedare? Quod si metus aliquos infligerent simulacra mortalibus, legum latio cessaret, nec tam diversae cruces facinorosorum constituerentur audaciae. Nunc vero quia constitit, comprobatumque est, reipsa inanem esse opinionem timoris, qui ab signis dicatur effluere, ad legum decursum est sanctiones: a quibus formido esset certissima etiam fixa, constitutaque damnatio: quibus debent et ipsa simulacra, quod incolumia adhuc perstant, et honoris alicujus concessione munita.

XXVII. Sed quoniam satis, ut res tulit, quam inaniter fiant simulacra, monstratum est: de sacrificiis deinceps, de caedibus atque immolationibus hostiarum, de mero, de thure, deque aliis omnibus, quae in parte ista consunt, poscit ordo quam paucis et sine ullis circumlocutionibus dicere. In hac enim consuestis parte, invidias nobis tumultuosissimas concitare, appellare nos Atheos; et quod minime attribuamus Diis, poenas etiam capitis belluarum crudelitibus irrogare. Quod quidem nos fatemur non contemptu facere, atque aspernatione divina; sed quod existimemus, hujus potentias nominis nihil tale deprecere, neque rerum hujusmodi cupiditatibus attineri.

LIBER SEPTIMUS.

I. Quid ergo, dixerit quispiam, sacrificia censetis nulla esse omnino facienda? Ut vobis non nostra, sed Varronis vestri sententia respondeamus, nulla. Quid ita? Quia, inquit, Dii veri neque desiderant ea, neque deprecantur: ex aere autem facti, testa, gypso, vel marmore multo minus haec curant; carent enim sensu: neque ulla contrahitur, si ea non feceris, culpa: neque ulla, si feceris, gratia. Sententia reperiri nulla potest integrior, verior, et quam quisvis possit, quamvis ille sit scaevus et difficillimus, occupare. Quis est enim pectoris tam obtusi, qui aut rebus nullum habentibus sensum hostias caedat et victimas, aut eis existimet dandas, qui sunt ab his longe natura et beatitudine disjugati?

II. Qui sunt, inquit, Dii veri? Ut communi vobis et simplici respondeamus verbo, non scimus. Quos enim vidimus numquam, qui sint, scire quemadmodum possumus? Ex vobis audire consuevimus, Deos esse quam plurimos, et nominum in serie computari: qui si sunt, ut dicitis, uspiam, verique, ut Terentius credit, eos esse consequitur sui consimiles nominis, id est tales, quales eos universi debere esse conspiciamus, et nominis hujus appellatione dicendos. Quinimo, ut breviter finiam, qualis dominus rerum est,

atque omnipotens ipse, quem dicere nos omnes Deum scimus atque intelligimus verum, cum ad eius nominis accessimus mentionem. Deus enim ab altero in eo, quo Deus est, nulla in re differt: nec quod unum est genere, suis esse in partibus minus aut plus potest, qualitatis propriae uniformitate servata. Quod cum dubium non sit, sequitur, ut geniti numquam, perpetuique ut debeant esse, extrinsecus appetentes nihil, nec carpentes aliquas terrenas ex materiae opibus voluptates.

III. Ergo si haec ita sunt, primum illud a vobis expetimus noscere, quae sit causa, quae ratio, sacrificia ut ista faciatis: quid deinde ex hoc lucri ad Deos ipsos perveniat, atque in eorum commoditate subsidat. Quidquid enim geritur, debet habere causam sui; neque ita esse ab ratione se junctum, ut in operibus feratur cassis, et in vacuis ludat inanitatis erroribus. Numquid forte Dii coelestes aluntur his sacris, et ad eorum compaginem retinendam nonnullius opus est suffectione materiae? Et quis ita est hominum, Deus prorsus qui sit, ignorans, ut eos existimet contineri alicujus alimonii genere; et cibi esse munus, quod eos faciat vivere, et immensa in perpetuitate durare? Quidquid enim causis et rebus fulcitur extraneis, necesse est esse mortale, et habere ad periculum viam pronam, ubi aliquid coeperit deesse, quo vivitur. Tum quod ex his rebus, quae admoventur altaribus, nihil videmus accedere, atque ad numinum substantias pervenire. Aut enim thus datur, et liquefactum carbonibus disperit: aut animalis est hostia, et ab canibus abliguritur sanguis: aut si aliquod viscus aris fuerit traditum, ratione ardescit pari, et dissolutum in cinerem labitur; nisi forte hostiarum Deus animas devorat, aut ex aris ardentibus nidorem confectatur et fumos, pasciturque de cnissis, quas evomunt ardentia viscera, adhuc uda de sanguine, et prioribus humecta

de succis. Sed si Deus, ut dicitur, nullius est corporis, omnique est incontiguus tactu, qui fieri potis est, ut corporalibus rebus nutriatur incorporeum, quod mortale est, ut immortale sustineat, subdatque salutem rei, quam contingere nequeat, et motus subministrare vitales? Cessat ergo, ut apparet, sacrorum haec ratio; neque dici a quopiam potis est, ea causa sacrificia celebrari, quod alantur his numina, et eorum sustineantur e pastu.

IV. Numquid, si forte hoc non est, voluptatis alicujus, animique, ut dicitur, causa, caeduntur Diis hostiae, et succensis adjiciuntur altaribus? Et quisquam est hominum, qui Deos sibi persuadeat voluptatum diffusionem mollescere, gestire in libidinis gaudium, et velut animal vile blandis sensibus affici, et dulcedinis labilis volucris titillatione mulceri? Quod enim voluptate dissolvitur, id contraria necesse est tristitia contrahatur: nec immune existere ab anxietate moeroris, quod laetitia trepidat, et levitatibus extollitur gaudiorum. Utroque autem affectu debent esse Dii liberi, si eos esse perpetuos, et mortalium volumus fragilitate privatos. Quid quod omnis voluptas quasi quaedam est adulatio corporis, notisque illis sensibus assumitur quinque: quam si superi sentiant, et eorum necesse est esse participes corporum, per quae via est sensibus, et accipiendis voluptatibus janua. Postremo quod gaudium est, innoxiorum animantium mactatione laetari: miserabiles saepe exaudire mugitus, rivos sanguinis cernere, animas cum cruore fugientes, patefactisque secretis provolvi et intestina cum stercore, et ex residuo spiritu exultantia adhuc corda, tremebundasque palpitantes in visceribus venas? Semiferi nos homines, quinimo, potius ut pronuntiemus, quod est verius atque apertius dictu, feri, quos infelix necessitas, et malus usus edocuit cibos ex his carpere: **miseratione interdum commovemur illorum:** argui-

mus nos ipsi, penitusque re visa atque inspecta damnamus: quod humanitatis jure deposito naturalis initii confortia ruperimus. Deos aliquis credit pios, beneficos, mites, caede pecorum delectari, diffundique laetitia, si quando sub his concidunt, et spiritum miserabiliter ponunt? Et voluptatis ergo, ut cernimus, nulla est in sacrificiis causa, nec cur fiant, ratio est: quoniam nec voluptas est ulla, ac si forte est aliqua, in Deos eam cadere nulla posse ratione monstratum est.

V. Sequitur, ut illam quoque inspiciamus partem, quam jactari audimus vulgo, et populari in persuasione versari: sacrificia superis ea fieri Diis causa, ut iras atque animos ponant, reddanturque mites et placidi, fervidorum pectorum indignatione sedata. At si definitionem teneamus illam, quam pertinaciter meminisse convenit nos semper, universos animorum affectus ignotos Diis esse, consectaneum est credere, numquam Deos irasci: quinimo nullum affectum magis esse ab his longe, quam qui feris et beluis proximus, turbat tempestatibus patientes, et ad periculum interitionis inducit. Quidquid enim vexatur rei alicujus et motu, passibile esse constat et fragile: quod passioni fragilitatique subjectum est, id necesse est esse mortale: ira autem vexat, et patientes se solvit: ergo esse mortale dicendum est, quod passionibus subjectum est irae. At quin Deos scimus esse oportere perpetuos, et naturam immortalitatis tenere: quod si constat, et liquidum est, ira ab his longe et ab eorum conditione disjuncta est. Nullis ergo rationibus convenit, id in superis velle placare, quod posse non videas in eorum beatitudinem convenire.

VI. Sed concedamus, ut vultis, perturbationem hujusmodi familiarem Diis esse, placandaeque ejus causa res divinas fieri, et sacrorum solemnia celebrari: quando ergo conveniat adhiberi haec munia, vel in

tempore quo dari? antequam sunt irati et perciti? an cum fuerint moti, ipsisque in indignationibus constituti? Si, ne sumant animos, occurrendum est his ante: feras nobis proponitis, non Deos, quibus, ne saeviant concitatae, et cavearum discutiant claustra, objectari moris est escas, in quas rabidae saeviant, et cupidinem vexationis inclinent. Sin autem jam fervidis atque indignatione flagrantibus satisfactio ista sacrificiorum oggeritur: non inquirō, non exigo, an illa laeta et sublimis magnanimitas numinum, homunculorum offensione moveatur; habeatque pro vulnere liquid animal caecum, atque in nubibus semper ignorationis incedens, dissignaverit, dixerit, quo illorum minueretur auctoritas.

VII. Sed neque illud dici, aut audire depono, quas irarum in homines habeant Dii causas, ut sacrificiis debeant contracta offensione mulceri: numquid aliquas leges aliquando sanxere mortalibus, constitutumque est ab his unquam, quid eos agere conveniret, vel quid non: quid confectari, quid fugere, vel coli se saltem quibus rationibus cuperent, ut aliter, quam imperaverant gesta ultionibus persequerentur irarum; contemptique se vellent de audacibus et transgressoribus vindicare? Ut opinor, ab his numquam neque constitutum est aliquid, neque sanctum: quoniam nec visi aliquando, neque si sunt ulli, apertissima potuit cognitione dignosci. Quenam est ergo justitia, ut eis ob aliquas causas irascantur Dii coelites, quibus neque se esse monstrare aliquando dignati sunt, neque ullas dederint, aut imposuerint leges, quas coli ab his vellent, et inviolabili obsecutione servari?

VIII. Sed hoc, ut dixi, praetereo, et silentio patior abire donatum: unum illud prae omnibus quaero, quae causa est, ut si ego porcum occidero, Deus mutet allectum, animosque et rabiem ponat: si gallinulam,

vitulum, sub illius oculis atque altaribus concremari, oblivionem inducat injuriae, et ab sensu penitus offensionis abscedat? Quid ad ejus dolorem ex opere hoc migrat, aut remedii cujus est anser, caper, aut pavus, ut ex ejus cruore medicina adhibeatur irato? Ergone injurias suas Dii vendunt, atque, ut parvuli pulsiones, ut animis parcant, abstineantque ploratibus, passerculos, pupulos, equuleos, Panes accipiunt, quibus avocare se possint: ita Dii immortales placamenta ista sumunt, quibus iras atque animos ponant, et in gratiam suis cum offensoribus redeant? At quin ego rebar Deos, si modo rectum est credere, quod motibus exagitentur irarum, sine ullis praemiis, nullisque mercedibus, iras atque animos ponere, et peccatoribus delicta donare. Hoc est enim proprium numinum, liberales venias, et concessiones habere gratuitas. Quod si fieri non potest, sapientius multo est, pertinaciter eos in offensione durare, quam munerum corruptione mitescere. Crescit enim multitudo peccantium, cum redimendi peccati spes datur: et facile itur ad culpas, ubi est venalis ignoscentium gratia.

IX. Ecce si bos aliquis, aut quodlibet ex his animal, quod ad placandas caeditur mitigandasque numinum furias, vocem hominis sumat, eloquaturque his verbis: Ergone o Jupiter, aut quis alius Deus es, humanum est istud et rectum, aut aequitatis alicujus in aestimatione ponendum, ut cum alius peccaverit, ego occidar, et de meo sanguine fieri tibi patiaris satis, qui numquam te laeserim, numquam sciens aut nesciens tuum numen majestatemque violarim, animal, ut scis, mutum, naturae meae simplicitatem sequens, nec multiformium morum varietatibus lubricum? Numquid aliquando tuos ludos minus sancte diligenterque perfeci? numquid aliquem praesulem, tuum numen qui offenderet, ante te traduxi? numquid juravi per te falso? numquid sacrilegis furtis

tua rapui, spoliavique donaria? numquid erui sacratissimos lucos, aut religiosa quaedam loca substructionibus pollui profanavique privatis? Quatenus est ergo causa, ut alienum crimen meo luatur e sanguine, et in nefas extraneum mea vita et innocentia perducatur? An quod animal vile sum, nec rationis nec consilii particeps? quemadmodum pronuntiant illi, qui se homines nominant, et ferocitate transfiliunt beluas. Nonne primordiis iisdem eadem et me genuit informavitque natura? Nonne spiritus unus est, qui et illos et me regit? Non consimili ratione respiro, et video, et caeteris afficior sensibus? Habent jecora, pulmones, corda, intestina, ventriculos: et mihi membrorum non idem est numerus attributus? Amant suos foetus, et gignendis conveniunt liberis: non et mihi proles, et subrogandae est cura, et dulcedo, cum fuerit procreata? Sed rationales illi sunt, et articulatas expromunt voces: et unde illis notum est, an et ego, quod facio, meis rationibus faciam, et vox ista, quam promo, mei generis verba sint, et solis intelligantur a nobis? Interroga pietatem, utrumne sit aequus, me occidi, me confici, an hominem venia, et commissorum impunitate donari? Quis in gladium formavit ferrum? non homo? quis cladem gentibus, quis nationibus imposuit servitutem? non homo? quis parentibus, fratribus, quis uxoribus, quis amicis mortiferas subdidit, commiscuitque potiones? non homo? quis maleficia reperit, aut commentatus est tanta, quanta vix explicari decem millibus queant vel annalium, vel dierum? non homo? Ita istud non ferum, non immane, non saevum est? non tibi, o Jupiter, injustum videtur, et barbarum, me occidi, me caedi, ut fias tu placidus, et ut scelerosis contingat impunitas? Ergo ob hanc causam, id est, numina ut placentur irata, inaniter fieri sacrificia constitit, cum docuerit nos ratio, neque Deos irasci aliquando, neque

alterum velle pro altero confici, caedi, nec innoxii sanguine abolitionem dissignationibus comparari.

X. Sed fortasse aliquis dicet: idcirco Diis hostias, et caetera impendimus munera, ut familiares quodammodo nostris supplicationibus facti, res tribuant prosperas, avertantque a nobis mala, cum gaudiis faciant agere nos semper, tristitias vero propellant, et ex casibus imminetia fortuitis. Non exiguam curam locus iste desiderat, nec quod dicitur facile, tam consuetum est vel audiri, vel credi. Advolabit enim continuo universus ille doctissimorum chorus, qui asseverans et comprobans, fato fieri quaecumque fiunt: eripiat vobis e manibus opinionem istam, et inanibus vos urgeat persuasionibus fidere. Quidquid in mundo, inquiet, gestum est, geritur et geretur, olim definitum et fixum est; habetque immobiles causas, per quas sibi res nexae inexpugnabilem conferant praeteritorum cum imminentibus necessitatem. Si definitum et fixum est, quid obtingere singulis mali debeat bonive, jam certum est. Quod si certum est et fixum, vacant omnia Deorum auxilia, vacant odia, vacant benignitates. Tam enim praestare non possunt id, quod non potest fieri, quam prohibere, ne fiat id, quod necesse est evenire: nisi quod validius premere opinionem istam si voluerint, quibunt: ut etiam ipsos Deos frustra dicant a vobis coli, et supervacaneis supplicationibus adorari. Cum enim ordinem vertere, et fatalia nequeant constituta mutare, quid rei, quid causae est fatigare, et obtundere eorum aures velle, quorum auxiliis nequeas supremis in necessitatibus fidere?

XI. Postremo si tristitia atque importuna Dii pelunt: si ea, quae sunt laeta atque amica, largiuntur: unde sunt mundo tanti, tamque innumerabiles miseri? unde tot infelices lachrymabilem vitam in extrema sorte ducentes? cur immunes a calamitatibus non sunt, qui momenta per singula, qui per puncta

sacrificiis onerant atque accumulunt aras? Nonne alios, inquit, videmus ex illis domicilia esse morborum; extinctis luminibus, atque auribus obseratis, pedum carere processu, truncos sine manibus degere, incendiis, naufragiis, et ruinis mergi, obrui, confici: patrimoniis ab ingentibus evolutos mercenario sese labore fulcire: stipes emendicare supremas, exterminari, proscribi, semper esse in luctibus liberorum orbitibus fractos: vexari per infortunia caetera, quorum species et formas nulla potest enumeratio definire? Quod utique non fieret, si propulsare, si flectere mala ista Dii possent sacrorum meritis obligati. Nunc vero quia calibus nullus est in his locus, sed ineluctabili omnia necessitate confiunt, agit sese ordo praescriptus, et quod semel decretum est, perficit.

XII. Aut ingrati esse dicendi sunt coelites, si cum habeant jura prohibendi, patiuntur infelix genus tot poenis et calamitatibus implicari. Et fortasse aliquid dicant magnum, nec quod auribus debeat frustratoris, levibus, et contemnentibus sumi. Quas tamen nos partes, quia res nimium longi est multaque sermonis, inexplicatas transcurramus atque intactas: solum illud posuisse contenti, inhonestas vos famas adjungere Diis vestris, si eos aliter negatis praestare quae bona sunt, atque inimica transvertere, nisi prius empti capellarum fuerint atque ovium sanguine, et caeteris quae admoventur altaribus. Indignum enim primum est, ut illa vis numinum sublimitasque celestium beneficia credatur sua habere venalia, prius sumere, atque ita praestare. Tum, quod foedius multo est, nisi acceperint, prodesse nulli, perpetique miserimos discriminum subire fortunas, cum prohibere possint ac subvenire. Si ex duobus facientibus res sacras honestus unus et locuples, alter angusto lare, sed innocentia fuerit et probitate laudabilis: centum ille caedat boves, totidemque cum agniculis suis matres,

thus pauper exiguum, et odoris alicujus unam concremet glebulam: nonne erit consequens, ut debeat credi, si modo nihil numina, nisi praemiis antecedentibus praestant, ut favorem suum et auxilium commodent locupleti, avertant a pauperculo lumina, quem restrictum non animus, sed familiaris rei necessitas fecit? Ubi enim venalis et mercenarius dator est, ibi necesse est gratiam pro magnitudine muneris tribui, et eo inclinare suffragium, unde ad eum, qui praestat, mercedis plus multo, et indecorae corruptionis affluerit. Quid si populi rursus duo hostilibus dissidentes armis, sacrificiis paribus superiorum locupletaverint aras, alterque in alterum postulent vires sibi atque auxilium commodari: nonne iterum necesse est credi, si praemiis sollicitentur, ut profint, eos partes inter utrasque haesitare, defigi, nec reperire quid faciant, cum suas intelligant gratias sacrorum acceptionibus obligatas? Aut enim auxilia hinc et inde praestabunt, id quod fieri non potest: pugnabunt enim contra ipsos se ipsi, contra suas gratias, voluntatesque nitentur; aut ambobus populis opem subministrare cessabunt, id quod sceleris magni est, post impensam acceptamque mercedem. Itaque ergo ab Diis longe infamia est ista tota pellenda: neque est omnino dicendum, praemiis eos ac mercedibus allici, bonas ut res conferant, dimoveantque contrarias, si modo Dii veri sunt, atque in nominis hujus exceptione ponendi. Aut enim fato fiunt, quaecunque fiunt, et ambitionis et gratiae nullus locus in Diis est: aut si excluditur et ejicitur fatum, non est superae dignitatis, boni operis favorem, et collatas munificentias venditare.

XIII. Satis, ut opinor, ostendimus, frustra Diis immortalibus hostias rebus cum consequentibus admoveri: quod neque alantur his, neque ullam per-

cipiant voluptatem, neque iras aut animos ponant, neque ut res tribuant faustas, neque ut abigant averruncentque contrarias. Sequitur, ut illam quoque inspiciamus partem, quae ab nonnullis consueta est asseri, et causis ceremonialibus applicari. Ajunt enim, sacra haec honorandis esse instituta coelestibus, et ea, quod faciant, honoris ergo facere, et his numinum potentias auctitare. Quid si similiter dicant evigilare sese, atque dormire, deambulare, subsistere, conscribere aliquid et lectitare, ut honorem Diis habeant, et dignitatibus eos faciant ampliores? Quid enim cruore de pecorum? quid sacrorum confectione de caetera superadditur his rei? quid apponitur atque adjicitur potestatis? Et enim honos omnis, qui haberi ab aliquo dicitur, et reverentiae potioris attribui, relativi est ad alterum generis, et constans partibus duabus, ex concessione tribuentis, et amplificatione sumentis. Ut si quispiam viso potentissimi nominis atque auctoritatis viro, via decedat, assurgat, caput revelet, vehiculoque defiliat: tum deinde salutet acclinis; ancillatum servuli pavibunda trepidatione imitatus: video, quid agatur in hujusmodi venerationis officio: summisione alterius datur alteri plurimum: efficiturque, ut videatur magnus, quem suspectio minoris extulerit, et suis anteposuerit rebus.

XIV. Sed concessio haec omnis, et honoris, de qua loquimur, attributio, solis habet in hominibus sedem: quos naturalis infirmitas, et amor in altioribus standi docet gaudere de fastibus, et aliorum comparisonibus anteponi. At quaero, in superis ubi est honoris locus, vel quas eis eminentias accedere sacrorum ex confectionibus invenitur? Augustiores, potentiores mactatis pecudibus fiunt: additur illis ex hoc quidquam, aut esse Dii magis divinitate incipiunt ampliata? Atqui ego contume-

liae proximum, quinimo esse plenam contumeliam judico, cum honorari ab homine Deus dicitur, et muneris alicujus oblatione mactari. Etenim si honos auget, ejusque accumulatur dignitatem, cui fuerit attributus, sequitur, ut auctior Deus fiat ab homine, a quo fuerit munere et honoris collatione donatus: atque ita perducitur res eo, ut inferior Deus sit, qui honoribus mactatur humanis; homo vero sublimior, qui auget potentiam numinis.

XV. Quid ergo, inquiet aliquis, honorem Diis dandum nullum esse omnino censetis? Si Deos nobis proponitis tales, quales, si sunt, debent esse, quosque dicere nos omnes in istius nominis praedicatione sentimus, quemadmodum possumus honorem his non habere vel maximum; cum etiam colere homines potentioribus acceperimus imperiis, cujuscunque ordinis fuerint, cujuscunque fortunae? Quisnam ille est maximus? Officiosior multo, quam habetur a vobis, et potentiore in genere constitutus. Dicite, inquit, quae sit opinio de Diis digna, recta, et honesta, nec turpitudinis alicujus deformitate culpabilis. Primum ut neque illos credas quidquam hominis habere consimile, nec quidquam expectare, quod sit ab se foris, atque extrinsecus veniens: tum quod saepius dictum est, non ardescere irarum flammis, non gestire corporea voluptate, non exambiri ut profint, non praemiis ne noceant proritari, benignitatem et gratiam non habere venalem, non gaudere honore collato, non indignari et affici non dato; sed, quod rei divinae est proprium, sua se vi nosse, nec se alienis adulationibus aestimare. Et tamen, ut videamus istud, quod dicitur, quale sit, quod est istud honoris genus, vervecem, arietem, taurum Dei sub ore connectere, conspectuque in ejus occidere? Quod est honoris genus, Deum invitare ad sanguinem, quem cum canibus videas eum sumere, atque habere communem? Quod

est honoris genus, lignorum struicibus incensis coelum fumo subtexere, et effigies numinum nigrore offuscare ferali? Quod si ea, quae fiunt, propria vi pendere, non ante sumptis placet aestimationibus aestimare, arae istae, quas dicitis, altariaque haec pulchra infelicissimi animalium generis ustrinae, rogi sunt, et bulliceta in opus structa foedissimum, atque in sedem fabricata foetorum.

XVI. Quid dicitis o isti! ergone ille putor, qui ex coriis tollitur atque expirat ardentibus, qui ex ossibus, qui ex fetis, ex agnorum lanitiis, gallinarumque de plumis, Dei munus et honor est? mactaturque hoc illis, quorum templa cum adire disponitis, ab omni vos labe puros, lautos, castissimosque praestatis? Et quid esse his potest coinquinatius, infelicius, spurcius, quam si ita facti sunt sensus sui natura, ut in amoribus habeant tam saeva, sintque illis in voluptate putores: quos neque ipsi sacrificantes ferre, nec ingenuae sustinere tractos valeant per spiritum nares? Quod si animantium cruore honorari, et affici superiorum animos existimatis, cur non eis et mulos, et elephantos mactatis, et asinos? cur non et canes, ursos, et vulpes, et camelos, et belbas, et leones? et quoniam volucres bestiarum quoque in numeris ponitis, cur non vulturios, aquilas, ciconias, immustulos, buteones, corvos, accipitres, noctuas, cumque illis salamandras, natrices, viperas, solifugas? Nempe subest et his sanguis, et consimili ratione vitali agitantur spiritu? Quid in illis majoris est operis, aut solertiae in his minus, ut ista non augeant, superiorum illa amplificent dignitatem? Quia rebus ex his, inquit, par est honorare caelestes, quibus ipsi alimur, sustentamur, et vivimus, et quas nobis ad victum sui numinis tribuere benignitate dignati sunt. Sed et cuminum, nasturtium, rapa, bulbos, apium, carduos, radices, cucurbitas, rutam, mentam, ocimum, pulejum, porrum-

que sectivum, iidem tribuere Dii vobis, esseque in usibus vestris alimoniarum in parte iusserunt. Quid ergo cessatis altaribus et haec dare, rebusque his omnibus cunilam superspergere bubulam, et acrimonias intermiscere ceparum?

XVII. Ecce si vos canes, necesse est enim quaedam fingi, perspici ut liquidius res possint, si inquam canes et asini, si motacillae cum his simul, si hirundines garrulae, pariterque cum his porci sensu aliquo humanitatis accepto, Deos putarent atque existimarent vos esse: sacraque vobis intenderent honoris ergo facere, non ex materiis aliis, aliisque de rebus, sed quibus ali moris est illis, et naturali appositione fulciri: audire a vobis exposcimus, utrumne hunc honorem, an contumeliam potius esse judicaretis amplissimam: cum hirundines vobis muscas, motacillae caederent consecrarentque formiculas: cum altaribus vestris darent asini foenum, paleasque libarent: cum imponerent canes ossa, et humani stercoreis proluviem concremarent: cum ad ultimum porculi coenum vobis profunderent ex volutabris horrentibus, lutosis et voraginibus sumptum? Ita ergo non despui vestras inflammaremini dignitates, stercoreisque vos accipi inter atroces computaretis injurias? Sed taurorum corporibus honoratis vos Deos, et aliorum animantium caedibus: et quid hoc ab illo differt, cum et ipsa si nondum, mox tamen futura sunt stercorea, et exigui temporis contracta interjectione putescant? Denique definite supponete aris ignem, jam profecto cernetis viscera illa taurorum sacra, quibus honor a vobis auctificatur Deorum, fervere vermibus et fluctuare, vitiare et corrumpere statum coeli, et ex odoribus morbidis regiones consauciare vicinas: quae si vobis praecipiant Dii curam in vestram, in valetudinem vertere; prandia inde, vel coenas so-

lemni ex more conficere, longe fugiatis, execratique odoris genus veniam poscatis a superis, facturosque vos eis nunquam talia sacra juretis. Ita istud non ludere est, non confiteri, non pandere, quid sit Deus nescire, nec cui potentiae debeat nominis hujus vis subdi, appellatioque supponi? Cibis novis auctificatis Deos, nidoribus cohonestatis et succis: et quia vobis jucunda et grata sunt ea, quae vos alunt, Deos etiam creditis in eorum affluere voluptates, latratorum et canum ritu ossis saevitias ponere, atque alludere porrigentibus saepius?

XVIII. Et quoniam nobis in manibus hostiarum sermo versatur: quae causa, quae ratio est, ut cum Dii immortales, sint enim et per nos licet, quicumque esse creduntur, sint unius sententiae, vel unius debeant esse naturae, generis, et qualitatis unius, non omnibus omnes hostiis, sed quibusdam quidam sacrorum mulceantur legibus? Quae est enim causa, requiram ut eadem rursus, ut ille tauris Deus, haedis alius honoretur, aut ovibus: hic lactentibus porculis, alter intonsis agnis: hic virginibus buculis, capris ille cornutis: hic sterilibus vacculis, at ille incientibus scrofis: hic albertibus, ille tetrus, alter foeminei generis, alter vero animantibus masculinis? Si enim honoris et reverentiae causa mactantur Diis hostiae, quid refert aut interest, cujus animalis e capite luatur hoc debitum, cujus ira offensioque ponatur? An numquid alterius alteri minus gratior et jucundior sanguis est? alter vero alterius voluptatem infundit et gaudium? aut, ut fieri moris est, observationis alicujus et religionis metu ille caprina abstinet se carne, porcinum alius execratur attactum, huic ovilla foetulenta sunt viscera; ac, ne stomachum fatiget invalidum, hic bubulam duritiem vitat, et lactentium lenitatem, quo digerat expeditius, sumit?

XIX. Sed erras, inquit, et laberis: nam Diis foeminis foeminas, mares maribus hostias immolare, abstracta et interior ratio est, vulgique a cognitione dimota. Non inquirō, non exigo, quid sacrorum praecipiant, vel quid contineant leges; sed si vicerit ratio, atque obtinuerit veritas, differentiam generum nullam in Diis esse, neque ullis sexibus eos esse discretos: nonne solvi necesse est rationes has omnes, et siutissimis creditas opinionibus comprobari, inveniri? Sapientium virorum non advocabo sententias, qui risum nequeunt continere, cum discrimina sexuum Diis audiunt immortalibus attributa: unoquoque ab hominum quaero, an ipse apud se credat, sibi que ipse persuadeat, distinctum esse Deorum genus, mares ac foeminas hos esse, et ad generandos foetus convenientium membrorum dispositione formatos? Sed si sexibus sexus pares, id est foeminas foeminis, mares autem hostias Diis maribus immolari sacrificiorum jura praescribant: quae in coloribus ratio est, ut merito his albas, illis tetras conveniat nigerrimasque mactari? Quia superis Diis, inquit, atque ominum dexteritate pollentibus color laetus acceptus est, ac felix hilaritate candoris. At vero Diis laevis, sedesque habitantibus inferas color furvus est gratior, et tristibus suffectus e fucis. Sed si rursus obtinuerit ratio, inferorum penitus cassum esse nomen et vacuum, neque ulla sub terris regna esse domiciliaque Plutonia, opinionem necesse est id quoque frustrari, quam super atris pecudibus habetis, divisque subterreis. Quod si inferi nulli sunt, Deos etiam Manium necesse est esse nullos. Fieri enim qui potest, ut cum loca sint nulla, eorum, quae non sunt, ulli perhibeantur esse cultores?

XX. Sed assentiamur, ut vultis, et esse inferos, et esse manes, et habitare nescio quos in his Deos hominibus minus faustos, et tristioribus praepositos re-

bus: et quae causa, quae ratio est, ut tetrae his hostiae, nigerrimique admoveantur coloris? quia nigra nigris conveniunt, et tristia consimilibus grata sunt. Quid ergo? non videtis, ut vobiscum et nos stolidè similiterque ludamus, albas esse hostiarum carnes, ossa, dentes, pinguitias, omenta cum cerebris, mollesque in ossibus medullas? Sed vellera nigra sunt, nigraeque animalium setae. Solas ergo immolate Diis lanas, vulsasque ex hostiis setulas, relinquite infelicissimas pecudes spoliatas licet ac tonfas, coeli animam ducere, et partibus innocentissimas incubare. Quod si grata numinibus inferis ea, quae sunt nigra, furvique exissimatis coloris: cur non omnia caetera, quae illorum inferre sacrificiis moris est, sint nigra et fumigata, tetreque ut colorata curatis? Inficite thura, si dantur: falfas fruges, atque universa libamina, lacti, oleo, sanguini, hic ponat ut purpureum colorem, illa ut sint lurida, fuliginem infundite cum favillis. Quod si vobis religio nulla est, alba quaedam ferre, et suos retinentia candores: ipsi vestras religiones rationesque dissolvitis, cum sacrorum in opere nihil unum, perpetuumque servatis.

XXI. Sed et illud hoc loco consentaneum est ex vobis addiscere; si caper caedatur Jovi, quem patri solemne est Libero, Mercurio mactari: aut bos si sterilis Unxiae, quam Proserpinae tribuitis, quo ritu atque observatione praecipitur: quid facinoris in hoc erit, quid malorum, scelerisve contractum; cum nihil intersit obsequii, cujus animalis e capite honorarium istud debitum compleatur? Confundi haec, inquit, fas non est, nec piaculi parvi est, officia rituum procurationemque miscere. Causam oro ediffere. Quia generis certi hostias certis jus est consecrare numinibus, certaue est supplicamenta praestari. Et quae iterum causa est, ut generis certi hostias certis jus sit consecrare numinibus, certaue et supplicamenta praestari?

et hoc enim jus ipsum debet habere suam causam, certisque ab rationibus exoriri, duci. Antiquitatem, consuetudinemque dicturus es? Hominum mihi scita pronuntias, et caeci animalis inventa. Ego autem, cum postulo causam mihi depromi, audire desidero, aut coelo aliquid lapsum, aut quod magis res poscit, quid applicitum Jupiter ad tauri habeat sanguinem, ut ei debeat immolari, non debeat Mercurio, Libero? Aut natura quae capri est, ut his rursus accommoda, Jovialibus conveniens sacrificiis non sit? Animalium facta est inter Deos divisio, transactionis alicujus pactione convenit, ut ille contineret ab hujus se hostia? hic ut usurpare desineret alieni sanguinis jura? an, ut zelotypi pusiones, communicare gustatum suarum pecudum nolunt? aut, ut gentibus fieri moris diversissimi fama est, quae habentur his esui, aliarum eadem rejiciuntur ab victibus?

XXII. Ergo si haec cassa sunt, nec rationis alicujus habentia firmitatem, sacrificiorum et ipsa inanis est ratio. Etenim qui potis est habere idoneam id, quod sequitur, causam, cum ipsum illud primum, a quo defluit secundum, inanissimum esse reperiatur et vacuum, et nulla soliditate firmatum? Telluri, inquiunt, matri scrofa inciens immolatur et foeta, at Minervae virgini virgo caeditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis exercitata conatu. Atquin nos arbitramur, nec virginem virgini oportuisse mactari, ne virginitas violaretur in pecude, qua Dea plurimum pollet: nec Telluri gravidas atque foetas ob honorem foecunditatis ipsius, quam cuncti expetimus et optamus inextinguibili semper virginitate procedere. Nam si, quia virgo Tritonia est, idcirco ei convenit virgines hostias immolari: et quod Tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofa: ergo et musicis Apollo, quod musicus: et quod medicus Aesculapius, medicis: et quod faber Vulcanus est,

fabris: et quod Mercurius eloquens, eloquentibus debet disertissimisque mactari. Quod si dicere istud infanum est, aut, ut mediocriter pronuntiem, brutum: multo illud majoris amentiae est, foetas jugulare Telluri, quod sit foetibus gravior: Minervae castas et virgines, quod sit pura, virginitatis intactae.

XXIII. Nam quod dici a vobis accipimus, esse quosdam ex Diis bonos, alios autem malos, et ad nocendi libidinem promptiores: illisque ut prolint, his vero ne noceant, sacrorum solemnina ministrari: quamquam istud ratione dicatur, intelligere confitemur non posse. Nam Deos benignissimos dicere, lenesque habere naturas, et sanctum, et religiosum, et verum est: malos autem et laevos, nequaquam sumendum est auribus, ideo quoniam divinam illa vis ab nocendi procul est dimota et disjuncta natura. Quidquid autem potis est causam calamitatis inferre: quid sit primum videndum est, et ab Dei nomine longissima debet distantia seponi. Itaque ut vobis commodemus assensum, dextrarum sinistrarumque rerum Deos esse fautores: ulla nec sic ratio est, cur alios alliciatis ad prospera, alios vero, ne noceant, sacrificiis commulceatis et praemiis. Primum, quod Dii boni male non queant facere, etiam si nullo fuerint honore mactati: quidquid enim mite est placidumque natura, ab nocendi procul est usu et cogitatione discretum: malus vero comprimere suam ferociam nescit, quamvis gregibus mille, et mille alliciatur altaribus: neque enim in dulcedinem vertere amaritudo se potest: aut ariditas in humorem, calor ignis in frigora: aut quod rei cuicumque contrarium est, id quod sibi contrarium est, in suam sumere, atque immutare naturam. Ut si manu viperam mulceas, venenato blandiaris aut scorpio: petat illa te morsu, hic contractus aculeum figat: nihilque illa profit allusio, cum ad nocendum res ambae non stimulis exagitantur irarum, sed quadam proprietate natu-

rae. Ita nihil prodest promereri velle per hostias Deos laevos, cum sive illud feceris, sive contra non feceris, agant suam naturam, et ad ea, quae facti sunt, ingentis legibus, et quadam necessitate ducantur. Quid quod isto modo utrique Dii desinunt esse suis in viribus, et suis in qualitatibus permanere. Nam si bonis ut profint, res divina conficitur, aliis autem, ne noceant, iisdem rationibus supplicatur: sequitur, ut intelligi debeat, nihil dexteris profuturos, nulla si acceperint munera: malos autem si acceperint, nocendi posituros mentem, fierique ex hoc bonos: atque ita perducitur res eo, ut neque hi dexteri, neque illi sint laevi: aut, quod fieri non potest, utrique ipsi sint dexteri, et utrique iterum laevi.

XXIV. Esto, concedatur infelicissimas pecudes non sine aliquo religionis officio divorum apud templa mactari, et quod ex usu consuetudinis factum est, rationis alicujus causam aliquam continere: sed si magnificentum videtur, atque amplum, jugulare Diis tauros, si illibata, si solida concremari animantium viscera, quid sibi reliqua haec volunt magorum cohaerentia disciplinis, quae in sacrorum reconditis legibus pontificalia restituere mysteria, et rebus inseruere divinis? Quid, inquam, sibi haec volunt, apexanes, hirciae, sili-cernia, longavi? quae sunt nomina, et farciminum genera, hirquino alia sanguine, comminutis alia inculcata pulmonibus. Quid taedae? quid naeniae? quid offae? non vulgi, sed quibus est nomen appellatioque penitae: ex quibus quod primum est, in exiguas arvena est miculas, catillaminum insecta de more: quod in secundo situm est, intestini est porrectio, per quam proluvies editur, succis perexiccata vitalibus: offa autem penita est, cum particula visceris cauda pecoris amputata. Quid polimina? quid omenta? quid pala-sea, sive, ut quidam cognominant, plasea? ex quibus est nomen omenti pars quaedam, quo receptacula ven-

trium circumretita finiuntur. Bovis cauda est plasea, filigine et sanguine delibuta. Polimina porro sunt ea, quae nos proles verecundius dicimus: a vulgaribus autem assolent cognomine testium nuncupari. Quid fitilla, quid frumen, quid africia, quid gratilla, caumeum, conspolium, cubula? ex quibus duo, quae prima, sunt pulium nomina, sed genere et qualitate diversa. Series vero, quae sequitur, liborum significantias continet: et ipsis non est una eademque formatio. Non enim placet carnem strebulam nominare, quae taurorum e coxendicibus demitur, pulpamenta non assa, quae in veribus exta sunt, animata prius et torrefacta carbonibus: non salsamina denique, quae sunt una commixtio quadrinis copulata de frugibus. Non similiter fendicas, quae et ipsae sunt hirae, quas plebis oratio illa solet, cum eloquitur, nuncupare. Non ratione eadem aerumnas, quae sunt prima in gurgulionibus capita, quae dejicere cibos et referre natura est ruminatoribus saeculis. Non magmenta, non augmina, non mille species, vel farciminum, vel sitillarum, quibus nomina indidistis obscura, vulgoque ut essent augultiora, fecistis.

XXV. Si enim quaecunque ab hominibus fiunt, maximeque in re sacra, debent habere suas causas, nec sine ratione est quidquam in negotiis omnibus, atque in omni administratione faciendum: edisserate nobis, et dicite, quae sit causa, quae ratio, ut haec etiam Eius dentur, sacrisque adoleantur altaribus? In hoc enim diutius loco huic causae vel maxime necessario immoramur, insistimus, inhaeremus, cupientes addiscere, quid cum pultibus Deo sit, quid cum libis, quid diversis cum fartibus, confectionis jure multiplici atque impenfarum varietate conditis? Opiparis numina coenis afficiuntur, aut prandiis, ut innumeras conveniat excogitare his dapes? aversionibus stomachorum laborant, et ad expellenda fastidia saporum varietas

quaeritur, ut modo his assa, modo cruda ponantur, semicocta modo et semicruda? Quod si omnes has partes, quas praeficias dicitis, accipere Dii amant, suntque illis gratae, vel voluptatis alicujus vel dulcedinis sensu: quid intercedit, quid prohibet, ut non semel haec omnia totis cum animantibus inferatis? Quae causa, quae ratio est, ut caro strebula separatim, ruma, cauda, et plasea separatim, hirae solae, omentum solum, augmentorum adjiciatur in causam? Pulmentorum varietatibus afficiuntur Dii coelites, ut fieri mos est post coenarum ditium et locupletium saginas frustilla haec parvula pro suavibus mateolis sumunt, non quibus famem sedeant, sed ut palati admoneant ocium, seque ipsos plenae appetitu voracitatis instigent? O Deorum magnitudo mirabilis, o nullis hominum comprehensa, nullis intellecta naturis! siquidem ut profint, testiculis pecudum redimuntur et rumis, neque prius iras atque animos ponunt, nisi sibi adoleri paratas conspexerint naenias, offasque penitas.

XXVI. Sequitur, ut de thure, deque mero aliquid sine ulla nimietate dicamus. Copulata enim, et mixta sunt cerimoniarum et haec genera, cultumque adhibentur in plurimum. Ac primum illud a vobis isto ipso quaerimus percontamurque de thure; unde aut quo tempore nosse illud aut scire potueritis, ut merito existimetis aut esse Diis dandum, aut eorum acceptissimum voluntati. Novella enim propemodum res est, neque annorum inexplicabilis series, ex quo ejus notitia profluxit in has partes, et delubris meruit interesse divinis. Nam neque temporibus, quemadmodum creditur et perhibetur, heroicis, quidnam esset thus, scitum est, scriptoribus ut comprobatur a priscis, quorum in libris nulla posita ejus mentio reperitur: neque genitrix et mater superstitionis Hetruria opinionem ejus novit aut famam, facellorum ut indicant ritus: neque quadringentis annis, quibus Albana res vi-

guit, in usum cuiquam venit, sacra cum res fieret: neque ipse Romulus, aut religionibus artifex in comminiscendis Numa, aut esse scivit, aut nasci: ut pium far monstrat, quo peragi mos fuit sacrificiorum solemnium munia. Unde igitur coepta est usurpatio ejus assumi: aut in antiquam et veterem consuetudinem quaenam irruit novitas, ut quod tempestatibus tantis necessarium non fuit, locum sumeret in cerimoniis primum? Nam si sine thure religionis officium claudicat, necessariaque vis ejus est, quae propitios faciat mitesque hominibus coelites, peccatum est ab antiquis, quinimo piaculis plena vita omnis illorum fuit, qui, quod maxime conveniens Deorum fuerat voluptati, per incuriam neglexere libare. Sin autem temporibus priscis neque homines, neque Dii hujus thuris expetivere materiam, comprobatur et hodie frustra illud inaniterque praestari, quod neque antiquitas necessarium credidit, et sine ullis novitas rationibus appetivit.

XXVII. Denique ut illam semper regulam definitionemque teneamus, qua demonstratum et fixum est, quidquid fiat ab homine, habere oportere suas causas, et in ista quoque retinebimus parte, ut requiramus ex vobis, quae sit causa, quae ratio, ut ante ipsa numinum signa thura injiciantur altaribus, et ex eorum incendio familiaria fieri existimentur et mitia: quid ex hujusmodi facto acquiritur his rei, aut eorum ad animos quid accedit, ut merito judicemus recte ista dependi, et non frustra atque inaniter concremari? Ut enim vos debetis ostendere, cur thura Diis detis, sic et Deos sequitur ut debeatis expromere habere aliquam causam, cur ea non respuant, quinimo cur ea tam familiariter concupiscant. Honoramus, inquiet aliquis fortasse, his Deos. Sed nos non vestrum, sed numinum requirimus sensum: nec quid fiat a vobis, sed pendatur ab his quanti, quod in praemium datur favoris, interrogamus. Sed tamen o pietas, quantus

iste est honor, aut qualis, qui ex ignis odore conficitur, et resina ex arboris comparatur? Nam ne forte ignoretis, quid aut unde sit thus istud: viscum est ex corticibus profluens, ita ut ex amygdalo, cerafo, lachrymabili destillatione coalescens. Hoccine ergo superas honorat et auctificat dignitates, aut offensa si aliquando contracta est, thuris vapore dissolvitur, et temperata indignatione sopitur? Quid ergo cessatis, cujuslibet arboris viscum sine ulla passim differentate comburere? Nam si honorantur hoc numina, nec indigne sustinent Panchaicas sibi ardere resinulas: quid interest, unde fumus altaribus conficiatur in sanctis; vel ex visci quo genere nubes suffitionis exaestuunt?

XXVIII. At numquid aliquis dicet, idcirco superis thus dari, quod odoratus habeat suaves, et narium commulceat sensum; reliqua vero sint aspera, et ob causam offensionis exclusa? Habent enim Dii nares, quibus ducant aereos spiritus, accipiunt auras, et remittunt: ut penetrare illos possint nidorum differentium qualitates? Quod si damus ut fiat, mortalitatis eos adjungimus legi, et excludimus divinitatis a finibus. Quidquid enim spirat, et reciprocos halitus auris commeabilibus ducit, id necesse est esse mortale, quia coeli sustinetur e passu. Quidquid autem coeli sustinetur e passu, si recursus abstuleris, quibus alternatio redditur abstrahiturque vitalis, oblidi ejus necesse est animam, et rationem subruui atque interire vivendi. Ergo si et Dii spirant, odoremque ad se attrahunt auris comitantibus involutum, non est ab re dicere et alienis eos suffitionibus vivere, et interclusis posse spiraminibus interire. Et unde novissime scitis, an si odorum suavitate capiuntur, eadem sint eis jucunda, quae vobis, et parili sensu vestras mulceant afficiantque naturas? Nonne fieri potis est, ut quae vobis afferunt voluptatem, contra illis aspera videantur et tristitia? Cum enim Deorum sint sententiae dispares,

substantiaequae non finae: quibus effici rationibus potest, ut quod qualitate diversum est, unum sentiat accipiatque contactum? An non quotidie cernimus et inter animantia terris orta, esse aliis eadem vel amara vel dulcia: mortifera his esse, quae illis nata in perniciem non sunt: ut quae alios mulceant odoribus laetis, eadem pestiferos halitus aliorum corporibus spirant? Sed hoc ut fiat et accidat, non in rebus est causa, quae simul esse mortiferae, simul salutares, simul dulces nequeunt, simulque amarae consistere; sed, ut quisque est factus ad extrinsecus rei venientis attactum, ita afficitur: qualitatem non accipit ex rerum impulsione natam, sed ex sui sensus contagiique natura. Verum omnis haec ratio longe est ab Diis sita, nec exigui limitis interjectione discreta. Nam si verum est, ut ab sapientibus creditur, corporales hos esse, neque validitatis alicujus eminentia sublevari, inanis apud hos odor est, nec sensibiliter commovere aura eos potis est nidoris alicujus: non si mille tu pondera masculi thuris accendas, caelumque hoc totum redundantium vaporum nebulositate cludatur. Quod enim non habet robur et substantiam corporalem, contrectari a substantia non potest corporali: odor autem corpus est, tactis sicut naribus indicatur: a Deo ergo sentiri ratione non potest ulla, qui caret re corporis, atque omni sensu et cogitatione privatus est.

XXIX. Merum thuris est socium, quod explanari consimiliter poscimus, cur ei superfundatur incensio. Si enim ratio, cur fiat, non ostendetur, nec habebit expositam sui causam, non jam istud errori objiciendum est ludicro, sed, ut dicatur expressius, insaniae, dementiae, caecitati. Ut enim jam saepius dictum est, debet omne, quod geritur, causam sui habere perspicuam, nec caliginis alicujus obscuritate contextam. Si ergo fidentis facto, aperite, monstrate, liquor illic cur detur, id est, vinum superfundatur altaribus.

Numquid enim numinum corpora sitim sentiunt aridam, et eorum necesse est siccitates humore aliquo temperari? Numquid nobis ut mortalibus mos est, coenis intermiscere potiones: pari etiam more post solidos victus liborum, et pultium, hostiarumque caesarum, quo putrescat facilius et percoquatur cibus, frequentissimo irrigant accipiuntque se vino? Date quae so immortalibus Diis bibant, scyphos, brias, pateras, simpuviaque depromite: et quoniam tauris pingui- busque se dapibus, atque opimis inferciunt elcis: ne quod in stomachi tramite male transvoratum subli- terit viscus: succurrite, properate, Jovi optimo maxi- mo merum, ne praefocetur, date: cupit eructare, nec potis est: ac ni illa labatur et dissolvatur obstructio, periculum maximum est, ne oblitus interrumpatur spiritus, et viduatum remaneat sine suis administrato- ribus coelum.

XXX. Sed frustra, inquit, inequitas nobis: non enim nos superis ob eas profundimus merum causas, tamquam illos existimemus aut sitire, aut bibere, aut suavitatis ejus affectione laetari. Honoris eis ergo da- tur, quo fiat illorum elatior, amplior, augustiorque sublimitas, altaria super ipsa libamus, et venerabiles muscos carbonibus excitamus extinctis. Et quae gra- vior insligi contumelia Diis potest, quam si eos credas accepto mero propitios fieri: aut honorem existimes habitum his magnum, si modo vini exigui rores su- per vividam jeceris atque instillaveris prunam? Non nobis est sermo cum hominibus rationis expertibus, neque quibus non sit communis intelligentiae veri- tas: inest et vobis sapientia, inest sensus, verumque nos dicere apud vos ipsi interiori judicio scitis. Sed quid facere possumus considerare nolentibus penitus res ipsas, secumque ipsos loqui? Facitis enim, quod fieri cernitis, non quod fieri oportere confiditis: ni- mirum quia apud vos plus valet nullam habens con-

suetudo rationem, quam rerum inspecta natura veritatis examinatione ponderata. Quid est enim Deo cum vino, aut in ejus materia vis qualis, aut quanta est, quod cum effusum fuerit, sublimitas ejus augetur, et honorata existimetur auctoritas? Quid, inquam, Deo cum vino est, Venereis re proxima, nervos omnium debilitante virtutum, verecundiae, pudoris, et castitatis inimica? quod in insanias et furores mentes saepius praecipitavit excitas, ipsosque illos Deos maledictis compulit exauctorare dementibus. Itane istud non nefas, et plenum sacrilegii crimen est, honori hoc dare, quod si tu id avidius sumpseris, quid facias, nescias: quid loquaris, ignores: ad extremum temulenti, luxuriosi, et perditum convitium infamiamque merearis?

XXXI. Operae pretium est, etiam verba ipsa depromere, quibus, cum vinum datur, uti ac supplicare consuetudo est: *Mactus hoc vino inferio esto*. Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaque ratione profertur: ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promptum est, esse sacrum incipiat, et ex usibus eripiatur humanis. Addito ergo hoc verbo solum erit, quod inferetur, sacrum, nec religione obligabitur caeterum. Qualis ergo hic honor est, in quo imponitur quasi lex Deo, ne plus quaerat, quam datum est? aut cujus ipse est aviditatis Deus, qui nisi verbi fuerit praescriptione submotus, cupiditatem suam protendat ulterius, et apothecis suis supplicem privet? *Mactus hoc vino inferio esto*: injuria est ista, non honor. Quid enim si divus amplius hoc volet, neque erit contentus illato? nonne insigniter dicendum est laedi, qui honorem accipere cum conditione cogatur? Nam si exceptione non addita sacrum necesse est fieri omne omnino, quod in cellis est, vinum, manifestum est et Deo contume-

liam fieri, cui modus constituatur invito: et vos ipsos in re sacra ceremoniarum officia violare, qui non tantum tribuitis vini, quantum Deum videtis sibi velle praestari. *Mactus hoc vino inferio esto*: quid est aliud quam dicere, tantum esto mactus, quantum volo: tantum amplificatus, quantum jubeo: tantum honoris assumito. quantum te habere decerno, et verborum circumscriptione definitio. O Deorum sublimitas praepotens, quam venerari, quam colere officiiis omnibus ceremonialibus debeas: cui legem venerator imponit, quam cum pactionibus adorat et formulis: quae per unius formidinem verbi ab immodicis vini cupiditatibus arcetur.

XXXII. Sed sit, ut vultis, honor in vino, sit in thure, immolatione et caedibus hostiarum irae numinum offensionesque placentur. Etiamne Dii fertis, coronis afficiuntur, et floribus? Etiamne aeris tinnitibus, et quassationibus cymbalorum? etiamne tympanis? etiamne symphoniis? Quid efficiunt crepitus scabillorum, ut cum eos audierint numina, honorifice secum existiment actum, et ferventes animos irarum oblivione deponant? An numquid ut parvuli puliones ab ineptis vagitibus crepitaculis exterrentur auditis: eadem ratione et omnipotentia numina tibiarum stridore mulcentur, et ad numerum cymbalorum mollita indignatione flaccescunt? Quid sibi volunt excitationes istae, quas canitis matutini, collatis ad tibiam vocibus? Obdormiscunt enim superi, remeare ut ad vigiliis debeant? Quid dormitiones illae, quibus bene ut valeant, auspicabili salutatione mandatis? Somni enim quiete solvuntur, occuparique ut hoc possint, lenes audiendae sunt naeniae? Lavatio, inquit, Deum matris est hodie. Sordescunt enim divi, et ad sordes eluendas laventibus aquis opus, atque adjuncta antiqua cineris frictione. Jovis epulum cras est. Jupiter enim coenat, magnisque implendus est dapibus, jam-

dudum inedia gestiens, et anniversaria interjectione jejunos. Aesculapii geritur, celebraturque vindemia: colunt enim Dii vineas, et ad suas uliones contractis exprimunt vindemiatoribus vinum. Lectisternium Cereris erit Idibus proximis: habent enim Dii lectos, atque, ut stratis possint mollioribus incubare, pulvinorum tollitur atque excitatur impressio. Telluris natalis est: Dii enim ex uteris prodeunt, et habent dies laetos, quibus eis adscriptum est auram usurpare vitalem.

XXXIII. Ludi vero, quos facitis, quibus Florilibus et Megalenibus nomen est, caeterique omnes alii, quos esse sacros voluistis, et religionum inter officia deputari, quam rationem habent, quam causam, ut institui condique debuerint, et ex numinum appellatione signari? Honorantur, inquit, his Dii, et si quas ab hominibus continent offensionum memorias illatarum, abjiciunt, excludunt, redduntque se nobis redintegrata familiaritate fautores. Et quae causa est rursus, ut tranquilli, placidi efficiantur, et mites: ineptae si res fiant, et ab hominibus otiosis multitudine spectante ludatur? Ponit animos Jupiter, si Amphitryo fuerit actus pronuntiatusque Plantinus? aut si Europa, si Leda, Ganymedes fuerit saltatus, aut Danae, motum compescit irarum? Tranquillior, lenior mater magna efficitur, si Attidis conspexerit priscam reficari ab histrionibus fabulam? obliterabit offensam Venus, si Adonis in habitu gestum agere viderit saltatoris in motibus pantomimum? indignatio relanguescet Alcidae, si tragoedia Sophoclis, cui Trachinae nomen est, Euripidis aut Hercules actitetur? Existimatve tractari se honorifice Flora, si suis in ludis flagitiosas conspexerit res agi, et migratum ab lupanaribus in theatra? Itane istud non est Deorum imminuere dignitatem, dicare et consecrare turpissimas res eis, quas censor animus respuat, et quarum actores inhonestos esse jus

vestrum, et inter capita computari judicavit infamia? Mimis nimirum Dii gaudent, et illa vis praestans, neque ullis hominum comprehensa naturis, libentissime commodat audiendis his aures, quorum symplegmatis plurimis intermixtos se esse, derisionis in materiam norunt: delectantur, ut res est, Stupidorum capitibus rasis, salapittarum sonitu atque plausu, factis et dictis turpibus, fascinorum ingentium rubore. Jam vero si viderint in foemineas mollitudines enervantes se viros, vociferari hos frustra, sine causa alios cursitare, amicitiarum fide salva contundere se alios, et crudis mutilare se caestibus, certare hos spiritu, buccas vento distendere, votisque inanibus contempere, manus ad coelum tollunt, rebus admirabilibus moti profiliunt, exclamant, in gratiam cum hominibus redeunt. Haec si Diis immortalibus oblivionem afferunt simultatum, si ex comoediis, atellanis, mimis ducunt laetissimas voluptates: quid moramini, quid cessatis, quin et ipsos dicatis Deos ludere, lascivire, saltare, obscenas compingere cantiones, et clunibus fluctuare crispatis? Quid enim differt, aut interest, faciantne haec ipsi, an ab aliis fieri in amoribus atque in deliciis ducant?

XXXIV. Unde igitur fluxit, vel ex quibus enata est caulis opinionum haec pravitas? Ex eo scilicet maxime, quod nequeunt homines, quidnam sit Deus, scire, quidnam sit vis ejus, natura, substantia, qualitas: utrumne habeat formam, an nulla sit corporis circumscriptione finitus, agat aliquid, an non agat: vigiletne perpetuo, an aliquando solvatur in somnos: currat, sedeat, ambulet, an ab hujusmodi motibus, et cessione sit liber? Haec omnia, ut dixi, nequeunt scire, neque ratione aliqua pervidere, in eas sunt opinionationes lapsi, ut Deos ex se fingerent, et qualis sibi natura est, et illis talem darent actionum, rerum, voluntatumque naturam. Quod si animal cernerent

nullius esse se pretii, nec inter formiculam plurimum seseque esse discriminis, profecto delinerent arbitrari quidquam se habere commune cum superis, et intra suos fines humilitatis suae modestiam continerent. Nunc vero quia cernunt ora, oculos, capita, buccas, auriculas, nasos, caeterasque se alias membrorum genere ac viscerum portiones, et Deos existimant eadem ratione formatos, habitumque illos suum compagine in corporea continere: et quia gaudere, laetari, moestosque se fieri tristioribus conspiciunt causis, arbitrantur et numina ex rebus hilarioribus gaudere, et ex mentis laetis animorum contractione conduci: affici se ludis, putant et coelitem mentes ludorum delectatione mulceri. Et quia illis se voluptas est lavacrorum refovere caloribus, et superis ducunt lavationum esse munditias gratas. Vindemiamus nos homines, et Deos rentur, et credunt suas ducere atque agitare vindemias: dies nobis natalitii sunt, et potentias coelites diis autumant habere natales. Quod si possent adscribere valetudines, aegritudines, et corporales Diis morbos, non dubitarent eos lineosos, lipulos, atque enterocelicos dicere, eo quod ipsi et lienosi et lippi sunt saepe, et ingentium herniarum magnitudine ponderosi.

XXXV. (*Oberth.* XXXVIII.) Sed si Dii immortales nequeunt, inquit, irasci, neque ullis animorum affectibus eorum quatitur concutiturque natura: quid historiae sibi volunt, quid annales, quorum in conscriptionibus legimus nonnullis offensionibus Deos motos, pestilentias, sterilitates, ac frugum inopias, aliaque intubisse civitatibus nationibusque discrimina: eosque rursus sacrorum satisfactione placatos, indignationum posuisse fervores, et in habitum laetiores statum coeli, tempelatumque mutasse? Quid terrarum fremitus, quid motus, quos esse accepimus factos, quod essent acti per

indiligentiam ludi, nec ad suam formam conditionemque curati? instauratis his tamen, et curiosa observatione repetitis, superiorum conquievissent terrores, et ad hominum curam familiaritatemque revocatos. Quoties vatum iussis, haruspicumque responsis, postquam divina res facta est, et ex gentibus transmarinis acciti Dii quidam, delubraque his facta, et in altioribus columnis signa quaedam et simulacra sunt constituta: et imminentium aversi sunt periculorum metus, et gravissimi hostes pulsi, et amplificata res publica est, et victoriarum frequentibus gaudiis, et provinciarum possessione complurium? quod utique non fieret, si sacrificia, si ludos, caeterosque aspernarentur Dii cultus: neque se honorari eorum procurationibus ducebant. Si ergo his datis calor omnis numinum, indignatioque frigescent, vertunturque in prospera ea, quae videbantur asferre terrores, manifestum est, haec omnia non sine coelitus fieri voluntate, et quod ea tribuantur a nobis, inaniter et cum tota imperitia reprehendi.

XXXVI. (*Oberth.* XXXIX.) Ventum est ergo, dum loquimur, ad ipsum articulum causae, ventum rei ad cardinem, ventum ad veram atque adjunctissimam quaestionem: in quam convenit ut debeamus inspicere, formidine superstitionis amota, et gratificatione deposita, utrumne hi Dii sint, quos saevire asseratis offensos, reddique sacrificiis mites: an sint longe aliud, et ab hujus vi debeant et nominis et potentiae segregari. Non enim imus inficias, in annalium scriptis contineri haec omnia, quae sunt a vobis in oppositione prolata: nam et ipsi pro modulo, ingeniique pro captu et legimus, et esse positum scimus, ludis quondam ipsis Circensibus, qui Jovi maximo fierent, patremfamilias quendam, antequam inciperent res agi, servum pessime meritum per Circi aream mediam transduxisse caesum virgis, et ex more mulctasse post patibuli poena. Lu-

dis deinde jam terminatis, profligatisque curriculis, non multi post temporis spatium civitatem ocepisse pestilentia vastari. Cumque dies adderet malum malo gravius, catervatim et populus interiret: rusticulo cuidam sorte humilitatis obscuro Jovem per insomnium dixisse, uti ad consules vaderet, praesulem sibi displicuisse monstraret, posse melius fieri civitati, si ludis sua religio redderetur, et ex integro rursus curiosa observatione procederent. Quod cum ille facere minime curasset: vel quod esse vanum suspicaretur insomnium, nullamque habiturum apud audituros fidem: vel quod ingenitae humilitatis memor potestatis tantae fugeret et formidaret accessum: cunctatori redditum inimicum Jovem, filiorum obitus irrogavisse pro poena. Mox cum et ipsi proprium minaretur interitum, ni praesulis pergeret nuntius improbati: obeundi formidine territatum, cum jam et ipse contactus pestilentiae flagraret incendio, de sententia propinquorum perlatum ad curiam patrum, insomniique expolita visione, flammam evolavisse contagii: ludorum deinde instauratione decreta, et spectaculis adhibitam gravem curam, et priorem populo redditam sanitatem.

XXXVII. (*Oberth. XL.*) Sed neque illud aequae nos negabimus scire, temporibus quondam civitatis et reipublicae duris, vel quae lues infesta faciebat continua populum contage conficiens: vel quae hostes validi, et ad periculum libertatis auferendae praeliorum prosperitate jam proximi: iussis et monitis vatium, transmarinis ex gentibus quosdam Deos accitos, magnificisque honoratos templis, et luis sedasse flagrantiam, et viribus hostium fractis frequentissime triumphatum, et auctos imperii fines, innumerasque provincias sub leges vestri cecidisse dominatus. Sed neque hoc nostram conscientiam fugit, lectum et positum, ictum cum esset Capitolium fulmine, multaque in hoc alia: Jovis et-

iam simulacrum, sublimi quod in culmine stabat, suis esse ab sedibus provolutum. Responsum deinde ab haruspibus editum, res saevas tristissimasque portendi, ab incendiis, caedibus, ab legum interitu, et ab juris occasu, maxime tamen ab domesticis hostibus, atque ab impia conjuratorum manu. Sed flecti haec posse, imo aliter publicari scelerata non posse consilia, nisi Jupiter rursus altiore in culmine figeretur, orientalem conversus ad cardinem, radiisque oppositus solis. Affuisse dicto fidem: nam subrecto culmine conversoque ad solem signo, patuisse res abditas, et referata in maleficia vindicatum.

XXXVIII. (*Oberth.* XLI.) Habent quidem miraculi speciem, quinimo habere creduntur cuncta ista, quae dicta sunt: si ita, ut sunt prompta, humanum veniant ad auditum: nec diffitemur inesse his quiddam, quod in prima positum, quemadmodum dicitur, fronte perfringere aures possit, et veritatis similitudine circumvenire. Caeterum si penitus intueri res factas, personas, et personarum volueris voluntates, nihil esse reperies Diis dignum, et quod saepe jam dictum est, quod ad hujus nominis speciem dignitatemque referatur. Quis est enim primum, qui Deum illum fuisse credat, qui currentibus frustra delectaretur equuleis, evocarique se genere hoc ludicri jucundissimum duceret? Imo illum fuisse quis est qui assentiatur Jovem, quem Deum principem dicitis, et rerum, quaecunque sunt, conditorem: qui spectatum proficisceretur e coelo, cantherios de velocitate certantes, replicantes gyros septem, et quos dissimiles ipse corporum esse in mobilitate voluisset, eos tamen gaudere, transire, transiri, pronos et cernuos ruere, cum curribus resupinos verti, trahi alios cruribus et claudicare praefractis, et ineptias nugis et crudelitatibus mixtas summis in voluptatibus habuisse, quas homo quivis laetus, nec ad studium

plena gravitatis ac ponderis eruditus puerilia duce-
ret atque aspernaretur ut ludicra? Quis est, inquam,
qui credat, repetamus ut assidue hanc vocem, generis
eum fuisse divini, qui quoniam ludis actus per Circi
est spatium, meritorum poenas et supplicia redditu-
rus, ita exacerbatus ardesceret, seseque ad vires accin-
geret ultionis? Si enim nocens servus, atque illa fue-
rat animadversione puniendus: qui debuit Jupiter in-
dignatione aliqua commoveri, cum ageretur injuste
nihil, imo cum nocens caput poenis convenientibus
plecteretur? Sin autem immunis ab scelere, neque
ulli obnoxius crimini, vitiosi praefulis ipse fuit in
causa, cui cum subvenire potuisset, non fecit, imo ipse
quaesivit, et pati quod improbat, et ab aliis poenas
suae permissionis exigere: et cur laesum deinde illo
se questus est et pronuntiavit in praefule, quia crucis
ad poenas per Circi actus est medium, virgis dilacera-
tus et flagris?

XXXIX. (*Oberth. XLII.*) Et quid ex hoc fa-
cto labis potuit et foeditatis effluere, quod aut
Circum faceret minus purum, aut Jovem con-
taminatum, cum per exigua momenta, per pun-
cta, tot in orbe conspiceret millia mortis in
generibus variis, et cruciatibus interire diversis? Ante,
inquit, est actus, ludi quam inciperent confici. Si sa-
criste pectore, religionisque contemptu, est ut igno-
scere debeamus Jovi indignanti se spretum, nec
Circensibus propriis sollicitiorem adhibitam curam.
Sin autem errore vel casu, latens illud non est anim-
adversum et cognitum vitium, nonne fuerat rectum,
Jovique conveniens, ut humanis ignosceret lapsibus,
et imprudentiae caecitatem veniali concessione dona-
ret? Sed vindicanda res fuit. Et post haec aliquis fuisse
illum Deum credet, qui puerilis incuriam ludicri, ci-
vitatibus ultus est et persecutus interitu? gravitatis, ac
ponderis, aut ullius habuisse constantiae firmitatem,

qui ut sibi ex integro voluptatis in gaudia curreretur, venenatam in perniciem aeris haustus vertit, et pestilentiae morbo stragem mortalitatis indixit? Si ludorum exhibitor magistratus minus curavit edificere, quisnam esset illo die Circi actus per medium, contractaque est ex hoc culpa: quid infelix commuerat populus, ut aliena delicta capitis sui dissolveret poenis, pestilentibusque contagiis crudeliter expelleretur e vita? imo quid foeminarum genus, quas ab negotiis publicis conditio fragilitatis exceptit? quid adultae virgines, quid parvuli fecere pusiones? quid denique adhuc parvi nutricum sub alimonia constituti, ut in eos immitteretur par et una saevitia, priusque acerbitem mortis, quam dulcedinem aliquam perciperent luminis?

XL. (*Oberth.* XLIII.) Si sibi Jupiter ludos scrupulosus fieri, restituique quaerebat, si fideliter reddere suam populo sanitatem, nec malum, quod fecerat, prorogari ulterius et augeri: nonne rectius fuerat, consulem ut ad ipsum veniret, sacerdotum ad aliquem publicorum, Pontificem maximum, aut ad Flaminem suum Dialem, eique per somnium, et praesulis vitium, et funesti causam temporis indicaret? Quae fuerat ratio, ut ruri hominem suctum, obscuritate incognitum nominis, urbanarum inscium rerum, quid sit praesul fortasse nescientem, voluntatis suae deligeret nuntium, et expetitae satisfactionis auctorem? Quem si utique sciebat, divinus modo si fuerat, tergiversatorem in obsequio futurum: nonne fuerat pronius, et Deo conveniens, mentem hominis vertere, et parendi subigere voluntatem; quam vias aggredi saeviores, et latrocinii ritu sine ulla passim ratione saevire? Si enim rusticus, senior, inexpeditus in rebus obeundis, cunctabatur in re iussa causis superioribus retardatus: quid infelices ejus commuerant liberi, ut in eos ira et indignatio

verteretur, offensasque alterius luminis sui spoliatio-
 ne pensarent? Et quisquam est hominum, qui fuisse
 illum Deum credat tam injustum, tam impium, nec
 mortalium saltem constituta servantem, apud quos
 nefas haberetur magnum, alterum pro altero plecti,
 et aliena delicta aliorum cervicibus vindicari? Sed et
 ipsum fecit pestilitatis saevitia comprehendi. Nonne
 ergo praestantius, quinimo aequius fuerat, si hoc esse
 videbatur faciendum, ut ab ipso patre terror coerci-
 tionis inciperet, apud quem causa tanti fuerat motus,
 et inoboeda cessatio, quam in ejus dolorem vim
 liberis facere, et innoxias urere atque abolere perso-
 nas? Quaenam illa saevitia, crudelitas fuit quae tan-
 ta, ut extincta sobole intestinis periculis post territa-
 ret patrem? Quod jamdudum si facere, id est, loco
 priore voluisset: nec germanitas conficeretur innoxia,
 et voluntas numinis cognosceretur offensa. At enim
 completo annuntiationis officio statim morbus eva-
 nuit, et sanitati homo est continuo restitutus. Et
 quid habet admirationis res ista, si malum, quod in-
 spiraverit, repalit, seseque inani ostentatione jactavit?
 Quod si penitus res pendas, magis illa crudelitas,
 quam beneficium salutis fuit: siquidem hominem mi-
 serum, et interire post filios cupientem, non gaudia
 servavit ad vitae, sed ut suam solitudinem disceret, et
 orbitatis cruciamenta sentiret.

XLI. (*Oberth. XLIV.*) Consimili ratione per
 alias ire licebit historias, et ostendere in his
 quoque longe aliud, quam esse Dii debeant, de
 his ipsis dici, et earum in expositionibus in-
 dicari: velut in hac ipsa, quam deinceps po-
 nam, una ei duabusve conjunctis, fastidium ne immo-
 deratione pariat. Post advectos, inquit, transmari-
 nis ex gentibus Deos quosdam, postque condita his
 templa, post cumulatas sacrificiis aras, male habens
 sese recreatus convaluit populus, et pestilentes morbi

inducta sinceritate fugerunt. Qui, effamini, Dii quaeso? Aesculapius, inquitis, Epidauro bonis Deus valetudinibus praesidens, et Tiberina in insula constitutus. Si esset nobis animus, scrupulosius ista tractare, vobis ipsis obtineremus auctoribus, minime illum fuisse divum, qui conceptus et natus muliebri alvo esset: qui annorum gradibus ad eum finem ascendisset aetatis, in quo illum vis fulminis, vestris quemadmodum literis continentur, et vita expulisset et lumine. Sed quaestione ab ista discedimus: Coronidis filius sit, ut vultis, ex immortalium numero, et perpetua praeditus sublimitate coelesti. Ex Epidauro tamen quid est aliud allatum, nisi magni augminis coluber? Fidem si annalium sequimur: et exploratam eis attribuimus veritatem, nihil, ut conscriptum est, aliud. Quid ergo dicemus? Aesculapius iste, quem praedicatis, Deus praestans, sanctus Deus, salutis dator, valetudinum pessimarum propulsator, prohibitor, et extinator, serpentis est forma et circumscriptione finitus: per terram reptans, coeno natis ut vermiculis mos est, solum mento radit et pectore, tortuosis voluminibus se trahens, atque ut pergere prorsus possit, partem sui postremam conatibus prioris adducit.

XLII. (*Oberth. XLV.*) Et quoniam legitur usus cibus etiam, quibus vita in corporibus immoratur, habet patulas fauces, quibus cibos transvoret, oris hiatibus appetitos: habet receptaculum ventris, et ubi mansa et vorata decoquat viscera, sanguis detur ut corpori, et viribus redintegratio subrogetur: habet et extremos tramites, per quos immunda faex eat, aversabili corpora foeditate deonerans. Siquando mutat loca, et ab aliis transgredi in alias regiones parat: non ut Deus obscure per coeli evolat sidera, punctoque in temporis, ubi causa postulaverit, sistitur: sed velut animal brutum vehiculum, quo sustineatur, petit: undas pelagi vitat:

atque ut tutus possit incolumisque praestari, cum hominibus navem ascendit, et ille publicae sanitatis Deus fragili se ligno, et tabularum compagibus credit. Non arbitramur evincere, atque obtinere vos posse, Aesculapium illum fuisse serpentem: nisi hunc colorem volueritis inducere, ut in anguem dicatis convertisse se Deum, quo mentiri se posset, quisnam esset, aut quales homines, intueri. Quod si fuerit a vobis dictum, quam infirmiter invalideque dicatur, ipsa rerum inaequalitas indicabit. Si enim se Deus videri ab hominibus evitabat, nec in forma serpentis velle debuit conspici: cum in qualibet forma non ab ipso se alius, sed ipse esset futurus. Sin autem intenderat cernendum se dare, non debuit oculorum negare conspectui: cur non talem videri se praebuit, qualem sciebat se esse, qualemque se noverat sui numinis in potentia contineri? Erat enim hoc potius, multoque praestantius, augustaeque conveniens dignitati, quam fieri beluam, horrentisque animalis in similitudinem verti, et dare ambiguis contradictionibus locum: essetne verus Deus, an nescio quid aliud, longeque ab supera sublimitate sejunctum.

XLIII. (*Oberth.* XLVI.) Sed si Deus, inquit, non erat, cur, e navi postquam extulit sese, Tyberinam ad insulam repit: nusquam statim comparuit, et viderier ut ante desit? Possumus enim scire, utrumne aliquod obstaculum fuerit, cujus sese objectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis? Vos pronuntiate, vos dicite, quidnam illud fuerit, aut cuinam rerum generi debuerit applicari, si personarum officia sunt certa certarum, vestra. Cum res ita sit, deque vestro numine, vestraque et religione tractetur, vestrum est potius edocere, vestrumque monstrare, quid illa res fuerit, nostras velle quam exaudire sententias, nostraque expectare decreta. Nam nos quidem quid aliud possumus

dicere, nisi quod fuit, et visum est: quod historiae prodidere omnes, et oculorum sensibus est comprehensum? Hanc tamen scilicet colubram validissimi corporis, et prolixitatis immensae; aut si nomen hoc sordidum est, anguem dicimus, serpentem nominamus; aut si quod aliud nobis usus vocamen obtulerit, aut ampliatio sermonis effluerit. Si enim reperit ut coluber, non pedibus se ferens, neque suas subexplicans itiones, sed ventre nixus ac pectore: si ex materia formatus carnis longitudinem porrigebatur in lubricam, caput si habuit atque caudam, si obsita squamis terga, si macularum sufflectionibus varia, si os dentibus horridum, et ad infligendos instructum morsus: quid aliud possumus, quam generis eum dicere fuisse terreni; quamvis fuerit immanis et nimius, quamvis illum ab Regulo exercitus vi caesum, longitudine corporis et roboris anteiret? Sed aliud nos remur, et labefacimus et destruimus veritatem. Ergo vestrum est explicare, quidnam ille fuerit, vel cuius generis, nominis et qualitatis cuius. Nam Deus esse qui potuit, cum haberet ea, quae diximus, quae Dii habere non debent, si cogitant Dii esse, et vocaminis huius eminentiam possidere? Tyberinam postquam ad insulam reperit, nusquam continuo apparuit: qua ex re numen fuisse monstratur? Possumus enim scire, utrumne istic aliquod rei fuerit alicujus obstaculum, cuius sese objectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis, aut ex molibus inaequaliter aggeratis successus quidam, et fornices, in quos intulit se raptim, circumscripto tuentium visu? Quid enim si flumen transfiliavit? quid si transnavavit? quid si sylvarum densitatibus se dedit? Argumentatio flaccida est, ea re suspicari Deum illum fuisse serpentem, quod ab oculis sese properata omni festinatione subtraxit: cum Deum non fuisse eadem rursus possit argumentatione monstrari.

XLIV. (*Oberth.* XLVII.) Sed si Deus praesens anguis ille non fuit, cur post illius adventum pestilentiae vis fracta est, et populo salus reddita Romano? Referimus et nos contra: si ex libris fatalibus, vatunisque responsis invitari ad urbem Deus Aesculapius iussus est, ut ab eius contagio morbisque pestilentibus tutam eam incolumemque praestaret, et venit non aspernatus, ut dicitis, colubrarum in formam conversus: cur toties Romana civitas mali hujus afflicta est cladibus? toties aliis aliisque temporibus dilacerata, vexata est, et innumeris stragibus civium minor facta est millibus? Cum enim Deus accitus in hoc esse dicatur, ut omnino omnes causas, quibus pestilentia conflagraret, averteret: sequebatur, ut civitas intacta esse deberet, flatuque a noxio immunis semper innocuaeque praestari. Atquin videmus, ut superius dictum est, saepenumero his morbis cursus eam vitae habuisse funestos: nec dispendiis levibus esse populi fractas debilitatasque virtutes. Ubi ergo Aesculapius fuit, ubi ille promissus oraculis venerabilibus? Cur templa post condita, sibi exaedificata delubra, diutius habere perpeffus est bene meritas civitates luem, cum in id esset accitus, ut et malis mederetur instantibus, nec sineret in futurum tale aliquid, quod metueretur, irrepere?

XLV. (*Oberth.* XLVIII.) Nisi forte aliquis dicet, minoribus et consequentibus seculis idcirco Dei talis defuisse custodiam, quod impiis jam moribus et improbabilibus viveretur: opem autem contulisse majoribus, quod innoxii fuerint, atque ab omni scelerum contagione dimoti. Quod ratione cum aliqua et audiri forsitan potuisset, et dici, si aut in temporibus priscis omnes essent usque ad unum boni: aut sequentia tempora malos omnes generarent, et nulla diversitate discretos. Cum vero res ita sit, ut in magnis populis, nationibus, quinimo et in civitatibus

cunctis mixtum sit humanum genus naturis, voluntatibus, moribus, tamque potuerint in prioribus seculis, quam in novellis aetatibus boni simul malique existere: stultum satis est dicere, propter malitias posteriores auxilia numinum non meruisse mortales. Si enim propter malos sequentium saeculorum boni non sunt protecti temporum novellorum, et propter antiquos malos boni aequae ac majores non debuerant merere benevolentiam numinum. Sin propter bonos priscos mali etiam conservati sunt prisci: et propter bonos minores aetas debuit sequens, quamvis esset improbabilis, protegi. Aut ergo jam fracta atque imminuta vi morbi anguis ille perlatus famam conservatoris assumpsit, cum nihil omnino commoditatis attulisset: aut fatalia dicenda sunt carmina, multum veris aberravisse praesagiis, cum remedium ab his datum non deinceps cunctis, sed auxilio fuisse uni tantum reperiatur aetati.

XLVI. (*Oberth.* XLIX.) Sed et Magna, inquit, Mater accita ex Phrygio Pessinunte, jussis confimiliter vatum, salutaris populo et magnarum causa laetiarum fuit. Nam et diu potens hostis ab Italiae possessione detrusus est, et gloriosis illustribusque victoriis decus urbis restitutum est pristinum, et imperii fines longe lateque porrecti, et innumeris gentibus, civitatibus, populis libertatis jus raptum est, et jugum servitutis impositum; multaeque res aliae foris domique perfectae ineluctabili firmitate gentis nomen majestatemque fundarunt. Si verum loquuntur historiae, neque ullas inserunt rerum conscriptionibus falsitates, allatum ex Phrygia nihil quidem aliud scribitur missum rege ab Attalo, nisi lapis quidam non magnus, ferri manu hominis sine ulla impressione qui posset: coloris furvi atque atrii, angellis prominentibus inaequalis: et quem omnes hodie ipso illo videmus in signo oris loco positum, indolatum et aspe-

rum, et simulacro faciem minus expressam simulatione praebentem.

XLVII. (*Oberth. L.*) Quid ergo dicemus? Hannibalem illum Poenum, hostem potentem ac validum, sub quo anceps et dubia res Romana contremuit, et magnitudo trepidavit, lapis ex Italia depulit, lapis fregit, lapis fugacem ac timidum, sui que esse dissimilem fecit? Et quod rursus exilivit ad imperii columnam, et regium principatum, nihil consiliis actum est, nihil hominum viribus: nec ad reditum sublimitatis antiquae tot tantisque ab ducibus quidquam est scientia militari aut rerum experientia collatum? Lapis aliis vires, aliis roboris infirmitatem dedit: hos secundis praecipitavit ab rebus, aliorum extulit stratas desperatione fortunas? Et quis hominum credat terra sumptum lapidem sensu agitabilem nullo, fuliginiei coloris atque atrii corporis, Deum fuisse matrem? aut quis rursus accipiat, hoc enim solum restat, numinis alicujus habitasse in filicis fragmentis more subjectam, venisque in ejus abstrusam? Et unde parta victoria est, si Pessinuntio lapidi nullum inerat numen? Sedulitate possumus dicere, ac virtute pugnantium, usu, tempore, consilio, ratione, fato etiam possumus, et reciproca varietate fortunae. Sed si auxilio lapidis res facta est melior, et felix recuperata victoria est, ubinam mater illa Phrygia tempore illo fuit, cum tot tantisque exercitibus caesis inclinata est res summa, et ad ultimae labis periculum venit? Cur non minaci fortiter se obtulit? Cur impetus tantos belli non prius fregit, ac repulit, quam immanes inciderent plagae, quibus omnis effunderetur sanguis, et exhaustis rueret vita ipsa pene vitalibus? Advecta enim nondum, nec favorem fuerat ut commodaret, rogata. Sed bonus auxiliator numquam rogari se poscit, spontanea semper opitulatione subveniens. Hostem pellere, ac fugare non potuit, multo

adhuc mari, terrisque habitabilibus discreta. Sed Deo, si Deus est, longum nihil omnino est, cui punctum terra est, et sub nutu omnia constituta.

XLVIII. (*Oberth.* LI.) Sed fuerit praefens, ut exposcitis credi, illo ipso numen in lapide: et mortaliū quisquam est, quamvis ille sit credulus, et facilimas aures quibuslibet fictionibus praebeat, qui eam iudicet fuisse aut tempore illo Deam, aut hodie dici appellarique debere? quae modo haec appetat, modo illa deponat, suos deserat fastidiatque cultores: provinciis ab humilioribus migret, potentioribus populis, ditioribusque se jungat. Verum bellicas res amat, interque esse desiderat pugnis, caedibus, mortalitatibus, et cruori. Si Deorum est proprium, si modo sunt veri, et quos deceat nuncupari vi vocis istius, et potentia numinis, nihil facere malitiose, nihil iniuste, hominibusque se cunctis una et parili gratia sine ulla inclinatione praebere: generis eam fuisse divini quisquam ne hominum credat, aut habuisse aequitatem Diis dignam, quae humanis sese discordiis inferens, aliorum opes fregit, aliis se praebuit exhibuitque faultricem, libertatem his abstulit, alios ad columnen dominationis evexit: quae ut una civitas emineret, in humani generis perniciem nata, orbem subjugavit innoxium.

XLIX. (*Oberth.* XXXV.) Age nunc summatim, quoniam sermo prolatus est, et perductus in haec loca, singularum partium oppositionibus comparemus, utrumne vos melius rebus de superis sentiatis, an potius nos multo et honoratius opinemur et rectius, quodque rei divinae suam praestet atque attribuat dignitatem. Ac primum vos Deos, quos in rerum natura vel arbitramini esse, vel creditis, quorumque in templis omnibus simulacra constitulistis et formas, profitemini esse natos, et ex masculorum foeminarumque seminibus conventionum progenitos lege.

At vero nos contra, si modo Dii certi sunt, habentque hujus nominis auctoritatem, potentiam, dignitatem, aut ingenitos esse censemus, hoc enim religiosum est credere, aut si habent nativitatis exordium, Dei summi est scire, quibus eos rationibus fecerit, aut secula quanta sint, ex quo eis attribuit perpetuitatem sui numinis inchoare. Vos habere sexus Deos, aliosque ex his mares, foeminei generis alios esse censetis: nos potentias coelites discretas esse sensibus abnegamus; quoniam discrimen hujusmodi terrenis animantibus datum est, quas coire, quas generare auctor voluit rerum, substituendis per libidinem prolibus. Vos hominum similitudinem gerere, et mortalium vultibus existimatis esse formatos: nos effigies remur submotas esse ab his longe, quoniam forma mortalis est corporis: et si forte est ulla, comprehendere neminem posse indubitabili asseveratione juramus. A vobis artificia singuli opificum more habere perhibentur: ridemus, cum audimus nos ista; quoniam Diis artes necessarias ducimus arbitramurque non esse, et eas constat et liquidum est paupertatis ad subsidium comparatas.

L. (*Oberth.* XXXVI.) Discordiarum alios ex his vos, alios dicitis qui pestilentias irrogent, alios qui amores, qui furias, alios vero, qui praesint bellis, et sanguinis effusione laetentur: at vero nos contra ab ingeniis numinum judicamus esse disjunctas: aut si sunt, qui haec mala miserrimis inferant subjiciantque mortalibus, ab Deorum contendimus procul esse natura, nec sub hujus nominis praedicatione ponendos. Irasci et perturbari vos numina, caeterisque animorum affectibus mancipata esse atque obnoxia judicatis: nos hujusmodi motus aliens existimamus ab his esse: sunt enim ferocium generum, et mortalitatis obeuntium functiones. Vos pecorum sanguine, vos caedibus et mactationibus hostiarum gaudere, laetari, et in gratiam cum hominibus remini offensivibus redire sopitis: nos amorem

sanguinis nullum esse in coelitis ducimus: nec esse tam duros, ut miserorum animantium caede saturatas abjiciant iras. Vos mero, vos thure honorem arbitramini Diis addi, et eorum auferere dignitates: nos monstrum et prodigium judicamus, quod quisquam hominum credit, aut augustiorem fieri Deum fumo, aut ex roribus exiguis vini ipsum sibi ab hominibus ducere satis sancte, atque honorifice supplicatum. Vos aeris tinnitibus, et tiliarum sonis, vos equorum curriculis, et theatralibus ludis persuasum habetis Deos et delectari, et affici, irasque aliquando conceptas eorum satisfactione molliri: nos inconueniens ducimus, quinimo incredibile judicamus, eos, qui gradibus mille genus omne virtutum perfectionis transierint summitate, in voluptatibus habere, atque in deliciis res eas, quas homo sapiens rideat, et quae non aliis videantur continere aliquid gratiae, quam infantibus parvulis, et trivialiter et populariter insitutis.

LI. (*Oberth. XXXVII.*) Haec cum ita se habeant, cumque sit opinionum tanta nostrarum vestrarumque diversitas, ubi aut nos impii, aut vos pii: cum ex partium sensibus pietatis debeat atque impietatis ratio ponderari? Non enim simulacrum qui sibi aliquod conficit, quod pro Deo veneretur: aut qui pecus trucidat innoxium, sacrisque incendit altaribus, is habendus est rebus deditus esse divinis. Opinio religionem facit, et recta de Diis mens; ut nihil eos existimes contra decus praesumptae sublimitatis appetere. Cum enim cuncta, quae his dantur, sub oculis hic nostris videamus absanii, quid ad eos aliud ab nobis dicendum est pervenire, nisi opiniones Diis dignas et eorum convenientissimas nomini? Haec sunt dona certissima, sacrificia haec vera: nam pulticulae, thura cum carnibus rapacium alimenta sunt ignium, et parentalibus conjunctissima mortuorum.

F I N I S.

SEGMENTUM.

Quod Codex MS. Regius Arnobianus, ex eoque Romana editio adtextum habet ad initium Capitis XLI. Libri VII. nostrae editionis post verba: *fastidium ne immoderatione pariatur.*

Non imus infitias in annalium scriptis contineri haec omnia, quae sunt a vobis in oppositione prolata: nam et ipsi pro modulo, ingenique pro captu, et legimus haec eadem, et esse posita scimus: sed quaestionis in hoc summa est, utrumne hi Dii sint, quos saevire asseveratis offensos, reddique ludis et sacrificiis mites? an sint longe aliud, et ab hujus vi debeant et nominis et potentiae segregari. Quis est enim primum qui eos deos existimet aut esse qui credat, qui motibus et saltationibus scenicis, qui cantheriis frustra currentibus, voluptatum solvuntur in gaudia, ineptas et frigidas actiones spectatum proficiscuntur e caelo? offendique se doleant et suis honoribus derogatum, si paullisper constiterit ludius aut tibicen modice interquieverit fessus? qui praesulem sibi displicuisse pronuntient, si per Circi medium pergat nocens aliquis, meritorum poenas et supplicia redditurus? Quae si penitus cuncta et sine ulla gratificatione cernantur, non tantum ab diis esse reperientur aliena, verum ab homine quovis lauto, nec ad summos api-

ces gravitatis ac ponderis instituto. Quis est enim primum deos illos qui existimet fuisse aut esse qui credat, qui nocendi habeant saeviendique naturam, easque abjiciant rursus cyatho uno sanguinis, et turis suffitione moliti? Qui motibus scenicis et saltationibus histrionum festos dies ducant et hilaritatis plenissimas voluptates; qui cantherios frustra et sine ulla ratione currentes spectatum proficiscantur e coelo: gaudeantque ex his alios transire pronos et cernuos ruerre, cum curribus resupinos verti, trahi alios debiles et cruribus claudicare praefractis; qui praesulem sibi displicuisse pronuntient, si per Circi medium pergat nocens aliquis meritorum poenas et supplicia redditurus; qui offendi se doleant et suis honoribus derogatum, si paullisper constiterit ludius, interquieverit tibicen fessus, puer ille matrinus decidat fortuito alicujus instabilitate prolapsus? Quae si penitus cuncta et sine ulla partium gratificatione pendantur, non tantum longe longeque ab diis esse reperiuntur aliena, verum a quovis homine sentiente communia, nec ad studium veri rationum cognitionibus erudito.

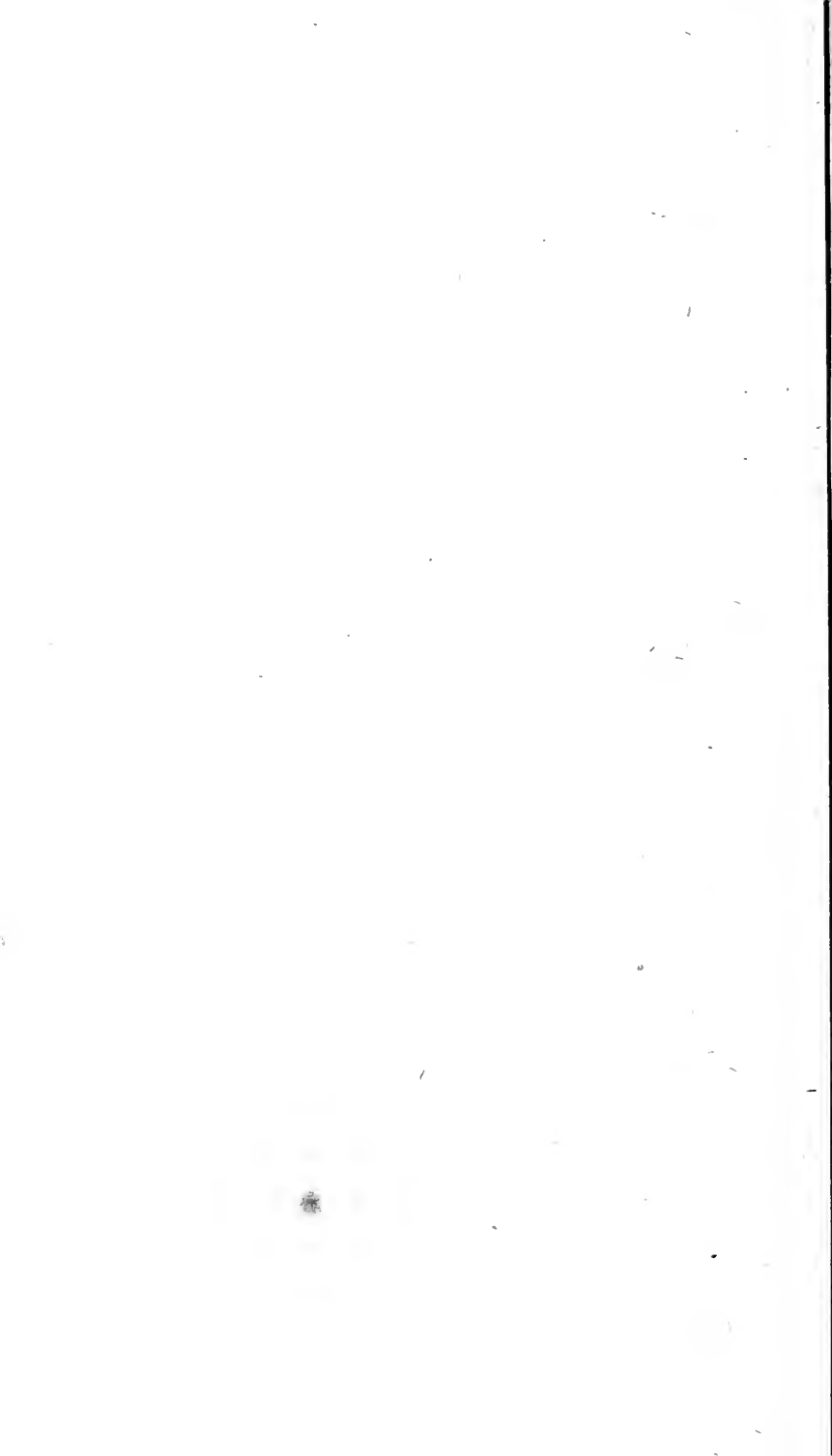
In hoc segmento plura, quae prius dispersis in locis dicta fuerant, totidem verbis iterum descripta sunt. Cur vero librarías hoc assumentum in textum Arnobii intrudere ausus fuerit, haud facile dictu. Ut ut sit, haec non esse Arnobii monuisse sufficiat. [Nourrius.]

ANNOTATIONES

IN

ARNOBII

LIBROS VII ADVERSUS GENTES:

A N N O T A T I O N E S

I N

A R N O B I U M.

Arnobii Disputationum adversus gentes Libri VII.]

Haec est horum Librorum ἐπιγραφή in editione Romana, et aliis omnibus quae ab ea propagatae sunt. At in MS. observant scriptum *adversus nationes*. Res una et eadem est. Ipse noster Lib. III. *Ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes et populos fecit, et moribus dissimillimas nationes*. Lib. V. Cap. 13. *Quid dicitis o gentes! quid hujusmodi deditae opinionibus nationes?* Infideles omnes populi appellantur in libris veteris Testamenti עַמִּים et inde in Apostolicis libris et Evangelistarum monumentis ἔθνη: nempe quia praeter populum Deo peculiarem Judaeae terminis inclusum, et postea praeter paucos fideles, gentes omnes aliae et nationes, vero Deo ignorato, idolis serviebant. Hinc igitur vetus Ecclesia appellationes illas retinuit, donec, ruente idololatria et Christiana pietate longe lateque diffundente se, facies rerum mutari coepta est. Tunc enim, quum Christiani Imperatores terrarum orbis praesiderent, et Ecclesiae Christo ubique conderentur; contra Idolorum templa clauderentur et everterentur; simul cum appellationis causa appellatio quoque ipsa mutata est; et pro Nationibus, Gentibus, Ethnicis, Pagani appellari coeperunt, quippe non amplius terrarum orbem occupantes, sed in angustam coartati, et quasi pagis tantum quibusdam conclusi. Nec dubito, quin haec vera appellationis ratio fuerit; atque sententiam meam non inutiliter adfirmat, quod ab aliis etiam observatum est, incognitam fuisse appellationem istam, antequam ad Christianos Imperatores imperium devolutum esset. [*Heraldus.*]

E Fragmento Commentarii Salmasiani in Arnobium edito ab J. A. Fabricio ad calcem operum Sancti Hippolyti Tom. II. pag. 122 — 134., ubi vir eruditionis immensae de nominibus et praenominibus Romanorum, more suo, ample satis, sed docte

disputat, paucissima quae ad nomen Arnobii spectant, hic delibasse sufficiat. Incipit quaerere vir doctissimus, quare nomen Arnobii nude hic absque praenomine et cognomine inscribatur. Fecit scilicet hoc Arnobius more Graecorum plerorumque, qui pristinam semper consuetudinem retinuerunt, ut unico nomine gauderent; quantum vix dubitandum est, quin plura nomina habuerit Arnobius, quod solemne fuit non Romanis tantum, sed etiam Hispanis, Gallis, Afris sub Romanorum imperio degentibus usque ad Constantinum, per quem usus praenominum abolitus fere est, qualis olim nimirum erat, ut Titus aliquis, aut Marcus, aut Aulus, aut Cnaeus ante alia nomina vocaretur; retentum tamen, ut plura haberent nomina, quorum prima quaeque praenominis vicem obtinuisse videri possunt, et vel ex eo colligi potest, nomen hoc illi proprium fuisse; siquidem ex pluribus cum unum praecipue seligitur, praeteritis caeteris, id maxime proprium videtur, quo solo quis nominatur. Fecerunt idem alii quoque ejusdem fere aetatis scriptores, v. c. Agellius (ita citatus ab Augustino de Civitate Dei Lib. IX. Cap. 4. et libris omnibus antiquis, ex quo nomen A. Gellii postea per editiones vulgatum est,) et Apulejus, cui Lucii praenomen adscripserunt editiones, cum minime tamen id compareat in pluteariis libris, in quibus legitur tantum: Incipit primus liber Metamorphoseos Apuleji. Atque ita deinceps et in ceteris ejus scriptis. Sane quod ad Agellium et Apulejum attinet, Graeci moris imitatione id eos factitasse verosimile est, cujus magnam in omnibus affectationem produnt. Verum et Arnobius nomen mere Graecum est. Ἀρνόβιος, ut Ζηρόβιος, Μακρόβιος, Πολύβιος. Nec enim gentilicium est, ut Apulejus, sed ut Graecanica pura nomenclatura est, ita ex eorum nominum genere existit, quae vicem cognominis in libertis habere solita erant, praenomine ac nomine dominorum praepositis. Liberti quippe, praenomine ac nomine domini adscito, tertium suum addebant proprium et Graecum. Exempla passim obvia apud auctores et in antiquis inscriptionum monumentis. Sic enim sese vocabant: A. APPULEJUS A. L. THYASUS, h. e. Aulus Appulejus, Auli libertus, Thyasus. Nomen servi graecum Thyasus, qui dominum habuit Aulum Appulejum, sic vocatum praenomine et nomine: cognomen ignoratur. Ab eo manumissus, adsumto praenomine et nomine, vocatus est Aulus Appulejus Thyasus. Hoc in omnibus perpetue et constanter observatum. Libertini autem nomen proprium paternum, quod in patre vice cognominis fuit, post ejusdem emancipationem convertebant in nomen quasi gentilicium, ac de nomine patroni gentilicio praenomen plerumque faciebant hoc modo: Flavius Sospater Charisius. Sospater nomen proprium, Charisius patris. Sospater, qui Flavius nominabatur, ab aliquo patrono ex

gente Flavia manumissus. Sic ille Thyasus si filium habuisset nomine Epaphroditum, sic nuncupandus secundum hanc regulam veniret: Appulejus Thyasus Epaphroditus. Aliquando etiam praenomen patroni paterni retinebant libertini. Quemadmodum vero plura nomina habuisse videtur Arnobius, ita incertum est, utrum nominis au cognominis ei loco fuerit haec appellatio. Haec Salmasius.

A N N O T A T I O N E S

I N

L I B R U M I.

Cap. I. — insanire, bacchari] Id est tanquam vates deo impletos id affirmare. Arioli scilicet et vates existimati furere propter motus illos, quibus tanquam divina vi concitati rotabantur. Ita Virgilius Aen. III, 445. *insanam vatem adspicies.* et VI, 78. *bacchatur vates.* [Heraldus et Prior.] Sic et Minucius Felix Octav. Cap. XXVII. *vates et ipsi absque templo sic insaniunt, sic bacchantur, sic rotantur.* Conf. Oudend. ad Apulej. Met. III. p. 211. [Orell.]

et velut quiddam promptum ex oraculo dicere] Id est tanquam certissimum quid et indubitatum audacter et magnifice pronuntiare. Nam oracula cum brevitatis majestate, tum rei veritate habebantur angustissima: nec de iis dubitandum existimabant, quae ex *ἑρμῆδος* Deus cecinisset. Cicero apud Augustinum de Civ. Dei Lib. II. Cap. XXI. de hoc Ennii versu: *Moribus antiquis res stat Romana virisque.* *Quem quidem ille versum, inquit, vel brevitate vel veritate tanquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur.* Idem pro Fontejo Cap. VII. *Si, quidquid ex illo loco dicetur, ex oraculo dici arbitrabitur.* [Herald. et Elmenhorst.] Conf. Juret. ad Symmach. Lib. II. Epist. VII. pag. 77. ed. Lectii. [O.]

postquam esse in mundo Christiana gens coepit, terrarum orbem perisse] Ita adscribebant eo tempore causas malorum omnium Christianis, et Deos aiebant Christianorum impietate exasperatos mala omnia, quaecunque humanum genus urgebant, excitare. Conf. Tertullian. Apologet. Cap. XL. Augustin. de Civ. Dei Lib. II. Cap. II. et III. Cyprianus ad Demetrianum etc. Postea quum principum Christianorum imperio idolorum templa clauderentur, et gentilis superstitio prohiberetur, huic etiam causae mala seculi tribuebant, et inde Orosio data occasio scribendae historiae. [Herald. et Elmenh.]

quibus quondam solebant invifere res nostras] Pervulgata opinio apud veteres. Vide Catulli Epithalam. v. 382. feqq. Ovid. Metam. I, 145 — 150. Fatt. I, 247 feqq. [O.]

popularia verba] Hoc est sermones ortos ex imperitia populari, qualesque repetere indignissimum fuisset hominibus doctrina excultis. Similiter Augustinus de Civit. Dei Lib. II. Cap. III. *Memento autem, me ista commemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoque ortum est vulgare proverbium: Pluvia defecit causa Christiani nominis.* [Herald.]

hostilibus condignos nos odiis esse] Christiani enim publici hostes et existimabantur, et appellabantur. [Idem.]

exterminati sunt Dii longe, examina tanta moerorum mortalium importata sunt saeculis] Hanc lectionem restituit Stewechius e Cod. MSto. Editio Rom. *Exterminati sumus, dum longe* etc. quod Gelenius depravaverat hoc modo: *Exterminandi sumus, si per nos examina* etc. sequente Elmenhorffio. Menrsius in Critico Arnobiano pag. 1. legendum existimat: *Exterminati sumus longe, dum examina* etc. *exterminati sumus* explicans *exterminemur*. At si aliis verbis repetere voluisset Arnobius id, quod dixerat in antecedentibus: *hostilibus condignos nos odiis esse*, dixisset procul dubio *tollendi, necandi sumus*, aut simile quid. Nam *exterminare* non est interimere; sed extra terminos mittere, o civitate ejicere. Vid. Nonius h. v. ibique Mercerus pag. 98. quod contra Rothium bene monet Heusinger. ad illum Ciceronis locum de Offic. Lib. II. Cap. XXIII. *Exque eo tempore tantae discordiae secutae sunt, ut et tyranni existerent, et optimates exterminarentur, et praeclarissime constituta respublica (Lacedaemoniorum) dilaberetur.* Conf. Büne-
mann. ad Lactant. Inst. Lib. VI. Cap. XIX. pag. 810 seq. Adr. Behotius in Apophoretis Lib. I. Cap. IX. conj. *et exterminatis sumus Dii longe, examina* etc. Sed bene habet Codicis lectio. [O.]

importata sunt saeculis] Vide infra Cap. III. Ita Lactantius in Epitome Cap. XLVI. §. 8. *pro hoc importavit illis Deus mala*, ubi multus est de hoc verbo Büne-
mannus pag. 1285. *Mortalium secula* nihil aliud significat quam genus humanum. Vide infra Lib. VII. Cap. XXIV. [O.]

Cap. II. — opinionis istius mentem] Alii fontem. Sed statim ipse se explicat Arnobius *et hoc quod dicitur quale fit: ut nos dicimus: was daran sey, was dahinter stecke.* [O.]

contentionum studiis] Sic Augustinus Confess. Lib. XII. Cap. XVIII. *Nolo verbis contendere; ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium.* [Elmenh.]

ut non impii nos magis, sed illi ipsi etc.] Crimen objectorum malorum impietatisque ad nationes retorquent et alii scriptores,

v. c. Tertullianus in Apologet. Cap. XLI. Lactantius Inst. Lib. V. Cap. VIII. Cyprianus ad Demetrianum. [*Idem.*]

quidnam invisitatum, quid incognitum etc.] Sic habet editio Lugd. Bat. e correctione J. Meursii in Critico pag. 4. Alii *inufitatum*. Sed *invisitatum et incognitum* est nunquam antea neque visu, neque auditu cognitum, et in sequentibus Arnobius talia tradit, quae non tantum a quotidiano usu abhorrent, (hoc enim esset *inufitatum*;) sed quae plane nunquam vidit vel audivit genus humanum. [*O.*]

Invisitatum et inufitatum saepe confundi, monuerunt Lipsius Epistol. Quaest. Lib. II. Cap. XXVI. Hottingerus V. Cl. ad Cic. de Divin. I. pag. 317. Fr. A. Wolf. ad Sueton. Vol. I. pag. 166 sq. Oudendorp. ad eundem Suetonii locum August. Cap. XLIII. Idem copiose docuit Menkenius in Obs. Lat. Ling. v. *invisitatus*. [*Jac. Ochsnerus.*]

contra leges principaliter institutas] Hoc est a Deo rerum omnium moderatore ac principe in ipsis rerum primordiis constitutas. Ita apud Tertullianum non semel. [*Herald.*]

vertigo haec mundi] Id est mundi *incitatissima conversio*, ut ait Cicero in Somn. Scip. Cap. V. *der Umschwung, die Kreisbewegung des Himmels*. Ita Plinius Hist. Nat. Lib. II. Cap. III. mundum *molem dicit rotatam vertigine assidua*. [*O.*]

Mundus pro caelo, ut fere semper in hoc scripto, ab Arnobio ponitur, et a plurimis veterum, Manilio, Lucretio et aliis. Festus: *Mundus appellatur caelum, terra, mare et aër*. Macrobius ad Somn. Scip. Lib. II. Cap. XX. *Non solum terram, sed ipsum quoque caelum, quod vere mundus vocatur, temperari a sole certissimum*. Lib. II. Cap. XX. *unde et mundanus dicitur, quia mundus proprie caelum dicitur*. Etnius in Scipione:

— *mundus caeli vastius constitit silentio*. [*Meursius p. 2.*]

cujus luce omnia vestiuntur] Ita de sole Lucretius II. vs. 145:

*Quam subito soleat sol ortus tempore tali
Convestire sua perfundens omnia luce,
Omnibus in promptu, manifestumque videmus,*

et Virgilius Aen. VI, 640:

*Largior hic campos aether et lumine vestit
Purpureo.*

[*Cannegieter. Epist. ad J. D. Hortens. in van Hoven Ot. Litt. p. 72.*]

calore, exarsit, intepuit] Sic interpungeudum, ut *calore* referatur ad praecedens *animantur*. Quod visum etiam doctissimo

viro Petro Bertio. *Exardere* vero dixit pro *ardere defuit*, quemadmodum etiam Martialem uti observavi, Lib. III. Epigr. LXVI.:

Jam prono Phaëthonte sudat Aethon

Exarfitque dies.

[*Meurs. pag. 3.*] *Intepuit* est *tepefacto ardore* (ardoris detrimenta passus) *deriguit*, ut ipse Arnobius infra. *Teperere* scilicet ubi cum frigore confertur, calorem signare; si cum calore componatur, frigiditatem, multis exemplis ostendit Behotius in Apophoret. Lib. III. Cap. III [O.]

moderaminis soliti temperamenta] Id est: mediocritatem illam inter minimum calorem et frigus, qua sol terrae moderatur. Ita saepissime apud veteres *temperies, temperatura caeli*. [O.]

novellarum semper-restitutione] Nota ἰσθὲν *semper-restitutione*. Sic Lucretius, quem saepissime imitatur Arnobius noster, Lib. I, 125:

Unde sibi extortam semper-florentis Homeri

Commemorat speciem.

Ita quoque *semper-lenitas* apud Terentium Andria Act. I. Scen. II, [*Meurs. p. 4.*] At Lucretii locus nihil probat. [O.]

nunquid tepores medii inaequalium temporum confusonibus occiderunt?] Pessime Meursius: *acciderunt. tepores medii* sunt tepores veris et autumnii, qui occidunt inaequalibus temporibus sive anni tempestatibus, aestate scilicet et hyeme cum illis confusis. [O.]

tardissimas luces] *Luces* h. l. pro *diluculo*. [O.]

Nunquid suas animas exspiravere venti] Scholiastes vetus ad notissimos illos Horatii versus IV. Od. XII:

Jam veris comites, qui mare temperant,

Impellunt animae lintea Thraciae.

Usitatum est, inquit, *poetis animas nominare flatus, allusione vocabuli Graeci ἀνεμος*. [*Elmenh.*] Plura exempla citavit Meursius in Critico suo pag. 4. et C. Barthius in Adversar. Lib. III. Cap. XII. [O.]

emortuisque flaminibus] Veteres omnia deficientia mori dicebant ex Pythagoraeorum sententia, qui omne, quod cresceret, animam habere censebant. Virgilius Georg. I, 107:

Et cum exustis ager morientibus aestuat herbis.

ubi videndus Servius. Persius Satyra IV:

Pannosam faecem morientis sorbit aceti.

Cyprianus contra Demetrianum: *Vinea licet fallat, et olea decipiat, et herbis siccitate morientibus aestuans campus arefcat, quid hoc ad Christianos?* et ipse Arnobius infra: *Difficiles pluviae sata faciunt emori*. [*Meurs. pag. 5.*]

coactatur] Ita editor Lugd. Bat. ex conjectura Fulvii Ursini verissima, quam Elmenhorffius in Var. Lectionum libello exemplorum nube adstruit, probante etiam Adr. Behotio in Apophoretis. *Coactare* scil. frequentativum a *cogere* est verbum antiquum et Lucretianum (conf. de *Rer. Nat.* VI. vs. 1120.), qualia multis in locis in Arnobio antiquitatis studiosissimo imitatore sunt restituenda. *Coguntur nubes coelo, συνάγονται*, centies apud veteres, *coarctantur* (ut ceteri habent, etiam recentissimus editor, Oberthür) non item, nisi de iis sermo sit, quae in στενοχωρίας et montium convalles ventis compelluntur. [O.]

nec madidata ex imbribus arva succedunt?] Haec est Th. Canteri emendatio, excepta tantum praepositione *ex*, quam nos addidimus. Codex MS. habet: *nec madidari ex imbribus arva succedunt*, quam tuetur Heraldus *succedunt* dictum putans pro *pergunt*. Sed *succedere* vix est pergere simpliciter, sed pergere in labore, quem alius inchoaverat. Meursius pag. 5. conj. *madidari* — — — *succedit*. Gelenius edidit: *nec madidata imbribus arva succescunt*, id est succum capiunt. Salmasius edidit *nec madori ex imbribus arva succescunt*. Behotius in Apophoretis Lib. III. Cap. III. conj. *madidari* — — — *suescunt*. Praepositio *ex* non debebat offendere Grotium legentem: *nec madidarier imbribus arva succedunt*, et Canterum. Solet enim Arnobius praepositiones *ex*, *de*, in abundanter ponere imitatione Graecorum, qui ἐκ eodem modo περιττῶς usurpant. [O.]

et vitis liquoribus mutatus est] Haec est verissima lectio, quam e Codice MSto eruit J. Meursius in Appendice. Sabaeus et Gelenius ed. *exustis liquoribus*. [O.]

non suriunt] Ita editor Leidensis ex emendatione F. Ursini. Codex MS. habet: *non esuriunt*, quod tuetur Heraldus, *esurire* accipiens pro *surire*, ut *egelidum* pro *gelidum*, illique adstipulatur Behotius l. l. credens primam et propriam verbi *esurire* significationem fuisse coitum appetere, postea propter honestiorem usum translata ad cibi appetentiam. Sed Arnobius infra constanter habet *surire*. *Surire* proprie de suis foemellis verrem appetentibus. Vid. Festus v. *Suillum* ibique Scaliger, et Nonius v. *Catullire*. Sed de maribus usurpant Apulejus in Apologia: *Qui eorum coitu progignantur: qui ex limo coalescant: quoties et quid anni cujusque eorum generis foeminae subent, mares suriant*. et ipse noster infra Lib. V. Cap. XXVIII. de Baccho: *Lascivia deinde surientis assumpta, huc atque illuc clunes torquet*. Ita κατράν apud Graecos a κάτρος, τὸ αἰδοῖεν τοῦ ἀνδρός, ut docet Meursius in Critico suo pag. 6. Conf. Behotius, qui de hoc verbo multus est, et P. Burmannus II, in Antholog. Lat. Epigr. Vol. I. pag. 629. [O.]

in uteris sumtos] Cannegieter. mavult *sumtos*, hoc est tuni-
cis, membranis infutos in corpore materno. Male. *sumtos in ute-*
ris dictum pro *conceptos*, *assumtos in uteros*. Ablativus pro accu-
sativo, ut postea videbimus. [O.]

inhabitabiles] pro simpliciter *habitabiles*, ut *inhabitare* pro
habitare. [Herald.] Elmenhorstius in negative accipit, male.
[O.]

navitas] Alii: *nativitas*. Immo vero non *nativitas*, sed *navi-*
tas, id est industria et labor in quaerendo victu dissociavit primo
mortales. Hanc vocem ergo reponit. [Cannegieter.]

non matrimonia copulant nuptiarum solemnibus justis] Stewechius legendum censet *matrimonia* — — — *justa*, quemad-
modum a Jurisprudentibus dicuntur *justae nuptiae*, *justa servitus*,
liberi justii. At recte Heraldus defendit lectionem Codicis. *Nuptia-*
rum solemnia justa sunt nuptiarum ritus solemnes, τὰ νομιζόμενα
τῶν γάμων. *Justa* scilicet hoc loco substantive. Ita *justa operum et*
laboris apud Columellam de Re Rust. VI, 3. Conf. Nic. Heins.
Adverfar. pag. 462. ed. Burmanni. [O.] Sic et Ovidius Metam.
II, 627:

— — — — *injustaque justa peregi*. [Ochsner.]

ingenia dirigunt] MS. praemittit et. Non male. Pro *diri-*
gunt autem habet *derigunt*. Sed solenne scripturarius e pro i scri-
bere. [Meurs. in Append.]

et studiosae referunt gnavitatis usuras] Haec est palmaria
Fulvii Ursini emendatio, merito ab editore Leidensi in textum
recepta. Vulgo legitur: *studiose referunt nativitatis usuras*, quod
Stewechius mutavit in *studiosae nativitatis usuras*. At vellem vobis
explicasset, quid sit *studiosa nativitas*. Nativitatem enim pro nativa
indole dici posse vix crediderim. Reponendum itaque est *gnavitatis*
vel *navitatis*, quod unice verum est, et a librariis facillime corrumpi
poterat in *nativitatis*. [O.]

quibus fors rerum attributa est talium? Non auctiores
etc.] Sic e Cod. MS. restituit Meursius in Append. Antea edeba-
tur: *attributa est? Talibus etc.* Abutitur acuminis suo Gelenius
v. *talium* plane delens. Cannegieter. mavult *talis*, scilicet fors, ut
regnent atque imperent. [O.]

succingitur] Proprie de armis, quibus corpus defenditur.
Hinc per Metaphoram de bonis quibuscunque, sive animi sive cor-
poris. Sic Petronius Cap. V. vs. 21:

— — — — *His animum succinge bonis*. [O.]

Cap. III. — tenorem — — — diduxerit] Ita legen-
dum esse docent verba *disfociata continuatione*, Cod. MS. *deduxerit*,

quod frustra defendit Canterus. De vi verbi *irrumperere* vide quos laudat Bünemann. ad Lactant. Lib. I. Cap. XX. pag. 126. [O.]

quibus negotia incurfantur humana] *Negotia humana* i. q. res humanae. Sic infra: *et corporibus labem ferat et negotia infirmet humana*. *Incurfantur* autem dicit verbo significantissimo. Tractum enim a militibus est populantibus omnia et vastantibus. εἰσβάλλειν Graeci dicunt. [Herald.]

felicitate donari hujus vocaminis meruit] *Meruit* Heraldus interpretatur *coepit*. At vero *merere*, *mereri* hanc significationem non habet; sed dicitur apud scriptores mediae latinitatis de iis, qui consequuntur aliquid sive Dei, sive principis alicujus vel potentioris gratia. Ita Minucius Felix Cap. VI. *qui in ipsius mundi natalibus meruerunt Deos vel faciles habere vel reges*, id est quibus datum est, contigit, ut haberent etc. Spartianus in Adriano C. IV. *Secundo Consul favore Plotinae factus, totam praesumptionem adoptionis emeruit*. Verbum *mereri* apud Romanos scriptores semper notionem meriti proprii, sive virtutis, qua quis se dignum reddit bono aliquo, annexam habere, *mereri* autem sine merito suo, sed mera gratia Dei, latinatam ecclesiasticam sapere, docet Corte ad Plin. I. Epist. VIII. pag. 32. ed. Longolii et ad Rutilii Itinerar. vs. 6. pag. 39. ed. Kapp. Conf. Gierig. ad eundem Plinii locum et Havercamp. ad Tertullian. Apologet. Cap. XXXIII. pag. 286. [O.]

et infestari coepisse] Codex MS. *infectari*, quod tuetur Stewechius ad Lib. VII. [O.]

irrupisse has labes] Stewechius legendum suspicatur *irrupisse* *se* has *labes* more loquendi antiquo, et idem *se* in tribus aliis locis refingendum censet. Atqui haud verosimile videtur, si ista fuisset perpetua Arnobii latinitas, librarios illud *se* toties omisisse. [O.]

Penuria, inquit, frugum] Haec est lectio primariae editionis, quam et ipse Fulv. Ursinus mutaverat. Atqui saepius Arnobius verbo *inquit* ita usus est, nec Arnobius solum; verum et alii complures, v. c. Tertullianus Apologet. Cap. I. *Sed non ideo, inquit, bonum* etc. Proba lectio, pro qua male substituere volunt: *inquiunt*. [Herald.] Conf. Bünemann. ad Lactant. de Ira Dei Cap. XIX. pag. 1002. et infra ad Lib. III. Cap. VI. notam amicissimi Ochsneri. [O.]

angustiae frumentariae] eleganter, ut *angustiae aerarii, pecuniae publicae, rei familiaris* apud Ciceronem non semel. [O.]

vastitate] Cannegieter. reponere vult *egefiatae*. Sed ipse addit: *Non nescio, vastitatem induci regionibus calamitatibus iis, quas enumerat noster*. Itaque nil mutandum. De v. *aggerare* vid. Oudend. in Apulej. pag. 640. [O.]

accidunt atque adierunt cuncta] Ita Codex MS. et Sabaeus. Quam lectionem Gelenius et Fulv. Ursinus mutaverunt in *adterunt*, quod multo est significantius et a librariis facillime corrumpi poterat in *adierunt*. Sed vulgata lectio potest defendi Virgilii loco Aen. V, 378:

— — — — *nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum.*

Adierunt itaque hoc loco i. q. *aggrediuntur*, ἀρρίπτως perfectum pro praesenti. Quam ob causam equidem non ausim lectionem istam mutare. Cannegieters *accidunt* legendum putat media syllaba producta, ab *ad* et *caedo*. Sed si *adierunt* legamus, verbum hoc locum heic habere non potest; sed *accidunt* est i. q. *ingruunt*. [O.]

imbres faxeos totas saepe comminuisse regiones] Non video, cur lectio haec sanissima mutanda sit in *communisse*, quod habet editio Lugd. Bat. *Munire*, *communire* est ἐχρησέν, tectum, firmum, planum reddere lapidibus exstructis et coaptatis. Sic infra Lib. II. Cap. XVII. *Nonne alia* (animalia) *cernimus opportunissimis sedibus nidulorum sibi construere mansiones, alia saxis et rupibus tegere et communire suspensis*. At *communire* pro obsruere insolitum apud Latinos. Bene itaque legitur *comminuisse* i. e. confregisse, de fatis scilicet grandine collisis. Conf. Arntzen. ad Plinii Panegyri. Cap. XXX. pag. 134. ed. Schwarz. De imbris faxeis vide Liv. I, 31. XXIII, 3. XXVI, 23. XXX, 38. et Plin. Hist. Nat. XX, 24. [O.]

indicunt] Ita MS. optime, et haec pura puta Arnobii dictio. Sub finem hujusdem libri: *Huic arduum foret lethum cui vellet indicare*. et Lib. VII. (Cap. XLII.) *Et pestilentiam, morbos, stragem mortalitati indixit*. Quin et Manilium alicubi ita loqui commemini. [Meurs. in Append.] Fulv. Ursinus leg. *inducunt*. Atqui *indicare* est inferre, inducere aliquid et praeparare, quod non statim et illico, sed post aliquam temporis intercapediem consequetur. Ita Suetonius Caligulae. Cap. XXVI. *Ac nonnunquam horreis praeclusis populo famem indixit*. [O.]

limis inaruisse siccatis] Fulv. Ursinus et Sabaeus *inhoruisse*. Stewechius *induruisse*, pessime. Nam hoc solummodo dicitur de fluminibus frigore congelatis. *inaruisse* unice verum. Sic Ovid. Met. XV. *Equos paludosa siccis humus aret arenis*. Conf. Elmenh. Pro *limis* MS. *limnis*, quod Meurs. in Append. ortum putat ex *linsis lymphis* atque ita legendum. [O.]

urunt] Similiter de peste Lucret. IV. vs. 1160 sq. Sic etiam urere flagris, verberibus. *urere* in gen. malo afficere. Vide Nic. Heins. Adversar. Lib. IV. Cap. IV. pag. 591. [O.]

a locustis] Conf. Tacit. Annal. XV. Liv. XLII. Oros. V, 11. Augustin. de Civ. Dei III, 31. [*Elmenh.*]

ab locustis] Conf. Augustin. de Civ. Dei III, 31. Oros. Hist. V, 11. Cornel. Tacit. Lib. XV. init. Bochart. Hierozoic. Cap. I et seqq. [*Nourr.*]

a muribus] Cf. Plin. Hist. Nat. VIII. C. 29. [*Elmenh.*]

acciditur atque adroditur] Behotius et Cannegieter. probant *occiditur*, quod habent quaedam editiones antiquae. Sed nil mutandum, cum Arnobius amet talia verba idem significantia coniungere. [*O.*]

Historias ite per vestras] Haec quoque lectio est e MS. Cod. Legebatur enim antea: *Historias ite per exterar.* [*Herald.*]

Terrarum validissimis motibus — — — hiatibus maximis interceptas urbes] Illustrat haec Tertullian. in Apologet. C. 40. *Legimus, Hieran, Anaphen et Delon et Rhodon et Co insulas multis cum hominibus pessum abiisse. Memorat et Plato majorem Asiae et Africae terram Atlantico mari ereptam. Sed et mare Corinthium terrae motus ebibit, et vis undarum Lucaniam Italiae abscisam in Siciliae nomen relegavit.* [*O.*]

nutant usque ad periculum civitates] Nove periculum, sed proprie, usurpat pro interitu. Sic infra: *Qui si sunt nativi et geniti, ab interitionibus utique periculisque vicini.* et Lib. VI. *Quidquid enim causis et rebus fulcitur extraneis, necesse est esse mortale et habere ad periculum viam pronam, ubi aliquid coeperit deesse, quo vivitur.* Invenio etiam Cypriano usitatum in Tractatu de habitu virginum: *Quid ornata, quid compta procedit, quasi maritum habeat, aut quaerat? Timeat potius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat, qui ad meliora et divina se servat.* [*Meursf. p. 6.*]

Cap. IV. — Quando mundus incensus in cineres et favillas disolutus est? non ante nos?] Spectant haec sine dubio ad fabulam de Phaethonte notam ex Ovid. Metam. II. init. Lucian. Dial. Deor. 25. Hygin. Fab. 154. Cf. inprimis Platonem in Timaeo p. 291. Vol. IX. ed. Bip. [*O.*]

praelia cum leonibus gesta] Nourrius p. 331. opinatur, Arnobium loqui de certaminibus, quibus gladiatores et athletae cum leonibus et aliis belluis pugnaturi in arenam descendebant. Sed videtur potius sermo esse de populis Africae a leonibus vexatis. Sic Nomaecs gentem Libyae penitus extinctam a leonibus tradit Aelianus de Nat. Animal. Lib. XVII. Cap. 27. [*O.*]

venenatis ab anguibus] Ita Amyclas in Italia a serpentibus deletas refert Plin. H. N. VIII. C. 29. [*O.*]

cum pace hoc vestra et cum bona venia dixerim] Formula praefandae veniae optimis scriptoribus familiaris, imprimis Vellejo Paterculo I, 7. 17. II, 129. [O.]

Cap. V. — *ab insula, quae perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato demonstrat*] in Timaeo Vol. IX. p. 296. ed. Bipont. [O.]

Nino quondam Zoroastreque ductoribus] Multa de hoc bello testimonia collegit Elmenhorstius ad h. l. e quibus praecipuum est Hieronymi Tom. V. in Hoseam Cap. II.: *Primum omni Asiae regnasse Ninum, Beli filium, omnes et Graecae et barbarae narrant historiae, qui apud Assyrios Ninum sui nominis condidit civitatem. et deinde: Hic adversus Zoroastrum magum, regem Bactrianorum, forti certamine dimicavit, et in tantam pervenit gloriam, ut patrem suum Belum referret in Deum.* Cf. Diodor. Libr. II. Cap. 6., qui vero Bactrianorum regem non Zoroastrem, sed *Oxyartem* nominat. Quod autem magicis artibus decertatum fuerit in hoc bello, hujus rei nusquam nisi apud nostrum mentio est. Cf. Scaliger. ad Euseb. Chron. p. 16. [O.]

verum etiam magicis, et Chaldaeorum ex reconditis disciplinis] Haec est lectio principis editionis. At Fulv. Ursinus particulam *ex* ejecerat. Sed eam ostendimus paullo post apud hunc scriptorem saepissime *παρέλκειν*. [Herald.]

ut ille immanis Xerxes] *immanis* i. q. *Φρενοβλαβής καὶ ἀτάσθαλος*. Sic deploratae spei hominem et jam suis malis non asuetum modo, sed etiam gaudentem significant Graeci; qualem Xerxem describit Herodot. Musa VIII. Idem Musa II. Pheronem ait, Aegyptiorum regem, *ἀτασθαλίῃ χρησάμενον* jaculum in Nilum arva inundantem torquere ausum, et idcirco luminibus captum. *Immanis Xerxes* igitur *ἀτάσθαλος* et prae nimia *ἀτασθαλίᾳ* Deorum et hominum contemptor resque aggressus immanes et plus quam humanas. Sic igitur in Xerxe significare voluit Arnobius vesaniam et vecordiam plus quam humanam, *πάθος θηριῶδες*, quo nomine appellantur vitia *ἀγρία* et inusitata: quemadmodum contra magnae virtutes et exempla communia supergressae *θειαί* appellatae sunt; quod in Nicomacheis observat Aristoteles. [Herald.] Pro *Xerxes* P. Burmann. II. ad Antholog. Lat. Vol. I. p. 191. legend. censet *Perfes* propterea, quod in Cod. MS. scriptum sit *Xerfes*. Sed nulla mutandi ratio; *æ* enim et *s* saepissime confunduntur a librariis, *æ* et *p* non item. [O.] Haec Xerxis facinora Athonem perfodientis et jungentis Hellepontum celebratissima ab antiquis scriptoribus. Sylburgius ad Clem. Alexandr. Strom. Lib. III. Cap. IV. ed. Potter. laudavit Lycophr. Cassandr. vs. 1414. Herodot. Polyh. pag. 249. Thucydid. IV. pag. 156. Arrian. de Exped. Alex. V. pag. 103.

Quibus adde Ifocr. Paneg. §. 25. repetita in Aristotel. Rhet. III. Cap. IX. Hist. Aug. Vol. II. pag. 365. B. Martini Var. Lectt. p. 136. Ruhnken. ad Longiu. p. 250 seq. [Ochsner.]

nostri nominis effectum est causa] Haec est Codicis MS. lectio, testibus Livinaeo ad Panegy. vet. Lat. p. 387. ed. Arntzenii et Marklando ad Statii Silv. I. Carm. I. Not. pag. 3. quam temere mutavit Gelenius edeus *injuria*. Editor Lugd. Bat. cura. Heinsius Adversar. Lib. II. Cap. X. pag. 276. mavult *culpa*. Sed optima est Codicis lectio: *nostri nominis causa*, id est *propter nos*, scil. Christianos. Ita *nomen sapientum* in Sulpiciae Satyra vs. 35. pro sapientibus, philosophis ipsis. [O.]

captivitati et servitio subjugaret] Ita edidi ex emendatione L. Bünemanni ad Lactant. Inst. Lib. VII. Cap. XV. Cujus locutionis exempla passim apud Lactantium, v. c. III. Cap. 8. *ditioni subjugare*. IV. Cap. 10. *legi subjugare*. de Ira Dei Cap. XIII. *imperio ac ditioni subjugare*. de Mort. Persecutorum Cap. XXIII. *consui subjugare*. [O.]

possimus] Ita Cod. MS. Alii *possumus*. [O.]

Cap. VI. — bella — — — post auditum Christum in mundo non tantum non aucta, verum etiam imminuta] Simillimus locus est Tertulliani in Apologet. C. 40. *Et tamen, si pristinas clades comparemus, leviora nunc accidunt, ex quo Christianos a Deo orbis accepit. Ex eo enim innocentia seculi iniquitates temperavit, et deprecatores Dei esse coeperunt. Et omnino veteres Ecclesiae Patres pacatum sub Augusto ejusque successoribus orbem Christi in terris apparitioni tanquam praecipuae causae adscribunt. Vide loca Hieronymi in Psalm. LXXI. et in Cap. II. Jesaiae allegata ab Elmenhorstio ad h. l. [O.]*

cognati animantis] Ita Arnobius infra Lib. II. Cap. 16. *animantia nos esse, aut consimilia ceteris, aut non plurima distantia distantia*. [Elmenhorst.]

qui homines esse se non specie corporum — — — intelligunt] Ita Fulv. Ursinus, Stewech. et Meursius. In Cod. MS. abest *se*. [O.] Et potest abesse, more scil. Graecorum, ut infra Cap. XXVIII. *Deitatem sortiti esse sentiunt, quem locum notavit Lipf. Ant. Lectt. II, 7. Add. Bentlej. ad Horat. I. Epist. VII, 22. Aut enim latine dicitur: hominem me esse intelligo, aut per Graecismum: homo esse intelligo*. [Ochsner.]

supercilio luminis] Hanc lectionem adfirmat etiam Codex MS. Quare nolim eam temere mutare. *Supercilium luminis* fortasse appellat Arnobius arrogantiam, qua se credit aliquis ceteris perspicaciorum καὶ ὀξύδερύστατον. [Herald.] Gelen. mutabat *supercilio*

tumidi (quod habet Arnobius infra Lib. II. Cap. 1.), sequente Oberthärio. Meursius *fastus et supercilii lumine*. [O.]

mitiora in opera conversis usibus ferri] Respicit Arnobius ad locum Jelsaiae Cap. II. vs. 4. [O.]

Cap. VII. — *miseranda mortalitas*] *Mortalitatem* dicit Arnobius, ut *humanitatem* Minucius, humanum genus. Sic infra: *Nam Deus omnipotens mente una omnium et communi mortalitatis assensu neque genitus scitur etc.* et Lib. IV. *Et audetis post ista mirari, unde oriuntur haec mala, quibus inundatur et premitur sine ulla intermissione mortalitas.* [Herald.] Ita et Plin. Hist. Nat. II, 7. *fragilis, laboriosa mortalitas.* et eodem Cap. §. 22. *improvida mortalitas.* [O.] Add. Plin. min. Epist. VI, 20. *Nisi me cum omnibus, omni mecum, misero, magno tamen mortalitatis solatio credidissem.* Ex eodem genere est *mortale malum* Ovid. Met. VII. 525. [Ochsner.]

si facto et argumentis insignibus rei veritas explicatur] Jac. Cujacius legend. conj. *si saxo, ut argumentis insignibus rei veritas explicetur.* [Herald.] Nil mutandum: *facto* i. e. exemplis in facto positis, *Thatfachen*, ut saepissime. Behot. *si facto* e glossemate putat in textum irrepsisse, cum absit a Codice Regio. Delet itaque cum Meursio. [O.]

Cap. VIII. — *suis continet in rationibus involutas*] Cod. MS. *suis continet irritationibus etc.* quae lectio antehabenda editae in *rotationibus*, (quam post Gelenium omnes secuti sunt, excepto Herald.) quia significat, aliquid in ea esse occultum, quod mala provocet atque irriter. Si quid tamen mutandum, in *rationibus* magis vellem. [Just. Lips. in *Physiolog. Stoic. Lib. I. Disert. XIV. p. 568. Oper. Vol. III. ed. Vefal.*] *Irritationes* itaque active i. q. *vires irritantes, die bewegenden Kräfte.* Sed praefero emendationem Heraldii in *rationibus*. Ita Lucretius Lib. V. vs. 1182. dicit *caeli rationes* i. e. caeli motus ratos, ratos astrorum ordines, atque ab omni aeternitate immutabiles cursus, ut expl. Lambinus. *Verte igitur in ihren bestimmten, ewigen Gesetzen. Rotationes* essent *vires rotantes, Schwungkräfte.* [O.]

lineis] i. q. constellationibus. [O.]

Quid si statis temporibus] Cod. MS. *Quid si aestatis temporibus*, unde Theod. Canterus fecerat *Quid si et statis t.* [O.]

malis reciprocantibus prospera] Proprie, i. e. quasi fluctus recipientibus et remittentibus. Sic Ennius *Andromeda ap. Nonium: Rursus prorsus reciprocatur fluctus feram.* et ibid. ex alio scriptore: *Reciproca animum, inquam, odiose*, ubi legend. *animam*. Proprie enim omnino *reciprocare spiritum*, ut infra in hoc libro. [Herald.] Ad verba praecedentia *rursus* *refluunt* Meursius observat, *rursus*

antiquitus dictum fuisse pro *retrosum* citans Donatum ad Terent. *Hecyr.* Act. III. Scen. I.

Trepidari sentio, cursari rursus profusum.

Rursus proprie retro, profusum ante significat. [O.]

Plato ille sublimis, apex philosophorum et columen] Editio Romana et *lumen*. Stevechius *colmen* antiquo pro *culmen*. Male. Differunt enim nonnihil *culmen* et *columen*, quanquam cognata sint maxime, et saepissime confundantur a veteribus. *Culmen* proprie summa pars tecti, a *culinis* i. e. paleis e messibus, quibus aedificia contegebantur. *Columen* autem est proprie trabs illa, quae per longum in summitate culminis ponitur, a qua tanquam uata producuntur omnia tecti ligamenta, quemadmodum e spina piscium majori reliquae omnes proficiscuntur. *Tragbalken.* vid. Gesner. in Thesauro h. v. Vitruv. de Architect. IV, 7. *Columen in summo fastigio culminis, unde et columinae dicuntur.* Hinc *columen* saepius pro *columina*, v. c. ap. Ciceron. de Divinat. I, 11.

Ni post excelsum ad columen formata decore

Sancta Jovis species claros spectaret ad ortus.

ubi vid. Hottinger. V. Cl. *Columen* itaque significat non tantum summitatem, apicem, summam partem rei, sed etiam quod rem quamcunque sustinet, continet, tuetur. Ita Curtius Lib. IX. C. 6. §. 8. Alexandrum appellat *Macedoniae columen ac fidus*, et Plautus Epid. Act. II. Scen. II. vs. 5. *senati qui columen cluent*, ubi vid. Taubmann. Catullus in Epithal. *Emathiae columen Peleu*. Aquila Rom. de Figuris sentent. *custos et defensor reipublicae, salus et columen civitatis*. Cf. Burmann. ad Ovid. Met. I. vs. 689. Verte itaque h. I. *das Haupt und der Grundpfeiler der Philosophen*. Ceterum de summa Platonis apud scriptores veteres, maxime ecclesiasticos, exilimatione vid. J. Lips. Manud. ad Stoic. Philosophiam Lib. I. Diff. 1. Oper. Tom. IV. p. 632. [O.]

purgationem terrae suis in commentariis prodidit] Respicit Arnobius ad verba illa Platonis in Timaeo pag. 291. Vol. IX. ed. Bip. Ὅταν οἱ θεοὶ τὴν γῆν ἴδασι καθαίροντες κατακλύζουσιν. quam sententiam Platonis laudarunt et alii Patres Ecclesiae, v. c. Origenes contra Cels. Lib. IV. ἴσασι δὲ καὶ Ἕλληνες κατακλυσμῶ ἢ πρὸς τὴν γῆν κατὰ περιόδους καθαίρομένην, ὡς καὶ Πλάτων που οὕτω λέγει. [Herald.]

vocare, et juventutem his quandam comparari] Cod. MS. habet *et injuventutem*, quod Th. Canterus uno vocabulo ut antiquum retinendum censet, ut sit *injuventus* i. q. summa juventus. Sed hoc est inauditum profus et monstrum vocabuli. Stevechius legit: *etenim juventutem*, quae correctio in textum recepta ab editore Lugduno-Batavo ad sensum bona quidem est, sed non necessa-

ria. Est scil. h. l. Syllepsis, figura apud antiquos scriptores frequentissima, qua duabus diversisque sententiis et rebus unum datur verbum minime utrisque conveniens. Ita Virgil. Aen. II. vs. 258:

*Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat clausura Sinon.*

ubi *laxat* ad Danaos referri non potest, sed subintelligendum est *emittit*. Ita h. l. *comparari* non pendet a praecedente *vocare*, sed totus locus ita supplendus: *non extimuit — — — — — vocare (et affirmare) juventutem his quendam — — — comparari*. [O.]

Cap. IX. — *Quid si sole aliquis torrere se suetus et acquirere corpori siccitatem*] Multa de hac exercitatione veterum Gymnastarum notissima exempla congeffit Elmenhorst. ad h. l. *Insolationem*, ἡλίωσιν, ἡλιοκαΐαν dicebant veteres, illaque ex praescripto medicorum ad siccitatem corpori acquirendam utebantur. Conf. Meurs. in Critico p. 8. et, qui hac de re multus est, H. Casaubon. ad Persii Sat. IV. vs. 32. nec non Ast. ad Platon. Phaedr. p. 262 sq. [O.]

flaturas] Insolentior formatio pro *flatus*. Habet tamen Vitruvius II, 7. in *aëris flatura*. [O.]

otiosae rutilare se flammis] Fulv. Ursinus leg. conj. *ociose ustulare*. Sed nil mutandum. Verbum enim proprium et exquisitum in hac re est *rutilare* h. e. colorem rutilum cuti inducere. Ita *curata cuticula sole* dicitur a Persio Sat. IV. vs. 15. ubi Scholiastes vetus: *Curata scil. a chromatariis, nam chromatarii dicuntur colorarii, vel qui tota die in arena sunt, vel in sole. Antiqui enim ungebant se et in sole erant, ut oleum corpus imbiberet*. [O.]

commodulis nostris] i. e. commodis, quae nobis magna videri possunt, sed nihil sunt comparatione salutis hujus universi, ut bene explicat Gesner. in Thesaurō. *Commodulum* est ἀπαξ λεγόμενον. [O.]

Cap. X. — *uliginem nimiam*] Servius ad Virgil. Georg. II. vs. 184. — *Uligo est proprie naturalis humor terrae, ex ea nunquam recedens*. [Elmenh.]

unde tibi est scire, ne quod exuberat, sic tollat] pro *unde scis, non sic tollere quod exuberat*. Scio ut, *ne hoc sit* pro infinitivo est antiquioris latinitatis. Plaut. Aſin. Act. III. Scen. III. vs. 154. *De argento si mater tua sciut, ut sit factum*. [O.]

ut per sua dispendia modum rebus luxuriantibus figat] Tertullian. de Anima Cap. 30. *Onerosi sumus mundo, vix nobis elementa sufficiunt et necessitates arctiores, et querela apud omnes, dum jam nos natura non sustinet. Revera lues et fames et bella et voragines civitatum pro remedio deputanda, tanquam tonsura infollescentis generis humani*. [Elmenh.]

Cap. XI. — cuius explicare, dissolvere neque originem valeas] *Dissolvere*, quod adjectum est, est e MS. Cod. Amat autem Arnobius plura verba idem significantia coacervare; unde factum, ut glossemata plura in his libris esse quidam existimaverint. Sic postea *constringere* et *sustinere* adjecta ex eodem libro. [*Herald.*]

tuas impediatur deliciarum forsitan] Cod. MS. vitiosissime *tuarum impediatur felicitatum forsitan* etc.

congelare, constringere] Ita Cod. MS. Gelenius *constringere* glossema putare non debuerat: nam nimis familiare huic Afro nostro synonyma congerere, idque ad veterum exemplum. Vide Agellium Lib. XIII. Cap. XXIII. [*Mewf. in Append.*]

Veratrum venenum est hominibus] Lucret. Lib. IV. vs. 644:

Propterea nobis veratrum est acre venenum;

At capris adipēs et coturnicibus auget. [*Elmenh.*]

Elleborum Italia veratrum vocat. Plin. Hist. Nat. Lib. XXV. C. 5. [*O.*]

Ovilibus insidiatur lupus] Virgil. Aen. IX.

Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili.

Habet e Virgilio plura Arnobius. [*Herald.*]

Maledicam scilicet] Cod. MS. *maledicam sc. i. e. scilicet.*

Stewech. conj. *Maledicam ilicet*, sive potius *Maledicus ilicet*. Editor Lugd. Bat. *Maledicam sic*. At vero optime habet vulgata lectio. Nam *scilicet* apud Latinos saepissime interrogat ironice cum quadam amaritudine et irrisione et praeparat responsonem negantem. Plura e Cicerone exempla allegat Gesner. in Thesauro, quibus add. Juvenal. Sat. I, 122:

Scilicet horreres, majoraque monstra putares,

Si mulier vitulum, vel si bos ederet agnum?

Ita Germani So? *Was denkst du wohl?* Gronov. Diatrib. ad Statii Silv. in Addendis pag. 412. defendit lectionem antiquam *maledicam si* pro *an maledicam* illamque pluribus exemplis adstruit. Sed fateor, eiusmodi conjunctionum transpositionem me nullam adhuc reperisse in Arnobio. Praefero itaque *scilicet* ex abbreviato *sc.* ortum. [*O.*]

tum saeva prodigia] Balthasar Lydius ap. Meursium p. 9. mavult: *tam saeva prodigia*, probante Colvio ad Apulej. Met. III. p. 198. ed. Oudendorp. qui de h. v. multus est. [*O.*]

genituris spirantibus] *Geniturae* h. l. sensu prorsus insolito i. q. *creaturae, animalia*. Interpretes ad h. l. ne γὰρ quidem, nec Lexica agnoscunt hanc significationem. Ita de hominibus ap. Tertullianum non semel, v. c. advers. Marcion. Lib. IV. C. 23. ubi verba divi Soteris Luc. IX. 41. ita reddit: *O genitura incredula, quousque ero apud vos? quousque sustinebo vos?* [*O.*]

Cap. XII. — potentioribus dare conditionem: velle, ut id fiat, quod cupias] Ita locus distinguendus cum Stewechio. Scilicet immodestus postulat, ut potentiores id velint, ratum habeant, quod ipse concupiverit. [O.]

non partiliter fiant] Ita legendum: non *pariliter*. *Partiliter*, opp. *generaliter*, saepissime ap. Jul. Firmic. in Mathesi. [Herald.] Couf. eundem in Adversar. Lib. I. C. III. p. 6. *Partiliter* proprie *per partes*. Sic noster infra Lib. VI. C. IV. *Hoc est enim proprium Deorum, complere omnia vi sua, non partiliter uspiam, sed ubique esse totos*. H. l. autem significat *partis alicujus vel individuorum quorundam commodo, gratia*: opp. *ad summam census totius*, ut egregie correxit Fulv. Urfinus. In MS. erat *sensus*, nullo sensu. [O.]

Cap. XIII. — mala omnia Dii ferunt] Scriptum erat: *mala omnia adierunt*. Verissimam lectionem reposuimus e MS. Codice. [Herald.] *Ferunt* pro *inferunt*. Simplex pro composito. [Meurf.]

calumniari vos improbe] i. e. impudentissime: ut, qui rapit propalam, dicitur *fur improbior* Jurisconsultis, ita *improba frons*. *Improbe* igitur ait: *in apertis manifestisque mendaciis*. Heic enim extrema impudentia est, quod, cum mendacium promptum sit ac manifestum, calumnia tamen obstinate et impudenter inculcatur ac defenditur. Est enim pars ἀναίεχυντίας, τὸ τὰ φανερά ἀρνεῖσθαι, inquit Aristoteles in Rhetoricis. [Herald.]

Trecenti sunt anni ferme] Similiter Lib. II. *Ante trecentos annos religio (inquit) vestra non fuit*. Ex his patet, auctorem nostrum vixisse sub Diocletiano, trecentis plus minus annis post natum Salvatorem, opusque hoc varia eruditione refertum scripisse anno ferme Christi 298. Urbis conditae 1050. vel exeunte 1049. Cosl. Maximiano et Gordiano, ut observat vir doctissimus Joannes Meursius. [Elmenh.]

nulla protinus vilitas] Oudendorp. ad Apulej. Met. V. p. 348. pro *protinus* mavult *prorsus*: sed nolim mutare *protinus*, i. e. *mox, parva intercapedine*. Opp. *continuae sterilitates*. [O.]

sine ullis, ut dicitur, feriis] Id est: sine ulla bonorum intermixtione. Idcirco Philo ait, Deum solum vere feriari, quia solus vero gaudio fruitur, et pace sincera, nec ullo belli simulachro interrupta. Verba ejus sunt in Commentario de Cain. Μόνος ὁ Θεὸς ἀψευδῶς ἐορτάζει, καὶ γὰρ μόνος γήθει καὶ μόνος χαίρει καὶ μόνος εὐφραίνεται, καὶ μόνω τὴν ἀμιγῆ πολέμου συμβέβηκεν εἰρήνην ἀγειν. [Herald.]

Cap. XIV. — e victis hostibus innumerabiles esse victorias reportatas] Cannegieter leg. *ceuset devictis*, quod aliquid amplius est, quam *victis, nempe debellatis*. [O.]

saepenumero maximos annonae fuisse proventus] Haec sectionem e Cod. MS. primus restituit Steweckius. Editio Romana et aliae illam secutae, v. c. Oberthürrii. habent *proventus annorum*, quod defendit N. Heinf. ad Tacit. Dial. de Corrupt. Eloq. C. 19. p. 945. ed. Oberlin. et Adversar. III, 3. p. 423. loco Plinii Hist. Nat. Lib. XII. Cap. I. *Ex arboribus recreans membra olei liquor, vivesque potus vini; tot denique saporis anni sponte venientes pro provenientes.* Sed nolim quidquam mutare contra Cod. MS. fidem. [O.]

et commercia superent universa, pretiorum auctoritate prostrata] Nihil poterat dici expressius. *Stupere* igitur commercia dicuntur, i. e. stupore quodam et torpore obfessa stare, quomodo *λιθωσθαι* Graeci dicunt eos, qui stupore aliquo percussi stant attoniti. Unde nata de Gorgis capite fabula. [Herald.]

Quemadmodum enim res agi, et usque ad hoc tempus genus qui durare mortalium] Fulv. Ursinus legend. censet *quirit durare*, quod cum Cannegietero praefero, immo unice verum puto. Nam *potest, possibile est* nunquam per ellipsin subauditur, nisi praecedente *ne*, v. c. *Mene incepto desistere victam* (scil. possibile est), vel etiam in altero membro, si in priori aliud *potest* praecesserit. Dicit itaque non potest absolute: *qui facere? qui fieri?* scil. potest, possibile est. [O.] Bona est Ursini emendatio *quirit durare*. Sed quae de Ellipsi *potest, possibile est* allata sunt, parum juvant. Omnino multiplex est pro sententiae cujusque diversitate ejusmodi Accusativi cum Infinitivo orationis complementum. Pleurumque affectum designat aut admirantis aut indignantis dolentisque: ita ut illud *potest, possibile est* nimis vagum et incertum sit. Nam ad vocem Junonis *Mene incepto desistere victam?* cogitandum est: Quam grave est et indignum majestate nostra, ut clarius cernatur ratio adjectae particulae *ne*, quae utique ex suppressa quadam interrogatione alteri membro in *Mene* adhaesit: *Ferendumne sit me desistere* etc. In talibus autem formulis, in quibus affectus dominari solet, non certa singularum vocum ratio exigitur, ipsaque interrogatio, utcunque accipienda, commoti animi signum est. Neque vero sine interrogatione non efferi possit istiusmodi sententia; quo minus probabile sit, quod praecipitur: „Talem Ellipsin nunquam esse, nisi praecedente *ne*.“ Vide mihi locum Livii III, 67. ubi Consul Quintus plenus doloris et indignationis in hunc modum orditur: *Hoc vos scire, hoc posteris memoriae traditum iri!* scil. quam ignominiosum mihi Consuli est! Nullam sane vides interrogandi particulam, quamquam *ne* intelligi possit ad *vos*: *Vosne hoc scire* etc. Sed vanum esse commentum de necessitate adjiciendae particulae *ne*, Graecorum exempla magis evincunt. Clamat Strepsiades

in Aristophanis Nubb. vs. 267. Τὸ δὲ μὴ κινέην οἴκοθεν ἐλθεῖν ἐμὲ τὸν κακοδαίμον' ἔχοντα. ubi Schol. Οὐ μωρὸν δηλονότι, οὐκ ἀνόητον. Xenophon Cyropaed. II, 2. Τῆς τύχης! τὸ' ἐμείνεν κληθέντα δεῦρο τυχεῖν. scil. οὐκ ἀσλίον ἐστι — vel ὡς δυνατόν ἐστι. [Ochsner.]

Cap. XV. — *et relaxata sunt abundantius*] Observandus hic usus particulae *et* mere adverbativus pro *at*, de quo dubitat P. Burmann. ad Ovid. Met. IV. vs. 615. [O.]

et victoriis postmodum successibusque correcta] Jul. Firmic. Mathes. Lib. IV. C. 14. Tunc enim infortunia gravesque casus prosperis rerum actibus corriguntur. διορθοῦνται. [Herald.]

irati et difficiles non sunt] contra *faciles et propitii*. Difficiles dicuntur δύσκολοι, δυσέριδες, quorum est delicatum iracundiae genus, ut ait Seneca, homines qui ad aliorum mores non facile se accommodant, sed statim irascuntur, si quid ingenio, sive potius morbo suo minus concinere videtur, quos idcirco δυστρότους etiam eleganter Graeci dicunt. [Idem.]

in integrum se semper offensionum recordatione restituant] Ita Cod. MS. quae lectio quare deferenda sit, non video. Fulv. Ursinus: *in integrum sese per offensionum recordationem* etc. Vult dicere Arnobius, Deos esse natura iratos et difficiles, adeo ut, si quando precibus vel sacrificiis fuerint mitigati, mox prima statim offensionum recordatione *in integrum se restituant*, h. e. ad pristinam inuatumque ipsis iracundiae indolem revertantur. Pro *vicibus ludicris* Meurs. in Critico Lib. VII. Cap. IX. legendum suspicatur *lubricis*. Non male. [O.]

Cap. XVI. — *Alamannos*] Intelligenda non certa Germaniae gens, sed Germanorum natio universa, quod pluribus ostendit Salmasius ad verba Flavii Vopisci in Proculo Script. Hist. August. Vol. II. p. 761. *Nam Alemannos, qui tunc adhuc Germani dicebantur, non sine gloriae splendore contrivit*, docens, Alamannos, gentem Germaniae populosam, et (ut scribit Aurelius Victor) ex equo mirifice pugnantem, (quos cum devicisset prope Moenum Caracallus, Alamannici cognomen assumserat) postea toti Germaniae nomen dedisse, quae ab illis Alamannia dicta est, et nunc dicitur apud Francogallos; idque factum fuisse non multo ante Vopisci tempora, qui contemporaneus Arnobii vixit imperantibus Diocletiano et Maximiano. Non necessaria itaque Meursii conjectura *Alanos*. [O.]

Si apud Getulos Tinguitanos] Haec est emendatio verissima Eud. Carrionis merito in textum recepta ab editore Leideni, probata etiam a Livinaeo ad Panegy. Lat. p. 158. ed. Arntzen. Lectio antiqua: *si apud Getulos tum Aquitanos* orta videtur a

sciolo aliquo librario Aquitanos hic intrudente, cum in praecedentibus verbis facta esset Galliae mentio, cujus provincia erat Aquitania. At vero verbis *si apud Getulos* etc. novam periodum inchoans Arnobius loquitur de populis Africae septentrionalis ejusmodi calamitatibus infestatis. [O.]

nihil laeti] MS. *nihil lactum*. [Meurf. in Append.]

duelles] i. e. *hostes*, cujus vocabuli unum hoc Arnobii exemplum citat Gesner. in Thesuro. Compositum *perduellis* multo frequentius. A *duellum* antiquè pro *bellum*. vid. intpp. ad Fest. v. *duellum*. [O.]

adversus spes bonas] MS. *in adversos*. Lego *inadversus*, quomodo *inante*, *incoram*. [Meurfus.]

mali ominis obscaenitate] Herald. in *Curis secundis*, insertis Observationibus suis in Salmasii *Jus Atticum et Romanum*, mavult *mali nominis*. Stewech. leg. conj. *mali ominis obscaevitate*, citans Nonium v. *obscaevavit*, quasi scaevum, malum omen attulit. *scaevus* nimirum, *laevus* et *sinister* i. q. infaustus significatione Graeca: nam apud Romanos laeva, sinistra auguria erant bona saustaque. Sed, ut bene monet Heraldus, nihil mutandum. *Obscaenus* enim et *obscaenitas* proprie de ominibus malis, nempe quia obscaena omnia et foeda antiquis visa tristia et infausta, ut contra pura purgataque laeta et felicia. Ita Virgil. *Georg.* I. vs. 470. *obscaeni canes*, ubi vid. Voss. Idem *Aen.* III, 242, 262. *obscaenae volucres*. et Festus v. *Alliensis*: *Dies Alliensis dicebatur apud Romanos obscaenissimi ominis*. Cf. eundem v. *Oscus* et Nonium v. *Obscaenus*. [O.]

Cap. XVII. — *antistites numinum*] *antistites* i. q. *sacerdotes*, nil amplius. Vide auctorem confutationis virulentissimae animadversionum Ant. Cercoctii (D. Petavii) ad Cl. Salmasii notas in Tertullian. de pallio p. 147 sq. qui hac de re multus est. Ita Liv. Hist. I. C. 7. *Potitii ab Evandro edocti antistites sacri ejus per multas aetates fuere*. Cf. loca citata ab Elmenh. [O.]

cur ut irasci] ut necessarium ad sensum restituit editor Lugd. Bat. Behot. conj. *qui irasci*, non male. [O.]

quid est enim aliud irasci, quam insanire, quam furere?] Ita Horat. *Epist.* II, 1. *ira furor brevis*. Seneca de *Ira* Lib. I. C. 1. *Quidam e sapientibus iram brevem dixerunt insaniam*. [Elmenh.] Ceterum Arnobius h. l. loquitur ex sententia Stoicorum, qui benignam et beneficam naturam Deo tribuebant, eumque posse irasci negabant. [Herald.]

in alterius doloris cruces etc.] Ita legendum, cum sit in Cod. MS. *crucis*, scil. pro *cruces*. [Herald. *Cur. secund. Obsf. in Salmasii Jus Att. p. 600.*] Meurfus in Append. legendum suspicatur: *in alterius dolores, trucidati pectoris alienatione bacchari*. [O.]

Hoc ergo Dii magni norunt] *Norunt* h. l. i. q. *experientur, accidit illis, graece πάσχει*. Eodem sensu *scire* paullo post. Ita etiam res inanimatae, v. c. lignum dicitur *scire, nescire tineas*. [Herald.] Deos magnos Turnebus Adversar. Lib. XV. C. 21. intelligit illos, qui maximum imperium et numen habebant publiceque colebantur, ut Jupiter, Juno etc. quos Lares urbis Romae appellat Asconius. [O.]

scire asseveratur a vobis] Stewechius pro *scire* mavult *sentire, cum praecesserit perpetiuntur et sentiunt*. Sed nihil mutandum. *Scire* enim, *nosse* et similia pro *sentire, experiri* haud raro apud antiquos. Vid. N. Heinsii Adversar. Lib. III. C. III. p. 417. Eodem sensu infra Cap. XXIII. dixit Arnobius, *daemonas et heroes non nosse caelestia, et in hac materia crassiore versari*. [O.]

scintillae emicent] Describit habitum hominis ira perciti. Lucretius Lib. III. (290.):

*Est etiam calor ille animo, quem sumit in ira,
Cum ferriscit, et ex oculis micat acribus ardor.*

Virgilius Aeneide XII. (101.):

*His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillae absistunt, oculis micat acribus ignis.*

Lucretium imitatus Virgilius. Haec autem omnia in furiosis eadem, ut ostendit Seneca in libris de ira. Quare Menaechnus iusanire ostenditur apud Plautum hac etiam nota: *ut oculi scintillant, vide*. [Herald.]

scintillae emicent, flammae aestuent, anhelum pectus spiritum jaciat ex ore] Fulv. Ursin. *flammis aestuet anhelum pectus, spumas jaciat ex ore*. Salmasius in ed. Lugd. Bat. *scintillae emicent flammeae, aestuet anhelum pectus, spuma jaciatur ex ore*. Meursius *jactetur ex ore*. Equidem nullam causam video, cur deserenda sit antiqua lectio. *flammae aestuant* bene de irarum flammis, quae antea pectore fuerant inclusae, erumpentibus jam et exaestuuantibus. Nec minus bene habent sequentia verba: *anhelum pectus spiritus jaciat ex ore*. Ita Seneca Trag. Medea vs. 387 sq.:

Talis recursat huc, et motu effero

Furoris ore signa limphati gerens

Flammata facies spiritum ex alto citat.

Cf. Virgil. Aen. XII. vs. 101 sq. Lucret. III, 290. et Seneca de Ira Lib. I. Cap. 1. *spiritum coactum* inter irarum signa recenset. [O.] Ceterum in eandem sententiam elegantissime Lactantius (de Ira Dei Cap. V.): *Quod si hominem, qui modo sit sapiens et gravis, ira non deceat, siquidem, cum in animum cujusdam incidit, velut saeva tempestas tantos excitet fluctus, ut statum mentis immutet, ardescant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis vultum*

maculet nunc suffusus rubor, nunc pallor albescens, quanto magis Deum non deceat tam foeda mutatio? [Herald.]

ex verbis ardentibus labrorum siccitas inalbescat] Ita Lactant. de Ira Dei Cap. 5. de homine irato: *ardescunt oculi, os tremit, lingua titubat, dentes concrepant, alternis vultum maculis nunc suffusus rubor, nunc pallor albescens signat.* Similiter locum Virgilii Aeu. IV, 499. de Didone, *pallor simul occupat ora*, malim de ira Didonis in Aeneam vultus pallore se manifestante, quam cum Servio et Heynio de conscientia cogitatae mortis interpretari. De spuma accipit verba Arnobii Heraldus. Male. [O.]

Cap. XVIII. — ubi passio sita est — — perturbationem, ubi perturbatio, ibi dolor et aegritudo est] Sequitur Arnobius in his definitiones Stoicorum, qui distinguunt *affectum, passionem, perturbationem.* Seneca de Ira II. Cap. 2. *Ut scias, quemadmodum incipiant affectus, aut crescant, aut efferantur. Esi primus motus non voluntarius, quasi praeparatio affectus, et quaedam comminatio. Alter cum voluntate non contumari. Tertius motus est jam imrotens, qui rationem evicit.* Primum itaque animi motum appellat h. l. Arnobius *affectum*, sensu angustissimo, secundum *passionem*, tertium *perturbationem*. Cf. J. Lipf. Introd. ad Stoic. Philos. Lib. III. Disert. VII. p. 764 sqq. Opp. Tom. IV. ed. Vefal. [O.]

ubi dolor et aegritudo est, ibi imminutioni et corruptioni jam locus est] Similiter Libro II. *Quod autem est promptum atque expositum passioni, corruptibile esse ipsa passibilitate interveniente denunciatur.* et Lib. VII. *Quicquid enim vexatur rei alicujus e motu, passibile esse constat et fragile, quod passioni fragilitatiue subjectum est, id necesse est esse mortale.* [Elmsh.]

Cap. XIX. — aequitatis vel modicae nullam prorsus obtinere rationem] Ratio h. l. pro portione, rata parte. Vid. Gesner. Ind. ad Scriptores Rei Rust. Hinc et Germani *dio Ration.* [O.]

innocia dilacerare frumenta] Conj. Canuegieter, rectius forsau legi *armenta*. Sed nil mutandum. *Lacerare* enim et *dilacerare* non tantum de vestibus scissis et serarum laniatu, sed et de aliis rebus quibuscumque fissis, diremtis, contritis dixerunt veteres. Ita de Sicilia terrae motu et maris influxu diremta ab Italia Silius Punic. XIV. vs. 14.

*Namque per occultum caeca vi turbinis olim
Impactum pelagus laceratae viscera terrae
Discidit.*

et propius ad nostrum Columella Lib. V. de cultu hortorum vs. 70;

Pellite nunc somnos, et curvi vomere dentis

Jam virides lacerate comas.

Quidni itaque fruges grandine fractae et collifae recte dicantur a Diis lacerari? Meursius legendum censet; *ut innoxia dilacerare frumenta*, homines scilicet, [O.]

Christianum nomen odisse et — — — — cultores]

Idem Cannegieter legend. censet *Christianum Numen*, dicens, v. *cultores non nomen, sed numen* flagitare. At bene habet vulgata lectio; *cultores suos*, scil. *Christi*, quod eliciendum ex praecedent. *Christianum nomen*, vel, si quid mutandum, malim legere *Christi nomen* pro ipso Christo, ut *nomen Dei* pro Deo. Vid. Suicer, Thesaur. Eccles. in Patres Graec. v. *δνομα*. *Christianum nomen* sunt ipsi Christiani, ut observavimus supra ad Cap. V. [O.]

Cap. XX. — *An numquid*] Scio, ab Arnobio nonnunquam conjungi voces et praecipue adverbium et particulas similes; similia autem sunt *an* et *numquid*. Sed carere licebit illa observatione, si *At numquid* scribimus, litterula una sollicitata. *An* idem dicendum de loco Lib. II. C. V. *An numquid haec fieri passim et inaniter creditis?* *Numquid*, detracto *an*, crebrum, Lib. I. C. 2. Lib. V. C. 24. Lib. VII. C. 9. [Cannegieter in van Hoven Ot. Litter.]

ut intestinis vulneribus concitati] Id est propriis, *οἰσίοις καὶ ἰδίοις*. Vox est Lucretiana. Lib. II. vs. 290:

— — — *Sed ne res ipsa necessum*

Intestinum habeat cunctis in rebus agendis.

et saepius. Arnobius paullo post: *intestinas exerant experianturque virtutes.* et infra Cap. 56. *Venus, viri materfamilias Troici, atque intestini decoris publicatrix.* et Lib. II. *fieri quoque vos Deos vestro fidei intestinoque conatu.* et passim. [Herald.].

Ergo humana patrocina Dii quaerunt] Similiter argumentatur Lactantius Instit. Lib. II, C. 5. *Sed quum puniunt deprehensos in sacrilegio, ipsi de Deorum potestate diffidunt. Cur enim illis potissimum non relinquunt ulciscendi sui locum, si eos posse aliquid arbitrantur?* Quid quod ipsos alias gentiles ita sensitse, leges illorum demonstrant, quibus in perjuros nullae poenae constitutae, si per Deos pejeraverant; contra, si per Imperatores, poenae promptae et paratae erant. Conf. l. 11. C. de rebus creditis. Deum igitur perjurii ultorem existimabant, et eos idcirco, qui jurisjurandi religionem violaverant, Deorum judicio relinquendos censebant. *Deorum enim injurias diis curae*, inquit Tiberius apud Tacitum. [Idem.]

propulsare, defendere] Stewech. τὸ *defendere* delendum censet tanquam glossema. Male; talia enim epitheta idem signifi-

cantia amat coacervare Arnobius. Vide supra ad Cap. XI. init. notam Heraldii. Ceterum *defendere* h. l. *in* q. *arcere, propulsare*, quod pluribus exemplis illustrat idem Stewech. ad Veget. de Re Milit. Lib. III. C. 21. p. 360. ed. Vesal. [O.] Cf. Lips. Var. Lectt. II, 22. [Ochsner.]

aut si malum consilium est] Canngieter. vult, *malum* non coniungendum cum voce *consilium*, sed interjectionem esse indignantis aut reprehendentis. Cui explicationi equidem nolim accedere. Nam Arnobius non est ita tersus et limatus scriptor, cui nihil plane infit otiosi et supervacui. Fulv. Ursinus legend. conj. *sin alia consilium est aggredi nos via*, quod, si Codicis fide niteretur, in textum recipere non dubitarem. [O.]

indignationis] Fulv. Ursin. sequente editore Lugd. Bat. emend. *indicationis*: sed *signum* et *indicium* sive *indicatio* idem plane sunt. Quare non video, cur mutanda sit antiqua lectio. [O.]

Cap. XXI. — *autumnitatem*] Vocabulum antiquae et probatae latinitatis. Cato de Re Rustica Cap. 155. *prima autumnitate, cum pluvius est, tum maxime ab aqua periculum est*. H. l. autem *autumnitatem* dicit Arnobius *auctumni* sive vinearum proventum. Eodem sensu Mamertinus Grat. Act. ad Julian. C. 22. *olivitatom* dicit pro proventu olei, ubi vid. Livinaeum pag. 183. Vol. II. Panegy. Vet. ed. Jaeger. Plura congestit Meursius in Critico Arnob. pag. 16. [O.]

at ex nostris exprimi unum prohibeant palmitis rorem] Variis locum hunc sanissimum conjecturis offunderunt interpretes. Alii legunt *palmitis*, editor Leid. *palmitibus*, Stewech. conj. *vinum* — — — *rorem*, eodem sensu, quo dicunt Latini *dies autumnos* i. e. *autumnales*, *sexum marem* pro *masculino*, *verba oblivia* pro *obliviosa*. Nicol. Heinss. Adversar. Lib. I. C. 10. pag. 102. legendum censet *udum rorem*. Quae conjecturae fere omnes fluxerunt e voce *rorem* male intellecta a viris doctis. *Ros* enim h. l. non est humor ille, qui serenis noctibus colligitur in plantis, (nam is dertigitur, non exprimitur,) sed ipse succus palmitum. Nam *ros* ap. Latinos de quovis liquore, aqua, vino etc. Ita Sidon. Carm. XXII, vs. 25. *ros meri* pro *vino*. *Unum rorem* itaque dicit Arnobius unam vini vel musti guttam. [O.] Mihi concinnius videtur Salmassii *palmitibus*, quod Heraldus etiam secutus est, ipsaque verborum collocatio plane Arnobiana: *Ex olivis vestris atque vineitis — at ex nostris palmitibus*. Qui *palmitis* voluerunt, videntur quaesivisse nominativum ad verbum *prohibeant*, qui responderet superiori membro *fundi faciant*, quod quidem non necesse est, quum idem nominativus facile ad utrumque membrum pertineat. [Ochsner.]

et sub ipsis potum labris in acoris perfidiam vinum repente mutari] *Potum*, quod pro vitiosa lectione antiqua *potu* restituit Gelenius, editor Lugd. Bat. mutavit in *positum*, qua causa, non video. *acoris*, i. q. aceti. *perfidiam* eleganter dixit Arnobius. *perfidus* enim et *perfidia* dicitur ap. Latinos exquisite de cibis etiam et potionibus, quae spem gustantis frustrantur. Ita Martialis Lib. XII. Epigr. 48. qui locus nostro simillimus:

Imputet ipse Deus nectar mihi, fiet acetum

Et Iaticani perfida vappa cudi.

Eodem sensu *nequitia* ap. Plin. Hist. Nat. XIV, 20. *aceti nequitiae inest virtus ad magnos usus*. Cf. N. Rigaltium ad Artemidor. Oneirocrit. Lib. I. pag. 45. Vol. II. ed. Reiff. [O.]

Cap. XXII. — quos in rebus tristissimis atque laetis] Solemne est Arnobio et plerisque omnibus illius aevi scriptoribus mutare comparationis gradus, et superlativum accipere pro positivo, ut loquuntur οἱ τῶν γραμματικῶν παῖδες. Unde et Menandri versus: Φείρουσιν ἤδη χρεστά ὁμιλίαι κακαί, ita redditum apud antiquos Ecclesiae Doctores reperimus: *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimae*. Talia apud scriptores illos infinita. [Herald.]

Cap. XXIII. — Dii veri] Haec est palmaria emendatio Fulv. Ursini, merito in textum recepta ab Oberthürrio. Nam quotusquisque est gentilium Deus, qui immunis fuerit illorum vitiorum et affectuum, quos in sequentibus recenset Arnobius? Antea legebatur *Dii vesiri*. [O.]

si se sibi aliquis adulatoria humilitate submittat] Sic enim solent adultores et qui magnam abjectionem testari volunt. Noster infra Lib. VII. C. XIII. *Tum deinde salutet acclinis, ancillae aut sorvuli paribundas trepidationes imitatus*. Hoc eleganter appellat Tertullianus *decescere* Libro de Poenitentia Cap. XI. *ad omnem occursum majoris cujusque personae decrescentes*. ταπεινοῦσαι Graeci hoc dicunt, ὑποπίπτειν et ὑποκύπτειν: quibus opponit Diodorus Siculus ὑπερέχειν. [Herald.]

quos jam dudum experientia doctorum daemonas appellat et heroas] Variis huuc locum conjecturis tentarunt interpretes. Cod. MS. et editio Romana habent *appellat errores*, quod manifeste vitiosum Gelen. mutavit in *et hos*, quem posteriores editores secuti sunt usque ad Herald. Behot. Apophoret. Lib. III. C. 8. leg. censet *et quos*, et in sequentibus *scit versari*. Pontanus apud Meursium *terrestres*. Stewech. *errones*, quod, proprie de servis fugitivis usurpatum, bene etiam dici potest de daemonibus in terris vagantibus et circumvolitantibus, neque prorsus rejiciendum videtur. Sequi tamen malui emendationem Fulv. Ursini probatam ab

Heraldo et heroas, qui saepissime conjunguntur cum daemonibus, v. c. ab Augustino de Civit. Dei Lib. X. C. 21. *Volunt cum daemionibus heroas habitare, quo nomine appellant alicujus meriti animas defunctorum.* Cf. intpp. ad Gnomas Pythagoreorum init. Plura vide ap. Meurs. pag. 17. [O.]

non nosse caelestia] i. e. non usu, experientia cognita habere caelestia. Vide supra Cap. XVII. ad verba *Hoc ergo Dii magni norunt* notam Herald. [O.]

Cap. XXIV. — haruspices has fabulas, conjectores, arioli, vates — — — fanatici] iidem conjunguntur et exploduntur etiam a Cicerone de Nat. Deor. I, 20. ubi Vellejus: *Sequitur μαντική vestra — — — qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates et conjectores nobis essent colendi.* De haruspibus res nota. *Conjectores* dicebantur κατ' ἔξοχὴν somniorum interpretes, ἐνειροκριταί, vid. Fest. h. v. ibique Dacer. *arioli* dicti ab *aris*, qui circa aras versantur, precantur, vaticinantur. vid. Isidor. Orig. Lib. VIII. C. 9. Donatus ad Terent. Phorm. Act. IV. Scen. 4. ab *hari*, verbo antiquo pro *fari*, derivat. cf. Havercamp. ad Tertullian. Apologet. pag. 227. *fanatici* a *fanis*, (Glossac: *fanaticus*, ἱερατικός, ἱερόδουλος,) erant tales, qui semper conversabantur in templis, ut futura praedicerent. Vide J. Firmic. Mathes. Lib. III. C. 13. Designat autem his vocibus Arnobius planos et agyras in locis publicis, templis, foris, plateis versantes et vaticiniis aliisque vanitatibus mulierculas et alios imperitos homines aggredientes et stipes illorum credulitati extorquentes. [Herald. et O.]

ac ne stipes exiguas consultoribus excutiant jam raris] Cannegieter. leg. *censet stipes non exiguas.* Sed verba *consultoribus jam raris* aperte indicant, illud non locum habere nequam posse. Sensus est: *verentes, ne stipes jam exiguae ob consultorum raritatem penitus dispereant.* [O.]

si quando vos velle rem venire in invidiam compererunt] Hic locus admodum torfit interpretes variis conjecturis ipsi medellam asferre conatos. Editio Rom. habet *nos velle etc.* quod defendit Th. Canterus explicans nos, scil. Christianos, ira incensos in illos, ariolos scil., vates etc., velle rem eorum venire in invidiam. Stewech. leg. *censet: si quando nos velle provenire compererunt, invident, indignantur, declamitantque: Negliguntur Dii etc.* Just. Lips. Epistol. Quaesit. Lib. I. Epist. 20. *si quando nos bellorum venire in invidiam etc.* intelligens de bellorum et publicae calamitatis invidia in Christianos conflata ab istis sacrificulis. Cannegieter *eos*, scil. sacrificulos. At hi non volunt, alioqui non consulerent. Mihi videtur locus fauillimus. Sensus est: *si quando compererunt, vos ipsos (gen-*

tiles scil.) *velle rem* (suam scil.) *venire in invidiam*. Tales nimirum agyrtas et sacrificulos ob mendicitatem suam malasque artes, quibus imperitis hominibus imponebant, ab ipsis Deorum cultoribus contentos et exosos fuisse, ex plurimis veterum testimonis satis constat. Vel, si quid mutandum, mallet plane delere pronomen *vos*, ut sit *velle venire in invidiam* i. q. simplex *venire*. *Velle* cum infinitivo saepissime abundat ap. veteres. Ita ap. Petronium aliquoties *velle* pleonastice positum, v. c. Cap. LXX. §. 10. *Jam coeperat Fortunata velle saltare*, ubi vide Burmann. et indicem Antonii. et apposite ad nostrum locum auctor Priapejorum Carm. LXXII. vs. 9 sq.:

At vos amplius hoc loco cavete

Quicquam ponere: ne famelicorum

Ad me turba velit canum venire.

ubi *velit venire* pro *veniat*. Sensus itaque nostri loci esset: *Wenn sie merken, das ihre Sache (ihre Künste, ihr Orakelgewerb) ihren Credit verlieren wolle*. [O.]

negliguntur Dii, clamitant, atque in templis jam raritas summa est] Gelenius solita mutandi libidine sanissimam hanc Codicis MS. lectionem sic interpolavit: *indignantur declamitantque: In templis etc.* Editio princeps habet vitiose: *negliguntur, declamitant, atque in templis etc.* Fulv. Ursin. leg. conj. *clamitant, araeque etc.* Sed causam mutandi nullam video. [O.]

Juvent — derisui caerimoniae] h. e. contemptae sunt et expositae, objectae derisui. *Jacere* centies ap. veteres de rebus neglectis, contemptis, quod notissimum. At rarior hujus verbi constructio cum tertio casu. Ita Sil. Ital. Lib. XV. vs. 646 sq.:

— — — — *Quicumque timeri*

Dux bello poterat, fratri jacet.

i. e. ab eo caesus, prostratus est. [O.]

occiderunt] Fulv. Ursinus legend. censet *concciderunt*. Sed bene habet *occiderunt* et multo est significantius. Imago scil. ducta a sideribus, quae sole exorto occidunt, evanescent. [O.]

et merito humanum genus — — — tot laborum excruciat aerumnis] Stewechius legendum censet *eo* (i. e. *sapropter*) *merito humanum genus — — — tot laborum exercetur aerumnis*, citans Virgilianum illud Aen. III, 182. *puer Iliacis exercite satis*, et Apulej. Miles. Lib. VI. *Pfysche tantis exercita aerumnis*, quod elegantius quidem et bono scriptore dignius. Sed in Arnobio tales elegantiae non exigendae.

tot laborum excruciat aerumnis] Stewech. leg. conj. *exercetur aerumnis*, alferens loca duo, alterum Apuleji Libr. VI.

Metam. *Psyche tantis exercita aerumnis*, alterum Virgilio Aen. III. vs. 182.

— — — — *nate Iliacis exercite fatis.*

Sed non minus frequens ap. Latinos *excruciari aerumnis, aegritudine, sollicitudine, miseriis*. Cf. Terent. Heautont. I. 2. vs. 4. et Cic. Epist. ad Fam. XIV. 3. Itaque nil mutandum. [O.]

Et homines, brutum genus] Cannegieter leg. cens. *Ei homines*, non male. [O.] Pari sensu Horat. Lib. I. Sat. 3. dixit *Mutum et turpe pecus*. [Prior.]

furiosi] Vide notata ad initium Capitis I. [O.]

Cap. XXV. — *mortalium* — — *de saeculis*] i. e. de genere mortalium. *saeculum* pro genere, sobole, multitudine saepissime usurpat Lucretius, v. c. Lib. III, 629. *priorum saecula scriptorum*, et II. vs. 77. *Animantum saecula in brevi spatio mutantur*. Vid. Gesner. in Thesaur. et quae annotabimus infra ad Lib. VII. C. 24. [O.]

summitatem omnium summorum obtinentem] Is Deus mox *summus* dicitur, quo nomine veteres appellarunt unum illud et supremum numen, rerum omnium auctorem et gubernatorem. Philosophi Deum opificem nominabant, alii Jovem aeternum et exsuperantissimum; Graeci etiam *ὑψιστον*. [Cannegieter in van Hoven Ot. Litt.]

temerariae vocis desperatione] Fulv. Urfinus leg. censet *disparatione*, alii *disceptatione* male. *Desperatio*, ut bene Herald. explicat, est *ἀπίνοια* eorum, qui divinam iram centemnere coeperunt, et simul omnem salutis curam abjicere. *Desperatio vocis temerariae* est itaque vox temeraria hominis scelerati et de salutis sua prorsus desperantis, *ein tollkühnes, ruchloses Wort*. [O.]

in rebus fessis] Infra Lib. III. *inexorata beneficia praebere fessis atque invalidis rebus*. Habet a Virgilio Aen. III, 145:

Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum

Tentare auxilium jubeat. [Herald.]

Add. Tacit. Annal. XV. C. 50. *diligendumque, qui fessis rebus succurreret*. [O.]

Cap. XXVI. — *dilaceratis*] nempe flagellis et unguis, quibus derafa et fulcata fuere Christianorum latera. In his etiam lacerationibus numerare possumus *ἐλευθμοῦς Σηρίων*. Nam sanctos Christi testes bestiis quandoque admordendos dabant, ut vel hac ratione summum iis terrorem incuterent. [Herald.]

exuritis] Refero hoc non ad vivicomburium, quo saepe Christi milites *ἐτελειώθησαν*, sed ad cruces et tormenta, quae extremam *τελειώσιον* praecedebant. Torquebantur enim Christiani, lace-
rabantur, exurebantur, id est, igni et laminis igneis propius ad-

motis tentabantur. De igni ad veritatem eruendam admoto anti-
quissima res est. Recte autem et condecorer ab Arnobio collocatur
loco ultimo. Nam revera erat saepius ultimus βασανισμός. Seneca
Lib. III. de Ira Cap. XIX. *Torserat per omnia, quae in rerum natura
tristissima sunt, fidiculis, tabularibus, eculeo, igni, vultu suo.*
Apulejus Milesia X. *Nec rota vel eculeus more Graecorum tormentis
ejus apparatus jam deerant. Sed obfirmatus mira praesumptione nullis
verberibus, ac ne ipso quidem succubuit igni.* Prudentius in Mar-
tyrio Vincentii:

*Tum deinde cunctatus diu
Decernit extrema omnium
Igni, grabato et laminiis
Exerceatur quaestio. [Idem.]*

ad extremum nos feris et beluarum laniatibus objectatis]

Nota ad extremum. Praemissa ergo ante extremum agonem. Hinc
Prudentius Hymno primo πρὸς σαρδάνων vs. 54 sqq.

*Stant parati ferre, quidquid fors tulisset ultima:
Seu foret praebenda cervix ad bipennem publicam,
Verberum post vim crepantum, post catastas igneas;
Sive pardis offerendum pectus, aut leonibus.*

Bestiis autem objectabantur, cum venationes darentur; alias enim
non licebat. Hinc, quum Polycarpum ad leonem postularent,
respondit Proconsul, fieri hoc non posse, quia venationes peractae
erant. Quare vivus concrematus est constantissimus et floridissimus
Martyr. [Idem.]

*is aut nomine appellandus est hominis, quamvis ille
videatur sibi? aut Deus esse credendus est, quamvis ipse se
esse mille profiteatur in vatibus? Trophonius nos impios etc.]*
Haec est palmaria emendatio P. Pithoei, merito in textum recepta
ab editore Lugd. Bat. Editio 1. Romana habet e Cod. MS. *Is haud
nomine appellandus est hominis, quamvis ille videatur sibi, haud
Deus esse credendus est, quamvis ipse se esse similem profiteatur. In
vatibus profanus nos impios etc.* Falsissime: neque enim oracula pro-
fitebantur, eos, quos gentes colebant, similes Deorum, sed veros
Deos esse; et in sequentibus, *Dodonaeus aut Jupiter, aut non habe-
ret quo referretur.* Itaque miror, Oberthürum emendationem illam
unice veram e textu suo eliminasse. Et mirum sane videri possit
attento lectori, cur Arnobius pleraque Graecorum oracula recensens
celebratissimum illud Trophonii in Lebadia Boeotiae praeterierit.
[O.]

[O.] *Clarius*] Clarius Apollo a Clario nemore prope Colopho-
nem, quod quum sacerdotibus esset aptum visum, in quo templum
frueretur, successu temporis oraculo Apollinis inclaruit condito.

a Manto, vatis Tirefiac filia, fugiente victores Thebanorum Epigonos, teste Pomp. Mela de Situ Orb. I. C. 17. ejus celebritas eo colonos attraxit, quorum manibus structum est oppidum, Nicandri patria. De condito ibi templo et oraculo vid. Strabon. Lib. XIV. pag. 642. Scholiaften Apollonii Rhod. ad I. vs. 308. Pausaniam in Achaicis C. 3. et quos laudat Oberlin. V. C. ad Taciti Ann. II, 54. et ad Vib. Sequester. pag. 265., qui hac de re multus est. [O.] Conf. Intpp. ad Ovid. Met. I, 516. [Ochs.]

Didymaeus] Pomp. Mela de Situ Orb. I. C. 17. *Post Basilicum Ionia aliquot se ambagibus finuat: et primum a Posideo promontorio flexum inchoans, cingit oraculum Apollinis, dictum olim Branchidae, nunc Didymaei, ubi vid. Voss. Cf. Strabo Lib. XIV. p. 654. ed. Casaubon. et Ernest. ad Sueton. Caligul. C. 21. Didymaeus scil. Apollo dictus a nomine loci Δίδυμα, alii derivant a δίδυμος, geminus sive gemellus, quod cum Diana uno partu editus sit. Tertiam nominis rationem philosophicam affert Macrobius Saturn. I, 17., qui eo nomine Apollinem etiam Romae cultum dicit. [O.]*

Philefius] Φιλήσιος Apollo dictus, quod lumen ejus exoriens amabile amicissima veneratione consalutamus, teste Macrobio Sat. I, 17. Alibi hujus cognominis mentio non exstat. [O.]

ab eo quod postulamus orare] *Postulamus* h. l. idem quod optamus. Consequens pro antecedente. Ceterum minime contemnenda videtur Fulv. Ursini conjectura, *ab eo, quo postulamus, ore.* [O.]

vel auribus potuit scire, vel ipsius vocis sono] Id est et ipsius etc. Nam particulae istae disjunctivae ponuntur saepe pro copulativis ab Arnobio, ut etiam ab Julio Firmico locis infinitis. Quae in editione Fulv. Ursini notata sunt ad hunc locum, sunt plane inutilia. [Herald.]

Cap. XXVII. — cur ad Christi pavent mentionem] Prudentius Apotheos. vs. 402 sqq.

— — — — torquetur Apollo

Nomine percussus Christi, nec fulmina verbi

Ferre potest, agitant miserum tot verbera linguae,

Quot laudata Dei resonant miracula Christi.

Lactant. Lib. V. Cap. 21. *Hi spiritus contaminati cum corpora hominum occupant, animasque divexant, adjurantur ab his et nomine Dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, et uri se verberarique testantur. Vide Athanasium de Humanitate Verbi. [Elmenh.]*

aut amet substerni tot millium venerationem videre]

Verbum *substerni* tanquam glossema eliminandum censet Stewech. Sed bene defendit Heraldus loco Tertulliani in Apologet. C. 45.

Quantos habetis, non dico jam qui de vobis daemonia excutiant, non dico jam, qui pro vobis quoque vero Deo preces sternant? Meursius conj. aut amet substerni tot millia in venerationem. [O.]

Cap. XXVIII. — Quid dicitis, o sacri, quid divini interpretes juris?] Haec est certissima lectio (Fulvii Ursini) pro antiqua, quid divini interpretes viri? [Herald.]

Grundules Lares] Diomedes Lib. I. de dubia verborum positione pag. 59. ed. Jo. Caesarii: Hinc (a grundio scil. verbo antiquo pro grunnio) Grundules Lares dictos accepimus, quos Romulus constituisse dicitur in honorem serophae, quae triginta pepererat porcos. Hoc ita affirmat hoc modo Cassius Hemina in secundo historiarum: Pastorum vulgus sine contentione consentiundo, praefecerunt aequaliter imperio Remum et Romulum, ita ut de regno pares inter se essent. Monstrum sit, sus parit porcos triginta, cujus rei sanum fecerunt Lares grundiles. Cf. Nonius in Grundules. [Elmenh.] Cod. MS. vitiose Grunduleos. [O.]

Ajos Locutios, Linentinos etc.] Cod. MS. Locutios, Ajaceos, Boëtios, Libentinos, vitiosissime quidem. Sed in voce Boëtios latere existimo nomen Dei alicujus bonum curam gerentis, neque illud temere e textu eliminaverim. Itaque legendum conjicio: Locutios Ajos, Bubetios (vel Bovicios), Linentinos. Bube-tiorum ludorum meminit Plin. Hist. Nat. XVIII, 3. Quidni statuamus, fuisse etiam Deos Bubetios, cum multa deorum minorum gentium nomina vetustate interiisse, alia solummodo in Patrum ecclesiae, Augustini, Minucii, Lactantii scriptis servata esse constet? Ita Dea Bubona memoratur ab Augustino de Civit. Dei VI, 3. [O.]

Ajos Locutios] De Ajo Locutio locus classicus est apud Livium Hist. V, 50. Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio inlata, jussumque templum in Nova Via Ajo Locutio fieri. Cf. Cic. de Div. I, 45. et II, 32. et Gell. Noct. Att. Lib. XVI. C. 17. [O.]

Limentinus] Noster infra Libr. IV. C. 9. Quis (est qui credat) Limentinum, quis Limam custodiam liminum gerere et janitorum officia sustinere? Augustin. de Civit. Dei Lib. IV. C. 8. Tres Deos isti posuerunt, Forculum soribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Cod. MS. habet Libentinos male. Libentinam et Liburnum Deos, qui libidinum tutelis praesuit, noster memorat infra Lib. IV. l. l. [O.]

rebus fessis languentibusque] Vide supra ad Cap. 25. qui Faunos, qui Fatuas] Ita egregie emendavit Lipsius Epist. Quaest. Lib. I. ep. 20. eaque lectio firmatur etiam Codice MSto, teste Meursio. Ed. Rom. statuas. At cum statuis hic nullum litigium, sed cum Deorum ridiculis nominibus. De Fauno et

Fatua locus classicus est ap. Lactantium Lib. I. C. 22. *Ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit: sic ante Pompilium Faunus in Latio, qui et Saturno avo nefaria sacra constituit, et Picum patrem inter deos honoravit: et Jovem suam Fatuam Faunam, eandemque conjugem consecravit, quam Gabius Bassus Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus fata canere consueverisset, ut Faunus viris. Eandem Varro scribit tantae pudicitiae fuisse, ut nemo eam, quoad vixerit, praeter virum suum mas viderit, nec nomen ejus audierit. Adcirco illi mulieres in operto sacrificant, et Bonam deam nominant. Et Sex. Clodius in eo libro, quem graece scripsit, refert, Fauni hanc uxorem fuisse, quae quia contra morem decusque regium clam vini ollam ebiberat, et ebria facta erat, virgis myrteis a viro usque ad mortem caesam: postea vero, quum eum facti sui poeniteret, et desiderium ejus ferre non posset; divinum illi honorem detulisse: iccirco in sacris ejus obvolvunt vini amphoram poni. Cf. Macrobi. Saturn. Lib. I. C. 12. [O.] Varro (Lib. VI. de Ling. Lat.) et Servius (in Virgil. Georg. I. vs. 10. et 11. et Aen. VII. vs. 45. et seqq.) Fauno nomen datum putant a faudo, vel quia, ut Cajus Bassus apud Lactant. Lib. I. Cap. 22. Fatua nominata, quae mulieribus, sicut Faunus viris fata canere perhibebatur. Et Virgilius quidem Fauni responsa laudavit Aen. VII. vs. 105. At Cicero quamvis dixerit, Fauni voces saepe in praeliis et rebus turbidis auditas (de Divin. I, 45.), ubi tamen Cottam Balbo respondentem introduxit de Nat. Deor. II. et III., eam Fauni vocem a se unquam auditam inficiatus est. [Nourr. p. 419.]*

civitatumque Genios] De locorum Geniis plana res est. Prudentius libro contra Symmachum posteriore:

*Cum portis, domibus, thermis, stabulis soleatis
Assignare suos Genios; perque omnia membra
Urbis, perque locos Geniorum millia multa
Fingere: ne propria vacet angulus ullus ab umbra.*

Sed eos existimabant specialiter singulis civitatibus et populis attributos, quorum cura et providentia singulae civitates continerentur. Symmachus relatione de restituendo veteri Deorum cultu apud eundem Prudentium: *Suus enim cuique mos: suus cuique ritus est. Varios custodes vel urbibus, et cultus mens divina distribuit. Ut animae nascentibus; ita populis fatales Genii dividuntur.* Hinc GENIUS POPULI ROMANI passim in veteribus nummis, qui γένιος τοῦ δήμου a Dione dicitur et Genius publicus apud Ammianum Marcellinum. [Herald.] Cf. C. Bath. ad Rutil. Itinerar. I. vs. 328. proluxe de hac re disputantem. [O.]

Pausos] Pausum Turneb. Adversar. Lib. XV. C. 21. putat fuisse Deum, qui pausam afferret et quietem, bellis adversarium. [Elmenh.]

in sententiae suae perpetuitate defixum est] i. e. immotum, immutabile manet, defixum quasi ac firmatum in perpetua Dei sententia, h. e. in aeterno ejus decreto. Similiter Cicero pro Flacco Cap. I. *tantum petimus a vobis, ut omnia reipublicae subsidia, totum statum civitatis, omnem memoriam temporum praeteritorum, salutem praesentium, spem reliquorum, in vestra potestate, in vestris sententiis, in hoc uno judicio positam esse et defixam putetis.* [O.]

crucem mereatur extremam] quo supplicio scil. nullum erat tetrius, nec abjectius; nullum detestabilius. [Herald.] Quare etiam summum supplicium, extrema poena, ἡ ἐσχάτη δίκη crux dicta veteribus. H. l. tamen etiam laxa et de peste aut pernicie cupit intelligi, ut recte observat J. Lips. de Cruce Lib. II. Cap. I. Op. Tom. III. p. 1175. ed. Vefal. [O.]

in civitatibus maximis — — — — sacra publice fiunt scortis meritoriis] Athenienses Leenam meretricem famosissimam, Romani Accam Laurentiam et Floram, scorta propudiosa, post mortem sacrificiis, et annuae parentationis honore mactarunt. Lactant. Lib. I. C. 20. Gellius Lib. VI. C. 7. Macrobi. Sat. I, 10. Plutarchus Quaest. Rom. [Elmenh.]

nullus tumor indignationis in Diis est] Haec erat verissima lectio Codicis MS. et editionis primae, quam in editione Gelenii operae, opinor, unica litterula mutata depravaverant. Minutius Felix C. 14: *nam indignationis ejus tumorem effusae orationis impetus relaxaverat.* Virgil. Aen. VIII, 40:

Tumor omnis et irae Concessere Deum.

Hinc *ira sufflatum* dicit Zeno Veronenſis sermone VII. de tribus pueris: *Ipsum contempserunt regem, qui ira sufflatus solito septies amplius caminum jussit incendi.* Sensus itaque est: nullas inde causas indignationis Dii contrahunt: non idcirco tument, nec in fermento sunt, ut loquitur ille ap. Plautum. [Herald.] Editio Oberthürrii habet *timor* vitiose. [O.] In voce *timor* et *tumor* quam proclivis fuerit error, pluribus exemplis docuit Bentley ad Horat. Art. poet. vs. 197. [Ochsner.]

Templa felibus, scarabaeis, et buculis sublimibus sunt elata fastigiis] Perstringit Aegyptiorum superstitionem. Quod autem de scarabaeis dicit, id ex Eusebio et aliis notum est. Ceterum quae constituebant animalibus illis templa, ea superba erant et magna; quare *sublimibus elata fastigiis* dicit Arnobius. Quod et Celsus Epicureus apud Origenem significat, Christianorum fidem Aegyptiorum superstitioni comparans. Illius verba sunt apud Origenem Lib. III. Παραβάλλειν δὲ τὰ τῆς πίστεως ἡμῶν τοῖς τῶν Αἰγυπτίων θεοῖς πράγμασι· παρ' οἷς προσιόντι μὲν ἐστὶ λαμπρὰ

πεμένῃ, καὶ ἄλσῃ, καὶ προφυλαίων μεγέθει τε καὶ κάλλει, καὶ νεῦν
 Σκυμάσιοι, καὶ σκιναὶ πέριξ ὑπερήφανοι, καὶ θρησκευταὶ μάλα δεισι-
 δαίμονες καὶ μυστηριώδεις· ἤδη δὲ εἰσιόντι καὶ ἐνδοτέρω γενομένῳ
 θεωρεῖται προσκυνοῦμενος αἴλουρος, ἢ πίθηκος, ἢ κροκόδειλος, ἢ τρά-
 γος, ἢ κύων. [Herald.] Bovis figura apud Aegyptios culta Isis
 (quae Io ante) et Apis, Venus etiam. Vid. Jo. Meurf. ad Lycop-
 hron. Cassandr. vs. 1292. [O.]

silent irrisae numinum potestates] Monebamus in hoc
 scriptore Jambos reperiri quandoque integros. Exemplum hic ha-
 bes. [Idem.]

fortiti esse sentiunt] Non male fortasse ad id exemplum:
Sensit medius delapsus in hostes, ap. Virgil. Aen. II, 377. Et si aliud
 dicere videtur Arnobius. Alii igitur: *a quo ipsam deitatem (ut ita
 dicam) fortiti esse se sentiunt etc.* Nolim tamen quidquam temere
 mutare. [Idem.] Vid. J. Lipf. Antiq. Lect. II. Cap. 7. [Ochs.]

*cujus voluntate et arbitrio, et interire et solvi, nec solvi
 possunt nec interire*] Loquendi ratio singularis prorsus et insolita
 pro *cujus arbitrio et interire solvique possunt, et ab interitu ac solu-
 tione conservari.* [O.]

erit vobis consequens] Sic edidi ex emendatione Meurfii.
 Alii *erit nobis consequens.* [O.]

ortus sui originem ducere] Talia ἰσοδύναμα, principium,
 ortus originum, ortus origo, exordium nativitatis etc., saepissime
 jungi a veteribus, pluribus exemplis demonstrat Wopkenfius ad
 Justin. Hist. Lib. II. Cap. I. in Miscellan. Obf. Crit. Novis Fascic.
 II. pag. 19. [O.]

meruerint] Vide supra ad Cap. III. *idem* pro *idem* reposuit
 Meurfius. [O.]

labiles] *Labilis* i. q. *caducus*, vocabulum familiare Arnobio.
 Vid. Ol. Borrich. Cogitat. p. 152. [O.]

Cap. XXIX. — *humani in generis audientia collocari*] Ita emendavit Fulv. Ursinus et Gelenius. Vulgo *collocare*, quod
 defendere conatur Heraldus in Curis II. Sed vellem locutionis *col-
 locare orationem in audientia* exempla nobis dedissent. Contra
 recte dicuntur homines *collocari in audientia*, hoc est in confesso
 audientium, auditorio, ut bene explicat C. Barthius Adversar. Lib.
 XXIII. Cap. III. pag. 1121 seq. Conf. Meurf. Crit. Arnob. Lib. I.
 Cap. X. pag. 21. Ita incertus auctor vitae Lucani praemissae edi-
 tioni Grotii: *Declamavit et graece et latine cum magna admiratione
 audientiae.* [O.]

caput rerum et columen] Sic scriptum apud Arnobium ali-
 quoties: pro quo nonnulli *culmen* rescribere voluerunt, sane inuti-
 liter. Nam *columen* hoc sensu notum etiam antiquis scriptoribus.

Servius ad Aen. VIII. *Sicut columnae mortuis nobilibus superponuntur ad ostendendum eorum columen.* et Zeno Veronenſis Sufannam appellat *columen matronatus* sermone de pudicitia. Glossae: *columen* — περιστύλιον. [Herald.] Vide supra ad Cap. VIII. [O.]

infausti] id est abominandi, detestandi tanquam monstrum aliquod et portentum. *Infaustus, infelix*, de rebus mali omnis usitatum apud Romanos. [O.]

atheï] Ita dicebantur Christiani a gentilibus, quod inveteratos Deorum cultus abolerent, ipsosque adeo Deos destruerent. Hinc solennis illa exclamatio in amphitheatris *ἀγα τούς ἀθεούς*, quam etiam pronuntiare jubebantur, qui Christum et pietatem Christianam abuegabant. [Herald.]

magis rectius] Vide infra ad Lib. VII. Cap. XVIII. annotationem Heraldii. [O.]

quod ab eo vel missi vel lapsi] Rationales animas fuisse in coelestibus et propter quaedam antiqua peccata in corpora esse delapsas ad poenas luendas, delirarunt Pythagoras, Plato et Origenes. [Elmenh.] Huc pertinet locus Virgilii Aen. VI, 724 — 734. [O.]

caecitate hujus in corporis] Virgilius l. l. de animis hominum e coelo lapsis:

Igneus est illis vigor et coelestis origo

Seminibus, quantum non noxia corpora tardant

Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.

Hinc metuunt cupiuntque: dolent gaudentque: neque auras

Dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.

ubi Heyne V. S. haec annotat: „Corpus vinculis animi tenebrisque assimilatur, quibus ille offuscatur, et a libera rerum contemplatione retrahitur.“ [O.]

possessionem retinere] Codex MS. *possessionem in re*: unde Stevechius legendam censet *possessionem cum re*, putans alludi his verbis ad formulas Juris Consultorum distinguendum *possessionem cum re* et *sine re*: *cum re*, cum is, qui accipit, cum effectu bona retinet, *sine re*, cum alius jure civili haereditatem evincere potest. [O.]

solis igneis constituit ad rerum elementa futuros] J. Meursius pag. 21. legendum conjicit *constituit rerum incrementa futuros*, a soveo. Sed nihil mutandum. *Esse ad rem*, id est, rei mederi, prodesse. Vide Gesner, in Theſ. Sic Cato de Re Rust. XII. *Est ad alium crudam, ad capitis dolorem etc.* [O.]

Solem Deum esse cum credatis] Ita ut *θεός* sine ulla adjectione Sol dicatur Graecis non raro: et *ἀρχόμενος καὶ δύόμενος θεός*. Sol Oriens et Occidens. Themistius Euphrades Orat. XI. *Οἱ σφόδρα ἐπιθυμοῦντες τοῖς ὀμμασιν ἀτενίσαι εἰς τὸν θεόν, πρῶτον*

μὲν ἐν τοῖς ὕδασι μελετῶσι καὶ διαπειρῶνται τῶν ἐφθαλμῶν πρὸς τὸ
Φάσμα αὐτοῦ καρτερεῖν καὶ ἀπερείδεσθαι. [Herald.] Conf. Gisb.
Cuperi Harpocrat. pag. 113. ed. Ultraject. in 4to. [O.]

Cap. XXX. — *in cuja possessione versemini? cuja in
re sitis*] *Cujus*, *a*, *um* vocabulum antiquioris latinitatis. Teren-
tius Andr. Act. V. Scen. IV. *Cedo cujum puerum hic apposuisi*.
Virgil. Eclog. III. vs. 1 :

Dic mihi, Damoeta, cujum pecus? an Meliboei?

Foeminino nil frequentius apud Plautum, Gellium aliosque. Vid.
qui exemplorum nubem congessit Ol. Borrich. Cogitt. de Ling.
Lat. p. 78. [O.]

quem vitali reciprocatis a spiritu] Ita noster infra Lib. II.
Cap. XVI. *auras accipiunt naribus et per anhelitum reciprocatas red-
dunt*, et Libro VII. Cap. XXVIII. *Quidquid enim spirat et recipro-
cos halitus auris commeabilibus ducit, id necesse est esse mortale*.
Meursius legendum censet *aspiritu* una voce, id est *aspiratione*, sed
praepositiones *a*, *in*, *de*, *ex* Arnobius περιττῶς usurpat saepif-
sime. [O.]

cujus abutimini fontibus] *Abuti* hoc loco in bonam par-
tem, *valde*, *maxime uti*, ut saepe apud optimos scriptores. Vid.
Gronov. et Corte ad Cic. ad Famil. IX. Epist. VI. Heumann. in
Cic. pro Milone Cap. II. Davis. ad Cic. de Nat. Deor. II. Cap. LX.
Jaeger. ad Panegy. Nazarii Cap. XXX. Büemann. ad Lactant.
Inst. I. Cap. VI. pag. 43. Ruhnken. ad Rutil. Lup. pag. 99. [O.]

rationum proprietate distinxerit] Lucretius *rationem* acci-
pit saepe pro modo ac natura quadam peculiari. Sic Arnobius locis
compluribus. Mox: *Aesculapius, Hercules aut Diana rationem
imbrium tempestatumque sinxerunt*. [Herald.] Annon legendum
fixerunt? [O.]

Cap. XXXI. — *O ipse invisus et nullis unquam com-
prehense naturis*] Ita Cod. MS. et ed. Sabaei. Ceteri *invis*: sed
sunt hujus generis ἐναλλαγαὶ apud hos scriptores plurimae. *nullis
comprehense naturis*, i. e. incomprehensibilis, quam vocem signifi-
care malint, quam pronuntiare. Tertullianus: *Invisibilis est, etsi
videatur; incomprehensibilis, etsi per gratiam repraesentetur*. Cum
hac precatione conferenda illa S. Augustini Confess. Lib. I. C. 3. et
4. *Invisus* pro non visus, ut saepe. Vide Büemann. ad Lactant.
Inst. VII. Cap. XVI. pag. 947 sq. *Natura* autem h. l. pro creatura,
ut ap. Prudentium *περὶ τρεφάνων* Hymno X.:

Fluctus liquentis uequoris pressit pede,

Natura fluxa et tenuis in solidum coit,

quem locum citavit Meursius. [O.]

genu nixo procumbere] Vulgatus mos veterum Christianorum, in orationibus in terram poplite nixo procumbere. Origenes in Numeri Cap. 4. Homil. V. fol. 190. *genua flectimus orantes.* [Elmenh.]

locus rerum ac spatium] Ita nominarunt Deum veteres Peripatetici, τόπον πάντων, quos refellit Sext. Empiricus adversus Mathem. Lib. X. ubi Fabricius pag. 639. haec annotat: „Deum Hebraei non dubitant, quia a nullo continetur, ipse vero immensa virtute sua continet omnia, appellare οἶκος, sive locum, ut saepe fit in libello rituum Paschaliū, quem edidit Rittangelius. Philo Judaeus Libro de profugis pag. 360. explicans locum Exod. XXI, 13. τόπον καλεῖ τὸν οὐ χωρὰν ἐκτεπληρωμένην ὑπὸ σώματος, ἀλλὰ δι' ὑπονοειῶν αὐτὸν τὸν Θεόν, ἐπειδὴ περιέχων οὐ περιέχεται, καὶ ἔτι καταφυγὴ τῶν ὄλων ἐστὶ. Sic et Christiani scriptores. Theophilus II. ad Autolyc. p. 81. Θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτὸς ἐστὶ τόπος τῶν ὄλων. In Confessione Graecorum, quam edidit Normannus, pag. 36. Deus dicitur τόπος αὐτὸς ἑαυτοῦ. Proprie tamen locum dici posse Deum, recte negat B. Augustinus Libro de diversis quaestionibus LXXXIII. quaestione 20. *In Deo sunt potius omnia, quam ipse alicubi; nec tamen ita in illo, ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est, quod longitudine, et latitudine, et altitudine corporis occupatur: nec Deus tale aliquid est. Et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est.*“ Haec Fabric. quibus adde Augustin. Confess. I. C. 3. [O.]

potis est] Legebatur *potest*. At in MS. Reg. scriptum *potis est*, quam lectionem expressimus. Sic alibi saepissime pro *pote est* reposuimus *potis est* ex eodem MS. Ita loquebantur veteres, apud quos *potissum* pro *possum*. Lucretius:

Nec potis est cerni, quia cassum lumine fertur. [Herald.] Conf. Lips. Var. Lect. Lib. I. Cap. 14. [Ochs.]

partim ullam negare vim esse divinam] Diagoras scil. et Theodorus Cyrenaicus, qui ideo κατ' ἐξοχὴν athei dicebantur. Vid. Cic. de Nat. Deor. I, 1. et 23. et Lactant. I. C. 2. [O.]

partim an sit — quaerere] Protagoras Abderites. vid. Cic. l. l. [O.]

casibus fortuitis et concursibus temerariis] Cujus sententiae auctor erat Democritus, confirmator Epicurus. Lactantius Lib. I. C. 2. Cf. Juvenal. Sat. XIII, 85. Plin. Hist. Nat. II, 7. [O.]

diversitatis impetu fabricari] h. e. impetuoso atomorum concursu, quas diversissimas esse statuerunt Epicurei, alias laeves, alias asperas, rotundas alias, partim autem angulatas, curvatas quasdam et quasi aduncas. Vid. Cic. de Nat. Deor. I, 24. *diversitatis est itaque i. q. diversurum atomorum, neque opus habemus con-*

rectione J. Walkeri ad Cic. de Nat. Deor. I, 53. pag. 549. ed. Davisii legentis *universitatis impetu vel ambitu*. Contra in sequentibus probo ejusdem Walkeri conjecturam *opinione pro obliatione*. [O.]

Cap. XXXII. — *averruncetur amentia*] Ita Lucilius ap. Non. v. *averruncare*: *Dii monuerint meliora atque amentiam averruncassint tuam*. [Elmenh.] quem locum fortassis ante oculos habuit noster. [O.]

Ita est enim periculofum etc.] Sic editio Rom. Cod. Reg. *Tam est enim*. Copulat quandoque has particulas Lucretius *ita quam pro tam quam*. [Herald.]

Cap. XXXIII. — *diem nativitatís intraverit*] De loquendi formulis *intrare, transcendere, supergredi annum, diem etc.* vid. Oudend. ad Apulej. Met. Lib. X. pag. 679. [O.]

ipsi] Cod. MS. *ipsis*, quod praefero. [O.]

potis essent] Editio prima *potuissent*, quod defendit Herald, et Salmasius ad Tertullianum de Pallio pag. 67. enallage apud scriptores Ecclesiasticos, imprimis Tertullianum et Cyprianum, frequentissima. Sed *potis essent* e Cod. MS. fluxit. Meurfus pag. 22. conj. *potissent* a *potissum*, verbo antiquo et Lucretiano. [O.]

si in linguarum nostrarum facilitatem solvi: immo si arbores, glebae, saxa, sensu animata vitali vocis sonitum quirent et verborum articulos integrare, ita non duce natura etc.] Wakefield. in Silv. Crit. Tom. IV. pag. 244. locum sic reflexit: *si in linguarum nostrarum facultatem — immo si arbores, glebae, saxa, sensu animata vitali, vocis sonum quirent et verborum articulos integrare, ista non duce natura etc.* At nolim quidquam mutare: *facilitatem* multo aptius est verbo *solvi*, solvuntur enim difficulta in facilitatem, in facultatem non item. Nec etiam *ita* mutandum in *ista*. Sed *ita* est οὕτως, *sc*, ea conditione, scil. *hiscere si potis essent etc.* [O.]

Cap. XXXIV. — *inquit*] Al. *inquitis* male. vid. supra ad Cap. III. [O.]

et capitolia constituerimus immania] Tertullian. Apologet. C. 25. *Nondum tamen templis aut simulacris res divina apud Romanos constabat: frangi religio et pauperes ritus, et nulla capitolia certantia caelo*. Dicit autem *immania* exemplo Virgil. Aen. VI, 19:

— — — — *posuereque immania templa*. [Herald.]

inducta confusione] Fulv. Ursin. *indocta*, non male. [O.]

nunc nuper in utero matris suae formatus] *Nunc nuper*, *ἄρτι καὶ πρόην*, quae Graecis est proverbialis formula de re haud ita pridem gesta, ut *heri et nudius tertius* ap. Latinos. Vid. Erasmi. Proverb. Gataker. ad M. Antonin. Lib. X. §. 7. J. Ch. Wolf. in

Libanii Epist. 270. Juret. ad Symmach. Lib. I. Epist. 3. pag. 6. ed. Lectii. *Nuper formatum recentem Jovem* dicit Arnobius respectu Dei veri, summi, aeterni et nunquam geniti. [Herald. et O.]

irruit se] Ita legendum ex emendatione Fulv. Ursini. Phrasis optimis scriptoribus usitata. Terent. Adelph. Act. IV. Scen. II. vs. 11. *vide ne ille huc prorsus irruat se*. Ita *erumpere se ad bellum* ap. Cic. Epist. VIII, 14. Alii *irruisse* turpi soloecismo. [Stewech. Cf. Corte ad Cic. l. l.]

Cap. XXXV. — *si una religio est nobis vobisque communis, cessat ira coelestium*] Menrsius pag. 23. legendum censet: *si una religio est nobis vobisque, communis esset ira coelestium*. [O.]

Cap. XXXVI. — *sed, quod hominem natum, et, quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interentium*] Lactant. Lib. IV. C. 16. *Dicat enim fortasse aliquis: Cur, si Deus fuit, et mori voluit, non saltem honesto aliquo mortis genere affectus est? Cur potissimum cruce? Cur insanii genere supplicii? Quod etiam homine libero, quamvis nocente, videatur indignum*. [Herald.]

et quotidianis supplicationibus adoratis] i. e. oratis et invocatis, venerabilibus obsequiis adiutis. Est enim *adorare* orare ad, *precari* ad; quemadmodum *adire* ad Deos dictum. Tertullian. de Oratione: *Docuerat et Joannes discipulos suos adorare*. Et passim apud istum scriptorem. Ita *precari ad*. Livius Libro XXXVIII. *Deos demum ipsos convulsos ex sedibus suis ablatos esse. Quos adorent, ad quos precentur, et supplicent, Ambraciensibus non superesse*. Verba ista *ablatos esse* sapiunt glossema: quo vitii genere contaminata locis prope innumeris Livii exemplaria observavimus. [Idem.] *Adorare* Priorius explicat suam manum osculari. Male: nam fuit haec adoratio gentilium, non Christianorum. Vid. Salmast. ad Script. Hist. Aug. Vol. II. pag. 635 sq. [O.]

sed in vini melior et laudabilior potu] Haec lectio est e MS. Codice. Edit. Rom. habebat *sed vino meliori et laudabiliori potu*, vitiosissime. [Herald.] Stewech. leg. censet: *vino meliori et laudabiliori pota*, i. e. ebria. Sed si ita legamus, cuius vis ironiae perit. Irridet scil. Arnobius *Bonani Deani*, quam dicit meliorem multo et omnium optimam in vino bibendo. Itaque non deferenda Codicis lectio. [O.]

Indigetes] *Indigetes* (ait Servius ad Virgil. Georg. I. vs. 498.) *sunt Dii ex hominibus facti, quasi in Diis agentes*, quam explicationem Macrobius (in Somn. Scip. Lib. I. Cap. 9.) Hesiodi auctoritate confirmat: *Hesiodus divinae, inquit, sobolis asserit priscos reges cum diis adnumerat; hisque exemplo veteris potestatis etiam in caelo regendi res humanas adsignat officium. Et ne cui fastidiosum*

fit, si versus ipsos, ut poeta Graecus protulit, inferamus; referemus eos, ut ex verbis ejus in latina verba conversa sunt:

Indigetes divi fato summi Jovis hi sunt

Quondam homines, molo cum superis humana tuentes,

Largi ac munifici, jus regum nunc quoque nacti.

[Nourr. p. 453.]

Indigetes illi, qui flumen repunt etc.] Inscriptum heroo: ΠΑΤΡΟΣ ΘΕΟΥ ΧΘΟΝΙΟΥ ΟΣ ΠΟΤΑΜΟΥ ΡΕΥΜΑ ΔΙΕΠΕΙ. [Herald.] Alludit Arnobius ad fabulam de Aenea optime expositam a Servio ad Virgil. Aen. XII. vs. 794. De Aenea fabula talis est: Cum Turno occiso et accepta Lavinia, condita civitate, in Nunicum fluvium, ut alii volunt, sacrificans, ut alii, Mezentium, ut alii, Messapum fugiens, cecidisset, nec ejus esset cadaver inventum, Aescanius, filius ejus, cum ceteris Trojanis credens et jactitans inter numina receptum, sive patrem volens consecrare, templum constituit, quod dei Indigetis appellari jussit. Jovem Indigetem vocatum Livias narrat Hist. I, 2. Conf. Ovid. Met. XIV, 581 sqq. Tibull. Eleg. II, 5, 45. et Heyn. V. S. Excurs. III. ad Aeneid. XII. Ceterum repens significantius dictum propter alveum Numici ulvofum et limofum. vid. Gierig. ad l. l. Ovidii in editione secunda pag. 347. [O.]

qui flumen repunt] Aeneam intelligit, de quo Tibullus Lib. II. Eleg. V.:

Impiger Aeneae, volitantis frater amoris,

Troica qui profugis sacra vehis ratibus,

Jam tibi Laurentes adsignat Jupiter agros,

Jam vocat errantes hospita terra Lares.

Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici

Unda deum coelo miserit Indigetem. [Nourr. p. 453.]

Majae — — — candidae] Hoc mutuatus est a Virgilio Aen. VIII, 138:

Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja

Cyllenae gelido conceptum vertice fudit.

Conf. Macrob. I. Sat. C. 12. Apollodor. Bibl. Lib. III. [Elmenh.]

Arquitenentes Diana et Apollo circumlati per fugas matris] Meursius pag. 24. et in Hypocritico Minutiano pag. 258. corrigere vult *circulati* a *circulare*, quod Glossae exponunt *circumire erroneum modo*, unde *circulator*, ἀγύρτης. Sed hoc verbo uti si voluisset Arnobius, scripisset sine dubio *circulantes*, non *circulati*, et omnino hae sunt merae argutiae. [O.]

Dioneia Venus proles] Haec est lectio principis editionis. In MS. Reg. Loncia nullo sensu. Ex *Dione* et *Jove Venus*,

Hygin. [Herald.] Scriverius ap. Meurf. in append. conj. *Pontia Venus proles.* [O.]

virī materfamilias Troici] Loquitur de concubitu Veneris cum Anchise, unde Aeneas postea procreatus est. Vid. Serv. ad I. Aeneid. Hyginum Fab. 94. [Elmenh.]

intestini decoris publicatrix] De v. *intestinus* vid. supra ad Cap. XX. annotationem Heraldī. *decus* de pulcritudine, venustate, foeminarum imprimis. Seneca Med. vs. 75:

Vincit virgineus decor

Longe Cecropias nurus.

publicare proprium de meretricibus copiam sui publice facientibus. *decorem publicare* est itaque: *seine Reitze öffentlich feil bieten.* Alii *dedecoris.* [O.]

Thebanus aut Tyrius Hercules] *Thebanus, quem Juppiter ex Alcmena genuit. Tyrius filius Jovis et Asteriae, Latonae sororis, qui Tyri maxime colitur, cujus Karthaginem filiam ferunt.* ut scribit Cicero in loco classico de Nat. Deor. III, 16., ubi sex Hercules distinguit. Cf. Herodot. II, 44. de duobus loquentem, altero Deo Olympio, altero heroe. [O.]

Tyrius Hercules] Arrianus de Exped. Alex. Lib. II. C. XVI. Ἔστι γὰρ ἐν Τύρῳ ἱερόν Ἡρακλέους, παλαιότατον ὧν μνήμη ἀνθρώπων διασώζεται, οὐ τοῦ Ἀργείου Ἡρακλέους, τοῦ τῆς Ἀλκμήνης, πολλαῖς γὰρ γενεαῖς πρότερον τιμᾶται ἐν Τύρῳ Ἡρακλῆς, ἢ Κάδμου ἐκ Φοινίκης ὀρμηθέντα Θήβας κατασχεῖν, καὶ τὴν παῖδα Κάδμου τὴν Σεμέλην γενέσθαι· ἐξ ἧς καὶ ὁ τοῦ Διὸς Διόνυσος γίνεται etc. Mela Lib. III. Cap. VI. in *Gaditana insula templum Aegyptii Herculis, conditoribus, religione, vetustate, opibus illustre, Tyrii condidere. Cur sanctum sit, ossa ejus ibi sita efficiunt.* male hic confundens Herculem Tyrium cum Aegyptio. Conf. Pausanias Lib. V. C. XXV. Plura vide ap. Nourrium p. 431 seq. [O.]

Tyndaridae Castores] *Castores* saepissime pro Tyndaridibus fratribus, Castore et Polluce. Vide Turneb. Adversar. Lib. XV. C. XXI. et quos citat Gesnerus in Thesaurō. [O.]

Titanes et Bocchores Mauri] Cod. MS. *Tifanes et Bucures Mauri.* „Quot verba, tot mendae. Lege *Titanes et Bocchores.* Titanes in Africa pro diis culti, ut et ipsorum mater Titaea. Vide Diodor. Lib. III. Mauritani autem etiam regulos suos pro diis colebant. Tertullian. (Apologet. C. 24.) *Unicuique provinciae et civitati suus Deus est — — — ut Africae Coelestis, ut Mauritaniae Reguli sui.* Jubam pro Deo a Mauritanis adoratum tradit Athenagoras. Ante Jubam in Mauritania regnabant Bogudes et Bocchores, Βόγοι καὶ Βόχοι. Sic Bocchor et Βόχος idem. Βόχορις etiam nomen Aegyptiorum regis.“ [Salmas. Exercit.

Plinian. in Solinum p. 199.] Gelenius conj. ignes et fulgores marini, quod secuti reliqui editores, excepto Heraldio et Lugdun. atque retinuit etiam novissimus editor Oberthür. Spreta emendatione Salmastii unice vera. Grotius apud Meursium pag. 25. legendum suspicatur *Tifianira et Bucero nati*, explicans nati Nemeli et Jove Bucero, ita dicto, quia in taurum aliquando mutatus est. Quod magis etiam abhorret a vero. [O.]

et ovorum progenies Dii Syri] „Ita emendavimus e veteri libro. Quod enim editum est *Dioscuri*, correctorum manus est profus ab auctoris mente aliena. Tribus lineis ante nominavit *Tyndaridas Castores*: cur heic repeteret Dioscurus, qui iidem sunt? Per Deos Syros intelligit Deam Syriam, quam ex ovo genitam crediderunt. Incertus in Germanici Aratea Phaenomena (vs. 240.): *Nigidius hos* (in Zodiaco scil.) *pisces dicit in flumine Euphrate fuisse, et ibi ovum invenisse mirae magnitudinis, quod volentes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse, et post aliquot dies exclusisse Deam Syriam, quae dicitur Venus.* Lucius Ampelius in libro ad Macrinum: *dicitur et in Euphrate fluvio ovum piscis columba insedisse dies plurimos, et exclusisse deam benignam et misericordem hominibus ad bonam vitam.* Inde nec columbas in cibis attingebant Syri, quia columba ovum piscis fovisset, e quo nata Dea Syria, quam Venerem dicebant. Ex his constat, Deos Syros, quorum mentio frequens in veteribus inscriptionibus, de dea Syria, hoc est, Venere et ejus filio Cupidine esse intelligendos, fortasse etiam de Adonide, qui Veneri *πάρεδρος* et pariter a Syris cultus. *Ovorum progeniem* deos Syrios dicit Arnobius, quasi non sola Venus ex ovo edita, sed etiam filius ejus ita natus sit. Venerem certe cum filio in Syriam ad Euphratem metu Typhonis venisse, et figuram piscium forma mutasse scribit Hyginus Fab. 117. *Itaque, inquit, postea Syros, qui in his locis sunt proximi, destitisse pisces esitare, quod vereantur eos capere: ne simili causa aut deorum praesidia impugnare videantur, aut eos ipsos captare. Eratosthenes autem ex eo pisce natos hos dicit.* id est, hos Deos, Venerem et Cupidinem. Sic enim libri eo loco legunt, pro quo ediderunt: *ex eo pisce natos homines*, absurdissime. Si ex pisce nati Venus et Cupido apud Syros, ovorum plane sunt progenies, quia pisces ex ovis nascuntur. Hi igitur *Syri Dii.*“ [Salmast. l. l.] Add. Hug. Grot. Animadv. ad Libr. I. §. 16. de Verit. Relig. Christ. [O.] Pisce Venerem latuisse canit etiam una Pieridum ap. Ovid. Met. V, 331. [Ochsner.]

Apis Peloponnesi proditus] Apis Phoronei filius ex Laodice, de quo Apollodor. Bibl. Lib. I. C. 1. *Ἄπις μὲν οὖν εἰς τυραννίδα τὴν ἑαυτοῦ μεταστήσας δύναμιν καὶ βίαιος ἦν τύραννος, ἀνομάσας*

ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν Πελοπόννησον Ἀπίαν, ὑπὸ Θελξίου καὶ Τελχίνου ἐπιβουλεύσει, ἀπαις ἀπέθανε, καὶ νομισθεὶς θεὸς ἐκλήθη Σάρατις. ubi Heyn. V. S. in Obfl. p. 97. ed. nov. recte observat, confutum hunc Apin a Graecis fuisse cum Aegypto, quem Herodotus III, 27. Eparhum, alii modo Ofiridem, modo Serapidem sunt interpretati. Navibus transvectam in Aegyptum ibique mortuum et nomine Serapidis cultum ab Aegyptiis, scribit Augustin. de Civ. Dei Lib. XVIII. C. 5. et Eusebius Chron. II. fol. 64. quam tamen fabulam tanquam mendacis Graeciae commentum refutat Scaliger in Obfl. pag. 22. — Alii et Oberthür. *Syriapis*, pessime. *Peloponnesi perditus* h. e. in *Peloponneso natus*. Istum scil. genitivum loci in nominibus non tantum ubium, sed et regionum, provinciarum, insularum locum habere, multis exemplis ostendit Sanctius in Minerv. Lib. IV. C. 4. p. 655. ed. Perizon. Ita Cornel. Nep. in Militiad. Cap. II. *se autem domum Chersonesi habere*. et Cap. VIII. *Nam Chersonesi omnes illos, quos habitarat annos, perpetuam obtinuerat dominationem*. [Orell. et Ochsner.]

Isis furva moerens perditum filium et membratim conjugem lancinatum] Vide Diodor. Sic. Bibl. Lib. I. C. 21. et Plutarch. in Libro de Iside et Osiride. Ceterum *filius* et *conjugis* *Isidis* est idem Osiris, cujus a Typhone interempti et in 14 partes lancinati membra uadique conquilita composuit Isis eo ipso loco, quo quodque invenerat. cf. Lactant. Lib. I, 21. et Ovid. Met. IX, 690 sqq. ibique Gierig. *membratim, κατὰ μέλη*. Vid. Keuchen. ad Frontin. p. 141. [O.]

transgredimur Opis soboles regias] Non contemnenda conjectura Oudendorpii ad Apulej. Lib. V. p. 336. *legentis egregias*, scil. ironice. Ita *egregius* saepe per ironiam pro pessimo. Sic Apulej. Lib. II. *Uxor egregia capit audaciam et mente sacrilega* etc. idem Lib. IX. *Uxor egregia diras devotiones in eum imprecata*. Ita nostrum: *fein, sauber, tugendsam*. [O.]

Hic ergo] Ita ed. Lugd. Cet. Ili. Ed. 1. Sabaei *Hine*: [O.]

vulneratis accipiunt auribus] Quaecunque ingrata et injucunda auribus accidunt, eas dicuntur offendere, et proprio verbo *vulnerare*. Virgil. VIII. Aeu. vs. 582:

Gravior ne nuntius aures — Vulneret.

Lactant. Lib. VII. C. 1. *Vulnerant aures eorum praecepta continentiae*. [Herald.] Cf. Reiff. in Artemidor. Oneirocrit. I, 24. pag. 241. [O.]

cujus id, quod sibi concessum est] *Cujus* pro *de qua*. Genitivus partitivus, Francogallorum *dont*. [O.]

Nonne istud livoris atque avaritiae genus est?] Id est *πλεονεξίας*. Non potuit vocem graecam latina una et propria exprimere: idcirco pluribus dictionibus usus est. [*Herald.*]

non obtrectatio quaedam fordens] Proprie. Gloss. *Obtrectatio*, *ζηλοτυπία*, *λοιδορία*, *διαβολή*, *κακωδέλεια*. M. Tullius Tusc. IV. *Est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiat, ipse careat. Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiat eo, quod ille ipse concupiverit.* [*Idem.*]

aliorum res premi, et in contemta humilitate calcari] Virgil. XI. Aen.:

Ne cessa turbare metu, atque extollere vires

Gentis bis victae, contra premere arma Latini.

His autem verbis in contemta humilitate calcari exprimit verbum Graecum *ταπεινῶσαι*. Nam *ταπεινός* quasi *ταπεινός*. Sic *contemtim conterere* dicit Plautus in Poenulo:

Sed tamen quomocunque, quanquam simus pauperculi,

Est domi quod edimus, ne nos tam contemtim conteras. [*Idem.*]

Cap. XXXVII. — non unum et alium? non innumeros alios?] Fulv. Urfin. leg. num unum aut alium, et delet alios. Non male. [*O.*]

eorum scripta percurrite etc.] Respicit Arnobius ad scripta Ephemeri, et eorum, quos infra nominat Lib. IV. C. 29. [*O.*]

quae fecerint, egerint, pertulerint, actitarint] Canuegieter. in Curis secundis ad Avian. Fab. II. v. 6. in Miscellan. Obsf. Crit. Vol. VII. pag. 200. legend. cenfet: *quae fecerint, egerint, ac pertulerint, deleto actitarint*. Sed talis orationis abundantia familiaris Arnobio. [*O.*]

Cap. XXXVIII. — Sed concedamus interdum, manum vestris opinationibus dantes] *Interdum pro interim, interea*. Ita Sil. Pun. IV. vs. 491. de Hannibale:

Interdum rapta vicinis saltibus alno

Flumineam texit, qua transvehat agmina, classem.

cf. VI. 30. ibique Drakenborch. Oudendorp. in Apulej. Metam. Lib. III. pag. 174. et J. Fr. Gronov. Obsf. ad Scriptores Ecclesiasticos Cap. XXII. p. 246. Quod autem ait *manum dare*, est pro *manus dare*, quod est usitatus. Nata locutio ab iis, qui victos fatentur se, et victoribus manus vincendas praebent. Hinc per Metaphoram submittere se alicujus sententiae, victum se fateri oratione alterius. Ita Lucret. Lib. II. vs. 1042:

— — — — *si tibi vera videtur,*

Dede manus.

ubi vid. Lambin. Cicero Iael. C. 26. *Nec enim facillime agnoscitur* (adulator), quippe qui etiam adversando saepe asferentur, et litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiat. [Herald, et O.]

divorum retuliflis in coetum] MS. Reg. habet *in censum*, fortasse melius. Sic infra Lib. IV. C. 1. [Herald, et Stewech.]

ab deruptis ac devitiis] *Derupta loca* non aliud sunt quam praecipitia. Ita Lucretius VI, 538. *In greinio gerere, et rupeis deruptaque saxa.* [Meursius pag. 25.]

et nullius aliquando cognitione praesumptam materiam illius] Materia Dei h. e. ejus natura πνευματική. Videtur autem Arnobius respicere ad verba Divi Soteris Joh. IV. vs. 24. πνεῦμα ὁ Θεός. [O.]

fervor adsciscitur] Ita aut *arcessitur* legendum esse pro *adscitur*, quod editiones habent, docet Oudendorp. ad Apulej. Met. IV. pag. 312. [O.]

cur luna semper in motu indemnis creditur; animalibus causis lucem semper atque obscuritatem resumens] Ita plurimi editores, praeeunte Gelenio. Cod. MS. et editio princeps Romana habet: *semper in motu ne quis creditur* etc. quam lectionem vitiosissimam variis modis tentarunt interpretes. Stewech. leg. *in motu, id est, iniquis creditur* etc. Fulv. Urfin. *idemne orbis redditur* etc. Meursius *ideis novis creditur, id est formis, faciebus.* Editor Lugd. Bat. totum locum sic refingit: *Cur luna semper in mutuis damnis ac crementis, annualibus causis, (i. e. propter annum, ad annum conficiendum) lucem semper* etc. Quae emendatio aptum quidem sensum praebet, sed audacissima est et nimis remota a lectione Cod. MS. Si quid et mihi tentare licet, equidem pro *idem ne is* etc. legendum conjecerim *in ter denis vicibus redditur*, i. e. restituitur. Simillimus locus infra Lib. VI. C. 10. *Luna semper in motu est, et ter denas facies in restitutione accipit menstrua. Idem ne is* natum videtur ab infcio librario *in ter denis* ab alio dictatum male audiente. Ceterum ut totum hunc locum a verbis *Unde ignibus solis* etc. usque ad verba *obscuritatem resumens* putem Glossema, quod e margine, ubi sciolus aliquis librarius quaestiones physicas adscripserat, in textum irrepfit, facit imprimis indicativus *adscitur* — — — *redditur* alieno loco positus. Nam antecedentia: *quo patre mundus fit constitutus*, aequae ac sequentia: *Animalium origo quae fit*, procul dubio conjunctivum flagitant. Quae sequuntur, *animalibus causis*, mihi videntur sanissima. Verum sensum ex parte unus vidit Stewech. *Animales causae* sunt causae animatae, impulsus vis cujusdam vel naturae intelligentis, qualem soli, lunae ceterisque sideribus attribuerunt Stoici. Stobaeus Eclog. Lib. I. C. 26. Ζήνων τοῦ

ἤλιον Φησὶ καὶ τὴν σελήνην καὶ τῶν ἄλλων ἀστρῶν ἕκαστον εἶναι νοερόν καὶ φρόνιμον καὶ πύρινον, πύρρος τεχνιτικοῦ. Augulliu. de Civit. Dei IV, 11. Dicunt (Stoici) omnia sidera partes Jovis esse, et omnia vivere atque rationales animas habere, et ideo sine controversia Deos esse. et imprimis Jul. Firmicus Mathes. Lib. I. C. III. (p. 7. ed. Prukner.) *Habent enim stellae proprium sensum, divinamque prudentiam, nam puro divinitatis animatae conceptu, summo illi, ac rectori Deo, qui omnia perpetuae legis dispositione composuit, ad perennis procreationis custodiendum ordinem, insatigabilibus consensionibus obsequuntur.* Quam sententiam etiam primores Patrum secuti, ut Arnobius h. l. et Origenes, qui, teste Hieronymo Epist. ad Avitum 59., *solis et lunae et stellarum animas agnovit, neque eo tamen tempore, quo mundus factus est, esse coepisse, sed antequam lucens illud, et ardens corpus intrarent.* Hinc veteres Astrologi, v. c. Manilius, dixerunt:

Conscia fati Sidera, diversos hominum variantia casus.

V. J. Lips. de Physiolog. Stoic. Lib. II. Disfert. XIV. Oper. p. 957 sq. Vol. IV. ed. Vesal. Ceterum mirum cui videri possit, cur Arnobius h. l. Christum de rebus physicis et meteoris docentem induxerit. At fecit hoc more multorum Ecclesiae patrum, qui divinum Sotorem tanquam omnis sapientiae divinae aequae ac humanae magistrum repraesentantes talia, de quibus ne verbum quidem dixerat, illi assuixerunt, qualia Plato Socrati. [O.]

quis informavit] *Informare* i. q. simplex *formare*. Ita Lactantius de Opific. Dei Cap. VIII. *Eas igitur aures — — — noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare, ubi vide Büne-mann. pag. 1165.* [O.]

confirmaverit] Fulv. Ursinus conj. *conformaverit*, probante Meursio et Stewechio. Sed praestat *confirmare*. Nam *conformare corpus* recte quidem dicitur, non autem *constructionem corporis conformare*, sed *confirmare*, h. e. omni ex parte firmam, solidam reddere. Quid quod *conformaverit* cum praecedenti *informaverit* ingratiſsimam efficeret Tautologiam. Et omnino duo haec verba saepissime confunduntur in MSS. Vid. Graev. ad Cic. Epist. ad Fam. I, 8. [O.]

an cum ipsis fata sit visceribus] id est *cum ipso corpore*, ut saep. [O.]

Visurine nos simus — — — an memoriam nullam nostri sensus et recordationis habituri] Ita legendum cum editore Lugd. Bat. non *victuri*. Nam modo dixit Arnobius: *an (anima) immortalitatis perpetuitate donata sit*, quod plane idem esset, quod *victuri simus*. *Videre* autem dicitur ap. Latinos de omni sensu, ut significet *sentire, cognoscere*, ut cum dicatur: *vide quid sonet, vide*

quid oleat, quid sapiat, quam durum sit. Vid. S. Augustin. Confess. Lib. X. C. 35. et Corte ad Sallust. Catil. C. 40. pag. 247. Verte igitur, ob wir (nach dem Tode) noch empfinden, oder ob alles Bewusstseyn der Empfindung und Erinnerung aufhören werde. [O.] Verum quidem est, videndi verba ad omnes sensus referri posse, quatenus omnis sensatio animadversione continetur. Multi de hac re monuerunt; etiam Ernesti ad Callimach. Hymn. in Apoll. vs. 4. Sed quae exempla afferuntur, pleraque omnia ejusmodi sunt, ut adjunctum habeant certum genus sensuum, quo verbum illud refertur, nec videre simpliciter ponitur. Atqui videndum est, num talia reperiantur exempla, ubi videre non hanc aut illam sensuum partem, sed, ut hoc loco, simpliciter universam sentiendi vim complectatur. [Ochsner.]

elatus supercilio cervices] *Cervices tollere* superborum est: contra, qui de se modeste sentiunt, dicuntur *plani* et *planos* se facere. Cyprian. de Mortalitate: *cervicem slectat superbi*. Lactant. I. V. C. 23. *Idem nihil tumoris atque insolentiae gerens, non extollit se altius, nec erigit superbum caput, sed placidus et concors et comis et planus est, quia conditionem suam novit.* [Elmenh. et Herald.] Meursius corrigit *superciliose cervices*. Alii *cum supercilio cervices*, quod defendit Jan. Doufa ad Catulli Carm. LXVIII. vs. 4., ut sit sensus: *et supercilium elatum et cervices*. Et ita quidem Petronius Cap. XCI. §. 7. *Postquam se amari sensit, supercilium altius sustulit; et ipse noster iusta Lib. II. Cap. L. Philosophi, qui se esse solos sapientissimos autumant, et vi hujus nominis supercilium sustulerunt.* At *supercilium* quoque per Metaphoram in gen. de fastu, superbia, arrogantia. Juvenal. Sat. VI, 167:

Mulo Venusinam, quam te, Cornelia mater

Cracchorum, si cum magnis virtutibus affers

Grande supercilium, et numeras in dote triumphos.

Itaque nil mutandum. [O.]

Qui animantia monstravit informia nos esse] Id est imperfecta et deformia, ne decore suo gloriantur. Quare nihil mutandum existimo. [Herald.] Stew. conj. *infirma*. [O.]

nihil comprehensum habere, nihil scire, et quae nostros sita sunt ante oculos, non videre] Videtur h. l. Arnobius verba illa Christi ap. Matthaeum C. XIII. v. 15. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὤσι βάρεως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, μὴ ποτε ἴδωσι τοῖς ἑσθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὤσι ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰδῶμαι αὐτοῦς, quae divinus Soter de Judaeorum gente effatus est, perperam ad universum humanum genus transtulisse. [O.]

[*ſignis inertibus*] Similiter infra Lib. II. C. 59. *ſimulacris inertibus ſupplicare*. Stupida *ſimulachra* appellat Zeno Veronenſis Ser-
mone de Jona. [*Herald.*]

Cap. XXXIX. — *in incudibus Deos et ex malleis fabri-
catos*] Fulv. Urſin. delet *in*, ſed nil mutandum. *In et ex* ſaeppiſſime
abundant. Vide ſuprà ad C. V. verba *Chaldaeorum ex reconditis
diſciplinis*. Simillimus noſtro locus eſt ap. Minuc. Fel. Octav. C. 35.
*deus aureus vel argenteus de immundo vaſculo, ut ſaeppiſ factum
Aegyptio regi, conflatur, tunditur malleis, in incudibus figuratur.*
[*Herald. et Elmenh.*]

veternoſis in arboribus taenias] Arborea dicit, in quibus
ſpolia ſuſpenſa erant et Diis conſecrata. Nam in iſtis donariis et
anathemaſi *taeniae*, (i. e. falciae, i. v. vittae aut vittarum extre-
mitates, ut explicat Serv. ad Virgil. Aen. Lib. I. vs. 374.) et ali-
quid inibi depictum. Plutarch. in Timoleonte: ἐν γὰρ τῶν κρη-
μαμένων ἀναθημάτων ταινία τις ἀτορρέεισα, καὶ φερομένη στεφάνους
ἔχουσα, καὶ νίκας εὐπεποιημένης, περιέπεσε τῇ κεφαλῇ τοῦ Τιμο-
λέοντος. Eae autem arborea religioſa obſervatione a praetereuntibus
colebantur, et inviolatae durabant annos plurimos, quare *veternoſas*
appellat eas Arnobius. Talem arborem elegantiffime deſcribit
Lucan. Lib. I. vs. 156 ſeqq. De cultu autem et veneratione harum
arborum teſtimonia exiſtant cum alibi prope infinita, tum apud
Apulejum verbis ſignificantiffimis Florida prima. [*Herald. et Nourr.*]
„*Veternus eſt inertia, ut exponit Servius ad Virgil. Georg. I,
124. veternoſus iners. Fructum e ſacris arboribus decerpere erat
neſas, idcirco vix alias conſecrabant, quam veternoſas et nulli jam
uſui habiles, quod hic tangit Arnobius. Eadem ſere mens eſt Ter-
tulliani, Chriſtianorum hoſtes ſic alloquentis Apologet. Cap. XIV.
Volo et ritus veſtros recenſere, non dico quales ſitis in ſacrificando,
cum enectu et tabideſa et ſubioſa quaeque maculatis.*“ Ita locum
noſtrum optime explicat Franc. Odinnus in Adverſariis Criticis
inferſis Miſcellaneis Obſervatt. Criticis Novis Falciae. XII.
pag. 458. [*O.*]

*ſi quando conſpexeram lubricatum lapidem, et ex olivi
unguine ſordidatum*] Ita Fulv. Urſianus. Cod. MS. habet *lapi-
dam* — — — *ordinatum*, ex quo Theod. Canter. fecit *odoratum*,
Stewech. *exornatum*. Dempſter. Paralip. ad Roſin. Antiqu. Rom. II.
Cap. 20. p. 184. ed. Schrevel. conj. *irrigatum* Meurſius *divatum*,
i. e. divum factum. Sed praeflat *ſordidatum*. Verbum *ſordidare* ap.
ſcriptores Eccleſiaſticos, Lactantium, Cyprianum, Auguſtinum, non
rarum. Intelligit autem *unctum* lapidem, λιπαρὸν λίθον. Ita enim
Graecis dicitur, ut ex Clemente Alexandr. videre eſt Stromat. VII.
εἰ αὐτοὶ πᾶν ξύλον καὶ πάντα λίθον ὃ οὐ λεγόμενος λιπαρὸν προση-

νοῦντες, quem locum, ut multos alios Clementis, latine vertit Arnobius. Non abludit Theophrasti Character XVI. de Superstitione: καὶ τῶν λιπαρῶν λίθων τῶν ἐν ταῖς τριόδοις παριῶν ἐκ τῆς ληκύθου ἔλαιον καταχεῖν. ubi vid. Casaubon. *Unctum* vocat *lapidem* in Apologia Apulejus, et in Floridis: *lapis unguine delibutus*. [Prior. et O.]

trunco] Prudentius περὶ στεφάνων vocat *deasciatum stipitem*, et Apotheosi *cippum et ficulneum stipitem*. [Elmenh.]

nomini divino] Th. Canterus leg. *numini*, probante Stewechio et Meursio. Sed vide notata ad Cap. XX. [O.]

Cap. XL. — *Pythagoras Samius suspitione dominationis injusta vivus concrematus in fano est*] Varias fuerunt de Pythagorae morte opiniones, quas Laertius (VIII. §. 39.), Tzetzes (Chiliad. XI. pag. 443.), Suidas (ad v. Πυθαγόρας) alique retulerunt. Prima est, illum, in domo Milonis Crotoniatae cum esset, cujusdam ex illis, quos illuc admittere noluit, invidia, vel Crotoniatarum suspitione metuque tyrannidis, eadem domo incensa flammis, fuisse suffocatum. Alii vero tradunt, illum, inde ereptum, in agro fabis pleno jugulum persequentibus dedisse. Dicaearchus vero (ap. Laert. l. cit.) opinatus est, ipsum in Musarum delubro, quod Metaponti est, per quadraginta dies absconditum fame et inedia egisse animam. Alias adhuc Laertius de ejusdem Pythagorae interitu sententias Heraclidis et Hermippi enarrat. At brevius Plutarchus (de Stoic. repugnant. Tom. II. pag. 1051.): Τὰ μὲν τὰ τοιαῦτα συμπτώματα τῶν καλῶν καὶ γὰρ ἄνδρῶν, οἷον ἡ Σωκράτους καταδίκη, καὶ ὁ Πυθαγόρου ζῶντος ἐμπρησμός ὑπὸ τῶν Κυλωνείων. Sed utrum hic in domo aliqua, vel in fano concrematus fuerit, penitus tacet. Adi adhuc, si placet, Malchum, Jamblicum (de Vita Pyth. I. Cap. 35.), Tzetzem et alios in Pythagorae vitam, atque Menagii et aliorum in citatum Laertii locum adnotationes. Denique quod subjunxit Arnobius noster, Pythagoram vivum combustum *suspitione dominationis injusta*, hoc confirmari potest Tertulliani testimonio (Apologet. C. 46.), qui haud dubitanter adferebat, affectatam ab eo fuisse tyrannidem. [Nourr. p. 531 seq.] Add. Athenagor. Leg. p. Christi, p. 280. Rechenb. Ceterum pro *injusta* Fulv. Ursin. conj. *inusta*. Havercamp. ad Tertullian. Apologet. Cap. 46. pag. 391. *injustae* scil. *dominationis*. Sed nil mutandum: Arnobius enim in toto hoc capite de iis loquitur, qui innocentes adversariorum injuria perierunt. Pro *in fano* alii in *Samo*. Male. [O.]

Aquilus] Meursius leg. cens. *Acilius*, qui a Nerone fuit faeva morte e medio sublatus. At nihil mutandum. De Maudio Aquilio, Oppii legato, a Mithridate crudelissime interempto, agere

Arnobium, recte observavit doctissimus Casaubonus. Aquilio igitur capto miris modis illustravit Mithridates, asino impositum circumvexit, tandemque aurum liquefactum in os ejus infudit, ut refert Appianus in Mithridaticis C. 21. cf. Plin. Hist. Nat. Lib. XXXIII. C. 3. Ejusdem meminit Cicero de lege Manilia, [*Herald. et Nourr.*] Lindner. in Indic. ad Minuc. Felic. intelligit Aquilium duumvirum inspiciendis libris Sibyllinis creatum, qui visus non cum fide rem gerere, et a ministro parricidii delatus, a Tarquinio Superbo rege culeo infusus in mare projectus est. Sed male. Is enim est *Attilius*, non *Aquilius*. Vide Dionys. Halicarn. Ant. Rom. Lib. IV. p. 239 sq. ed. Sylburg. [*O.*]

Trebonius] Is est, quem a Dolabella fuisse crudelissime necatum scribunt Cicero Philippica XI, 1. et Appian. de Bellis civilibus Lib. III. C. 26. [*Herald. in Curis secundis.*]

jaevitate] Ita emendavit L. Carrio Emendatt. Lib. II. C. 3. p. 134. in Lampade Crit. Gruteri. Antea legebatur *jaevitatem*. [*O.*]

Cap. XLI. — o isti] Graecismus est ὁ οἱτοί, per contemptum scil. Vid. C. Barth. Advers. Lib. IX. C. 10. pag. 453. et XXVIII. C. 2. p. 1511. et Viger. de Idiotism. Graec. Cap. VII. Sect. 11. ubi nostrum locum allegat. Observat autem C. Barth. Adversar. Lib. LIII. Cap. 10. pag. 2496., Christianos scriptores nomen *paganorum* seu *gentilium* effari abhorruisse superstitione quadam, qua nec nominanda ea arbitrabantur veteres, quibus erant merito infensi, cum ipsa eorum appellatione viderentur quodammodo iis assentiri, aut factum velle. Conf. Herald. Adversar. Lib. I. C. 3. pag. 9. [*O.*]

Liberum patrem, membratim ab Titanis discerptum] Ita editor Leid. Alii *dissepatum*. Vide infra Lib. V. C. 19. Jul. Firmic. de Errorē profan. Religionum, qui de hac fabula multus est, Hygin. Fab. 167. Euseb. de praeparatione Evangelica Lib. II. C. 5. Clemens Alexandr. Protrept. [*Elmenh.*]

fanorum consecratione mactatis] Haec est verissima lectio e MS. Reg. Legebatur antea *fanorum consecrationi aptatis*. Veram lectionem primus vidit et restituit Lud. Carrio Lib. II. Emendationum Cap. 3. Pari locutione ait Arnobius *animas immortalitatis conditione mactatas*. Lib. II. C. 28. et Lib. VII. C. 14. *cum honorari ab homine Deus dicitur et muneris alicujus oblatione mactari*. [*Stewech. et Herald.*] Optime hoc verbum illustrat Andr. Schottus in Nodis Ciceronianis Lib. IV. C. 4. in Observatt. human. pag. 371. *Mactare*, i. q. magis augere, proprie est sacrorum verbum per εὐφημισμὸν usurpatum, quod scil. nefas esset prisca superstitione scaeva verba proferre, ne vitiarentur sacra: hinc *mactare* pro *occidere*. [*O.*]

Noune ipsum Herculem magnum etc.] *Herculem magnum* appellat proprio Epitheto. Virgil. VIII. Aen. (vs. 102.):

Forte die solemnem illo rex Arcas honorem

Amphitryoniadae magno, divisque ferebat. [Herald.]

thure invitatis incenso] Alii (ut Fulv. Ursin.) *indigitatis*, male. Sacrificiis Deos invitabant, eosque etiam in ipso opere vocabant, *Adeste* etc. Virgil. Georg. II, 529. *Te libans, Lenaeae, vocat.* Tura autem scriptum in exemplaribus, quomodo aevo illo scribebant. Serr. ad Lib. I. Georg. *Sane tus modo sine aspiratione dicimus.* Nam antiqui thus dicebant ἀπὸ τοῦ θύειν, quod displicuit. Tura enim a tundendo dicta esse voluerunt, a glebis tunsis, cum quibus dicitur fluens de arbore coalescere. [Herald.]

virum arsisse, post poenas, et concrematum in funestis busticetis] Verba *post poenas* irrepleverunt ex praecedenti clausula, itaque expungi debent, nisi quis malit: *per poenas.* [Adr. Behot. in Apophoretis.] Meursius totum locum credens luxatum ita disponit: *Noune ipsum Herculem magnum post poenas sacrificiis, hostiis et thure invitatis incenso, quem ipsi vos fertis virum arsisse et concrematum* etc. Mihi videntur haec verba profecta a sciolo quodam librario, qui iis Herculis ἀθλα voluit significare. Pro *funestis* MS. Reg. habet *funestibus*, ex quo alii fecerunt *funebribus*, male. Nam *funestus* h. l. sensu proprio et primario i. q. *funere inquinatus. funestia busticeta* igitur sunt τάρφοι γέμοντες ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀναθαρσίας, ut dicit divinus Soter Matth. XXIII, 27. vel, ut ipse Arnobius infra Lib. VII. C. 15. *Busticeta in opus structa foedissimum, atque in sedem fabricata foetorum. Busticeta, sepulchra in agro.* Gloss. Isidori. Meursius pag. 28. *funestibus* tuetur more illorum scriptorum formas secundae ac tertiae declinationis saepissime confundentium. Ita *diacones, subdiacones* apud Augustinum, *opipares* ap. Apulejum Miles. 1. et 2. Cyprianus in Epistolis *presbyteres* et *diacones*. Festus *patrines, matrines, heres* pro *herus, sueres*. Sic vicissim ea, quae tertia declinatione usitatus esseruntur, secunda alii. Tertullianus de Pallio *informus* et *elinguus*. Inermus Sallustius, alii, *Imbecillus* quoque. *Sterilus, hilarus, gracilus, proclivus* apud Lucretium. *Acrum* dixit Cu. Matius Odysf. XV., ut ex Caesellio Vindice notat Charitius, unde Glossae: *Acrum, δεινόν, δριμύ.* Haec Meursius. [O.]

abscissum et spoliatum viro] *Vir* saepissime pro *genitali*, nostrum *Mannheit*. Vide Meurs. et Barth. Adversar. Lib. IV. C. 11. pag. 158. [O.] Add. Scaliger et Douza ad Catull. LXIV, 6. [Ochsner.]

et Quirinum esse Martium dicitis] *Martium* esse glossema facile crediderim. Et sane, aut valde fallor, ita res est. Nam et si

plura vocabula copulare amat Arnobius, exemplum tamen videtur hic minus idoneum. Solita autem mortuis consecratis nomina immutari, ne quis eos putaret homines fuisse, quod observat Lactantius, notum hodie omnibus est. [*Herald.*] Nescio annon legendum sit *Quirinum Martem*. Quirinus enim proprie Martis Epitheton, Serv. ad Virgil. Aen. I, 292. *Mars, cum saevit, Gradivus dicitur; cum tranquillus est, Quirinus*. Et notum est Romanos hominibus inter divos relatis honoris causa nomen alicujus Dei vel Deae majorum gentium apposuisse, v. c. *Juno Cleopatra, Juno Faustina, Venus Agrippina, Jupiter Serapis*. vid. Lips. et Oberlin. ad Tacit. Ann. V, 2. p. 467 seq. et Musgrav. ad Soph. Philoct. vs. 920. p. 264. ed. Erfurd. Quidni igitur et *Mars Quirinus?* [*O.*]

Cap. XLII. — quae ab eo profecta in nobis sunt] Proba lectio. Ita Lib. II. Cap. 2. *Qui veram in orbe religionem induxit. Zeno Veronensis sermone de Susanna: Tunc in puero sancto Daniele spiritus sanctus ingressus*. Quare et Graeci ita loquebantur, usurpantes *ἐν* pro *ἐκ*. [*Herald.*] Ita non solum inferioris aevi, sed aureae quoque aetatis scriptores. Ovid. Fast. III, 664. *In sacri vertice montis abit*. Phaedr. Lib. V. Fab. 1. *Quinam ille cinaedus in conspectu meo audet venire*. Vid. Munker. ad Hygin. Fab. 92. et Davis. ad Comonodian. Instruct. XIII. [*O.*] Duplex observatio est, altera, Ablativum poni pro Accusativo, altera, Accusativum pro Ablativo, quem usum Lipsius passim affectavit in Operibus Criticis. Inprimis notavit B. Rhenaanus in Thesauro Locutionum Taciti, Jan. Gebhardus in Crepundiis, Oudendorp. ad Sueton. August. C. 16. et alii. Idem adversus Neveletum docuit Canegieter Dissertat. ad Avian. C. XIX. pag. 299 seqq. [*Ochsner.*]

et sine ullius rei dubitationis ambiguo] Vacat *rei*, quare legerim *et sine ullius redubitationis ambiguo*. Redubitatio, ut re-promissio et similia. [*Herald.*] Equidem cum Fulvio Ursino *rei* plane delendum censeo. E praecedenti *re certa* ortum glossema. Nam v. *redubitationis* nullum ap. veteres exemplum. [*O.*]

iratus et percitus] Fulv. Ursin. leg. *ira percitus*. Sed nil mutandum. Amat hoc Arnobius. Infra: *Nonne digna res esset, propter quam iratus et percitus*. et Lib. VII. *antequam sunt irati et perciti*. [*Elmenh.*]

interiorum potentiarum Deus] Locus difficilis, quem neminem interpretum attigisse valde miror. Equidem potentias intelligo eas, quae in sacris litteris dicuntur *δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, στρατιά τοῦ οὐρανοῦ*, exercitus coelestis, i. e. angeli. Jam notum est, Judaeos et primos Ecclesiae patres in multis judaizantes coelum in varias regiones sive circulos disposuisse, singulos a suis potentiis, id est naturis intelligentibus, diversissimis dignitate ac potestate, quas

aenas dicebant, inhabitatos. Medium et intimum locum assignarunt Deo ipsi, et Christo dextrae patris asidenti, qui et ipse κατ' ἔξοχην dicitur a Patribus Ecclesiae ἄγγελος, vel angelus Novi Testamenti. Vid. Suicer. in Thesuro Ecclesiast. v. ἄγγελος. Proximum locum dederunt Θεόνοις, ulteriorem archangelis, quos sequuntur Cherubim et Seraphim, extremum denique atque a Dei sede remotissimum chorum efficiunt angeli siderum praefides et hominum genii tutelares. (Vide de hac re imprimis Dionysium Areopagitam de Hierarchia coelesti vel excerpta ex eo in Cl. Schroeckhii Historia Ecclesiastica Vol. XVII. pag. 546 seqq.) Quae doctrina fluxisse videtur a Chaldaeis simili modo coelum in varios orbes sive circulos distribuentibus. Vid. Mich. Pselli Summarium Dogmatum Chaldaicorum ad Zoroastri Oracula Magica in Gallaei editione Sibyllin. Oracol. Dicit itaque Arnobius Christum, tanquam Deo proximum, interiorum potentiarum, von den innersten (obersten) Himmelsmäkten. At judicent doctiores. Nourius pag. 351. interiorum potentiarum deum exponit animi nostri omniumque facultatum ejus praefidem. Sed num hae voces absolute positae sine additione v. menti vel animi hoc significare possint, equidem maximopere dubito. Potius Deus occultarum virium scil. naturae. Herr aller geheimen, verbergenen Kräfte. Sed etiamnum puto, Arnobium reconditi aliquid e Gnosticorum doctrina spectasse his vocibus. [O.]

victa decreta] *Victa* i. e. τελειωθέντα, completa ac consummata. [O.]

suo generi sub lamine] Haec est Fulv. Ursini correctio. Cod. MS. suo generis sub limine, quod non temere rejiciendum videtur, ut sit sensus: decreta (divini) inchoata jam a generis humani primordiis. [O.]

Cap. XLIII — Occursurus forsitan rursus est cum aliis multis calumniosis illis et puerilibus vocibus] Stewechius mavult: Occursurus forsitan rursus est alius cum multis calumniosis illis etc. retracto pronomine ad praecedentia: Postulabit forsitan insanus et furiosior factus. Sed nihil mutandum. occursurus scil. adversarius meus: scil. gentiles, quos talibus singularibus, inquit, dicet, occursurus est etc., in toto suo opere omnes collective comprehendit Arnobius. [O.]

magus fuit] Gellus ap. Origen. Lib. I. κατηγορεῖ δὲ ἐν τοῖς ἔξοχαι καὶ τοῦ σωτήρος, ὡς γοητεία δυνάμενος ἢ εἶδοξε παράδοξα πεποιθέναι. [Element.]

Aegyptiorum ex adytis] Horrendae sunt blasphemiae, quas adversus Christum temeraria vocis desperatione vomebant. Quoniam igitur Christum legerant translatum in Aegyptum ob Herodis furorem, eam dicebant in Aegypto maleficis artibus operatum, atque

iis instructum in Judaeam remeasse ad populares, ibique Dei nomen sibi arrogasse. Hoc ait impuratissimus Celsus apud Origenem (Lib. I. pag. 30. ed. Spencer. O.): καὶ ὅτι οὗτος διὰ πηνίαν εἰς Αἴγυπτον μισθαρήσας, καὶ κεί δυνάμεων τινων πειραθεῖς, ἐφ' αἷς Αἰγύπτιοι σεμνύονται, ἐπαυήλθεν, ἐν ταῖς δυνάμεσι μέγα φρουῶν, καὶ δι' αὐτὰς θεὸν αὐτὸν ἀνηγόρευσεν. [Herald.]

Aegyptiorum ex alytis — — — *remotas furatus esse disciplinas*] Idem Celsus apud Origenem l. l. καὶ ὅτι οὗτος διὰ πηνίαν εἰς Αἴγυπτον μισθαρήσας, καὶ κεί δυνάμεων τινων πειραθεῖς, ἐφ' αἷς Αἰγύπτιοι σεμνύονται, ἐπαυήλθεν ἐν ταῖς δυνάμεσι μεγα φρουῶν, καὶ δι' αὐτὰς θεὸν αὐτὸν ἀνηγόρευσεν. Eandem fabulam re- fricarunt etiam recentiores quidam male feriat S. Litterarum inter- pretes. [O.]

incomperta vobis et nescia] Nescius significatione passiva pro ignotus. Apulej. Met. V. de Psyche grävda: *Crescentes dies et menses exeuntes anxia numerat, et sarcinae nesciae rudimenta miratur*, ubi vid. Oudendorp. p. 345. [O.]

angelorum potentium nomina] Nomina dicit, quia in suis incantationibus barbara et horrenda angelorum ac potestatum no- mina proferebant Magi, quorum vi et virtute res illas magnas et παραδόξους fieri exilimabant. Vid. Origen. Lib. I. contra Celsum. [Herald.]

o parvuli] ὦ νήπιοι. [Idem.]

magiarum artium ludii] Proprie. Tertullianus Apologet. Cap. XXIII. *Si multa miracula circulatoriis praestigiis ludunt.* Sic Magorum παίγνια Graeci dicunt. Irenaeus apud Epiphanium Haer. XXXIV. Τὰ γὰρ Ἀναξιλᾶου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργία συμμιξας, δι' αὐτῶν Φαντάζων τε καὶ μαγεύων εἰς ἐκπλη- ξιν τοὺς ὀρωντάς τε καὶ πειθομένους αὐτῷ περιέβαλεν. Ergo Magorum ludii proprie Q. Curtius Lib. VII. (Cap. 4.) *Erat in eo con- vivio Cobures natione Medus; sed magicae artis (si modo urs est, non vanissimi cujusque ludibrium,) magis professione, quam scientia ce- leber.* Ipsi etiam Magi vulgari appellatione vani appellati. [Herald.] Nostrum Gaukelei, Gaukelspiel, Taschenspiel. [O.]

qui sine ulla vi carminum etc.] scil. id fecerit, quod subin- telligendum ex antecedentibus. [O.]

sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum] Nam sacra quaedam a Magis curiosissime observari solita, clara res est. Hostiae enim caesae, mascula tura incensa et similia factitata, de quibus scriptores passim. *Observatio* autem est cauta illa circum- spectio, quam in sacris adhibere debemus, ne qua in re titubemus et numen offendamus. Sic infra Cap. sequente: *sine ullius ritus ob- servatione.* Lib. VI. (Cap. VIII.) *Sequitur, ut de signis aliquid simula-*

crisque dicamus, quae multa arte componitis et religiosa observatione curatis. et Lib. VII. (Cap. XVIII.) *Aut (ut fieri moris est) observationis alicujus aut religionis metu ille caprina abstinet se carne, porcinum alius exsecratur attactum.* Jul. Firmic. Lib. VIII. Mathes. Cap. VI. *Et omni benevolarum stellarum testimonio destitutus plecti faciet malos, aut ad aram metuendae religionis observationibus immolari.* [Herald.]

quae necessario, velint nolint, suis ordinationibus veniunt] Ironice haec intelligenda. [O.]

familiarum dirumpere caritates] *familiarium* conj. Fulv. Ursinus, probante Meursio et Herald. in Curis secundis. Sed causam mutandi nullam video. Sensus est: *vincula familiarum dirumpunt isti magi vel pestifera tabe alicui immissa vel venenis quibusdam, quibus inimicitiae et odium internecinum instillari credebatur.* [O.]

aut sine clavibus referare, quae clausa sunt] Origenes Lib. II. contra Cels. *Καὶ γόητῆς τινὲς ἐπωδαῖς δεσμούς λύουσι, καὶ εὐράς ἀνοίγουσιν.* [Herald.]

aut in curriculis equos debilitare] Exstat exemplum hujus potestatis ap. Hieronymum in vita Hilarionis. [Idem.]

inconceffi amoris flammam] *Φίλτρα* intelligit et amatoria, quae *ἀγάγμια* quoque fuerunt appellata et charitesia. Irenaeus Lib. I. Cap. XX. *Exorcismis et incantationibus utuntur. Amatoria quoque et agogima, et qui dicuntur Paredri et Onciropompi, et quaecumque sunt alia parerga, apud eos studiosè exercentur.* Juvenal. Sat. VI, 608:

Hic magicos affert cantus, hic Thessala vendit

Philtrea, quibus valeat mentem vexare mariti.

[Idem et Elmenh.]

sed eorum, quos invocant, potestate] Herald. in Curis secundis mavult *sed deorum.* Non male. [O.]

Cap. XLIV. — nominis sui possibilitate] Stevetch, praesente Fulv. Ursino et Meursio leg. conjicit *numinis.* Sed nil mutandum. *ἐνομα* enim pro jussu, auctoritate, potestate saepius in N. Test. vid. Marc XVI, 17. Act. III, 6. *Possibilitas* h, l. active pro potestate, potentia. Ita Ammian. Marcell. XIX, 2. *Medebatur quisque vulneribus pro possibilitate et curantium copia.* Vid. Gesner. in Thesaur. [O.]

auxiliaribus plenum bonis] Ita Fulvius Ursinus. Cod. MS. habebat *auxiliaribus plenum nobis*, unde Stevetch. *auxiliatibus plenum nobis*, alii *auxiliare, plenum bonis.* [O.]

Cap. XLV. — o iterum] Est Apostrophia gravissime indignantis et reprehendentis. Ita Germani quoque *o ihr!!! ihr diese und jene!* [O.]

quotidianis verbis] Apulejus *communia verba* appellat *Milesia I.* Hoc etiam dicebant *humans loqui*, ἀνθρώπωνως λαλεῖν, quibus contraria sunt magorum *sufurramina* vocibus exoticis et barbaris, immo et horrendis concepta, nec non verba elata et ampullata, qualia Tragicorum. [Herald.]

invaletudines] Ita Membranae. Id vocabulum memini reddere me L. Apulejo Lib. IX. et Ciceronem bis usum observavi ad Atticum Lib. VII. epist. 2. et libro eodem epist. 5. etiam apud Tertullianum observabam adversus Valentinianos. [Steuwech.] Idem vocabulum legebatur et in Justino Lib. XIII. C. 2. ubi expunxit illud Fr. Modius. Equidem restitui Arnobio amanti tales voces rariores peneque obsoletas. [O.]

crucianta] *Cruciantum* pro cruciatione vox rarior et in Lexicis fere neglecta, qua tamen usi Plautus aliquoties et Cicero Phil. XI. Cap. IV. Vide Büchemann. in Lactant. Inst. IV. Cap. XV. pag. 482. [O.]

foedae vitiliginis] *Vitiligo* proprie in corpore hominis *macula alba*, quam Graeci ἀλφὸν vocant, interprete Festo li. v. quam foedam quidem esse, et malo corporis habitu fieri, atramen per se nullum homini asferre periculum, scribit Celsus Libro V. extremo, deinde tres ejus species esse dicit, alphas, melas, et leucc. At h. l. κατ' ἐξοχὴν de lepra: haec enim dicitur candens ὡσεὶ χιῶν Exod. IV. 6. et Numer. XII, 20. Eodem sensu utitur et Justinus Lib. XXXVI. C. 2. de Mose loquens: *Sed Aegyptii, cum scabiem et vitiliginem paterentur, responso moniti, eum cum agris, ne pestis ad plures serperet, terminis Aegyptii pellunt.* ubi vid. Bougars. et Elmeh. Ind. ad Apulejum. Conf. Turneb. Advers. Lib. XV. C. 21. qui vitiliginem distinguit ab elephantiasi. [O.]

commaculatis visceribus] *Viscera* accipit pro toto corpore, Selinus Cap. XXII. *Esse illic et Ponotiorum gentem, quorum aures adeo in effusam magnitudinem dilatentur, ut viscerum illis reliqua contegant, nec amiculum aliud sit, quam ut membra membranis aurium vestiant.* et Cap. XXV. *Regionem partim tenent barbari, quibus per artifices plagarum figuras jam inde a pueris variae animalium effigies incorporantur, inscriptisque visceribus, hominis incremento pigmenti notae crescunt.* [Herald.] Et h. l. *viscera* de toto corpore, ut supra Cap. XXXVIII. et mox *turgentia viscera.* [O.]

cujus ex levi tactu] Hic quoque ex mutare volunt in *et*. Sed observare debuerant, quod observabamus antea (ad Cap. XXXIX.), particulam istam saepe πλεονάζειν. Sic autem apud Jul. Firmicum

frequentissime, ut Lib. III. Mathef. C. 5. *Et qui ex ferro vulnera accipiunt. iterum: sed ex ferro vulnera frequenter infligit.* [Herald.] *immoderatos cohibebant fluores*] Cod. MS. *immoderati fluores*, quod defendit Meunius, *cohibere* accipiens significatione passiva pro *cohibere se*, ut terra movit et similia. [O.]

fluores] Vocem istam frequentare amat Arnobius. Infra Lib. V. C. 12. *fluore de sanguinis*, et C. 14. *genitalia defecta cum fluoribus*. Et ap. Solinum passim. [Herald.]

cujus manus, intercutis veternosae fugiebant undae] Ita legendum: perperam hodie editum est: *cujus manus intercutes. intercutis, τοῦ ἰδρωπος*. Posset etiam scribi: *cujus manus intercutes veternosi fugiebant undae*, id est, *intercutes undae veternosi*, et verius est; nam *aqua intercus* dicebatur, et *veternosus* ὁ ἰδρωπικός. Glossae: *veternus*, ἰδρωψ. Servius ad I. Georg. *veternus dicitur morbus intercutis hydrops, qui homines efficit pigros*. ibi et citat hos versus Plauti in *Addicto*:

Opus facio nimio, quam dormire mavolo.

Veternum metuo.

[*Salust. ad Tertullian. de pallio p. 399 sq.*] Gesner. in *Thesaur.* Boerhavius citat asferentem, *veternum* de leucophlegmatia sive albo hydropse dictum fuisse ap. veteres. Cet. editiones pleraeque habent *intercutes et veternosae fugiebant undae*. Sed et abest in Cod. MS. [O.]

Etiam operis res erat] *Operis res* i. q. opus, nihil amplius. *Res* saepissime abundat ap. Latinos. Sidon. Lib. VII. *Epist. 6. Ordinis res est.* et Lib. V. *Epist. 20. Res commodi est*, ubi vid. Savaron. pag. 172. [O.] Loquendi modus similis videtur nostro *ein Stück Arbeit*, nec multum abluunt Graeci, unde vocis *χρῆμα* infinita exempla peti possunt. Primus latina cum graecis comparavit Muretus Var. Lect. VI, 19. Add. Valckenaer. ad Eurip. *Phoeniss.* pag. 213 sq. Mori Index ad Xenoph. *Cyrop.* v. *χρῆμα*. Verheyk. ad Antonin. Liberal. pag. 84. [Ochsner.]

et articuli immobilitates] Vim adversativam particulae *et* supra attigimus ad Cap. XV. init. In proxime sequentibus lege *et jam*, quod est significantius quam *etiam*, quod unus habet editor Lugd. Bat. *Immobilitates* est e correctione Stewechii. Cod. MS. et editio princeps habent *mobilitates*. [O.]

ingenitas] Sensu proprio, *τυφλός, κλλός ἀπὸ γενετῆς*, ut saep. in Novo Testamento. Male itaque interpretatur Stewech. *inveteratas*. [O.]

Cap. XLVI. — *Unus fuit e nobis*] *Unus e nobis* i. e. homo communis, vulgaris. Ita Petron. Sat. Cap. XLIV. §. 10. *Et*

quam benignus? resalutare, nomina omnium reddere tanquam unus de nobis, ubi vid. Burmann. [O.]

cujus vocem ad simplicem furibunda et insana explicabant se maria] Vocem ad simplicem, id est sub verbo, ut ap. Lucret. IV, 786. in verbo Virgil. Aen. VI, 547. cum dicto Minuc. Fel. Cap. IV. dicto citius etc. de quibus formulis multus est Büne-
mann. ad Lactant. Inst. IV. C. XV. pag. 489 sq. [O.]

centum, aut hoc amplius] Mili verba aut hoc amplius de Glossa suspecta sunt. Nam centum saepissime indefinite de numero rotundo, ut sexcentis [O.] Haec tamen non satis idonea causa fit suspiciosis, nec minus usitatum est addere aut hoc amplius. [Ochsner.]

calcabat ponti terga] Prudent. Praefat. in Lib. II. contra Symmach.:

Sistitque et docet ingredi

Tergum per tumidum freti.

Virgil. Georg. I. quae suscitatur aequore terga, ubi Servius: Terga, superficiem, ut Homerus νῶτα θαλάσσης. [Elmenh.]

e panibus] e παρέλκει. Vid. ad Cap. XXXIX. init. Meurs. legit millia quinque saturavit quinque panibus. [O.]

pollinctorum voluminibus expediri] Volumina hic appellat Arnobius fascias sepulcrales et iustas, quia iis corpus mortuum involvebatur. [Nourr.] Voluminibus e Cod. MS. restituit Lud. Carrio Emend. Lib. II. C. 13. in Gruteri Lampade Critica Vol. III. p. 164 sq. qui de hoc loco multus est. Antea edebatur velaminibus. Respicit autem Arnobius ad locum Joann. XI. vs. 44. de Lazaro: Ἐξήλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις. De pollinctoribus vide Kirchmannum de funer. Romanorum Lib. I. C. 9. et Muncker. ad Fulgent. de Prisco Serm. Mythogr. Lat. Vol. II. pag. 169. Pollinctorum erat lavare, ungere, involvere fasciis, coronare mortuos, vespillonum sepelire. [O.]

quid singuli volverent — — — tacitorum in cordibus pervidebat] Joann. II. vs. 25. Οὐ χεῖραν εἶχεν, ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε, τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. [O.]

revelata nominis immensitate] Vide supr. ad Cap. XLV. init. Meurs. conj. numinis. [O.]

promta in luce] i. e. manifesta, aperta, clara in luce: opp. recondita et quasi involuta. Ita Lucret. VI, 1265. loca promta dicit, quae in publico, in propatulo sunt. [O.]

semel, iterum, saepius] Fulv. Ursin. et Meursius leg. se semel, recte. se abesse non potest neque ex praecedenti se detexit

subintelligi, cum tota pericodus, *qui sermonem dedit* etc., sit interposita. [O.]

non per vana insomnia] Dodwellus Disfertat. II. Iren. §. LVII. pag. 199. hunc locum illustrat ipsiusmet Arnobii exemplo. Conversum enim, ait, ad Christi fidem somniis, immo compulsus tradit Hieronymus in Append. ad Chron. Euseb. num. Eusebiano 2342. [Galland.]

diligentibus sese] Legendum puto *se*, scil. Christum. *diligentibus sese* est *diligentibus se ipsos*. [O.] Equidem *sese* non temere mutaverim, Servius quidem alicubi notavit ex Jul. Caesare, *se* simplex usurpari, si quid in alium dicitur factum, *sese* autem, quum in se ipsum. Jam vero geminus nostro locus est in Scriptt. Hist. Aug. II. pag. 372. *militibus sese imitantibus*, ubi dubiam lectionem vindicat Salmasius monens, *sese* pro *ipsum* positum esse, ut saepe apud istos auctores, quorum aetati proximus fuit Arnobius. [Ochsner.]

cujus nomen auditum imponit silentium vatibus] Elegantissime haec exornat Prudentius Apotheos. vs. 438 seqq. [Elmenh.]

arrogantium magorum] Id est ἀλαζόνων, qui ea promittunt et spondent, quae implere nequeunt. Nam quos Graeci appellant ἀλαζόνες, eos Latini *arrogantes* saepissime verterunt. [Herald.] Exemplum talis arrogantiae in Simone Mago describit Clemens Recogn. 2. [Elmenh.]

majoris licentia potestatis] i. e. vi, δυνάμει καὶ ἐξουσίᾳ. Sic enim ἐξουσίαν videntur expressisse. Paulo post: *Ergo illud humanum fuit, aut ex ore stercoribus imnutrito tale potuit jus dari, talis licentia proficisci*. et Lib. II. *Ut enim Dii certi certas apud vos habent tutelae, licentias, potestates; neque eorum ab aliquo id, quod ejus non sit potestatis ac licentiae, postulatis*. Jul. Firmic. Mathes. Lib. II. C. 4. *sunt autem infinitae potestatis et licentiae, et qui fata hominum potestatis suae auctoritate designent*. et Lib. IV. C. 1. *magnos, potentes, terribiles efficacesque faciat, et qui maximas civitates potestatis alicujus licentia subjungent*. [Idem.]

Cap. XLVII. — *Quanta sunt enim haec, vel exilitatis cujus reperientur et ludi*] Ita e Cod. MS. emendavit locum Lud. Carrio Emend. Lib. II. C. 13. in Gruter. Lamp. Crit. Vol. III. p. 165. Antea legebatur *reperirentur*. Sensum verborum bene exposuit Adr. Behot. Apophoret. lib. III. C. 8. *Quanta sunt haec, quamque maxima, quae proposita sunt, tamen exilitates et ludi, resque non alicujus ponderis aut momenti putabuntur, si conferantur cum etc. vel h. l. augendi, exaggerandi vim habet, ut saep. vel cujus exilitatis pro cujus quaeso exilitatis. Ludus autem eleganter de re facili et quam sine labore ullo peragimus*. T. Liv. Lib. XXVIII.

Nae tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus et jocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur. Sic παιδιὰν Gracci dicunt. Edit. Elinenhovltii Hanoviana habet *exilitates* — — *civis.* [*O.* et *Herald.*]

[*si traditum fuerit nosci*] F. Uria. *si datum fuerit nosse.* Sed hoc est explicare potius quam emendare. [*O.*]

[*cum ea solvit et vincit, quae perpetuis nexibus et immobili fuerant necessitate devincta*] Stewechius reponere vult *cum ea solvit, devinxit*, ob sequens *devincta*. Male. *Solvuntur* nexus, *vincitur* necessitas. [*O.*]

Cap. XLVIII. — *id est medicaminis alicujus*] Haec glosserna videntur Meurfio. [*O.*]

[*querqueras*] Fesli. *febrim frigidam* interpretatur et *cum horrore trimentem*. Ad quem locum A. Dacer. *Querquera* adjectiv. suppl. *febris*. *Querquerus* est a κερχαλέος, quod a κέρχω. Nam κερχαλέου Hesychi. exponit σκληρόν, ξηρόν, διψαλέον, *grave, aridum, fiticulosum*, quae omnia feбри mere congruunt, quae cum siccitate ravin et tussim creat. Quare Plautus in Fragmento Frivolariae tussim jungit cum *querquera*:

Is mihi erat bilis, aqua intercus, tussis, febris, querquera.

Multus est de h. v. Gesner. in Thesuro, Keuchen. ad Sammonic. vs. 907. ed. P. Burmanni et Sam. Petitus in Miscellan. Lib. I. Cap. XXIII. pag. 63 seqq. quos vide. [*O.*]

[*quae humana corpora sustinere nescio quae voluit importuna crudelitas*] Videtur in his Arnobius secutus fuisse sententiam Gnosticorum creationem hominis et materiae cuidam principio inferiori, quem Demiurgum dicebant, attribuentium, quae de re infra dicemus ad Lib. II. [*O.*]

[*attribuere*]. Ita Meurfius in Append. ex MS. Antea *aut tribuere*. [*O.*]

[*aut cibum aliquem jufferunt capi*] Dii, quorum in fanis aegri incubabant, certa remedia per sacerdotes suos praescribebant καὶ συνέταττον. Haec enim προστάγματα a Diis profecta proprie συνταγαί. Hac de re loquitur M. Antoninus Imperator et Philosophus lib. I. Commentar. ὁποῖόν ἐστι τὸ λεγόμενον, ὅτι συνέταξεν ὁ Ἀσκληπίος τούτῳ ἰππασίαν, ἢ ψυχρολοισίαν, ἢ αὐτοδοησίαν. [*Herald.*] Cf. Reiff. ad Artemidor. Vol. II. pag. 452. et imprimis F. A. Wolf *Beiträge zur Geschichte des Somnambulismus aus dem Alterthum* in Miscell. Philolog. ubi pag. 424 sqq. plura ejusmodi συνταγμάτων exempla affert. [*O.*]

[*ambulare*] Meurfius *aut ambulare*. [*O.*]

[*in arte suspicabili positum*] *Ars suspicabilis* i. e. ars suspicionibus tantum et conjecturis, non autem certis et indubitatis

veritatibus nixa, eine Kunst, die auf blossen Vermuthungen, Hypothesen beruht. Cet. v. suspicabilis tanquam ἀπαξ λεγόμενον affert Gesner. in Thesaur. [O.] Cicero de Divin. I, 14. *Artes quae conjectura continentur, et sunt opinabiles.* [Ochsner.]

Cap. XLIX. — *Deorum ante ora prostrati limina ipsa converrerent osculis*] Infra Lib. VI. *Quaeque templis in omnibus prostrati et humiles adoratis.* Mos fuit veterum in magna aliqua calamitate vel publica vel privata supplices ire per omnia templa, ut tandem Deorum aliquem propitium invenirent, immo procumbant quandoque humi et hoc schemate ἰκέτερον. Lucret. Lib. V:

*Nec pietas ulla est velatum saepe videri
Vertit ad lapidem, atque omnes accedere ad aras:
Nec procumbere humi prostratum, et pundere palmas
Ante Deum delubra.*

Scil. statim cum templa ingrederentur, conspectis Deorum simulachris in ipso limine ad terram sese profundebant, et sic ipsi quandoque limini osculum dabant. Hoc est quod Artemidorus Oneirocrit. Lib. II. C. 32. dicit σαρσῶν τὰ πρό τῶν νεῶν. Quod quidem, tanquam abjectius et parum generosum, mulieribus quasi proprie assignatum. Hae enim prostratae ante simulachra crinibus pallis solum verrebant. Claudianus in laude Serenae vs. 224:

*Numinibus votisve vacas, et supplice crine
Ferris humum.*

[Herald. cf. Gesner. in Claudian. l. l.] Conf. Tibull. Lib. I. Eleg. II. [Mourf.]

miserrimis votis] Stewech. mavult: *miserrimi votis.* Sed nil mutandum. *Miserrima vota* sunt voces miserabiles, lamentabiles, quibus Deorum opem implorabant, klägliche Bitten. [O.]

pietatis expectatione triverunt] i. e. pietatem ac misericordiam Deorum expectantes. Sic enim *pietas* non solum apud inferioris aevi scriptores, sed etiam apud alios. Hinc Antoninus Imperator *Pius* appellatus, quod natura clementissimus esset, inquit Spartianus. Atque haec appellatio ad alios postea Imperatores derivata. Quare Themistius Euphrades Orat. IX. Augustos ait appellatos εὐσεβεῖς, id est, Φιλανθρώποις. *Pius igitur clemens et pietas clementia, Gnade,* etiam ap. politos scriptores. Claudian. Panegy. de IV. Consulatu Honorii:

— — — — *Mitis precibus, pietatis abundans,
Poenae parcus erat. et:*

*Sis pius imprimis: nam cum vincamur in omni
Munera, sola Deos aequat clementia nobis.*

[Herald. cf. Casaubon. ad Julii Capitolini Antoninum Pium C. 2, pag. 249.]

Nisi forte dicatis] Tento legere: *Nisi forte dicetis*. *Nisi* valet *sed*. Infra hoc libro: *Nisi forte dubitabis, an sit iste, de quo loquimur, imperator?* Itidem libro sequenti: *Nisi forte Rex mundi idcirco huc animas misit*. Iterum Libro V. *Nisi homo praesumens, quid dicturus esset Juppiter, circumscripsit*. [*Stevech.*]

nec reputare quis mereatur aut minime] *Nourrius* h. l. deesse aliquid suspicatur, sed falso, deceptus fortasse v. *minime* male intellecta. *Minime* est pro *non*, superlativus pro positivo, ut supra Cap. XXII. ubi vide notam. [*O.*]

in medio ponere] Id est ad discutiendum proponere, tanquam non satis certum et deliberatum. Ita et Graeci loquuntur. Herodot. Lib. VII. ἴνα δὲ μὴ ἰδιοβουλεύειν ὑμῶν δοκέω, τίθῃμαι τὸ πρῆγμα εἰς μέσον, γνώμην κελεύων ὑμῶν τὸν βουλλόμενον ἀποφαίνεσθαι. Sic *in medio relinquere* est indefinitum relinquere. B. Augustini, de Civit. Dei Lib. III. C. 4. *Sed utrum potuerit Venus ex concubitu Anchisae Aeneam parere, vel Mars ex Sylviae concubitu filiae Numinoris Romulum gignere, in medio relinquamus*. Capitoli- nus in vita Veri sub finem: *Quod nos non in medio relinquimus, sed totum purgatum confutatamque respuimus*. [*Herald.*] Sic Tacitus Germ. extr. *quod ego ut incompertum in medium relinquam*. Vide Gell. Noct. Att. Lib. XVII. Cap. II. ibique Gronov. Corte ad Sallust. Catil. Cap. XIX. pag. 126. Bünemann. ad Lactant. Inst. VII. Cap. I. pag. 852. [*O.*]

non meriti causa] Nihil mutandum est. Nam *meritum* ita usurpat Arnobius frequentissime pro eo, quod vulgo dicimus *demeritum* i. e. delictum, culpa. Et sane *mereri* medium verbum est. Infra Cap. LXIV. *Quodnam quaeso ob meritum? dicite. Cujus ob peccati culpam? Quid ab eo commissum est?* Et supra: *Si enim nos sumus in causa, et in nostri criminis meritum excogitatae fuerunt hae pesies*. Solinus Cap. I. *Valerium denique Soranum, quod contra interdictum eloqui id ausus foret, ob meritum profanae vocis neci datum*. Lactant. Lib. VI. C. 20. *Nam hominem, quamvis ob merita damnatum, in conspectu suo jugulari pro voluptate putat*. [*Idem.*] Male itaque Meursius non *non meriti causa*, quod esset sane durissimum. [*O.*]

Cap. L. — *sui nominis cum affectione*] Meursius *affectione* vel *affixione*. Lege cum *Heraldo adjectione*, vel potius *affectione*. [*O.*] Nil mutandum. *Affectionem* pro *affectione*, *afficere* pro *affectare* posterioris aevi scriptoribus, etiam Tertulliano usurpari monuit Salmasius ad Hist. Aug. Scriptt. Vol. I. pag. 40. Similiter *trahere* pro *tractare*, *tractus* pro *tractatus*, *ostendere* pro *ostentare*, *ostensio* pro *ostentatio* adhibetur, monente eodem Salmasio ad Hist. Aug. Vol. I. pag. 101, 442, 446, 453. [*Ochsner.*]

permisit] i. e. potestatem ac facultatem attribuit. Sic supra hoc verbo usus est Cap. 38. *Qui profundas ejus ac inenarrabiles altitudines (quantum nostra quirit mediocritas capere) et intelligere permisit, et docuit.* Infra Cap. 52. *Permittant uni ex populo in officium sermonis dandi ora coarticulare mutorum.* [Herald.]

abrogatores] Ita editio Lugd. Bat. ex emendatione J. Doufae ap. Meursium. Editio princeps *arrogatores* ex MS. quod sine dubio corruptum fuit ex *arogatores* ab antiquo *arogo* i. q. *abrogo*. Vide Stewech. Ceteri editores Gelsevium secuti habent *derogatores*. [O.]

Ne qua subesset suspicio, magicis se artibus munera illa beneficiaque esse largitum] Confer D. Augustin. de Civitate Dei Lib. XVIII. C. 53. [Stevech.]

sub eorum portantes et illi se casibus jussione non alia sanitati et constantiae reddiderunt] Dedi lectionem Codicis MSi, cum dubius plane et incertus sim de vera lectione loci hujus corruptissimi statuenda, et in medio ponam conjecturas virorum doctorum, ut liberum fiat benevolo lectori judicium. Fulvius igitur Ursinus ita legendum conjicit: *sub eorum* (Apostolorum scil.) *portatos et illi successibus jussione nuda sanitati et constantiae reddiderunt.* *Successus* idem quod secessus, habitatio, quo sensu utitur Arnobius aliquoties, v. c. Lib. VI. Cap. III. ubi *templa Gentilium* vocat *successus quosdam parvos atque genus angustissimarum cavernarum.* Stewechio placet *sudarium portantes et illi casibus jussione non alia* etc. hoc sensu: Apostoli casibus, hoc est, ulceribus vel cicatricibus vel in gen. morborum scdi apportantes vel imponentes sudaria jussione non alia sanarunt, ut sit allusio ad locum Actuum Apostolicorum Cap. XIX. vs. 11. et 12. *δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχοῦσας ἐποίησεν ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιθέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνδια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τὰ τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐκπορεύεσθαι.* Quam tamen conjecturam ipse Stewechius mox retrahens adstipulatur Ursino. Heraldus locum sic refingit: *sub eorum* (scil. daemonum) *rotantes et illi se incurfibus* etc. Adr. Behotius in Apophoret. Lib. III. Cap. VIII. mutat audacissime: *et illi sub eorum* (daemonum) *potentatu* (vide Caput sequens) *positos et illifos casibus jussione non alia*, (quam invocato nomine Christi) *sanitati et constantiae reddiderunt.* Editor tandem Lugd. Bat. *sub eorum tortantes et illi se casibus* etc. quam conjecturam tanquam lenissimam loci corruptissimi medicinam cum anicissimo Ochsnero maxime approbo. *Casus daemonum* dixit Arnobius pro casibus a daemonibus immisiss, ut *reliquiae Danaum, vulnus Ulixi* apud Virgilium. [O.]

funitati et constantiae reddiderunt] Proprie omnino. Nam furiosi et possessi de statu suo dejiciuntur, et diversis incurtibus rotantur. *Constantia* igitur, quando in statu nostro permanemus. Glossæ: *constans* — σταθερός, εὐσταθής. Lactantius Lib. IV. Cap. XXVII. *hominumque mentes motas, et malis incurfibus furias in sensus pristinos reponebat.* [Herald.] Conf. Burmann. ad Vellej. Patere. II. Cap. XXIX. [Ochsner.]

liniamenta et hi corporum haud dissimili conciliavere contactu] Behotius in Apophoret. Lib. III. Cap. VIII. legendum censet *liniamenta* etc. quod vocabulum, quamvis non agnoscant Lexicographi, ferri posset, cum Arnobius plura habeat ἀπαξ λεγόμενα. At vero h. l. non de vulneribus aut cicatricibus, quibus corpus laniatur, sed de pustulis et verrucis leprae, quae corpus foedant, ejusque liniamenta deformant, sermo est. *Conciliare* autem est συνάπτειν, concinnare, instaurare. Multo minus placet Fulvii Ursini conjectura *linimenta*, a lino, ἔρε. [O.]

statuerunt errantes aquas] Statuere nove pro fistere dixit. Ita Cyprianus contra Demetriaum: *si fontem siccitas statuat, aërem pestilens aura corrumpat, homines morbida valetudo consumat.* [Meurf. pag. 52.]

suos per tramites] hoc est per tramites ipsis a natura destinatos, durch ihre gewohnten, natürlichen Kanäle. [O.]

recusantia perpeti sanitatem] Id est desperata, ἀπεγνωσμένα. Sic enim verbum Graecum exprimere voluit. [Herald.]

continuato frenavit a pastu] Bene explicat Behotius: Compescuit ulcera ab erosione, quae diu continuaverat: depastos diu cancre rodenti artus curavit, et frenavit mali serpentis luem. At non audiendus idem Behotius legend. conjiciens: *continuato frenavit harpastu*, h. e. ut ille explicat, coëunte commissura, et juncto ulceris hiatu: Sed *harpastus* nulla vox. Scribendum fuisset *frenavit herpestu*, ab ἔρπειν, unde herpes ap. Lucret. VI, 665. et herpesticus Lucil. ap. Non. Ceterum apposite Wakefield in Silv. Crit. Part. III. pag. 159. cum nostro loco comparat verba Joannis Chrysostomi Serm. XVII. Vol. I. p. 107. (ed. Savill.) Ἄλλ' ἵνα μάθῃς τοῦ δεσπότου τὴν φιλανθρωπίαν, ὅτι οὐδὲ τὸ τυχὸν ἀνεβάλλετο, ἀλλ' εὐθέως οἶδα τὸ γεγονὸς καὶ τοῦ ἔλκου τοῦ μέγεθος, καὶ ἐπὶ τὴν ἰατροίαν ἐσπούεον, ἵνα μὴ νομῆν ἐργασάμενον τὸ ἔλκος ἀνίατον τὸ τραῦμα κατασκευάσῃ. Διὰ τοῦτο τοίνυν προκαταλαμβάνων ἐπείγεται, καὶ εὐθέως παρὲς τὴν νομῆν τοῦ ἔλκου ἰστᾶ τε, καὶ οὐδὲ πρὸς βραχὺ κατέλιπεν ἀπρονόητον, τὴν οἰκείαν ἀγαθότητα μιμούμενος. [O.] Quare scribit Artemidorus, morbum videri bestiam, propter haec morborum genera scilicet, a quibus humana corpora depascuntur. Lib. II. Oneirocrit. Cap. XII. ὅταν δὲ ἀπειλῇ ἢ ἀγριαίνῃ

ται ὁ λέων, Φόβου τε ἐπάγει, καὶ νόσου μαντεύεται· ἔοικε γὰρ ἡ νόσος; Σηρίω. [Herald.] De vi v. *passus multus est* Oudendorp. ad Apulej. Met. V. p. 355. [O.]

contumaciam canceris saevi ad subeundam cicatricem circumscriptis evaginationibus compulerunt] Ad subeundam cicatricem compulsus videtur cancer, quatenus latius per membra grassari prohiberetur et intra spatium cicatricis circumscriptum contineretur, itaque ex ampliori campo quasi in angustiam se recipere cogeretur. [Ochsner.] *Circumscriptis evaginationibus* itaque idem est, quod supra dixerat *frenato passu*. Neque mutandum cum Gelenio *evagationibus*. Scripsit scil. Arnobius *evaginationibus* more antiquorum, qui dicebant *vager, vaginor, fruor, fruitor, nato, natino, domo, domino*, pro quo nunc *dominor* deponentaliter esse-runt. Vide Meurs. in Append. [O.]

interemptos revocavit ad vitam] non occisos et vi aliena confectos, sed simpliciter e medio sublato. Nam hoc *interimere*, a rebus humanis aliquem omnino tollere. *Emerere* enim olim auferre, et nota vis particulae *inter* in his compositionibus, pro *funditus, omnino*, notata ab accuratissimo Grammatico Aelio Donato. *Interempti* igitur, qui saepius *exempti* simpliciter. Solinus Cap. 16. *contraversum laeta sunt funera, adeo ut exemptos gaudiis prosequantur*. [Herald.]

et ab tumultis remeare defunctos exsequiarum conversione jusserunt] Zeno Veronensis (imitator Arnobii) sermone de spe, fide et charitate: *Mortuosque saepe ipsos a sepulchris cum suis sibi exsequiis reverti jusserunt, ut omnes mirarentur fieri lachrymas gaudii, quae nunc fuerant orbitatis*. [Herald.] *Exsequiarum conversio* est igitur, cum funus secuti revertuntur et a mortuis excitatum domum deducunt. [O.]

Cap. LI. — *Curionem*] *Curiones* curiarum sacerdotes, qui earum sacra procurabant. Res notissima. [O.]

quinimmo dialem, quo Dius est, flaminem] In textum recepi emendationem hanc Petri Colvii prolatam in notis ad Apulej. Met. Lib. VI. p. 408., ut mihi videtur, unice veram. Sensus est: Juppiter a diali, qui ipsi attribuitur, flamine *Dius* esse intelligitur, i. e. is, a quo *vita dari* putabatur hominibus, ut Festus interpretatur v. *dialis*. Antea legebatur, *quod ejus est*, quod tolerari possit hoc sensu, *quod ejus est* scil. proprium, κατ' ἑξοχὴν. Novimus enim, a Numa Pompilio tres institutos flamines, *Dialem, Martialem, Quirinalem*, postea temporis progressu pluribus additis ad 15 numerum eorum excrevisse, quos omnes cum dignitate longe anteiret flamen *Dialis*, is κατ' ἑξοχὴν *flamen* dictus est. Canter. leg. censet: *quod majus est*, scil. quam Pontifex Maximus, respiciens

sive dubio ad locum Festi. v. *Ordo sacrorum*, ubi haec leguntur: *Maximus* (sacerdotum) *videtur Rex* (sacrificulus), *deinde Dialis*, *post hunc Martialis*, *quarto loco Quirinalis*, *quinto Pontifex Maximus*. *Itaque in convivis solus Rex supra omnes accubat. Sed Dialis supra Martialem, et Quirinalem, Martialis supra proximum, omnes dein supra Pontificem*. Multo minus audiendus Lud. Carriø Emendd. Lib. II. C. 13. p. 164. Vol. III. Lampad. Crit. Gruteri legendum conjiciens: *quo deus est*, quasi Juppiter flamine tantum Diali deus sit, neque in Deorum censum relatus, nisi flaminem haberet. At quamvis, ut diximus, et inferiorum etiam Deorum, v. c. Volcani, Furinae, Carmentae, Pomonae, fuerint flamines, tamen multi alii et majorum gentium Dii erant, v. c. Neptunus, Apollo, Juno etc., quorum nullum erat flaminium. Vide Steweck. h. l. et, qui hac de re nullus est, Rosin. Antiq. Rom. Lib. III. C. 15 — 17. [O.]

situm enervatis] Verissima haec emendatio debetur Gelenio. MS. *situs eruatis* vitiolissime. Oïta haud dubie menda ex abbreviata scriptura *ẽrvatis*. [Meurf. in Append.]

pustulam] Glossae: *pustula*, $\Phi\lambda\upsilon\kappa\alpha\iota\upsilon\alpha$. (Schwiele.) [Elmenh.] Cf. Turneb. Advers. XXIII, 2. p. 270. [O.]

reduriam] *Reduvia*, teste Festo, *appellatur, cum circa unguis cutis se resolvit*. Eo verbo Plinium Hist. Nat. Lib. VII. C. 19. et Cic. Orat. pro Sexto Rosc. Amerino usos fuisse legimus. Vide sis Turneb. Adversar. Lib. XVII. C. 3. [Nourrius.] Cf. Gesner. in Thesauro. [O.]

papulam] *Pepularum* duo sunt genera, *alterum est, in quo per minutas pustulas cutis exasperatur leviterque roditur, alterum, quam ἀγγίαν Graeci appellant, in qua similiter quidem, sed magis cutis exasperatur*. Celsus de Medicin. V. C. 28. §. 18. [Elmenh.] Cf. Voss. ad Virgil. Georg. III, 566. Ceterum hae voces misere corruptae sunt in editione prima, ubi legitur: *sed ut pullulare dubiam papulam*. [O.]

tale potuit jus dari, talis licentia proficisci] *Jus* pro potentia et licentia apud Arnobium. Infra: *Atqui utinam cuncta referri in scripta potuissent, vel quae ab ipso gesta sunt, vel quae ab ejus praeconibus pari jure et potentia terminata*. Sic apud Jurisconsultos. [Herald.] De v. *licentia* vide supra ad C. XLVI. [O.]

potentatuique] *Potentatus* pro potentia, potestate probatum et optinae latinitatis vocabulum, quo usi sunt Caesar, Livius et alii. Vide Meurf. p. 53. Ol. Borrich. Cogitat. p. 199. Jo. Vorst. de Latinitate selecta Part. IV. C. 1. p. 241. ed. Gesneri et Cellar. ad Lactant. Inst. Lib. VI. Cap. XVII. pag. 791. ed. Bünem. [O.]

id enim quod potueris, feceris, et quod praestare debuerit vis tua, ut operis esset una et ipsius qui operaretur qua-

litas] Ita Fulv. Urtinus et Ed. Lugd. Bat. Cod. MS. et edit. princeps *ut poteris esset una etc.* nullo sensu, pro quo edidit Geleinius: *ut potens esset una.* Stevech. *Sed quod praestare debuerit vis tua, ut potens esset una et ipsius qui operaretur qualitas: transcribere posse etc.* coniungens cum sequentibus. Sed praestat quod edidimus. Sensus est, ut qualitas, h. e. vis, potestas, una eademque (humana scil.) et in opere, et in ipso qui operaretur cernatur. [O.]

Transcribere] i. e. tradere, transferre. Ita Virgil. Aen. VII, 422:

Et tua Dardaniis transcribi scepra colonis.

ubi Servius: *transcribi: tradi. Sermo autem hic tractus est de pecunia, nam scribi est dari.* Isidorus in Gloss. *Transcribit, per scripturam tradit.* Vid. Savaro ad Sidou. Carm. II. vs. 463. p. 32. [O.]

Cap. LII. — Age nunc veniat quis super igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroastres] Magna de hoc loco inter eruditos dissensio est. Heraldus verba *super igneam zonam* a sciolo quodam interpretamenti vice adjecta videntur, cum Zoroastrem ex ignea zona, h. e. e Libya interiori vel Aethiopia *της καταναυμένης* vicina, nullus veterum agnoscat: itaque legendum putat: *Veniat quis Azonaces magus interiore ab orbe etc.* ut sermo sit de Azonace mago, quem Zoroastres fuisse praeceptorem Hermippus tradidit, teste Plinio Hist. Nat. Lib. XXX. Cap. 1. Vulgatam autem defendit Stanley Historia Philosophica pag. 1112. ed. Lips. putans, Arnobium respexisse h. l. ad eam historiam, quam refert Dio Chrysostomus in Oratione Borysthenit., ubi Zoroaster Persa (confunditur enim cum altero) dicitur ex igneo monte ad populum venisse: verba itaque *per igneam zonam* non intelligenda de Libyae aridis, sed aut de monte illo igneo, aut de sede numinum zonis addictorum, quae est, secundum doctrinam Chaldaeorum, supra Empyreum vel corporeum coelum. Salmastius in editione Arnobii Lugduno-Batava legit: *Veniat quaeso per igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroastres*, quam conjecturam defendit in Exercitationibus suis Plinianis ad Solinum pag. 335. se ostensurum promittens, Zoroastrem etiam Aethiopem habitum fuisse ab antiquis aut ex interiore Libya; quod, vellem, exsolvisset. Etiam *quis super* male mutatum in *quaeso per*. *Quis enim et aliquis nec non quidam* per contentum saepissime apud nostrum. Sic infra Lib. IV. C. 26. *nescio quis Hercules*, ubi vide notam Heraldii. [O.]

Age nunc veniat quaeso per igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroastres etc.] De hoc magorum auctore mira tradunt veteres. Persae quidem, teste Dione Chrysostomo in Borysthen. (Tom. II. Reisk. p. 93. O.) eum dicunt sapientiae ac iustitiae studio in montem nescio quem secessisse, ac deinde eum mon-

tem igne caelitus lapso conflagrasse: cumque is continuo arderet, regem una cum proximis adorandi causa eo accessisse: ac tum Zoroastrem repente ex flammis illaesum apparuisse benigno vultu, jubentem, ut animo fidenti essent, ac certa sacrificia facerent, eo enim in loco praesentes esse Deos. Eadem fere Suidas et Georgius Cedrenus de Zoroastre produunt, eum scilicet, uti a Diis immortalibus precatus fuerat, fulmine arsisse, cum Persis prius mandavisset, ut cineres suos colerent ac servarent, tanquam mansuri apud eos imperii pignus. Paulo aliter Clemens Rom. in Recognitionibus homilia IX. De Zoroastri autem Porphyrius ex Eubulo in antro Nympharum scribit. Quibus accedit Gregorius Turon. Lib. I. Hist. Francorum his verbis: *Primogenitus Cham filii Noe fuit Chus: hic ad Persas transit, quem Persae vocitavere Zoroastrem, id est, viventem stellam. Ab hoc etiam ignem adorare consueti, ipsum divinitus igne consuntum ut Deum colunt.* Plures autem fuere Zoroastres, ut satis constat; sed omnium antiquissimus fuit Bactrianus, quippe Nini Asyriorum regis aequalis. (Vide Arnob. supra Cap. 5.) Hunc Semiramis Asyriorum regina bello superavit, ut docet Theon in Progymnasm. Cap. *περὶ συγκρίσεως* — — *Οὐ γὰρ εἰ Τόμυρις κρείστων ἐστὶ Κύρου, ἢ καὶ μὰ Δία Σεμίραμις Ζωροάστρου τοῦ Βακτρίου, ἤδη συγχωρητέον τὸ εἶναι τοῦ ἄλλου τοῦ ἄρρενος ἀνδρείοτερον εἶναι:* alter fuit Pamphylus genere, Armenii filius, quem Hera vocat Plato Lib. X. de Republ., ut scribit Clemens Alexandr. Lib. V. Stromat. et noster h. l. Fuit et Zoroaster Procoanesius paullo anterior Xerxis temporibus, teste Plinio Hist. Nat. Lib. XXX. Cap. 2. Hunc vero, qui Magiae Persis auctor fuit, Oromazis filium vocat Plato in Alcibiade I. [*Vales. ad Ammian. Marcell. Lib. XXIII. Cap. VI. §. 32.*] Conf. Marsham. Canon. Chron. p. 144 seq. et Salmas. ad Solin. p. 335. [O.]

Zoroastres, Hermippo ut assentiamur auctori. Bactrianus et ille conveniat, cujus Ctesias res gestas historiarum exponit in primo, Armenius Hosthanis nepos, et familiaris Pamphylus Cyri,] Haec verba, prout interpunguntur, diversam omnino interpretationem admittunt. Nostram interpunctionem si sequamur, videntur ab Arnobio quatuor memorari Zoroastres, primus Chaldaeus, Asyrius etiam Suidae dictus, qui dicitur fulmine percussus interiisse; secundus Bactrianus, cujus supra Cap. V. meminit Arnobius, cujusque res gestas Ctesias historiarum in primo exposuerat; cf. Justiu. Lib. I. initio; tertius Armenius, nepos Hosthanis; quartus tandem Pamphylus, alio nomine Er, quem post mortem decem dierum, quibus inter cadavera jacuerat, ad vitam rediisse adfirmat Plato de Republica Lib. X. fine, quemque etiam Zoroastrem dictum testatur Clemens Alexandrinus Stromat.

Lib. V. p. 598. ed. Francofurt. (Cf., qui de eo multus est, Paul. Leopard. Emendat. Lib. IX. C. 2. in Gruteri Lampad. Tom. III. p. 170.) Aliter autem locum nostrum legit et distinguit Meursius et Salmasius ad Soliu. p. 335. *Zoroastres, Hermippo ut adfentiamur auctori, Bactrianus. Et ille conveniat, cujus Ctesias res gestas historiarum exponit in primo, Armenius, Hostanis* (in editione Arnobii Lugd. Bat. est *Zoftriani*, qua de causa, non video) *nepos; et familiaris Pamphilus Cyri.* Itaque secundum Salmasium tres fuere duntaxat Zoroastres, primus, secundum quosdam, ex interiore Libya, vel Aethiopia τῆς κεκαυμένης vicina, aut, si Hermippo fides habeatur, Bactrianus; alter Armenius, nepos Hostanis, cujus res gestas scripsit Ctesias; tertius Pamphilus nomine, amicus Cyri. Henr. Ursinus in Exercit. de Zoroastro etc. Norimbergae 1661. editis ex eadem Salmasii lectione colligit, ab Arnobio duos tantum memorari, ac manifesto explodi Bactrianum, Hermippi Zoroastrem; Ctesiam autem, dum confutat fabulosam historiam Eudoxi, probare, Zoroastrem vixisse tempore Cyri. Sed verba Arnobii ea mutatione non indigere videntur; nam Zoroaster ille, cujus meminit Ctesias, videtur non alius fuisse quam Bactrianus: sex enim priores ejus libri complectebantur tantum, ut ostendit Photius Cod. 72., historiam Asyriacam atque eventus, qui res Persicas antecesserunt. Ideo falsa videtur conjectura Salmasii, qui citationem Ctesiae Arnobianam refert ad Hostanis nepotem, cum Hostanes, auctore Plinio Hist. Nat. Lib. XXX. C. 1., sub Dario Hytaspide vixerit: et verba, *Armenius Hostanis nepos et familiaris Pamphylius Cyri*, quibus duos memorari Zoroastres voluit, corrupta videntur et ita restituenda: *Armenius Hostanis nepos et familiaris: Pamphylius Erus*, ubi *familiaris* idem est ac γυνώριμος, discipulus, ita ut verbis illis unus tantum notetur. Ceterum *Hostanes* sive *Ostanes* ille, cujus Arnobius meminit, is est, quem Plinius Hist. Nat. XXX, 1. dicit *Xerxis in eo bello, quod Graeciae intulerat, comitem, velut femina artis portentosae sparsisse, obiter infecto, quacunq; commeaverat, mundo.* Cf. Minuc. Felic. Octav. C. 26. *Hermippus*, quem noster allegat, teste eodem Plinio l. l., *vicies centum millia versuum a Zoroastre condita, indicibus quoque voluminum ejus positis, explanavit.* Haec excerptimus e Thom. Stanley Historia Philosophica Part. XIII. Sect. I. C. 2. p. 1111 seqq. ed. Lips. qui duorum etiam aliorum Zoroastrorum meminit, Medo-Persae et Proconnesii, qui autem nihil ad Arnobium. Conf. Marsham, Canon Chronic. pag. 144 seqq. ed. Francouer. et Pastoret in lib. tit. Zoroastre, Confucius et Mahomet pag. 6, et 7. [O.]

Hermippo ut adfentiamur auctori] De Hermippo Smyrnaeo videndus Vossius de Hist. Graecis Lib. I. pag. 102 seq. Multa

scripsit, inter alia βίους (inter quas vitas ultima ac recentissima erat Theophrasti vita, unde aequalem illi fuisse conficitur) et περὶ Μάγῳν, teste Plinio Hist. Nat. Lib. XXX. Cap. 1. *Hermippus, qui de tota arte magica diligentissime scripsit, et vicies centum millia versuum, a Zoroastre condita, indicibus quoque voluminum ejus positus, explanavit, ex quo libro sua hausisse videtur Arnobius.* [Nourr. p. 543. et O.]

Armenius Zoftriani nepos] *Armenius* pro Armenii filius, ὁ Ἀρμενίου, accipit Valesius ad Ammiani l. l. Male. Nam videtur Arnobius vel potius Ctesias, quem exscripsit, de alio Zoroastre Armenio loqui eumque distinguere a Bactriano. [O.]

et familiaris Pamphilus Cyri] Mihi nomen Cyri suspectum est. Nam cum dicat Arnobius, Ctesiam Lib. I. Hist. hujus Magi mentionem fecisse, certum autem sit, Ctesiam libris sex prioribus de Asyriorum ac Medorum rebus scripsisse ac in septimo libro res Persicas aggressum: quomodo in Libro I. Cyri meminisse potuit Ctesias, non video. Itaque *Nisi* fortasse in Arnobio legendum est. [Vales. ad Ammian. l. l.] Parum attente Arnobii verba legisse videtur Valesius. Nam quae ex Ctesia citat Arnobius, respiciunt tantum ad Armenium Zoroastrem. Zoftriani vel, ut alii habent, Hostanis nepotem, a quo diversus Pamphilus, (nomen proprium hominis, non gentis,) alius Magus Cyri aequalis et familiaris, cujus fortassis apud Hermippum facta mentio. [O.]

Apollonius, Damigero et Dardanus] Horum magorum meminit quoque Apulejus in Apologia pag. 331. ed. Elmenh. et Tertullian. de anima Cap. LVII. *Apollonius* est Tyaneus ille, philosophus Pythagoricus et thaumaturgus, cujus vitam scripsit Philostratus. *Damigero* Joann. Weyerus putat eundem esse cum Demogorgone. Hadrianus Junius autem existimat, esse Democriti in magicis appellationem, quem Chaldaeos et magos audivisse, ipsamque Magicorum Libros edidisse, auctor est Diogenes Laertius in ejus vita et Plinius Hist. Nat. Lib. XXX. prooem. Sed aperte distinguit Collector Geoponicorum, utriusque, et Democriti et Damogeronis s. Damigeronis, fragmenta operi inferens. Videtur itaque fuisse hujus nominis Magicorum aliquis vel Physicorum scriptor, de quo nihil constat. Vide P. Needham. Prolegg. ad Geopon. pag. LIV. ed. Niclas. *Dardanus* Phoenicius, insignis magus, cujus e sepulchro petitis et diligenter perlectis libris longe doctissimus evasisse Democritus memoratur a Plinio l. l. Hinc *Dardaniae artes*, i. e. magicae, apud Columell. Lib. X. de cultu hortorum vs. 358., ubi vide in tpp. Cf. Jo. Brodaei Miscellan. Lib. IV. C. 10. in Thesauro Critico Gruteri Vol. II. pag. 515. Jo. Pamel. ad Tertullian. l. l. Savaron. ad Sidon. Lib. V. Epist. IX. pag. 342. et imprimis, qui de eo multus

est, D. Tiedemann. in Disputatione de Magicarum artium origine etc. pag. 37. et 39. [O.]

[*Velus, Julianus*] Quidam (Jof. Mercerus) legendum existimant Nilus, *Vulcanus*, (Sed de Juliano Theurgicorum auctore vide Notam sequentem. O.) quandoquidem Laertius Prooem. §. 1. dixit: Αἰγυπτίου μὲν γὰρ Νείλου γενέσθαι παῖδα ἠΦαιστον, ὃν ἀρξαι φιλοσοφίας. Sed ibi philosophiae nomine magiam intelligendam nulli unquam probaverunt. Alii itaque pro *Velus* emendandum putant *Belus*. Nec jure quidem proflus immerito. Primae etenim utriusque nominis litterae B et V saepissime a librariis commutantur. *Belus* vero, ut narrat Diodorus Siculus Lib. I., Flamines Aegyptiorum more publicis oneribus et impensis exemptos instituit. Hi autem, quos Babylonii vocant Chaldaeos, solebant, quemadmodum sacerdotes, physici atque astrologi, stellas observare. Quam procul dubio ob causam *Belus* a Plinio et Solino syderalis scientiae dicitur inventor, atque ab Hieronymo (in Olean Cap. 2.) idem, qui ab Hebraeis *Bel*, a Sidoniis et Phoenicibus *Baal* appellatur, atque a Nino, illius filio, in Deorum ordinem relatus. [*Nourr. p. 534 seq.*]

[*Julianus*] Cognomine Theurgus (floreus sub Marco Antonio Philosopho) magnum inter Magos nactus nomen. Hunc narrat Anastasius pestilentiam Romae magicis artibus sanasse. Suidas et alii pluviam, quam alii Arnuphi tribuunt auctori, effecisse eum feribunt. Habebat is, auctore eodem Suida, patrem Julianum Chaldaeum, qui de daemonibus scripsit et κρη, id est phylacterio, quo a singulis corporis partibus arcere morbos magicis ceremoniis queamus. Julianus filius scripsit theurgica, τελεστικά, λόγια, δι' ἐπῶν, aliaque ad disciplinam hanc arcanam spectantia. Cf. D. Tiedemann. in *Disp. de Magic. artium origg. pag. 74.* [O.]

[*Baebulus*] De hoc nulla apud veteres mentio, quare *Nourrius* verosimiliter leg. censet *Babilus*, cujus tanquam illustris Astrologi Suetonius memiuit in Nerone Cap. 36., ubi Casaubonus legend. existimat *Babylas*, nam in Graecorum historiis Βαβυλᾶς usitatum nomen, quod valde assue est τῷ *Baebulus*. [O.] Cf. Oudendorp. ad Suet. l. l. [*Ochsner.*]

[*in officium sermonis dandi*] *Sermonem dare* dicit Arnobius loquutione rara, sed non impropria. Non opus ergo est rescribere, *in officium fermocinandi*. [*Heruld.*]

[*surdorum auriculas referare*] Editor Lugd. Bat. dedit *retuare*, i. e. aperire, recludere. Opp. *obturare*. vide Nonium h. v. Quod, si modo Codicis fide niteretur, apprime conveniret Arnobio, antiquorum et obsoletorum verborum aucupi. [O.]

ippi faciant, et cum suis ritibus faciant, quidquid malefici graminis etc.] Meursius delet *posterius faciant*. N. Heinius Adversar. Lib. II. C. 9. pag. 272. legend. censet: *et cum suis ritibus acuunt, quidquid etc.* acute quidem; sed nil mutandum. Verba enim *quidquid malefici graminis etc.* pertinent ad sequens *adjiciant* — — *colligant*, et quidem, ut mihi videtur, ad posterius. Nam *fremorem verborum colligere* dici vix posset. [O.]

fremor ille verborum] *Fremorem verborum* appellat proprie Arnobius, quod *murmur magicum* et *sufurrum magicum* alii. *Stridorem magicum* dicit Tibullus I, 2. vs. 47:

Jam ciet infernas magico stridore utervas.

Nempe, quia magica illa carmina brevius et concitatius proferebantur, summisque tantum labris. Inde et Graeci $\Psi\upsilon\sigma\sigma\upsilon\varsigma$, $\Psi\upsilon\sigma\sigma\upsilon\sigma\mu\omicron\delta$ dicunt. [Herald.] Cf. Savaro ad Sidon. Carm. II. vs. 86. pag. 12. [O.]

non interdicimus, colligant] *Nimis pro imperio interdici-mus*. Malim igitur *intercedimus*, i. e. prohibemus, quo verbo utitur Arnobius et alibi non semel. Translatum a Tribunorum et aliorum intercessionibus, quorum intercedentium vox erat *Veto* aut *Prohibeo*. [Herald.]

recognoscere] Meursius conj. *e re cognoscere*. [O.]

Cap. LIII. — ut remin] *Remini* restituit Th. Canter. Var. Lect. Lib. II. C. 17., antea *memini* vitiose. [O.]

siquidem vis anima pretiosa est, nec ipso se homini etc.] Meursius p. 54. legendum suspicatur *nec ipsa scilicet homini etc.* [O.]

nihil fraudis delituit in Christo] Ita Herald, ex MS. Antea legebatur *nihil fraudis, nihil delicti in Christo*. [O.]

atque in lasciviam dissolvamini cachinnorum] *Prudentius* $\pi\epsilon\rho\iota\ \sigma\tau\epsilon\phi\acute{\alpha}\nu\omega\upsilon$: *Cui tu sacrate per cachinnos selveris*. Petronius: *Stabat inter haec Giron, et risu dissolvebat ilia sua*. [Elmenh.] Pro utque Meursius mavult aequè male. [O.]

Deus radice ab intima] i. e. omni parte, intima sua vi ac natura Deus, purus putus Deus, *ganz und durchaus Gott, Gott nach seiner innersten Natur*. In seq. pro *ab incognitis regnis* Stewech. mavult *inconditis* i. e. aeternis. [O.]

Et merito. Exutus ab corpore etc.] Ita felicissime emendavit et distinxit locum editor Lugd. Bat. Antea erat *et merito exutus a corpore*, quod recte offendeat Stewechini, quasi merito suo Christus exutus corpore h. e. mortuus sit. Itaque conjiciebat legendam *at merito* (h. e. vita functo) *exutus a corpore*. Sed multo melior videtur Salmastii emendatio. *Et merito* scilicet cum praecedentibus jungendum hoc sensu: *Merito illum non noverunt*.

Mirari non licet, si illum non noverunt. Es ist natürlich, dasz sie ihn nicht kannten. [O.]

postquam videri se passus est, cujus esset aut magnitudinis sciri] Locus mendosus, quem duplici conjectura restituere conatur Adr. Bcholius in Apophoret. Lib. III. C. 8. nimirum: *postquam videri se passus est, quis esset, aut cujus magnitudinis, verbo sciri tanquam inepto glossemate expuncto, aut ita: postquam videri se passus est, quis esset, aut cujus magnitudinis sciri, pro aut sciri, cujus esset magnitudinis.* Equidem priorem praefero. [O.]

Cap. LIV. — Quinam isti sunt, fortasse quaeritis? Gentes etc.] Secutus sum in his et sequentibus interpunctionem Meursii et in sequentibus lego *commodaret pro commodarent.* [O.]

numquam rebus ejusmodi credulitatis suae commodare affensum] Afri utuntur saepissime praeterito imperfecto pro plusquamperfecto, ut loquuntur Grammatici. Exstat haec *ἐναλλαγή* apud Arnobium et Tertullianum locis compluribus: quin et apud antiquos scriptores, ut apud Plautum non raro. Hinc igitur Augustini celebre dictum illud: *Non crederem Evangelio, nisi me Ecclesiae commoveret auctoritas.* Id est non credidissem, tum, quum eram Manichaens. Sic h. l. *commodarent pro commodassent.* [Herald.] Plura hujus Enallages exempla collegerunt Corte ad Sallust. Jugurth. Cap. 59. pag. 681. et Gronov. ad Liv. Lib. XXXIV. C. 4. [O.]

vanos, mendaces] Haec eadem copulat Virgilius Aen. II. vs. 79 seq.:

— — — *nec si miserum Fortuna Sinonem*

Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.

Vani autem quinam proprie dicantur, docet A. Gellius Lib. XVIII. C. 4. *Nos autem postea ex Apollinari didicimus, vanos proprie dici, non, ut vulgus diceret, desipientes et hebetes, aut ineptos; sed, ut veterum doctissimi dixissent, mendaces et infulos, et levia inaniaque pro gravibus et veris astutissime componentes.* Neque satis plane Gellius: *vani* enim potius, qui morbo quodam et *ingenita mentendi voluptate* (ut ait Tertullian. Apologet. C. 7.) *mentiuntur*; quam qui mendacia astute componunt. *Vani* sunt itaque, qui Graecis dicuntur *μάταιοι*, quia *μάτην*, id est nullius lucri crassa, sed genio suo tantum morem gerentes mentiuntur. [Herald.] Nostri *Auffschneider, Windbeutel.* [O.]

aut puerili] Est e correctione Heraldii: antea *ut puerili.* [O.]

ut execrabili haberentur in nomine] Nonnulli (Fulv. Ursinus) legendum existimabant *in omine*: nempe quia infausti habiti Christiani. Sed hac ipsa de causa vulgata lectio retinenda

erat: ut significetur scilicet, ipsum nomen Christianorum infamatum fuisse et execrabile. Supra: *Quid ut omnis pessimi, nostri nominis inhorrescitis mentione?* Hoc autem execrabile nomen. Glossae: *Execramur*, καταρώμεθα, ἀποτροπιαζόμεθα, βδελυτόμεθα. item: *Execrui*, ἀπαγορεύει, ἀφελπίζει (pro quo legendum ἀφιερίζει), ἀπεύχεται, καταράται. Execrabiles igitur erant, quos arcebant lacris, tanquam impios, pollutos, et magno aliquo scelere impiatos: ἐναγῆς apud Graecos. (quos si restituiebant, *refecrare* eos dicebantur.) Vid. Cornel. Nep. Alcibiad. C. 6. [Herald.]

Cap. LV. — *coeli convexionibusque dimotae*] Obert. Gifanius legendum censet *coelique convexionibus*, probante Th. Cantero. Sed nil mutandum. Amat hoc Arnobius, v. c. Lib. II. Cap. II. *a quo omnia terrena cunctaque coelestia animantur motu irriganturque vitali*. Sic enim vel optimi scriptores, v. c. Cornel. Nepos Timoleonte init. *Siciliam multos annos bello vexatam, a barbarisque oppressam*. [O.] Vellejus Pat. II. C. 75. *Tiberium Caesarem, vindicem Romani imperii, futurumque ejusdem Caesaris filium, gestans sinu*. [Ochsner.]

temeraria desperatione] i. e. ἀπονοία. Vide supra ad Cap. XXV. [O.]

beneficia patris munerandis animis hominibusque] Haec lectio vitiosa videbatur interpretibus vario modo illam restituentibus. Gelenius: *et munera Dis hominibusque portabant*. Lud. Carrio: *et munera sanandis animis hominibusque portabant*, sequente editore Lugd. Bat. Alii: *munerandis feminis hominibusque*. Alii: *munera piis animis omnibusque*. Alii: *munera nudis animis omnibusque*. Heraldus: *munera mundi terminos adusque portabant*. Sed recte, opinor, antiquam lectionem defendit Steuvechius. *Homines enim h. l. i. q. corpora*. Sic infra Lib. II. Cap. XXVIII. *animas foris positae et nondum hominibus conjugatae*. Eodem sensu *homines* opponuntur *animis* in notissimo illo Homeri loco Iliad. A. init.:

Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν

Ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλάτρεα τεύχε κύνεσσιν etc.

Cf. Scholia ad Aristophan. Acharn. vs. 397. Et *munerare* absolute *beglücken, beschenken*. Neque etiam omnia omnino Christi et Apostolorum miracula in sanationibus constabant. [O.]

Cap. LVI. — *Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt, extulere in immensum etc.*] Just. Lipsius Epistolic. Quaest. Lib. III. Epist. 15. pag. 531. ed. Vesal. legendum existimat: *Sed cum scriptores nostri etc.* At recte est *conscriptores*. Haec scil. verba continent novam objectionem gentilium. *Sed*, inquam, *conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt*. *Conscriptor* familiare Arnobio. Vide Caput sequens. Et *conscriptio*

passim. Neque *promiserunt*, quod omnes editores habent ante Salmatianum, equidem prorsus rejecerim. Videtur scil. Arnobius verbum hoc propria sua et primaria significatione accepisse pro porro mittere, protendere, ut dicitur *promissa barba*, *promissa insula*: hinc *rem gestam*, *historiam promittere* i. q. nimis extollere, dilatare, exaggerare. Nam objectionem adversariorum, gesta Christi omnia omnino falsa esse et mendaciis conficta, jam in praecedenti capite diluerat Arnobius: nunc pergit ad alterum, scil. eas res ex parte quidem veras esse, sed nimis exaggeratas, elatas a Christianis scriptoribus. At cum dictionis *promittere res*, *historias*, pro extollere, dilatare, exempla frustra quaesivissem ap. antiquos, malui cum ad Lugd. Bat. edere *promiserunt*. [O.]

aut apprehendere locum fortasse possietis, quo videretur esse simillimum veri] quo videretur pro quod videretur ex MS. restituit Stewechius legendum existimans: *aut apprehendere fucum fortasse possietis, quo videretur*, quod perplacet, vixque mihi temporare potui, quia in textum reciperem. [O.]

aut consimilium his hominum] scil. *haeticorum*. [O.]

ut et prudentium tardaret fidem] Fulv. Ursinus: *ut id credentium tardarent*. Sed nil mutandum. *tardaret* referend. ad *malivolentia*. Pro *prudentium* Meursius *prodentium*. [O.]

Sed nunquam fuerit his bene, ut Christus qui fuerit litterarum testimoniis colligatur] Ita lego et distinguo. *fuerit* i. q. erit. Futurum exactum saepissime pro Futuro indicativi, etiam si nullum *si* praecesserit, praesertim cum de re agitur, cujus eventus adhuc incertus est. Ita Cicero Academ. IV. C. 36. *Age resistero Peripateticis — — — sustinuero Epicureos? — Diodoto quid faciam Stoico?* Ita h. l. *nunquam fuerit his bene* i. q. *his* (scil. daemionibus et iis consimilibus hominibus) *nunquam* (spero, credo) *ista res bono, commodo erit, ut Christus etc.* Vult dicere Arnobius, daemonas et haeticos gavifuros fuisse, si Christi res gestae scriptorum tantum fide niterentur, (quia scil. scripta facillime possunt adulterari vel mutilari). At (pergit) *nunquam fuerit his bene*, *nunquam gaudebunt*. (*Es wird ihnen, hoffe, denke ich, nie zu Gute kommen, sie werden nichts dadurch gewinnen.*) Nam et aliis momentis compluribus nititur fides Christiana. Quis vulgaris interponctionis: *Sed nunquam fuerit, his bene Christus qui fuerit, litterarum etc.* sensus sit, equidem nescire me fateor cum ignarissimis. [O.]

Cap. LVII. — compingimus] Ex MSto restituit Stewech. et sic amat noster. Infra Lib. IV. *ignominiosas compingitis fabulas*. et Lib. VII. *obscenas compingere cantiones*. Ceteri: *confingitis*. [O.]

ediffertata] Et hoc debetur Stewechio. Amant frequentativum Afri, Apulejus, Tertullianus et Arnobius, imitatione Plautina. Sic *ediffertate et dicite* passim ap. nostrum. Alii: *edifferta*. [O.]

turpissimas Diis notas] Ita Meursius et Salmasius verissime. Antea *Dii*. [O.]

aut non simillimum veri est, finem vicinis et finitinis, quam spatiorum inesse longinquitate distantibus] Notandus hic usus Superlativi pro Comparativo, ubi major aliquis comparationis gradus indicatur. *aut non simillimum veri est* pro *aut non multo est verosimilius*. [O.]

Cap. LVIII. — Sed ab indoctis hominibus et rudibus scripta sunt] Fuit haec scripturae criminatio a gentibus passim inculcata, atque eodem modo a Christianis scriptoribus repulsa: ut a Clemente Alexandrino in Protreptico, a Lactantio Lib. III. C. 1. et alibi. [Herald.]

nunquam enim veritas sectata est fucum] Clemens Alexandr. in Protrept. Γραφαὶ δὲ αἱ δεῖται, καὶ πολιτεῖαι σώφρονες, σύντομοι σωτηρίας ὁδοί, γυμναὶ κομμωτικῆς, καὶ τῆς ἐντὸς καλλιφωνίας, καὶ στρωμυλίας καὶ κολακείας ὑπάρχουσιν. [Herald.] Ceterum enim, ut γὰρ ap. Graecos, indicat, aliquid supplendum esse ex praecedentibus: ut h. l. *Et merito. Recte. nunquam enim etc.* [O.]

fides quaeritur assertiois] Fulv. Ursin. *assertioni*, non male. [O.]

collectiones] i. e. συλλογισμοί. Vide Quintil. Instit. IX, 2. et J. Ch. Th. Ernestii Lexicon Technologiae Lat. Rhetor. h. v. [O.]

Cap. LIX. — angusti pectoris reprehensio] Angustum pectus appellat μικρόψυχον et velut μικρολόγον. [Herald.]

quod cum spinis nascuntur et purgamentis aliis] *Purgamenta* h. l. inutiles herbae, lolium etc. Palladius de Re Rust. Lib. I. Tit. 35. *Paleas et purgamenta pluribus locis per hortum disposita simul omnia, cum nebulas videris instare, combures*. [O.]

utrumne quid glabre an hirsuta cum asperitate promatur] Haec est emendatio felicissima Hug. Grotii prolata ab N. Heinsio in Adversar. Lib. IV. C. 8. Cod. MS. *grave*, quod autem minime oppositum *hirsutae asperitati*. Al. *leve*. Fulv. Ursin. *lene*. Sed optimum *glabre*, quod in textum recipere non dubitavi. Sic noster infra Lib. III. dicit *glabritates corporum et calvitia*. [O.]

inflectatur quod acui] *Inflecti* videtur hoc loco positum pro *circumspecti*. Non enim hoc loco de declamatione, quae, si mala est, omnino intellectum tardat, sed de stylo literarumque positione sermo est. [O.]

deturque illis immo] Stewechio placet: *deturque illis simiis*, hoc est ridiculis optimorum scriptorum, c. c. Ciceronis, imitatoribus. Vide Plin. Lib. I. Epist. V. Sidon. Lib. I. Epist. I. Plura collegit Meursius in Appendice Critici Arnobiani ad Lib. III. [O.]

voluptatum delinimenta] Alii *delenimenta*. Sed bene defendit vulgatam Oudendorpius ad Apulej. Lib. III. *delinimenta voluptatum* optime dicuntur voluptates quasi unguen aliquod homines mollientes, a *delino, ere, i. q. delibuo.* [O.]

omne suum studium] Editio princeps: *omnes unum studium.* [O.]

triviale studio humilitatem secutos] *Studio*, id est consulto. Solinus Cap. XXXV. *Hi delphines crocodilos studio eliciunt ad natandum, demersique astu fraudulento tenera ventrium subternantes fecant, et interimunt.* [Herald.]

et sophistica se potius ostentatione jactarent] Sophistas appellabant eo aevo eos praecipue, qui literas humaniores tractabant, et in rhetoricis ac poeticis, denique in sermonis cura et flosculis elegantiae colligendis studium suum occupabant; quae erant Rhetorum et Grammaticorum praecipuae partes. [Herald.]

cum tibi sit ratio cum male se habentibus atque aegris] Alii: *cum tibi sit oratio* etc. Sed tò *ratio* bene defendit J. Fr. Gronov. Obss. Lib. II. Cap. X. *Ratio*, id est negotium, apud Ciceronem aliquoties. [O.]

secus virile] Ita restituit Lud. Carrio ex MSto. *Secus* anti-que pro sexu aliquoties ap. Arnobium, v. c. Lib. V. Cap. 13. et 25. Vide interpretes ad Festum v. *sexus*. Ita Sallust. Fragment. Historiar. Lib. II. *At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium undique, virile et muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur.* ubi vide Corte pag. 960. et, qui omnia antiqui hujus et obsoleti vocabuli loca diligenter collegit, J. Fr. Gronov. ad Liv. Lib. XXVI. C. 47. [O.]

applicetur] Sic editor Leidensis ex MSto. Ceteri *applicet* vitiose, quod tamen, more suo, retinuit Oberthür. *id quod sequitur*, scil. haec. [O.]

vitiorum criminamini foeditate] *foeditate* e MS. addit Meursius, optime. Lipsius emendabat *vitio verborum criminamini*, Bertins *vi vitiorum.* [O.]

stribiligines] Glossae: *Stribiligo, στρολισμός.* Gellius Lib. V. C. 20. *Soloecismus a Sinnio Capitone ejusdemque aetatis aliis imparilitas appellatur, vetustioribus Latinis stribiligo dicebatur, a versura videlicet et pravitare tortuosa orationis, quasi stribiligo quaedam.* [Elmenh.] Videtur derivatum a *στρέφω*, vertere, *στρεβλός*,

στροβίλος. Hinc pro *steribiligo*, *strebiligo* vel *strobiligo* legendum ap. Gell. [O.]

Nonne alius haec utria, alius dicitis hos utres] Ita edidit cum Lugd. Bat. Variant autem editores: Cod. MS. *aliud* — — — *aliud*, quod manifeste vitiosum. Nam huius lectionis sensus foret: *aliud* (h. e. significatione diversum) esse *utria* et *utres*, cum tamen vocabula ejusdem significationis, at diversae terminationis et generis hic enumeret Arnobius. Lipsius leg. *aliubi haec utria, aliubi* — — — *hos utres*. Heraldus in *Curis secundis* (contra Salmatinum) scribit, in MS. extitisse *alius*, sed postea alia manu, alioque atramento mutatum esse in *aliud*, et ipse legendum existimat *alias* — *alias*. Equidem non video, quare *alius* — *alius* mutandum sit. Pro *utria* — — — *utres* Gronov. ad A. Gell. Lib. III. Cap. 16. legendum censet *utera* — — — *uterus*, quia Gellius l. l. habeat *uterus*. Sed et hic nil mutandum. Novimus enim, complures ejusmodi obsoletas antiquioris latinitatis terminationes prorsus interiisse, alias tantummodo servatas in Grammaticorum citatis. Et Nonius v. *utres* aperte dicit etiam neutrum usurpatum ab antiquis citans locum Lucili: *Andronius Flacci teget utria*. [O.]

caelus et caelum] Vide eundem Nonium de indiscretis generibus v. *caelum* multa exempla citantem. [O.]

filus et filum] Hoc, nescio qua de causa, Fulvius Ursinus mutat in *hilus et hilum*. [O.]

crocus et crocum] Vide eundem Nonium v. *crocum* neutrum citantem ex Sallust. Hist. II. *Iter vertit ad Coryram urbem, passusque nemore, in quo crocum gignitur*, quod fragmentum neglectum a Cortio. [O.]

fretus et fretum] Hac de re plura proferuntur exempla a Nonio. Sed quod ibi e Lucilio proponitur, *caeli nomine et salis fretus*, legerim *coeli lumen et sali fretus*. Ita significabat Lucilius, dici eleganter *coeli lumen* pro *coelo*, et *sali fretum* pro *falo*. [Herald.]

hoc pane et hic panis] Charif. Inst. Gramm. Lib. I. p. 69. *Panis masculino genere dicitur, tametsi neutro genere Plautus dixit in Curculione:*

Haec sunt ventris stabilimenta, pane et assa bubula.

Cf. Nonium. [Elmenh.]

hic sanguis et hoc sanguen] Vid. Nonius in *sanguis*, Priscian, Lib. VI. pag. 708. Lucret. Lib. I. vs. 857. [Idem.]

candelabrum — candelaber] Vide hic Nonium v. *candelabrum*. [idem.]

Epicadus] Ita legend. MS. et editio Rom. *Epicandeos* vitiose, Sueton. de illustr. Grammat. C. 12. *Cornelius Epicadus L. Corneli*

Sullae dictatoris libertus calatorque in sacerdotio augurali, filioque ejus Fausto gratissimus fuit: quare nunquam non utriusque se libertum edidit. Librum autem, quem Sulla novissimum de rebus suis imperfectum reliquerat, ipse supplevit. Cf. Lind. Carrio, qui de homine multus est, Lect. Antiq. Lib. I. C. 13. [O.]

Caesellios] Caesellius Vindex scripsit commentarios celebratissimos Lectionum antiquarum, teste Gellio Lib. VII. C. 2. qui illum hominem haud intelligentem laudat. Citatur quoque a Charisio Lib. I. et II. et Prisciano Lib. X. saepius. [*Elmenh. et O.*]

Verrios] Intelligentus M. Verrius Flaccus, illustris Grammaticus tempore Augusti, de quo pluribus agit Suetonius de illustr. Grammat. C. 17. cujusque opus de Significatione Verborum in compendium redegit Felsus. [*O.*]

Scauros] Terentius Scaurus divi Hadriani temporibus Grammaticus vel nobilissimus, teste A. Gellio Lib. XI. C. 24., ubi vid. Gronov. Hujus existat liber de Orthographia a Putschio editus. [*O.*]

et Nifos] Th. Canterus Var. Lect. I, 23. legendum existimat *Gnifos* (M. Antonius Gnifo memoratur a Suetonio). Sed ipse sententiam retractat, monitus a Carrione Antiq. Lect. Lib. II. C. 11., qui multus est de Niso Grammatico, passim citato a Charisio, Velio Longo, Servio, Prisciano. Inter alia Fastrorum libros conscripsisse eum testatur Macrobius Saturn. I. C. 12. quae notitia fugit Carrionem. [*O.*]

Cap. LX. — quod oculorum susceperet injectum] τὴν ἐπιβλεψίν. Nam vocem Graecam exprimere voluit Arnobius. [*Herald]* Elmenhorst. in ed. Hanov. leg. conj. *sustineret*. [*O.*]

inertissimae contemplationis] Id est contemplationis obtusae, hebetis, impeditae, infirmitate humana nequeuntis adspicere divina ac coelestia. Graece μύωψ. Alii *ineptissimae*, ineptae. Equidem legendum suspicor *intentissimae*. [*O.*]

Quis est enim mortalium, qui quiret eum videre? quis cernere] Hanc lectionem primus restituit Stewechius. Antea legebatur: *qui quaereret* etc. quod ortum videtur a librario verba praecedentia *contemplationis inertissimae* male intelligente. Sed si Stewechium sequamur, in posteriori membro esse debuisset: *qui cernere*, vel: *quis est, qui cernere* etc. Itaque magis placet, quod Heraldus proponit in Curis secundis: *Quis enim mortalium quiret eum videre, quis cernere, deleto est*. [*O.*]

primigenia natura] Supra *primigenii motus moderamen*. Lib. II. *Habet ergo primigenios ortus*, Martian. *Capella* Lib. VII. de Nupt. Philol. *Tuae singularis primigeniaeque naturae fontem Juppiter recognosce*. [*Elmenh.*]

vel qualitate vel numine] *Qualitas idem est quod modo dixit Arnobius propriam primigeniamque naturam. numen id quod barbare dicunt deitatem.* [O.]

Cap. LXI. — latent taliter involutae] Sic emendavit Meursius in Append. e MS. Cod. qui habet *latent aliter involutae*. Antea edebatur *latenter involutae*, pro quo Fulv. Urfinus mavult *latentes, involutae*. Stewechius: *latent altae, involutae*. Simillimus Ciceronis locus Lib. I. de Divinat. Cap. XVIII. *latet fortasse causa obscuritate involuta naturae.* [O.]

et prius te formares ad non credendi frontem] Ad obtinationem paeve impudentem. Dixisset tamen clarius: *et prius tuam formares ad non credendum frontem*: ac potius etiam *firmares, quam formares*, ut dicimus *durare frontem*. [Herald.]

Cap. LXII. — Sed more est hominis interemptus. Non ipse etc.] Disputat haec Arnobius e Gnosticorum vel Docetarum doctrina, qui statuebant aconem, (ut dicebant) Christum cum Jesu filio Mariae, dum in terris viveret, conjunctum, sejunxisse se ab illo, antequam cruci affigeretur; adeoque non Christum filium Dei, sed hominem Jesum filium Mariae in cruce necatum. Hoc scil. erat Cerinthi et Ebionitarum dogma. Vide Irenaeum adv. Haeref. Lib. I. Cap. XXV. XXVI. ed. Erasmi. In hoc et aliis locis compluribus Gnosticum facile agnoscimus Arnobium, maxime autem Libro II. in iis, quae de origine animarum disputat. [O.]

homo, quem induerat] *Homo* i. q. humana natura. Ita Lactantius Inst. Lib. IV. Cap. X. *homini, quem induerat, quem gerebat*, ubi vid. Büemann. pag. 452. Concretum pro abstracto. [O.]

si quo tempore Sibylla praesaga, oracula etc.] Ita Fulv. Urfinus, quem secuti omnes reliqui editores Arnobii. Cod. MS. et editio Romana habent: *Si quo tempore Sibylla praesagia, oracula*, quod defendit Heraldus more Arnobii plura ejusmodi vocabula idem significantia coacervandi. Vide supra. [O.]

si Bacis, si Helenus] Haec est sagacissima conjectura J. Merceri pro lectione antiqua: *si vates, si Helenus*. Quod si legamus, sequens *aliquae vates hariolantes* injucundam sane efficeret repetitionem: neque verosimile est in hac celeberrimorum vatum recensione Bacidem omissum fuisse ab Arnobio, praesertim cum Clemens Alexandrinus, quem noster studiosissime sequitur et saepius ad verbum exprimit, illius meminerit Strom. I. p. 398. De Bacide, vate Boeotio, locus classicus est ap. Pausaniam in Boeoticis. Duo ejusdem nominis, alterum Boeotium, alterum Arcadem statuit Clemens l. l. Tres fuisse Bacides, docet Scholiastes Aristophan. ad Pacem vs. 1071.

et Aelian. Var. Hist. XII, 35., ubi vid. intpp. Cf. Wesseling. ad Herodot. VIII, 20. et Davif. ad Cic. de Divinat. I, 18. *Helenus* cui non notus e pulcherrimo illo Episodiō Virgilii Aen. VIII, 294? ubi vide Hevne V. C. in Excursu X. [O.]

[*si Martius*] Hunc vatem illustrem dicit et duo ejus vaticinia, alteram de Cannenli clade, alterum de ludis Apollini votendis, citat Livius XXV, 12. Plinius Hist. Nat. VII. C. 33. *Divinitas*, ait, et quaedam coelitem societas fuit — — — apud Romanos in *Martio*. *Martiorum fratrum* meminit Servius ad Aen. VI, 70. 72. Symmachus Lib. IV. Epist. 35. et imprimis Cicero de Divin. I, 40., ubi vide Davif. [O.] Conf. Feli. in *Negumate* et *Ningulus*. Arrian. Marcellin. Lib. XIV. Isidor. Origin. Lib. VI. Macrobi. Saturn Lib. I. Cap. XVII. et alios plures. [*Meurf.*]

vias rerum postulantibus explicabant] Lycophron:

— — — διοικῆσαι δυσφάτους αἰνιγμάτων

Οἶνους τυλίσσω. [*Herald.*]

asfumpti hominis fuit, non ipsius; gestaminis, non gestantis] Ita Fulv. Ursinus. Cod. MS. *asfumptio hominis fuit ipsius gestaminis* etc. nullo sensu. [O.]

Cap. LXIII. — *Et in abditos recessus thesauri interioris inducere*] Hesychius: Θησαυρός — εἰς ἀγαλιμάτων καὶ χρημάτων καὶ ἱερῶν ἀπόθεσιν οἶκος. Recte. Significat igitur Arnobius adytum, ἢ τὸ ἀπόκρυφον μέρος τοῦ ἱεροῦ, *ipsius sacri penetralia*, quae dicit Apulejus, ubi imago, et caetera, quae mystis ostendebantur, cum consecrarentur, custodiebantur. Et respicere videtur ad veterum Philosophorum λόγους ἔξωτερικούς et εἰσωτερικούς. Illi tradebantur τοῖς ἔξω, iis, quibus nondum patebat thesaurus interior; isti committebantur τοῖς μεμυημένοις, iis, qui legitime initiati erant et consignati. [*Herald.*]

vel potestate inversa] Haec est felicissima emendatio editoris Lugd. Bat. Cod. MS. *vel potestate univversa*, quod Stewechius mutavit in: *vel potestates univversas*. *potestates* scil. pro iis, qui potestate praediti sunt, ut in Capite sequenti *nobilitates* pro nobilibus. [O.]

qui claudos praecipiebat incedere] In Romano Codice legitur: *praeciebat*, unde Gelenius fecit: *faciebat*. Ego malo legere *praecipiebat*. Dicit enim Dominus in Evangelio: *Vade et ambula*. [*Th. Canter.*]

alligare] Cod. MS. *caligare* vitiose. Fulv. Ursinus: *colligare*. [O.]

letum, cui vellet, indicere] Id est dicto, verbo, nuda jussione (ut ait Arnobius supra) letum afferre. Diverso nomenclil sensu *indicere* supra Cap. III., ubi vide notas. [O.]

durissimisque latronibus] Fulv. Ursin. *durissimis*. [O.]

diffignasset] Amat hoc verbum Arnobius. Sic infra Lib. VII.

C. 6. *habeatque pro vulnere, si quid animal caecum, atque in nubibus semper ignorationis incedens diffignaverit, dixerit, quo illorum minueretur auctoritas. Ita diffignare, diffignator* pallim ap. nostrum. Gesner. in Thesaur. *diffignare* putat idem esse quod *designare*. Equidem crediderim, non nihil interesse, ut sit *diffignare* i. q. dispescere, distribuere, vel potius varia, diversa designare, ut h. l. diversos, multiplices cruciatus. Ita *diffignatores* dicebantur apud Romanos, qui loca in theatris spectatoribus distribuebant. Vide Schol. ad Horat. I. Epist. VII. vs. 6. et J. Lips. de Amphitheatro Cap. 15. pag. 1033. Oper. ed. Vesal. Tom. III. [O.] Nescio an vana sit in tali quidem scriptore subtilitas distinguendi, omninoque rectius videtur Gesneri iudicium. Immo multi recentiores medio etiam aevo librarii affectarunt *diffinire, diffinitionem, diffignare* etc. pro *definire, designare*. Ceterum pro illo discrimine laudari poterant interpretes ad Plauti Poenul. Prolog. vs. 19. [Ochsner.]

Cum enim de animarum periculis multa mala de illarum contra insinuator, magister atque auctor etc.] Locus misere deturpatus et in toto Arnobio facile corruptissimus; de quo autem sanando defectu emendatorum Codicum videtur desperandum esse. Quae interpretes ad illum contulere, haec sunt. Fulv. Ursinus legit: *de animarum periculis multa medelarum contra insinuator, magister atque auctor* etc. quod quid sibi velit, equidem nescire me fateor cum ignarissimis. Heraldus et Stewechius hiatum orationis suspicati locum ita ediderunt: *Cum enim de animarum periculis multa, multa mala de illarum * * * * ** *contra insinuator* etc. Editio Romana recentior de anno 1583. totum locum ita restituit: *Cum enim de animarum periculis multa, multa de illarum natura* (scilicet diceret) *insinuator magister atque auctor ad officiorum convenientium fines, vias, leges et constituta direxit, non superbiae fastum comminuit.* Quae lectio ferri posset, si modo libris antiquis juvaretur. Magis placet emendatio Oudendorpii ad Apulej. Met. Lib. VII. pag. 467. legentis: *Cum enim de animarum periculis multa, multa de medelarum natura insinuaret, magister atque auctor* etc. *Insinuare* apud illius aevi scriptores saepius i. q. indicare, docere. Sic ipse Arnobius intra Lib. II. C. 19. *Quid enim aliud se spondet vel insinuare posse vel tradere.* et Lib. V. Cap. 2. *Pro veris et velut quiddam mirabile insinuare.* Dictys Cretenis de bello Trojano Lib. II. C. 9. *Is namque tum moesto luctu Agamemnoni insinuans, quae circa filium ejus evenissent.* et Lib. V. C. 14. *sua quippe opera insinuantibus ut ablatum.* Nihil, si quid tentare liceat, post v. *insinuator* videtur esse aliquot linearum lacuna, et prius orationis

membrum fortasse ita restituendum: *Cum enim de animarum periculis multa mala designaret (pro de illarum) contra insinuatōres * * * * * magister atque auctor.* Puto scil. Arnobium h. l. causas inimicitiae et odii populi Judaici adversus Christum exposuisse, et, si quid video, particula *enim* aperte declarat, haec esse cum superioribus conjungenda, ubi de immanibus durissimisque latronibus, qui Christo manus injecerant, sermo est. Verba *magister atque auctor* etc. mihi videntur finem novae periodi efficere, in qua generatim de Christi doctrina egerat Arnobius, cujus autem initium incuria librariorum excidit. *mala designare* interpretor mala diversa, multiplicia praedicta, minari, vide supra eodem capite. *insinuatōres* explico vel doctores, vel homines malis artibus sese aliis inhiuantes, gratiamque popularem captantes, quales apud Judaeos erant Pharisei, in quos vehementissime Christum invectum novimus, v. c. Matth. XXIII. toties dicentem: *vae vobis Pharisei!* Quid quod huic conjecturae etiam favere videntur verba sequentia: *non superbiae fastum comminuit.* At judicent doctiores. [O.]

Cap. LXIV. — quem tenere nemo hominum possit ullius facinoris in reatu] Hoc Christus ipse de se testatur Joh. VIII. vs. 46. *Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας;* [Elmenh.]

donaria spoliant populanturque templorum] Proprie. Hinc *inspoliatum templum* appellat Sallustius inviolatum, ἄσυλον. et *templorum spoliatores* ἱεροσόλους appellat Jul. Firmicus locis infinitis. [Herald.]

qui proscriptionibus, exiliis, caedibus etc.] Ita optime locum restituit Heraldus in Curis secundis et Salmasius in ed. Lugd. Bat. Antea legebatur *et suis caedibus*, pro quo Fulv. Ursinus malebat *et saevis caedibus*. [O.]

qui matronarum pudorem ac virginum vi subruunt licentiosa] Socrates Libro I. Historiae Ecclesiasticae Cap. II. inter tyrannica Maxentii facinora flagitiosam illam licentiam numerat: *Μαξέντιος δὲ κακῶς τοὺς Ῥωμαίους ἐπέτριβε, τυραννικῶ μᾶλλον ἢ βασιλικῶ τρόπῳ χρώμενος κατ' αὐτῶν, μοιχεύων ἀναίδην τὰς τῶν ἐλευθέρων γυναῖκας, καὶ πολλοὺς ἀναιρῶν, καὶ ποιῶν τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα.* [Herald.]

appellatis indigetes atque divos] ἤρωας. Dio Cass. Lib. LI. Julium Caesarem ab Augusto in censum Deorum relatum ait, et ἤρωα Julium appellatum, id est *Divum Julium*. Deos autem quandoque dicebant, non *Divos*, et Graeci *Divos* θεοὺς verterunt saepius. Lucianus in Longaenis: *Ἀπολλόδωρος δὲ ὁ Περγαμηνεὺς ῥήτωρ θεοῦ Καίσαρος, Στεφανοῦ διδάσκαλος.* [Herald.]

pulvinaribus, aris, templis etc.] Prudentius:

*Hunc morem veterum docili jam aetate secuta
Posteritas, mense atque adytis, et flamine, et aris
Augustum coluit, vitulo placavit et agno,
Strata ad pulvinar jacuit.*

Hic honos igitur Julio primum impertitus, Augusto deinde, et ceteris deinceps. [Idem.]

ludorum et celebritate natalium] Transpositio frequens Arnobio pro *ludorum celebritate et natalium*. [O.] Julii Caesaris τὰ γενέσια πάντας ἐσοτάζειν Triumviri ἠνάγκασαν, qui honos ad ceteros postea propagatus. Dio Cass. Lib. XLVII. [Herald.] Sic plane Vellejus Pat. II, 68. *Senatus et auctoritate Consulibus*, ubi vid. Ruhnken. [Ochsner.]

vitas vestras secant] Fulv. Ursin. conjecit *vitia vestra*. male. Ita Jul. Firmic. Astron. Lib. VIII. Cap. VII. *alienas vitas amari sermonis licentia pulsant. Secare* proprium de Satyrarum scriptoribus. Persius Sat. I. vs. 115:

— — — — *Secuit Lucilius urbem,*

Te Lupe, te Muti, et genuinum fregit in illis.

[Herald. et Elmenh.]

qui sui temporis posteris notas scriptorum perpetuitate prolatant] Ita Fulv. Ursin. et Elmenhorst. Constructio haec est: *qui sui temporis notas* (i. e. ignominias, infamias) *posteris prolatant scriptorum perpetuitate*. Cod. MS. et ed. Rom. *qui in temporis posteris notas* — — — — *prolatant*. Sed ita manca est oratio: deest enim accusativus, ad quem referendum sit *prolatant*. Stewech. *qui in tempus posterum notas etc.* Alii: *perpetuitatem prolatant*. [O.]

qui matrimonia suadent habenda esse communia] Platonem taxat, qui in Timaeo et de Republica dogma hoc introducit. [Elmenh.]

qui cum pueris cubitant formosis] Videtur his Socratem tangere Arnobius, cui recentiores, imprimis patres Ecclesiastici, hoc crimen impingebant, gentiles etiam, v. c. Lucianus in Vitarum auctore C. 15. Cf. J. M. Gesner. in libello: *Socrates sanctus praederastia*, et virum amicissimum H. Bremi ad Cic. de Fato Cap. V. [O.]

qui pecudes vos esse etc.] Perstringit hic quaedam Stoicorum dogmata. [Herald.]

bibliothecarum reponitis in arcanis] Nec libros eorum solum, sed imagines etiam et statuas, quod observabamus ad Mar-

tialem. [*Herald.*] Quinque praesertim in locis invenio collocatas fuisse ab antiquis imagines, Atrio, Limine, Cubiculo, Pinacotheca, Bibliotheca. Nec eadem erant in omnibus. In Atrio gentilitiae imagines, et avorum ex cera expressi vultus ordine stabant. Foris vero et in limine eorum imagines ponebantur ex aere, solidave alia materia, qui prae ceteris illustres atque insignes existerant. De utrisque Plinius Lib. XXXIV. Cap. 2. In Cubiculis Lares erant: et in totum quas Cubicularcs appellabant imagines, ut eorum quos carissimos habebant. In Pinacothecis temere, neque ad vivum expressas imagines, aut Deorum atque Heroum, sive fabulas aliquas atque historias depictas habebant. Vide Plin. Lib. XXXV. C. 2. et Petron. Cap. 83. init. Superest Bibliotheca, (graece *μουσειόν*) in qua eruditorum hominum, ut Philosophorum; Oratorum, Poetarum, imagines positae, partim expressae ad vivum, partim confictae. Plinius loco citato aliique sexcenti. [*Petav. ad Synesf. Encom. Calvit. Commentar. pag. 26.*] Meurs. conj. in *arvis*. [*O.*]

quadrigis et statuīs muneramini] Nempe statuīs curulibus, quae non solum magnis heroibus et bellica laude florentibus excitatae, sed inertibus etiam quandoque hominibus et plane *ἀσάλπιγκτοις*, ut caudicis. [*Herald.*]

solum Christum convellere, dilacerare, potestis si Deum, vultis] Ita ed. Lugd. Bat. *convellere* est ex emendatione Gelenii. Cod. MS. et editio Romana *compellere* vitiose et nullo sensu. Sequentia ita legit Mercerus: *dilacerare potestis* (i. e. audetis), *si detur, vultis immo solum, si liceat etc.* Fulv. Ursin. *deum si possitis*. Th. Canterus: *dilacerare potestis, si eum vultis, vel eum si vultis*. Sed nil mutandum. *potestis si Deum* dictum est pro: *si potestis* (eum dilacerare), *cum Deus sit*. Supra appellat Arnobius Christum *Deum* et quidem *interiorum potentiarum Deum, Deum radice ab intima*. [*O.*]

cruentis oribus mandere] Proprium verbum. Lucretius Lib. IV:

*Et quasi pantherae morsu saevique leonis
Mandantur, magnis clamoribus omnia complent.*

Ennius:

Vulturis in sylvis miserum mandebat hemonem. [*Herald.*]

Cap. LXV. — paratum] Ita Salmas. in ed. Lugd. Bat. MS. *privatum*. Fulv. Ursin. *pronum*. [*O.*]

committeretis vos tamen] Propria locutio. Infra Lib. II. *Aegritudines corporum medicorum committitis manibus*. A. Gellius

Lib. I. C. 15: *Itaque auditis, non auscultatis tanquam pharmacopolam. Nam ejus verba audiuntur, verum ei nemo se committit, cum aeger est.* [Herald.]

Eluxit] Eleganter, instar flammae subito erumpentis. Vide Barth. Advers. Lib. VI. Cap. 5. p. 265. Ita et *relucescere*. Gracilius Cyneget. vs. 7:

Hinc omne auxilium vitae, rectusque reluxit Ordo.

et Claudian. de Consulatu Stilichonis Lib. III. vs. 64:

— — hic, *Stilicho, cunctis inopina reluxit Te victore salus.* [O.]

inhumanitas quae tanta] Ita editor Lugd. Bat. ex emendatione Meursii. Alii: *inhumanitasque tanta.* [O.]

nuntiatorem muneris et portitorem tanti] Ergo portitor jam eo aevo ad hoc exemplum. Sic tabellarios *portitores litterarum* appellat B. Hieronymus, quos alibi *bajulos* dicit. Papias: *Bajulus, portitor, gerulus, nutritor.* [Herald.] Conf. Barth. Adversar. Lib. LIII. Cap. 8. pag. 2492. et, qui ex recentioris Latinitatis scriptoribus nubem exemplorum citat, Savaron. ad Sidon. Lib. VI. Epist. 4. pag. 390. et J. Fr. Gronov. Obs. Lib. III. Cap. 20. *Munus* autem, de quo hic mentio, est salutis praeconium et veritatis praedicatio. [O.]

ruinis] Scriverius malebat *runis*. (*Runa, ae, genus teli.* Vide Fest.) nec male. quomodo Ennius dixit:

Hastati spargunt hastas, fit ferreus imber.

Sed Cicero similiter loquutus Lib. III. de Legibus: *Cajus vero Gracchus ruinis et iis ficis, quas ipse se projecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se cives, nonne omnem Reipublicae statum permutavit.* et Seneca Epist. IX.: *Quanto hic mirabilior vir, qui per ferrum et ruinas et ignes illaesus et indemnus evaserit.* [Meurs. pag. 37.] *Ruinae* itaque h. l. sunt lapides, aedificiorum dirutorum rudera. [O.]

qui non modo nullum intulerit malum ulli] Meursius mavult: *ulli*. At duplicis negationis non affirmantis, sed vehementius negantis more Graecorum plura exempla affert Vechnerus in Hellenolex. Cap. XXXV. pag. 381. ed. Heusinger. [O.]

sed aequaliter benignus hostibus dicere etc.] Haec est Cod. MS. lectio temere mutata a Gelenio et F. Ursino: *sed aequaliter benignus omnibus docuerit. aequaliter benignus* scil. fuerit. *benignus dicere* Graecismo frequentissimo, *πραῦς τὸ λέγειν*. Itaque non opus est, ut cum editore Lugd. Bat. legamus diceret. Si

quid autem mutandum, mallet *dixerit*, quia praecessit *intulerit*, vel cum Stewechio ad Lib. II. Cap. I. *edixerit*. Glossae Membr. *edicit* — *totum dicit vel foras dicit, unde edictum*. Neque *hostibus* mutandum in *omnibus*. Videtur scil. respexisse Arnobius ad verba illa D. Paulli ad Coloss. I. vs. 21. Καὶ ὑμᾶς ποτὲ ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ἕια τοῦ θανάτου, παραστήσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ. [O.]

hominem suum] i. e. hominem, quem induerat, asumerat. Vide Notas ad Cap. 62. [O.]

ex rebus consequentibus] i. e. e resurrectione sua. [O.]

CORRIGENDA ET ADDENDA

IN

TOMO I. ARNOBII.

IN TEXTU.

- Pag. XVI lin. 2 — Cap. XI leg. Cap. XL
— 18 lin. ult. — bucculis leg. buculis
— 44 — 27 — potestis si Deum vultis l. potestis si Deum;
vultis
— 48 — 3 — amoverit l. amoverit.
— 62 — 10 — fonis, l. fonis?
— 64 — 1 — fitilla l. fitilla
— 75 — 23 — inquilini, l. inquilini?
— 80 — 23 seq. — scire autem debuerat causarum ut omnium
constitutor l. (scire autem debuerat causa-
rum ut omnium constitutor)
— 86 — 4 — Nam et l. (Nam et.
— — — 9 — motari, l. motari.)
— 95 — 9 — junctionis l. vinctionis
— 101 — 25 — sed qui l. sed quid
— 105 — 4 — quo nuncupatur l. quod nuncupatur
— 130 — 33, 34 — novem cum numinibus l. novem, cum
nominibus
— 140 — 32 — ferendis l. terendis
— 142 — 15 lumina l. limina
— 163 — 22 patitur illud l. patitur, illud
— 171 — 3 — studiam l. studium

- pag. 173 lin. 20 — ut res est l. ut res est.
 — 186 — 7 — Eubolcus l. Eubuleus
 — 188 — 11, 12 — furit l. fuit
 — 190 — 11 — accipiant, concubitus l. accipiant concubitus
 — 197 — 34 — assentiamur, i. assentiamur
 — 199 — 26 — vultus l. cultus
 — 200 — 8 — turbida vis, morbi l. turbida vis morbi
 — 207 — 5 — Aegyptus l. Aegyptius
 — 259 — 6 — ita l. ira
 — 270 — 7 — sibi l. sibi

IN NOTIS AD LIBRUM I.

- 287 — 12 — Ita edidi ex emendatione l. Ita edidi pro
captivitate ex emendatione
 — 288 — 30 — Heraldi in *rationibus* l. Heraldi, vel potius
 Canteri, in *rationibus*
 — 291 — 31 — ejusmodi conjunctionum transpositionem l.
 ejusmodi conjunctionum in directis interro-
 gationibus transpositionem
 — 300 post lin. 12 inferere notam sequentem:—
Cap. XXII. neque ad vos plurimum] Plurimum
pro plus. Sic infra Lib. II. Cap. XI. init.: Et quid est
quod in hac parte aut vos plurimum habeatis, aut nos mi-
nus? Vide annotationem Heraldi ad sequentia verba. [O.]
 — 305 post lin. 40 inferere notulam:
una pariter definitione figamus] figamus i. e. con-
stituamus tanquam firnum ratumque, ponamus extra omuem
dubitationis aleam. Metaphora ducta ab iis quae clavis fi-
guntur. [O.]
 — 309 l. 10 [*Idem.*] l. [*Herald.*]
 — 311 post lin. 29 adde notulam:
rationem inbrium tempestatumque finxerunt] Scri-
bendum fixerunt. [O.]
 — 312 post lin. 24 inferere notam:
nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers,
quantitatis] Th. Canterus v. qualitatis conjungens cum
circumscriptio legendum conjicit: nulla determinat circum-
scriptio quantitatis, expers qualitatis. Male. Expertem qua-
litatis quantitatis Deum vocat Arnobius, cujus neque qua-
litem, h. e. virtutes, neque quantitatem, i. e. summam po-

tentiam et omnipraesentiam, homines queunt vel ingenio capere vel verbis exprimere. [O.]

pag. 319 post lin. 23 inferere notam:

qua in nati regione] Cave legas *innati* una voce.

Haec enim praepositionum trajectio familiaris Arnobio. [O.]

— 328 post lin. 22 adde notam sequentem:

Postulabit forsitan insanior et furiosior factus, an se ita res habeat comprobari] Annon legendum: *Postulabit forsitan insanior et furiosior, factis* (i. e. rebus in facto positis, durch *Thatsachen*) *an se ita res habeat comprobari*. [O.]

— 331 lin. 15 post v. obsoletas — adde — Reliqui habent *valetudines*.

— 333 lin. 18 post v. [*Elmenh.*] — add. — Conf. Schoettgen. ad Juvenci Hist. Evangel. I. vs. 637. pag. 114. ed. Reusch. [O.]

— 335 post lin. 6 inferere notam sequentem:

quid esset Deus verus] Malim equidem *quis esset*, vel potius, ex more Arnobii, *qui esset*. Vide infra ad Lib. IV. Cap. IX. notam Heraldii. [O.]

— 339 lin. 20 post v. [*Meurf. p. 32*] — adde — Sic etiam antiquioris Latinitatis scriptores, v. c. Plautus Bacchid. Act. II. Scen. III. vs. 57.:

— — — *navem extemplo statuimus*.

Vid. J. Fr. Gronov. qui de hoc verbi usu multus est in Lectt. Plaut. p. 173 seq. [O.]

— 341 post lin. 36 inferere notam:

si aliquam superlationem res capit] *Superlatio* i. e. hyperbole. Vox Ciceroniana: de Oratore III, 53.: *veritatis superlatio atque trajectio*, ubi vid. Harles p. 624. ed. nov. *Exsuperantiam* vocat Auctor ad Hereun. Lib. I. Cap. VI. Vid. ibi Graev. pag. 17. ed. Burmanni et Ch. Th. Ernesti in Lexico Technol.-Lat. Rhetor. v. *Superlatio*. [O.]

— 344 lin. 18 — *cujus* l. *cujus*

— 352 — 31 post v. J. Fr. Gronov. ad Liv. Lib. XXVI. Cap. 47. — add. — et Lindenbrog. ad Ammian. Marcellin. Lib. XVI. Cap. XI. §. 9.

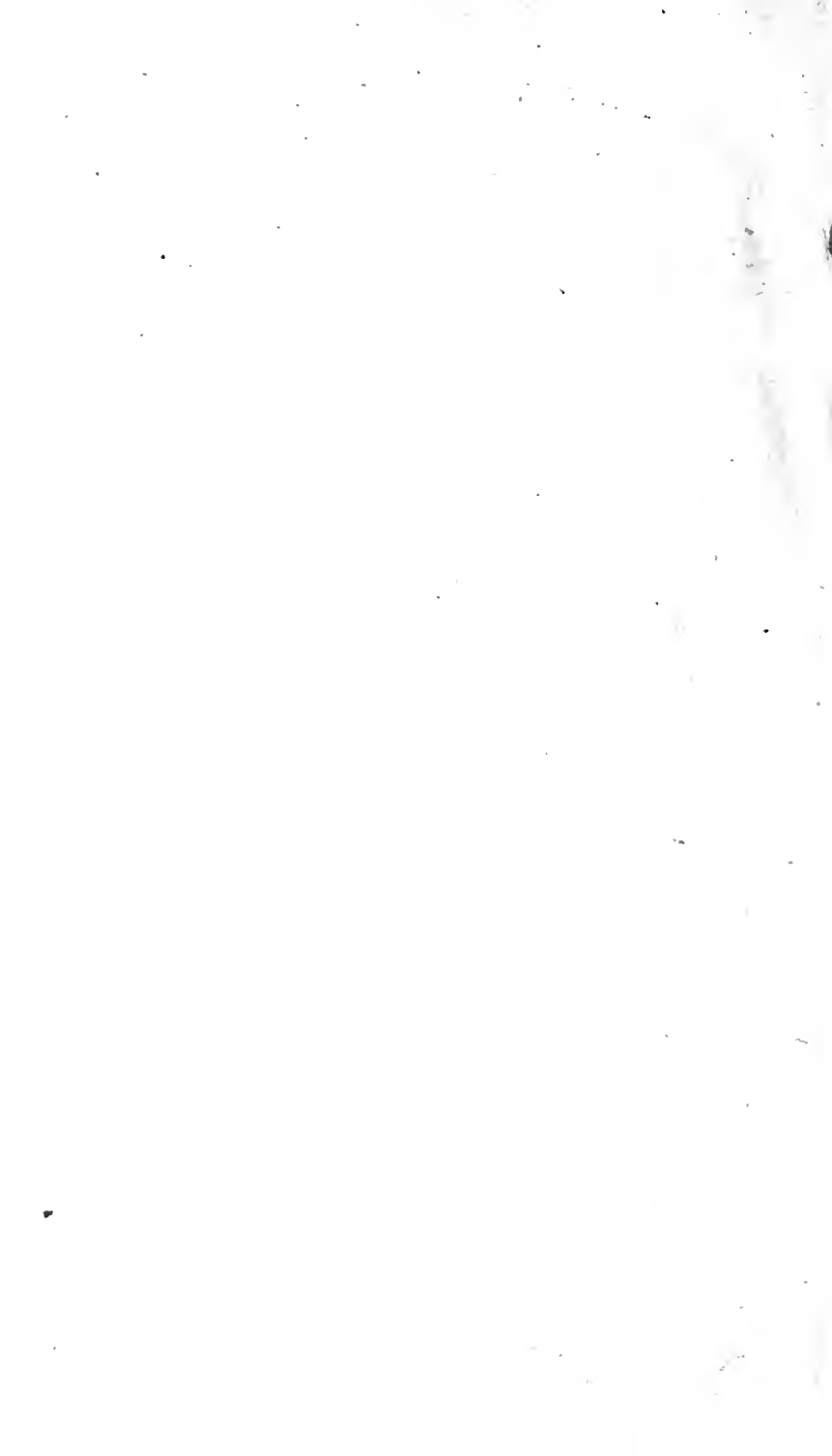
— 353 — 27 — v. neglectum a Cortio [O.] — adde — Sic etiam Cornelius Fronto Libro I. de Oratoribus in Operibus novissime repertis et editis ab Angelo Majo p. 226.: *Tibi saepenumero curandum crocum in theatro longe atque alte exprimatur*. [O.]

pag. 555 lin. 32 — quod defendit Heraldus l. quod tanquam
glossema expungit Canterus, defendit He-
raldus

— 556 post lin. 19 inferre notam sequentem:

*quam nec ipsam perpeti succubisset, tanta si non
agenda res esset*] Ed. Romana: *quam nec ipsam perpeti
succubisset vis tanta si non agenda res esset.* Forſitan le-
gendum: *succubisset, suis tanta si non agenda res esset.*
[Canter.]

— 560 lin. 24 — *impellere*, vitioſe et nullo ſenſu. *Sequentia*
l. *compellere*, vitioſe et nullo ſenſu. Th.
Canterus conj.: *compilare*, vel antiquo verbo
concupilare. *Sequentia*

~~BT~~ → ~~Arnobius Afer~~
~~446~~ ~~Disputationum adversus~~
~~A5~~ ~~gentes~~
~~1816~~
pars.1

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

BR
65
A453A3
1816
V.1
C.1
ROBA

